

Микола Лесюк

**ДОЛЯ
МОЄЇ
МОВИ**

МИКОЛА ЛЕСЮК

ДОЛЯ МОЄЇ МОВИ

НБ ПНУС

667623

Івано-Франківськ
Видавництво „Нова Зоря“
2004

ББК 81.411.1

Л-63

66 762 3

Лесюк М.

Л-63 Доля моєї мови. Науково-популярне видання. —
Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. — 288 с.
ISBN 966-8265-06-8

У цій книжці зібрані статті, що висвітлюють нелегку долю української мови – її розвиток і функціонування в умовах тривалої експансії і перманентних заборон у російській та радянській імперіях. Підкреслюється думка про необхідність утвердження її в офіційному вживанні в Україні, очищення її від російськомовних нашарувань.

Розрахована на вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, студентів і викладачів вищих навчальних закладів, усіх, кому небайдужий сучасний стан української мови.

ББК 81.411.1

Друкується за постановою Ученої ради Прикарпатського університету імені Василя Стефаника від 1 квітня 2003 року.

Рецензенти:

Василь Лизанчук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені Івана Франка;

Степан Хороб, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Автор висловлює щирю подяку управлінню освіти і науки Івано-Франківської облдержадміністрації та особисто начальнику п. Олександрові Джури за фінансову допомогу у виданні цієї книги

На обкладинці – пам'ятник Іванові Франкові в м. Івано-Франківську. Світлина Василя Пилип'юка, лауреата Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, Заслуженого діяча мистецтв України

© Лесюк М., „Доля моєї мови“, 2004

© Пилип'юк В., 2004

© „Нова Зоря“, українське видання, 2004

ISBN 966-8265-06-8

Народ, которий не умеє цінити власного
язика, сам собі вічний гріб копає...

Поки дух в тілі нашім калатати буде, не
дамо нікому безкарно ругати наш народ-
ний язык, – тоє найдорожше сокровище
народа!

Йосиф Лозинський

Мово рідна, слово рідне
Хто ся вас стидає,
Хто горнеться до чужого,
Того Бог карає.

Сидір Воробкевич

Той, хто зневажливо ставиться до рідної
мови, не може й сам викликати поваги до
себе.

Олесь Гончар

Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма –
В твій слід він кине сміх-погорду!

Дмитро Павличко

ПЕРЕДМОВА

Доля кожної мови прямо залежна від долі її носія. Як український народ віками виборював свою державність, так українська мова, перебуваючи в оточенні споріднених мов, віками боролася за своє існування, проти асимілятивних впливів цих споріднених мов.

Понад 700 років Україна була розчленована між різними імперіями, і впродовж цього часу не було держави, яка б утверджувала й відстоювала українську мову на всій території України.

Багатовікове поневолення України фатально відбилосся на психології українців, які в значній частині, особливо на Сході та Півдні України, перестали ідентифікувати себе з українською нацією, а отже, й перестали турбуватися про свою рідну мову, використовувати, оберігати й захищати її.

У 2004 році сповнюється 350 років відтоді, як Україна потрапила в далеко не материнські обійми „матушки-Росії“ – у політичну, економічну й культурну залежність від сусідньої держави. 350 років по Україні бродить привид російського шовінізму, який або хитро, підступно, або відверто нахабно нав'язує українському народові чужу мову, чужу культуру, чужий менталітет. Приблуди топчуть українське слово, українські традиції, українську самобутність. 2003 рік оголошений Президентом України роком Росії в Україні. Насправді ж це 349-й рік Росії на українській землі, і на це нема жодної ради... Незалежність України, дванадцятую річницю якої ми нещодавно відсвяткували, ніяк не дає спокою тим, хто плекає імперські амбіції. Тільки-но розвалилася імперія, що носила назву СРСР, створили щось на її зразок – СНД. Однак цього виявилосся замало, тому тепер створили ЄЄП – новий союз, в який заєпнули й Україну... Зрозуміло, що тепер будуть і мову нав'язувати одну – єєпівську, тобто російську. Тож хай ця книжка буде бодай незначною реакцією й відгуком на 350-у річницю закабалення України Росією...

Отже, у книжці, яку Ви, дорогий читачу, взяли до рук, автор намагався висвітлити ті складні обставини, в яких перебувала українська мова впродовж віків, чинники, які стримували її розвиток, були причиною зниження її статусу, розхитування її структури і засмічення іншомовними елементами.

Книжка складається з окремих науково-публіцистичних статей, які були опубліковані автором за роки незалежності України в різних наукових виданнях та в періодичній пресі. Зібрані разом, вони відтворюють сумні наслідки перманентних заборон української мови, агресивну російськомовну експансію, яка тривала століття (і триває й досі), у результаті чого українська мова, особливо її розмовний різновид, зазнала значних деформацій і спотворень. Червоною ниткою через усі статті проходить думка про необхідність збереження української мови, утвердження її в суспільному житті держави, очищення від російськомовних нашарувань.

У книжці вміщені деякі статті, що були опубліковані ще на початку 90-х років. Це зроблено для того, щоб підкреслити, що перешкоди, які доводилося переборювати нашій мові, проблеми, які доводилося вирішувати громадськості в її утвердженні, наприклад, десять років тому, актуальні й нині. Більше того, сьогодні вони стали навіть гострішими. Зазначимо, що прізвища, які вживалися в негативному контексті, змінені або скорочені, або подаються тільки їх перші літери з огляду на те, що люди вже могли змінити свої погляди, керівні посади тощо і було б просто некоректно й неетично називати їх знову. Статті, які були друквані раніше, наново переглянуті, інколи дещо змінені й доповнені. Зважаючи на те, що вони були написані в різні роки і для різних видань, деякі думки, факти, цитати можуть повторюватися в них, що тільки зайвий раз підтверджує їх актуальність та важливість.

Автор

ЖИТТЯ ДУХОВНОГО ОСНОВА

Українська національна мова – це найголовніший чинник національного самовизначення і самоутвердження українського народу, його національно-культурного відродження; саме вона є найголовнішою ознакою нації, найбільшою її святинею, що забезпечує єдність народу, який був розчленований, розмежований соціальними, політичними, релігійними та ідеологічними кордонами. Мова є тією консолідуючою силою, яка протягом століть згуртовувала український народ, давала йому насагу й живильні імпульси у боротьбі за своє визволення від багатовікового національного й духовного поневолення. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його аспектах, вона є цементуючим засобом при формуванні етносу як спільноти на всіх етапах його суспільного розвитку аж до сформування нації, головним фактором самоорганізації суспільства, найважливішим засобом самопізнання народу, спілкування людей, вираження і трансформування думки, почуттів тощо. Панас Мирний відзначав, що „Найбільше й найбагатше добро в кожного народу – це його мова, ота жива сходінка його духу, його скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, досвід, почування“¹. У мові відбитий психічний склад народу, його звичаї, побут, його ментальність і його історія. Кожне покоління залишає в мові свої сліди, незважаючи на те, що вона постійно змінюється, поповнюється новими елементами, які породжує життя. Надбання попереднього покоління стають основою, базою для нових надбань наступних поколінь. Як відзначав письменник Микита Шумило, „майбутнє виростає з минулого“², і саме мова сприяє збереженню пам'яті народу, фіксує досвід попередніх поколінь окремого етно-

¹ Цитуємо за: *Найдорожчий скарб*. Слово про рідну мову. Упорядник В. Лучук. – Київ, 1990. – С. 100.

² Див.: *Микита Шумило*. Могутня й чарівна // УМЛШ. – 1989. – Ч. 8. – С. 8.

су і людства взагалі, передає його наступним поколінням. Мова – це засіб вияву змісту народного життя.

Відомо, що рідна мова сприймається не тільки як знаряддя формування думки, як засіб комунікації, а й як одне з головних джерел патріотичних почуттів, їх генератор, виразник духовної сфери людини. Рідна мова – одна з найбільших цінностей людини, яка прирівнюється до батьківської хати, материнської ласки, рідної Вітчизни.

Мова дуже тісно пов'язана із суспільством, з народом. Загибель суспільства веде до загибелі мови; коли мова втрачає носія, вона гине, але так само загибель мови може призвести до загибелі суспільства. „Мова – така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть його душі, смерть всього того, чим він відрізняється від других людей“¹, – писав Панас Мирний. Подібну думку висловив І. Верхратський: „Стратить народ свій питоменний язик, перестає бути народом, перетворюється, нікчемніє, розпливається, як слина на воді, між іншими народами. То теж кожний нарід, що почуває себе народом, дорожить рідною бесідою. Хто ображає річ народну, той ображає святощі народні, ображає весь народ“². Історія знає чимало прикладів, коли з асиміляцією мови зникав, вимирав як такий, асимілювався й сам народ. Мова – це душа народу, й народ, що втратив мову, втрачає і свою душу, перестає існувати. Доки живе національна мова, душа народу, доти живе народ, незважаючи на те, що ворог може знищити матеріальні цінності, захопити територію. Тому колонізатори, загарбники завжди намагаються вбити душу народу, зліквідувати, насильно асимілювати, заборонити національну мову, знищити культуру народу, його духовні цінності.

Планове, методичне, продумане знищення мови, тобто, за висловом Ярослава Рудницького, – лінгвоцид чи мововбивство³ – є найважливішою передумовою етноциду – знищення народу

¹ *Найдорожчий* скарб. Слово про рідну мову. – С. 100.

² *Найдорожчий* скарб. Слово про рідну мову. – С. 103.

³ Див.: *Ярослав Рудницький*. До проблеми мововбивства (лінгвоциду) // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха. – Торонто, 1972. – С. 95–99.

як культурно-історичної спільності, його асиміляції іншим народом.

Чи не тому, власне, піддавалася таким жорстоким гонінням українська мова упродовж багатьох століть? Ворог хотів спочатку знищити душу народу, а потім поневолити сам народ. Причому, ці намагання здійснювалися на два фронти – зі Сходу царська Росія, із Заходу – Польща. Сьогодні з гіркотою мусимо визнати, що противникові це майже вдалося, особливо східному. Не повністю, а „майже“ лише завдяки тому, що менші зусилля до цього прикладав західний сусід, що попри всі намагання польської шляхти таки збереглася україномовною Галичина, у якій поряд із мовою зберігався й український дух. Тут руйнівні мововбивчі процеси ще не встигли були досягти свого страшного апогею, хоч бракувало до цього небагато.

Напевно, немає у світі народу, подібного до українського, який би піддавався такому жорсткому національному й моральному гнітові. Майже три з половиною століття він не мав своєї держави, упродовж майже трьох з половиною століть принижували й зневажали його мову, протягом усієї його історії топтали і шматували його землю іноземні зайди.

Його душу, тобто його мову, почали витравлювати, починаючи ще від Олексія Михайловича, російського царя, який „прийняв“ під свою „високу“ опіку нашу Україну. Тоді ще, в другій половині XVII ст. (1656 р.) у кривдному для України договорі з поляками він вимагав, щоб „все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели, також печатники или друкари, смертью казнены и книги собрав сожжены были и впредь чтобы крепкий заказ был бесчестных воровских [себто українських – М. Л.] книг никому с наших королевского величества подданных нигде не печатати под страхом смертной казни“¹. Ось звідки починається мартиролог української мови, звідки починається лінгвоцид, залякування і погрози смертю, які так успішно здійснювалися в пізніші часи. Але це був лише початок, а далі було все гірше й гірше. Як пишуть В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький, „Лінгвоцид щодо україн-

---

¹ Цит за: *Борис Харчук. Слово і народ // Прапор, 1988. – № 10. – С. 151.*

ської мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством, лицемірством поневолювачів та щедро політі сльозами і кров'ю їхньої жертви – нашого народу“¹.

Так, уже в 1689 році патріарх московський Іоаким звинувачував Києво-Печерську Лавру в тому, що вона видавала книги „без предварительного разрешения от патриарха“, а через рік Московський собор заборонив, наклав „прокляцтво и анафему“ на книжки українських діячів і письменників, зокрема, Петра Могили, Симеона Полоцького, Сильвестра Косова, Лазаря Барановича, Епіфанія Славинецького, Антонія Радивиловського, Іоанікія Галятівського та ін.

У 1720 році російський цар Петро I, який знищив не одну українську душу, який побудував свою білу столицю на козаких кістках, видав указ, що забороняв українське книгодрукування: „вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий не печатати“, їх необхідно узгоджувати з великоросійськими церковними книгами, „дабы никакой розни и особаго наречия в оных не было“².

Так українська мова стає мовою закріпаченого народу й живе хіба що в пісні й таємних рукописах. Україна надовго перетворюється, як писав Б. Харчук³, у країну безпросвітньої безграмотності. Роздертий, розшматований український народ століттями нидітиме у великій „тюрмі народів“, і разом з ним нидітиме його мова.

У 1726 році указ Петра I був підкріплений постановою Московського собору: „Впредь, какия церковныя книги когда печататься будут [на Україні – *М. Л.*], велеть накрепко смотреть, дабы все правописание в литерах и в просодиях происходило против [згідно – *М. Л.*] великороссийских печатей...“⁴

„Гідною“ послідовницею україножерної політики Петра I виявилася цариця Анна Іоанівна, яка звеліла відібрати від україн-

---

¹ *Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. Мова і нація (видання четверте).* – Дрогобич, 1994. – С. 23.

² Цит. за кн.: *Василь Лизанчук. Навічно кайдани кували.* Львів, 1995. – С. 53.

³ *Борис Харчук. Названа праця.* – С. 152.

⁴ *В. Лизанчук. Названа праця.* – С. 55–56.

ських церков книги старого українського друку, а в грамоті, виданій з нагоди заснування Харківського колегіуму 1731 року писала: „...такожде стараться, чтобы науки вводитъ на собственном Российском языке и преподавать учения со усердным тщанием... а беспокойных и вражды творящих учителей и учеников унимать и сменять и ни до какого своевольства не допускать“¹.

Російська мова насаджувалася в усіх навчальних закладах України, вчителі мали „предписание наблюдать, сколько возможно, чтобы в их уроках не страдал русский язык“, мали суворий наказ викладати предмети „на российском языке с наблюдением выговора, какой наблюдается в Великороссии“².

У 1763 році не менш жорстока, ніж він сам, послідовниця Петра I Катерина II посягнула на українську святиню, що була світочем у темному царстві Російської імперії, – Києво-Могилянську Академію, заборонивши викладання в ній українською мовою, хоч там уже раніше, ще за часів Григорія Сковороди активно запроваджувалася російська мова викладання. Ще через рік жорстока цариця скасувала на Україні гетьманство, а ще через рік був зліквідований козацький устрій на Слобожанщині. У 1769 році московський православний Священний Синод видає розпорядження про вилучення в населення й заборону українських букварів, вилучаються також українські тексти із церковних книг. З часу узурпації церковної влади в Україні московською православною церквою Богослужіння в українських церквах провадяться виключно російською (чи то пак – церковнослов'янською, але на російський лад) мовою і так вони ведуться й донині. Таким чином, Російська Православна Церква активно втілювала в життя імперську політику російського царизму, спрямовану на зрощення України, і продовжує цю чорну роботу й тепер.

У 1775 році за наказом Катерини II великий загін російських регулярних військ (як стверджують джерела, по сотні москалів на одного запорожця) повністю зруйнував Запорізьку Січ – останній оплот українства й української державності; ще через вісім років

---

¹ І. Драч, С. Кримський, С. Попович. Григорій Сковорода. – Київ, 1984. – С. 11.

² П. Житецький. Вибрані праці. Філологія. – Київ, 1987. – С. 164.

була остаточно зліквідована автономія Гетьманщини, й Україна перетворилася на малоросійську колонію великої Російської імперії офіційно, хоч насправді вона стала нею значно раніше.

У 1811 році (в різних джерелах ця дата різна) була закрита Києво-Могилянська Академія як світський навчальний заклад. На 180 років вона припинила своє існування, і можна тільки уявити, скільки світлих умів могло вийти з її стін за ці роки, яку славу українській науці вони могли принести.

Як уже відзначалося, ще раніше на підмосковній Україні почалося активне зросійщення загальноосвітніх шкіл, гімназій і семінарій, хоч русифікатори зустрічали подекуди й спротив місцевих учителів та учнів. Ось як писав про це вчитель харківської гімназії, якийсь Т. Селіванов: „Мы застали в училищах самого Харькова учителей, что так и резали по-украински с учениками; да мы, то есть новоприбывшие из семинарии учителя по распоряжении начальства сломили их и приучили говорить по-русски“¹. Аналогічна ситуація мала місце на Україні в радянські часи. Особливо лютували й старалися в цьому деякі приїжджі учителі та викладачі в Західній Україні, ламаючи душі та язика своїм вихованцям. У Східній Україні, як бачимо, ця чорна справа була завершена століттям раніше.

У 1839 році була зліквідована й заборонена в Російській імперії Греко-Католицька Церква, у 1847 р. було розгромлено Кирило-Мефодіївське Братство – перша українська громадська організація політичного спрямування, у 1862 році були закриті українські недільні школи, які ще подекуди жевріли в підмосковній Україні.

Усе це готувало ґрунт для ще суворішої і тяжчої для української мови заборони – Валуєвського циркуляру, виданого в липні 1863 року під назвою „Секретное отношение Министра внутренних дел к Министру народного просвещения“. Оскільки документ був „секретний“, він, звичайно, обнародований не був, і лише через 31 рік (у 1894 році) був опублікований у газеті „Правда“. Царський міністр внутрішніх справ Валуєв писав у цьому циркулярі: „...никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может“. Базуючись на лжевченні російського

---

¹ В. Лизанчук. Названа праця. – С. 79.

історика М. Погодіна та його послідовників, він стверджував, що „наречие их [тобто українців – М. Л.], употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши“ і „русский язык так же понятен для малороссиян, как и для великороссиян, и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссиянами и в особенности поляками так называемый украинский язык“¹.

Цим указом було заборонено друкування українською мовою навчальної та наукової літератури („...распоряжение, чтобы к печати дозволялись только такие произведения на этом языке, которые принадлежат к области изящной литературы; с пропуском же книг на малороссийском языке как духовного содержания, так и учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения народа приостановиться“), але царська цензура не допускала фактично до друкування й художньої книги. Мотивуючи намагання не допустити до розвою української культури, Валуєв покликався на наших таки „земляків“, що, мовляв, більшість малоросів сама заперечує існування української мови. Так поступово затягався все тугіше шнурок на шії української мови.

Однак справжнім зашморгом для неї був так званий Емський указ, підписаний Олександром II, який гласив:

„1. Не допускать ввоза в пределы Империи... каких бы то ни было книг и брошюр, издаваемых за границей на малорусском наречии.

2. Печатание и издание в Империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить...

3. Воспретить также различные сценические представления и чтения на малорусском наречии, а равно и печатание на таковом же текста к музыкальным нотам“².

Коментарі тут зайві. Україножерство набирало розмаху, і заборонялася не тільки українська мова, але й українська пісня. Треба додати ще, що Емський указ, підписаний 18 (30) травня 1876 року, як і інші укази, і в минулому, і потім уже в радянські

¹ В. Лизанчук. Там само. — С. 94.

² М. Драгоманов Література українська поскрибована рядом російським. — Львів, 1878. — С. 4.

часи, був таємним. Чорні справи в усі часи вершилися таємно, по-зłodійськи, крадькома. Однак ці чорні справи вершилися не тільки на підмосковній Україні. Щупальця російського спрута простягалися і в Галичину. Імператорська комісія у своїй доповідній записці Олександрові II серед інших пропозицій щодо придушення української мови й українства взагалі у квітні 1876 р. подала й таку: „Поддержатъ издающуюся в Галичине, в направлении враждебном украинофильству, газету „Слово“, назначив ей хотя бы небольшую, но постоянную субсидию, без которой она не может продолжать существование...“¹. Чи міг би хтось підрахувати, скільки тепер газет в Україні фінансуються з Москви і підривають українську державу?

Українофобський маховик розкручувався далі, і вже через кілька років – у 1881 році – на території підмосковної України було заборонено викладання українською мовою в народних школах, виголошення церковних проповідей по-українськи, був підтверджений намір „Совершенно воспретить устройство малорусских театров и формирование трупп для исполнения пьес и сцен исключительно на малороссийском наречии“². Як бачимо, удар був відчутний, бо українські театри на Східній Україні не відродилися й донині...

Треба зазначити, що „блюстителі“ російських порядків на Україні постійно стежили, щоб не порушувалися царські заборони українства, час від часу підтверджували їх новими актами й циркулярами. У 1895 р. Головне управління у справах друку видає нову заборону на друкування українських дитячих книжечок, „хотя бы по существу содержания и представлялись благонамеренными“³. На поданій до цензури збірці дитячих оповідань цензор написав: „Написано очевидно для детей, но они должны учиться по-русски. Воспретить“. На українській граматиці, написаній російською мовою, цензор усе одно написав резолюцію:

---

¹ В. Лизанчук. Названа праця. – С. 100.

² Україна. – Ч. 46. – 1990. – С. 21.

³ Олександр Казьва. Хронологія духовного та фізичного нищення української нації // Мова державна – мова офіційна. – Київ, 1995. С. 165.

„Было бы наивно надеяться на дозволение печатать грамматику того языка, который не должен существовать“¹.

Протягом століть подібних заборон і приписів видавалося багато, і всі вони були спрямовані на одне – нівеляцію української мови, всесторонню русифікацію усіх галузей українського життя. Так, законами 1869 та 1886 років передбачалося збільшення плати особам російського походження за сприяння русифікації українських земель. Заборонялося вживати слова *Україна*, *українець*, виголошувати промови, лекції, влаштовувати концерти, вистави українською мовою. У 1899 році в Києві, наприклад, відбувся археологічний з'їзд, на якому читалися реферати всіма слов'янськими мовами, але тільки не українською. Учені з Галичини на знак протесту відмовилися брати участь у цьому з'їзді. Тоді міністерство дозволило читати реферати українською мовою, але тільки в закритому приміщенні й при кількості слухачів не більше 25 осіб. Були заборонені виступи українською мовою і на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві у 1903 році. У 1908 році указом російського Сенату культурну й освітню діяльність на Україні визнано шкідливою, „могущею вызвать последствия, угрожающие спокойствию и безопасности“².

Як бачимо, політика, спрямована на москалізацію України, упродовж 200 років проводилася методично, послідовно, настирливо, безперервно.

Російська шовіністична машина наносила удар за ударом, і ці удари розхитували й так неміцний ґрунт українства на Східній Україні. Не менш підступним і не менш відчутним ударам піддавалося українство і в західних регіонах України – як зі сторони панської Польщі, так і зі сторони Росії, що діяла через москвофільський рух та москвофільські організації. Після подій 1905–1907 рр. шовіністичний русифікаторський тиск на Україну був дещо послаблений, але в 1914 р. російський царат заборонив святкування 100-літнього ювілею Тараса Шевченка, а в окупованій російською армією Галичині був заборонений у тому ж році ви-

---

¹ Див.: *В. Лизанчук*. Названа праця. – С. 105.

² Цитуємо за статтею: *Галина Печерна*. Мова – генетичний код // Українська мова і література в школі. – 1993. – Ч. 2. – С. 31.

пуск українських книг, газет та журналів, були розгромлені осередки „Просвіти“, розпочалося гоніння Греко-Католицької Церкви.

Після більшовицького перевороту в Росії у жовтні 1917 року було випущено в світ немало лицемірних і брехливих гасел, якими декларувалася нібито рівність національних мов. Насправді ж шовіністичний маховик у новій, уже радянській імперії закрутився ще з більшою силою, перемелюючи все національне, самобутнє, оригінальне. Починаються масові репресії серед населення, винищується українська інтелігенція, повсюдно витісняється і зневажається українська мова, в усі сфери суспільного життя насильно впроваджується російська мова як мова „межнаціонального общення“. Після приходу до влади в Україні вірного сталінського сатрапа Лазаря Кагановича тут починається справжнє пекло. Кого не виморили голодом, того замордували в сталінських катівнях, і ніяка статистика досі не може встановити, скільки українців, скільки діячів української культури віддали своє життя тільки за те, що вони хотіли України.

У 1938 році сталінські ідеологи видають постанову „Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей“, якою почалося активне витіснення національних мов із навчального процесу. У 1939 р. Червона армія „визволила“ Західну Україну, одночасно „визволяючи“ українців-західняків і від рідної української мови, культури, національних традицій, української Церкви. Тисячі українсько-галицьких патріотів, звільнившись від польського національного гніту, потрапили в радянські концентраційні табори й катівні, звідки вороття уже не було нікому. У Галичині були негайно закриті всі українські газети й журнали, була заборонена діяльність українських партій. Уже з початку 1940 року починається масова депортація українського населення Галичини у далекий російський Сибір. Членів ОУН, політичних активістів без суду і слідства сотнями розстрілювали і вночі таємно закопували у Дем'янових лазах...

Під час Другої світової війни далекоглядні більшовицькі ідеологи дещо послабили шовіністичний прес на українську культуру. Щоб настроїти українське населення проти Німеччини й привернути його симпатії до СРСР, у пресі з'являється незвична в радянські часи фразеологія типу „рідна Україна“, „українські патріо-

ти“, „представники українського народу“, „нащадки славних запорізьких козаків“, „битися за Україну“ і под., появляються нові публікації з історії України та української літератури (видавалися в Уфі в 1942–1945 рр.), які потім, уже після війни, були нещадно розгромлені, а їх автори піддані критиці й гонінням.

Після війни радянською верхівкою було прийнято немало різноманітних постанов, спрямованих на придушення національної самосвідомості українців, їх мови й культури. У 1946 р. був прийнятий новий український правопис, що вже надто зближував українську мову з російською. У 1947 році на Україну був повернутий Лазар Каганович, який розпочав нові чистки в партії та погроми української інтелігенції. Комуністична преса час від часу виступає з різкою критикою „національних ухилів“ в українській літературі, іде тотальний наступ на релігію і Церкву, масово закриваються церкви і храми. У 1958 р. комуністичний цека ухвалив постанову про перехід українських шкіл на викладання російською мовою. Цією постановою було запроваджено необов'язкове вивчення національних мов, тобто вивчення „другої“ (перша – російська!) мови – за бажанням учнів та батьків. До цього була додана єзуїтська вказівка, що учня, який не хотів вивчати українську мову та літературу, не можна було вивести з класу, тож він сидів і заважав учитися іншим.

З початку 70-х років починаються нові утиски, проводиться політика денационалізації (офіційно – інтернаціоналізації) усього національного, створюється новий тип, „нова історична спільність“ людей – „советский человек“, приймаються нові постанови про надання переваг російській мові, а отже, про ущемлення прав національних мов. Так, у 1976 році вийшла постанова партії та уряду про дальше удосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках, у 1980–1981 рр. запроваджується обов'язкове вивчення російської мови в дошкільних закладах та з першого класу – в школах. Від цього часу на уроках російської мови класи діляться на підгрупи, учителям російської мови виплачується 15-відсоткова доплата до місячної платні (щось подібне ми вже бачили у другій половині XIX ст., коли підвищувалася платня всім, хто активно працював у справі зросійщення України. – Див. вище). У травні 1983 р. виходить нова постанова цека „О

дополнительных мерах по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах и других учебных заведениях союзных республик“, запроваджується 500-годинний „Практический курс русского языка“, що майже вдвоє більше, ніж курс „Сучасної української літературної мови“ на українських відділеннях педінститутів. Чи потрібні тут коментарі? У 1989 році найвищий парторган прийняв постанову, яка перевершила своєю зухвалістю всі попередні постанови. Йдеться про єдину офіційну державну мову в СРСР, у ролі якої мала бути, звичайно, російська. На щастя, червона імперія тріснула, як мильна булька, і національні мови одержали шанс розвиватися самостійно. У тому ж році в Україні був прийнятий Закон про мови, який затвердив нарешті українську мову як державну.

Здавалося, що зі здобуттям Україною незалежності українська мова матиме сильний імпульс, потужний стимул до утвердження в усіх сферах суспільно-державного життя. І дійсно, на початку 90-х років був відчутний потужний рух за утвердження української мови в житті держави. Важливу роль тут зіграло Товариство української мови імені Тараса Шевченка, яке пізніше одержало назву „Просвіта“. Однак владні структури спустили на гальмах виконання Закону про мови в Україні, і все повернулося на попередні позиції.

Тепер російськомовний прес відчувається чимраз сильніше. Інформаційний простір України захоплений російськомовними засобами масової інформації, українську мову ігнорують державні та урядові чинники, депутати Верховної Ради. У всьому цьому відчувається підступна політика недругів із сусідньої держави, які ніяк не можуть змиритися з тим, що Україна вийшла з-під багатовікової „юрисдикції“ імперської Росії, тих, які й нині з великою ненавистю до України та єхидством пишуть, що „малорусская разновидность литературного языка Котляревского и Шевченко – это областной диалект“, що „Украинский язык есть искусственно изобретенный жаргон, пропитанный польским языком“¹, що „Нет никакого украинского языка. Это не существует, это искусствен-

---

¹ М. Смолін. „Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет“ // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. – Москва, 1998. – С. 22.

но придуманий язык, язык черни. А то, что сегодня считают украинским языком, – это язык искусственно придуманий Шевченко и другими авантюристами. Нет такого языка. Так запомните, нет такой нации – украинцы, как и нет никакого будущего у обреченного украинского государства“. Так пихато заявляє, підспівуючи одному з лютих сучасних українофобів Смоліну, якому належать наведені вище слова (фактично його ж, Смоліна, словами), ще один новітній Валуєв – головний редактор газети „Крымская правда“ Михаїл Бахарев у цій же газеті за 13 грудня 1997 року¹. Українські громадські організації та окремі українські патріоти подали позови до суду на Бахарєва за образу честі, національної гідності й паплюження української мови. Однак Кримський суд сприяє розпалюванню національної ворожнечі, бо відмовив у розгляді цих справ, заявляючи, що тут, мовляв, немає складу злочину зі сторони Бахарєва.

І все ж, наперекір усім недругам-шовіністам, Україна як держава живе, розвивається, і так само живе й розвивається її чарівна, милозвучна мова. Тільки треба берегти її, як найбільше наше національне багатство, як найбільшу нашу національну святиню.

---

¹ Цитуємо за кн.: *Лариса Масенко. Мова і політика.* – Київ, 1999. – С. 93.

ІСТОРІЯ ПЕРЕКРУЧЕНЬ НЕ ТЕРПИТЬ

Реальна дійсність поступово розставляє крапки над „і“ в різних галузях нашого національно-суспільного життя. Повертається до України і її справжня історія, яка всіляко фальсифікувалася й перекручувалася проросійською шовіністичною історіографією протягом століть, з'являються наукові публікації, які намагаються висвітлити об'єктивну історію виникнення й розвитку української мови. Питання ці викликають чимраз більший інтерес серед громадськості, тому вони повинні правильно трактуватися у програмах гуманітарних спеціальностей (особливо філологічних) вищих навчальних закладів, у загальноосвітній школі тощо.

Намагаючись виправдати великодержавну політику національно-колоніального гноблення в Російській імперії, шовіністично налаштовані російські історики типу Михайла Погодіна твердили, наприклад, що Київська Русь є „колискою“, тобто прабатьківщиною лише великоросів, а українці з'явилися на Центральній Україні аж після татарщини (!) зі своїх первісних осель під Карпатами, витіснивши при цьому великоросів на схід (важко уявити, щоб їх так легко можна було потіснити). Щоб догодити цій шовіністичній теорії, яка стверджувала, що людність Наддніпрянщини не була українською, професор Харківського університету П. Лавровський, а за ним видатний російський мовознавець О. Соболевський (пізніше вони мали активного послідовника в особі Т. Флоринського) стверджували, що самостійною є лише російська мова, українська ж утворилася значно пізніше десь на Прикарпатті і є лише діалектом російської. Так, згаданий Тимофій Флоринський у книзі „Малорусский язык і „українсько-руський“ літературний сепаратизм“, виданій у 1900 р. в Санкт-Петербурзі, яка викликала була бурю протестів українських учених, стверджував, що „Малорусский язык есть не более как одно

из наречий русского языка, или другими словами, он составляет одно целое с другими русскими наречиями“, и „...выделение малорусского [языка] из русской диалектической группы в какую-либо особую группу в такой же степени немыслимо, в какой немыслимо и выделение, например, великопольского, силезского и мазурского наречий из польской диалектической группы, или моравского наречия – из чешской диалектической группы...“¹. До речі, ці думки виникли не на голому місці – вони ґрунтувалися на подібних ще набагато раніших висловлюваннях інших російських авторитетів. Так, діалектом російської називав українську мову ще М. Ломоносов, а Катерина II, яка в російському слові з трьох букв робила чотири помилки, слідом за ним повторювала, що „малороссийское наречие“ – це „российское, на польский лад примененное“. Негативно ставився до української мови М. Карамзін; називаючи її „варварским языком“, зверхньо до неї ставився і В. Белінський, який писав: „Мы, москали, немного горды, а еще более того ленивы, чтобы принуждать себя к пониманию красот малороссийского наречия“².

Противником відродження української мови в 20-х роках ХХ ст. був „пролетарський“ письменник Максим Горький, який теж називав українську мову „наречієм“ і мріяв, що російська мова стане „всемірним языком“. На пропозицію українського письменника О. Слісаренка перекласти українською мовою його повість „Мать“ і видати її у скороченому варіанті він відповів так: „...я категорически против сокращения повести „Мать“. Мне кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий – стремятся сделать наречие „языком“, но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия... А то выходит курьезно: одни стремятся создать „все-

---

¹ Т. Д. Флоринский. Малорусский язык и „українсько-руський“ літературний сепаратизм // Український сепаратизм в Росії. Ідеологія національного расколу. – Москва, 1998. – С. 332–333.

² Цит. за: Галина Печерна. Мова – генетичний код // Українська мова і література в школі. – 1993. – Ч. 2. – С. 30.

мирный язык“, другие – действуют как раз наоборот. А. Пешков (M. Gorki, Sorrento, 7/V-26)“.

Як відзначає Микола Хвильовий, продовжуючи, „Лист не потребує коментарів: він сам за себе говорить. Але він ще раз підтвердив наші припущення... Навіть в авторові „Буревестника“, навіть в цій людині, що, очевидно, хоче грати роль „совести земли русской“, навіть в ньому сидить великодержавник, проповідник російського месіанізму й „собираатель земли русской“ для земли русской“¹.

Подібні думки активно пропагуються і в наш час. Нещодавно апологети російського шовінізму видали в Москві книгу „Украинский сепаратизм в России“, де зібрали найреакційніші антиукраїнські статті, у т. ч. й названу працю Т. Флоринського. Укладач книги Михайло Смолін, якого ми вже згадували вище, у вступній статті під заголовком „Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет“ (фраза запозичена від російського націоналіста, як зазначає сам Смолін, А. В. Стороженка), з великою ненавистю до України й сарказмом пише, інколи цитуючи інших російських реакціонерів-шовіністів, що „малорусская разновидность литературного языка Котляревского и Шевченко – это областной диалект, по аналогии похожий на нижнесаксонский й швабский в Германии, венецианский и сицилийский в Италии, провансальский и гасконский во Франции“, що „Украинский язык есть искусственно изобретенный жаргон, пропитанный польским языком... Он является сознательной попыткой увести малорусское население от общерусского языка и от церковнославянских языковых корней вообще“², що „Национально мыслящие русские люди обязаны ради будущего русского народа, ни под каким видом не признавать прав на существование за государством „Украина“, „украинским народом“ и „украинским языком“. История не знает ни того, ни другого, ни третьего – их нет. Это фетиши, созданные идеологией наших врагов“³ [усюди виділення наші – М. Л.]

---

¹ Микола Хвильовий. Україна чи Малоросія? // Микола Хвильовий. – Твори у двох томах, 1990 – Т. 2. – С. 604.

² М. Смолін. Названа праця. – С. 15–16.

³ Там само. – С. 22.

Коментарі до цих висловів зайві. Ідеологія російського шовінізму була панівною протягом усіх століть московського панування в Україні, вона, на жаль, як бачимо, і тепер активно нав'язується українцям. Однак тоді, у XIX та на початку XX століть, під тиском незаперечних фактів, висунутих українськими вченими М. Максимовичем, а пізніше П. Житецьким, А. Кримським, К. Михальчуком та іншими, ця лжетеорія спростовується. Щоправда, „завдяки“ теоретичним працям пізніших російських істориків, працям мовознавців П. Фортунатова, Ф. Корша, О. Шахматова та ряду „вітчизняних“ учених уже радянської доби народжується нова теорія – теорія „спільної колиски трьох братніх народів“ і їх спільної праруської мови. За цією теорією українській мові „дозволили“ народитися аж у XIV ст., саме тоді, коли нібито розпалася праруська чи давньоруська мовна єдність. Акад. О. Шахматов, правда, категорично відстоюючи праруську мову, з якої нібито витворилися російська, українська та білоруська мови, все-таки допускав можливість виводити історію української мови далеко вглиб за межі XII століття¹.

Отож офіційна методологія здавна уже „сповивала“ український народ разом зі „старшим“ російським братом (чомусь не молодшим чи хоча б близнюком) одними пелюшками в одній спільній колісці, одночасно заколисуючи та присипляючи національну свідомість українців. Кожному, хто не дотримувався цієї генеральної методологічної лінії – лінії „спільної колиски“, – хто намагався визволити Україну з цих братніх пелюшок і братньої коліски, показати самобутність українського народу і його мови, назавжди чіплялося тавро „буржуазного націоналіста“; він відлучався від „справжньої“ (офіційної) науки, піддавався анафемі, політичним гонінням і всілякому цькуванню.

Українських учених, які носили це тавро й на твори яких було накладено суворе табу тільки за те, що вони не погоджувалися з офіційною доктриною, тобто мали свою власну думку,

---

¹ Акад. *Олекса Шахматов*. Короткий нарис історії української мови. З російської переклав Василь Дем'янчук. – Київ, 1924. – С. 52. Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача під загальною назвою Українські граматики. Редагує Олекса Горбач. – Мюнхен, 1988.

було немало. Так, великого українського історика, першого Президента України Михайла Грушевського критикували за те, що Київську Русь він „посмів“ трактувати як прабатьківщину лише українців і не сумнівався в тому, що мова Київської Русі – це українська (чи праукраїнська) мова. Ось, як він писав: „В найдавніших писаних книгах, які тільки маємо – з XI віку, тому 800 літ і більше... вже добре видно, що не однакова була мова на Україні і в великоруських північних сторонах. Писали тоді книжною, словянською мовою, домішуючи і народнього говору, і видно, що інший він був в українських сторонах, інакший у великоруських. З часом та народня мова все більше відміняла ся, кожда в свій бік, і все менше ставала схожа між собою, і так виробила ся теперішня українська мова і теперішня великоруська, що інакше звать її руською, московською, або кацапською. Українська мова такаж стара, споконвічна, як і великоруська“¹.

Шельмували М. Грушевського за те, що він дуже вболівав за українську мову, обурювався, що її всіляко обмежували в правах, не допускали на підмосковній Україні до офіційної сфери, особливо до школи, навіть після зняття з неї „емської“ заборони, що висіла над нею понад 30 років. Ганьбили його за те, що він писав: „При теперішній науці, коли на Україні вчать по школах руською мовою, темнота розвела ся по Україні страшенна... Так підупав український народ, такий здатний, спосібний з природи своєї, що колись далеко вище своєю освітою стояв від народу великоруського (московського) та дивував сторонніх людей своєю освітою...“². М. Грушевського звинувачували в тому, що це нібито він („выписанный австрийским правительством по рекомендации В. Б. Антоновича из Киева“) назвав малоросів українцями, а Малоросію Україною, що, мовляв, на його совісті лежить „большой вклад в изобретение особого „украинского“ языка, що „на изобретение „своего“, „украинского“ языка самостийники положили сил не менее, чем на искажение русской истории“³.

---

¹ Михайло Грушевський. Про українську мову і українську школу. – Київ, 1991. – С. 37.

² Там само. – С. 16.

³ М. Смолин. Названа праця. – С. 12.

Під суворою забороною в радянські часи були праці та й саме ім'я українського вченого, професора Чернівецького університету Степана Смаль-Стоцького, якого таврували як буржуазного націоналіста й фальсифікатора, звинувачували, що він нібито відривав українську мову від братніх східнослов'янських мов. С. Смаль-Стоцький першим серед українських мовознавців спростував теорію спільної „колиски“ і спільної праруської мови для трьох східнослов'янських мов. Учений вважав, що теорія про праруську мову є штучною, що вона виникла з політичних міркувань, з метою підтримати ідею спільної держави трьох східнослов'янських народів, виправдати „історично“ існування Російської імперії. „З поглядом на нашу мову, — писав С. Смаль-Стоцький, — вийшло у нас таке, як з поглядами на Київську Русь, що все ще панує у нас непевність, що вона таки була, відки вона взялась, чия вона була, хто до неї має право. Ми попали в залежність від чужинецької наукової ідеології та сліпо повторяли, що чужинці нас про те навчали. Як з Київської Русі зробили вони „общеруську“ державу, так було їм ще потрібно і мову Київської Русі зробити „общеруською“, з чого зродилася у них теорія „праруської“ мови, „праруської“ єдності, щоб виправдати „єдину неділімую“ політичну єдність в найновіших часах, яку саме життя і чим раз глибше пізнання історичного розвитку українського народу заперечувало“¹.

Питанням про східнослов'янську прамову проф. С. Смаль-Стоцький займався ціле своє життя. Ця „праруська мова, писав він, — стала для мене тяжкою колодою, яку все наново треба мені було усувати з дороги, щоб досягнути наукової правди про становище української мови серед слов'янських мов“². Учений відзначав, що „ми ще досі не знаємо правдивої ціни тому, що наші предки на ниві мовної культури створили, яких успіхів досягнули. А був у нас славний, розкішний розвиток нашої мови в старій добі, так розкішний, що та мова своєю високою культу-

---

¹ С. Смаль-Стоцький. Українська мова. Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети // Відбитка з часопису „Дзвони“. — Львів, 1933. — С. 3.

² С. Смаль-Стоцький. Питання про східнослов'янську мову // Відбитка з ЗНТШ. — Т. CLV. — Львів, 1937. — С. 3.

рою ще навіть і тоді, коли український народ стратив свою державність, свою політичну самостійність, здобула собі нові терени в Литві і Молдавії, зробила могутній посів культури в Московщині. Але... чужинецька наукова ідеологія уважала потрібним про це мовчати, аби представляти той розвиток і поступ як зісуття, як каліцтво. І ми повірили чужинцям на слово, ми повірили, що аж з Енеїдою Котляревського ми на світ народилися, та що все те, що перед тим у нас було, була мертвечина, був страшний занепад... Ми все-таки ще й тепер якось не довіряємо тому, що у нас в XVI і XVII в. кипіло духове життя та так сильно бурхало, що воно знов таки і Московщину запліднило¹.

У своїй „Граматичі руської мови“, виданій разом із Т. Гартнером у Відні 1913 року, та в пізніших працях С. Смаль-Стоцький на багатьох яскравих прикладах обґрунтовував оригінальність та самобутність української мови, доводив, що бере вона свій початок, як і інші слов'янські мови, безпосередньо з праслов'янської („так що всі слов'янські мови собі сестри“), тобто „прямо і безпосередньо з того праслов'янського діалекту, яким говорили праслов'янські роди і племена східнослов'янської області під кінець праслов'янської доби“².

Не визнавали теорії праруської єдності й інші українські мовознавці, зокрема, Є. Тимченко, В. Ганцов, О. Курило, І. Огієнко. Так, відомий український мовознавець Іван Огієнко у своїй „Історії української літературної мови“ у розділі під красномовним заголовком „Спільної „руської“ мови ніколи не було“ писав: „Говорити про єдність східних племен... не маємо жодних підстав, – такої єдності ніколи не було, й ніколи не було якоїсь однієї спільної руської мови на сході слов'янства... спільність князівської династії (в дійсності варязької) [іде мова про династію Рюриковичів – *М. Л.*] аніяк не свідчить про спільність племінну чи мовну, – український народ і українська мова пов'язані з народом російським і його мовою так само, як і з іншими слов'янськими народами й мовами“³.

---

¹ С. Смаль-Стоцький. Українська мова. Її початки... – С. 3–4.

² Там само. – С. 4.

³ Іван Огієнко. Історія української літературної мови. – Київ, 1995. – С. 62–63.

Інший відомий учений-мовознавець професор Євген Тимченко теж уважав, що українська мова бере свій початок безпосередньо в мові праслов'янській, але, на відміну від Смаль-Стоцького, не вбачав надто великої схожості її із сербською мовою. Він неодноразово схвально відгукувався про граматику й погляди С. Смаль-Стоцького, хвилювався за нього, коли появилася розгромна рецензія О. Шахматова на його книгу, і з надією очікував, що Смаль-Стоцький зуміє гідно відповісти на цю критику, зуміє захистити свою концепцію. Так, у листі до Володимира Гнатюка в лютому 1914 р. він писав: „Перший артикул в „Україні“ буде Шахматова. Це повний розгром Смаль-Стоцького... цікаво, чи вратує свою позицію С.-Ст. – а це б дуже для нас важно“¹. У листі від 12.03.1914 р. він знову пише: „...він [Смаль-Стоцький – М. Л.] не може залишити без відповіді критику такого наукового колосса, як Шахматов... А нам дуже треба одержати звиягу“². У наступному листі він зазначає: „См.-Стоцький сподівається... добре відповісти. Дуже буду радий. Чи бачили „Україну“ [часопис – М. Л.]? Як вона погано редагується, а московизмів сила; навіть у моєму перекладі арт. Шахматова насадили *кацапізмів і усякого какословія* [виділення наше – М. Л.]“³. Ще в одному листі він знову зазначав: „Смаль-Стоцький гадає, що подужає Шахматова. Дай Боже!“⁴.

„Програмовою книжкою“, „визвольною пробою в сфері нашого духового життя“, „першою книжкою, що визволяє нашу мову з тих пут, що її наложила чужа державна наука“ назвав книгу С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера відомий український літературознавець академік Василь Щурат. У статті „Програмова книжка“ він писав, що Росії „Не досить було подавлювання [української мови – М. Л.] брутальною силою закона. Придумано й спосіб обаламучування тих, котрі могли б реагувати. Псевдовчені теорії ріжних Соболевських мали підкріпити стремління державних обединителів; фільольогічні студії добре оплачених

---

¹ Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка // ЗНТШ. – Т. ССХХІV. – Львів, 1992. – С. 309.

² Там само. – С. 310.

³ Там само. – С. 311.

⁴ Там само. – С. 312.

університетських професорів і членів АН мали оправдати злочин убійства. Ї посипались вони, як з рукава, виказуючи єдність української мови з московською від найдавніших часів¹.

Треба відзначити, що відгуків і рецензій на книжку С. Смаль-Стоцького було багато. На нього „усі накинулись“, за висловом Є. Тимченка, звідусіль, причому рецензії ці були переважно негативні. Як відзначав сучасний видатний український мовознавець і літературознавець Юрій Шевельов-Шерех (США), „Осуд книжки Смаль-Стоцького і його теорії був таким одностайним, що створювалося враження єдиної оркестри з єдиним невидимим диригентом“². На думку Ю. Шевельова, Смаль-Стоцький не зробив перевороту в славістиці (україністиці), але зробив спробу такого перевороту. Якщо, можливо, він і не зумів переконливо довести, що давньоруська мова не існувала, то це не означає, як пише Ю. Шевельов, що доведено, що вона існувала³. До речі, Ю. Шевельов теж фактично погоджується зі Смаль-Стоцьким у питанні визначення початку і джерел виникнення української мови. Він тільки значно розтягує процес чи період її формування. У статті під дотепним заголовком „Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова?“ він пише: „Умовна дата постановня давньоукраїнської літературної (церковної) мови – дата хрещення Руси – 988. Цю мову можна і слід назвати давньоруською. Але справжня, „жива“ українська мова ніколи не була „давньоруська“, ніколи не була „спільноруська“, ніколи не була тотожна з російською, не була предком або нащадком, або відгалуженням російської мови. Вона поставала й постала з *праслов'янської* (виділення наше – М. Л.), формуючись від VI до XVI ст.“⁴.

Аналогічних поглядів у трактуванні давньоруської мови (тобто як мови писемної, літературної, а не живої, розмовної) дотриму-

---

¹ Василь Шурат. Програмова книжка // Діло. – Львів, 1914, – Ч. 41. – С. 2.

² Юрій Шевельов. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? / Другий Міжнародний Конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення / Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 54–55.

³ Там само. – С. 54.

⁴ Там само. – С. 64.

ється сучасний український учений-мовознавець Григорій Півторак, який, однак, визнає слушним і справедливим „класичне“ твердження про спільну колиску трьох братніх народів (правда, він зазначає, що жодне з цих „трьох немовлят“ не качалося по всій колисці, а мало в ній чітко відведене місце)¹.

Інший сучасний дослідник – О. Радченко – з приводу „спільної коліски“ має протилежну думку: „...саме ми, українці, – прямі нащадки тих, хто тисячу років тому складав етнічне ядро у Київській Русі, фактично був панівним етносом у цій середньовічній імперії. Тож нічого ділити міфічну „колиску“ з тими, хто в ній ніколи не лежав, а лише перебував поруч, натомість намагаючися сьогодні відлучити нас од неї. Саме наша ідейна податливість і готовність розділити таку колиску з росіянами на псевдонаукових засадах і посилює антиукраїнську культурологічну агресію, бо сприймається як ідеологічна і моральна слабкість сучасних українців“².

Тут було б доречно навести думки з приводу походження української мови й іншого відомого українського вченого, що теж проживав за межами України (в Німеччині), – Олексі Горбач. Він розробив схему періодизації історії української мови, визначив основні етапи в її розвитку, виділивши в цій схемі протосхіднослов'янську (V-VIII – IX-X ст. після народження Христа), староукраїнську (до половини XIV ст.), середньоукраїнську та новоукраїнську доби (з визначенням періоду кожної), але якоїсь „общерусской“ чи „праруської“ мови він теж не передбачає³.

Дехто із сучасних дослідників при визначенні віку нашої мови посилається на російського та польського філолога Михайла Красуського, який уважав, що українська мова є найстаршою в Євро-

---

¹ Г. Півторак. Як розмовляли в стародавньому Києві? // Вісник Міжнародної Асоціації Україністів. – Київ, 1990. – С. 39.

² Олексій Радченко. Софія Київська, Софія українська // Дивослово, 1995. – 1995. Ч. 1. – С. 34–37.

³ Олекса Горбач. Засади періодизації української літературної мови й етапи її розвитку // Другий Міжнародний Конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення / Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 8–9; його ж: Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських // Українські граматики. Зібрані статті / Історія української мови. – Мюнхен, 1993. – С. 4–30.

пі, що коріння її сягають у говірки племен, які кочували в південних степах у IV–III ст. до народження Христа¹, дехто наводить твердження з книги „Мага Віра“ засновника РУНВіри Льва Силенка, який, дослідивши санскрит (давньоіндійську літературну мову), знайшов дуже багато спільних з українськими коренів у словах, тобто встановив велику подібність української мови і санскриту. Це дало йому можливість стверджувати, що саме на території України кілька тисячоліть тому проживали орії (арії) і саме звідси взяли свій початок інші індоєвропейські мови, і що саме українська мова була прамовою сучасних індоєвропейських мов. Звичайно, сприймати подібні твердження слід із певними застереженнями, бо тут скоріше видається бажане за дійсне, але те, що саме Україна є прабатьківщиною індоєвропейської мови, підтверджують також інші вчені.

Як пише відомий російський (радянський) мовознавець Ф. Філін, „Різні міркування... дають змогу припускати, що найдавніша індоєвропейська мова формувалася у степових і лісостепових областях між Волгою й Дунаєм“². Опираючись на сучасні методи досліджень, колиську індоєвропейців локалізують у Північному Причорномор'ї або – ширше – у Наддніпрянщині та Наддністрянщині й інші вчені, в тому числі й радянські, зокрема, В. І. Абаєв, О. Н. Трубачов, А. А. Залізняк, К. Ф. Смирнов, Є. Є. Кузьміна тощо. Підтверджує цю думку й таке солідне видання, як „Мифы народов мира“, зазначаючи: „За археологічними й лінгвістичними джерелами, рання область існування носіїв стародавньої індоєвропейської культури в 4–3 тис. до н. е. локалізується в південноросійських степах, на південному сході Європи...“³. Аналогічна думка про те, що прабатьківщина індоєвропейців, у тому числі іранців, знаходилася не в Азії, а лише в Європі, на „Юге России“, наводиться і в такому поважному джерелі, як „Древние цивилизации“⁴. Як бачимо, російські вчені всіляко оминають термін „Україна“ (чи

¹ *Михаил Красуский*. Древность малороссийского языка // *Індо-Європа*. – Київ, 1991. – С. 9–39.

² Цит. за: *Іван Ющук*. Про походження української мови // *Дивослово*. – 1995. – Ч. 1. – С. 28.

³ *Мифы народов мира* / *Энциклопедия*. – Т. I. – М., 1980. – С. 527.

⁴ *Древние цивилизации* (*Ancient Civilizations*). – М., 1989. – С. 140.

хоча б „Малоросія“), „український“, натомість називаючи українську територію „південно-російськими степами“, „Південною Росією“. Як зазначає Леся Глібко, „Це абсурд. Росія, як вона є, сформувалася кілька століть тому, а не тисячоліть. Виходячи з історичної логіки, доречніше Росію називати Північно-Східною Україною, бо почала вона формуватись як провінція Київської Русі. Але не навпаки“¹. З думкою, що Росія в культурному відношенні набагато відставала від України, Києва погоджуються навіть самі деякі російські вчені. Так, професор Казанського університету О. Архангельський, який досліджував давньоруські пам'ятки, у праці „Изъ лекцій по исторіи русской литературы“ (Казань, 1913) писав: „Собственные литературные силы Москвы на первых порахъ крайне незначительны, – вѣрнѣе сказать, ихъ совсемъ нѣтъ: и въ области литературы до самого конца XV века Москва живетъ чужимъ добромъ...“ Він дійшов висновку, що київські письменники на кілька століть випереджали московських: „...не только въ XIV, но и въ XV вв. въ отношеніи литературномъ Москва несравненно ниже Киева XII вѣка“².

Багато цікавих та оригінальних думок зацікавлених читач міг би знайти в статті Івана Ющука „Про походження української мови“³. Тут автор наводить чимало висловлювань учених різних епох і народів про Україну, про її мову і теж приходять до висновку, що епіцентром поширення слов'янських мов була Україна, що українська мова, як автохтонна, найбільшою мірою успадкувала ту мову, яка лягла в основу всіх слов'янських мов, бо саме звідси йшла слов'янська експансія, а отже, й поширювалася слов'янська мова, яка, стикаючись з мовами інших племен, набувала рис, відмінних від інших мов.

Про древність української мови може свідчити й порівняння її з давньою латинню. При цьому виявляється дуже багато спільних рис як у фонетиці, морфології, так і в лексичному складі цих двох мов. Особливо показовою є граматична подібність, бо, як

---

¹ Леся Глібко. Україна – прабатьківщина індоєвропейців // Націоналіст. – 1992. – Ч. 1. – С. 10.

² Цит. за названою працею Г. Печерної. Див — там само. – С. 31.

³ Іван Ющук. Про походження української мови. – С. 27–33.

відомо, граматичні форми, форми словозміни з мови у мову не запозичуються і тому можуть служити надійним критерієм для визначення спільності походження, тобто спорідненості мов.

Велику статтю, присвячену історії української мови, надрукував у часописі „Мовознавство“ директор Інституту української мови НАН України професор Василь Німчук¹, який на величезному фактичному матеріалі намагається дослідити виникнення та історію української мови. Учений виносить на суд читача дві версії: 1) слов'янські діалекти Київської Русі були територіальними виявами однієї мови, яку традиційно називають давньоруською (тобто традиційно-офіційна версія про існування праруської мови) і 2) у Східній Славії з давніх-давен функціонувало кілька окремих слов'янських мов. Як на користь першої, так і на користь другої теорії він наводить вагомі й численні аргументи, однак залишає питання відкритим для дискусії. І все ж можна зробити висновок, що він більше схиляється до другої версії, бо зазначає, що „*Структурно одноманітної живої мови східних слов'ян у добу Київської Русі та поготів у наступну епоху окремих князівств не було* [виділення автора], тому говорити про розвиток сучасних східнослов'янських мов з єдиної монолітної давньоруської (давньосхіднослов'янської) мови немає підстав. Давньоруська мова не розпалася, бо вона монолітною ніколи не була: розпалася, розсипалася велика держава“². Однак, як далі зазначає автор, цю думку ще треба доводити і більш ґрунтовно аргументувати.

Отже, беручи до уваги сукупність різноманітних мовних фактів, які тут, зрозуміло, викласти неможливо, можна прийти до висновку, що українська мова в окремих своїх рисах, елементах почала формуватися ще в спільнослов'янський період. В усякому разі можна сміливо стверджувати, що, як і інші слов'янські мови, вона бере свій початок безпосередньо з праслов'янської мови, що підтверджують численні мовні факти. Постає закономірне питан-

---

¹ Василь Німчук. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. 1997. Ч. 6. С. 3-14; 1998. – Ч. 1. – С. 3-12.

² Василь Німчук. Названа праця // Мовознавство. – 1998. Ч. 1. – С. 6.

ня: якщо інші слов'янські мови вийшли з надр праслов'янської, то чому з неї не могла вийти й українська? І друге питання: чому зацікавлені вчені виділяють крім спільнослов'янського ще й якийсь спільно*східно*слов'янський період української мови, але не виділяють, наприклад, спільно*західно*слов'янського чи спільно*південно*слов'янського? Відповідь напрошується така: власне, тому, що вони були зацікавлені в цьому. Щоб спадкоємницею могутньої культури й мови Київської Русі була не тільки Україна, але й „матушка Росія“, не тільки український народ, але й так званий „старший брат“. Отже, тут зіграв роль не науковий, а політичний фактор, що й відзначав Степан Смаль-Стоцький.

Зміна політичної ситуації в Україні, як було відзначено, викликала серію наукових публікацій, що намагаються висвітлити історію української мови. На жаль, не всі вони мають наукову достовірність, не всі належним чином обґрунтовані й аргументовані. Так, Олександра Бандура у статті „З історії української мови“ з припискою „Довідка для вчителів“, опублікованій у часописі „Дивослово“, пише: „Переважає більшість мовознавців світу, основувшись на свідченнях античних авторів... *схиляються* [виділення наше – М. Л.] до тієї думки, що українська мова, очевидно, виділилася із спільної для багатьох племен індоєвропейської прамови в IV–V ст. н. е. і пройшла довгий шлях безперервного розвитку, в процесі якого зазнала великих змін... На основі родоплемінних діалектів поступово склалася давньоруська літературна мова. У IX–X ст. вона була вже досить багата лексично і досконала синтаксично. Нею писалися ділові папери... виголошувалися промови на народних вічах і князівських нарадах...“¹. Усе тут змішано до купи, перекручено, видумано. Українська мова, як бачимо, виділилася безпосередньо з „індоєвропейської“ мови, поминувши навіть спільнослов'янську, але ця „індоєвропейська“ мова існувала в IV–V ст. після народження Христа! Насправді ж у цей час уже починався розпад праслов'янської мовної єдності. Є в наведеному абзаці й багато інших недоречностей, у тому числі й граматичних недог-

---

¹ Олександра Бандура. З історії української мови // Дивослово. – 1997. – Ч. 1. – С. 14.

лядів, які свідчать про дилетантський підхід до висвітлення історії української мови і до самої науки як такої.

Тут можна б наводити ще й інші імена та праці дослідників, багато різних думок і наукових версій щодо походження української мови, але зовсім не просто віддати котрійсь із них роль „останньої інстанції“. Факти, якими аргументується та чи інша думка, інколи бувають непевні, хиткі, які можна підважити іншими контраргументами. Деякі припущення мають гіпотетичний характер. Багато стародруків, які могли б дати відповідь на важливі питання, були знищені як не водою, то вогнем (дивну властивість в імперсько-комуністичні часи мали українські бібліотеки з цінними раритетними виданнями – час від часу спалахувати вогнем). Найдавніші ж українські пам'ятки написані були церковнослов'янською (старослов'янською) мовою, яка, власне, й була літературною мовою Київської Русі (чи під впливом якої ця літературна мова формувалася), і в них лише випадково і зрідка проникали народнорозмовні елементи. Але навіть ті поодинокі вкраплення народної мови дають упевненість, що писемна, літературна мова, хоч і була зрозумілою тоді для всіх, суттєво відрізнялася від простої народної мови. Є всі підстави вважати, що народна мова X–XI ст. не набагато відрізнялася від мови українців XV–XVI ст., оскільки мова дуже нелегко піддається змінам і зовнішнім впливам, а в пам'ятках цього періоду уже яскраво пробивається жива українська мовна стихія, близька до сучасної. Звідси висновок: якщо мова українців XV ст. в основних своїх рисах збережена до XX ст., то чому вона не могла бути такою 500 років назад, тобто в X ст.? Без сумніву, вона була українською. Варто тільки уважно проаналізувати хоча б Збірники Святослава з XI ст. і це була б відповідь тим, хто ще й досі мусує питання, якою мовою розмовляли в Києві часів Київської Русі, намагається воскресити раз назавжди поховану псевдотеорію Лавровського–Соболевського–Флоринського та іже з ними, що українська мова прийшла до Києва з Карпат. Вона була і в Києві, і в Карпатах споконвіків.

Тут слід мати на увазі й таке. Україна понад 700 років була розчленована між різними державами. Після 1240 року, коли вона була захоплена татарами-монголами, аж до нашого часу не було

держави, яка б утверджувала й відстоювала українську мову на всій території України. Тепер така держава є, але вона ще належним чином не дбає про мову своєї нації. І все ж усупереч усім ворогам, усім заборонам та ігноруванням мова вижила, витримала випробування часом; вона стала на рівень найрозвиненіших мов світу, має багатий і гнучкий лексичний склад, струнку й досконалу граматичну структуру, милозвучну й музичальну фонетичну будову, багатий і різноманітний фразеологічний арсенал, розвинуту систему художньо-поетичних засобів. Українською мовою написані літературні шедеври світової слави, її знають і шанують у багатьох країнах світу, українознавчі центри є навіть у Японії та Китаї. Треба тільки, щоб захищали й шанували її іще й там, де це найбільш необхідно, – в Україні...

РОСІЙСЬКОМОВНА ЕКСПАНСІЯ В ГАЛИЧИНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Лексичний фонд кожної зі слов'янських мов має у своєму складі кілька пластів лексики – праіндоевропейський, праслов'янський, власне свій і пласт запозичених лексем та фразеологічних одиниць. В українській мові кількість іншомовних запозичень сягає 10 відсотків¹. Отже, якщо 11-томний Словник української мови фіксує понад 134 тисячі слів, то це означає, що майже 13,5 тисячі, тобто десята частина з них – іншомовні елементи. Мова йде про іншомовні запозичення, які адаптувалися в свій час в українській мові, набули повноправного статусу в ній, фонетично та граматично нею засвоїлися.

Такі лексичні запозичення з однієї мови в іншу – це закономірний і позитивний процес, завдяки якому відбувається взаємозбагачення мов. При цьому мова, яка „віддає“ якісь свої елементи, виступає своєрідним донором, мова ж, яка позичає в іншій, – реципієнтом. Нормальними вважаються міжмовні відносини тоді, коли обидві мови, які активно функціонують і контактують між собою, одночасно віддають одна одній і позичають одна в одній все те краще, що є в їхньому активному лексико-фразеологічному арсеналі.

Українською мовою здавна милувалися письменники, вчені, культурні діячі, завжди відзначали її особливу ефонічність, музикальність, співучість. Вона дійсно має таку фонетичну будову, яка дає їй можливість бути ніжною, м'якою, милозвучною. Ще Яків Головацький колись писав, що „Языкъ южнорускій [українська мова – М. Л.] є краснорозвучень, повный, поважный, сильный, свободный². О́нь, думаю, удержить тоту щасливу середину меже твердостію и злиш-

¹ Див.: Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. – Київ, 1973. – С. 121.

² Літери ъ, ѓ, ѣ тут і далі треба читати як [i].

ною м'яккістю, меже с'творомъ, югомъ и западомъ Словенщини. Не є бнь переповненъ сичущими согласними як н. пр. польскій... Словомъ: є то природна, чиста, повноголосна мова; мужеско-сильна, виразиста (лаконическа) въ устахъ статного господаря або козака-молодця, та й п'одъ перомъ Котляревского, Тополинского и др., а м'ягка, сердечно-н'їжна, пешена въ бес'їдї материнскій, д'ївочій сп'їванцї, або п'од перомъ сердечного Основяненко¹.

А відомий російський учений Ізмаїл Срезневський, захищаючи українську мову у статті „Взгляд на памятники украинской народной словесности“, писав про неї так: „Нині, здається, вже нема потреби доводити, що мова українська (або як до вподоби іншим, малоросійська) це справді мова, а не наріччя російської чи польської, як дехто намагався доводити. Сила людей переконана, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи уважить богемській щодо рясноти слів та виразів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності, що це мова, яка, будучи ще необробленою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості і багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, живописна“².

Є немало свідчень і висловів про те, що українська мова була джерелом збагачення інших споріднених, зокрема російської та польської, мов. „О той красї бес'їды руской добре знають Славяне, – промовляв на Соборі руських учених у жовтні 1848 р. священник-поет Микола Устиянович, – зъ того то жерела черпали наші побратимцї Поляки для свого язика овую обильность, которою днесъ такї велично ихї мова ся красує. Руськими-то цв'їтами покрыли они давнюю наготу краснор'їчїя свого“³.

---

¹ *Яківъ Головацкій*. Розправа о язикѣ южнорускомъ и его нарѣчїяхъ, сочинена Яковомъ Головацкимъ читана въ общемъ засѣданїю на сѣздѣ ученыхъ рускихъ 23 жовтня 1848 г. у Львовѣ. – Во Львовѣ, 1849. – С. 30-31.

² Цитуємо за: *М. А. Жовтобрюх*. Мова української преси (до середини 90-х років XIX ст.) – Київ, 1963. – С. 62.

³ Речь держана при запроводѣ товарищества Руского народного Просвѣщенїя Николаемъ Устїановичемъ... у Львовѣ 19 жовтня 1849 // *Исторический очеркъ основанїя Галицко-русской Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенїя*. Составлено Яковомъ Головацкимъ въ Львовѣ, 1850. – С. 9.

Аналогічну думку ще раніше висловлював перший галицький мовознавець Іван Могильницький: „Mowa polska terażniejszą czystości i obfitości, a nawet i skład swój po większej części mowie ruskiej jest winna“ („Польська мова своєю сучасною чистотою, багатством і навіть своїм складом у значній мірі зобов'язана українській мові“)¹.

Що ж до впливу української мови на російську, І. Могильницький пише так: „Przyczyniał się w prawdzie nie mało język małoruski, do wzrostu piękności, bogactw dyalektu rossyjskiego, nie zaprzeczają i zaprzeczać tego Rossianie nie mogą...“ („Українська мова в дійсності немало спричинилася до становлення, краси, збагачення російської мови, чого не заперечують і заперечувати не можуть самі росіяни“)².

Однак Україна з давніх-давен була на перехресті доріг агресорів-завойовників, тому й українській мові волею долі судилося бути постійним реципієнтом, мовою, яка постійно була відкритою для чужоземних впливів. У ній можна знайти чимало латинізмів, що почали проникати до неї ще з часів Київської Русі; грецизмів, особливий наплив яких спостерігався у зв'язку з прийняттям християнства і входженням у користування перекладів з грецької мови; тюркізмів, які залишилися в українській мові ще з часів татаро-монгольської навали, а також від контактів України з Туреччиною і татарським Кримом у часи гетьманської України.

У XVI–XVII ст. в українську мову активно вливається латинська лексика. У цей час латинська мова була обов'язковим предметом для вивчення у Києво-Могилянській академії, у братських школах Львова, Перемишля, Галича, Рогатина, Стрия, Кам'янка-Подільського, Вінниці, Луцька та багатьох інших міст України. У Польщі в цей час латинь була мовою державних установ, Церкви та школи і, зрозуміло, це розповсюджувалося й на ту частину України, яка на той час була під Польщею. Тому вивчення латинської мови диктувалося суспільною необхідністю – освічена людина без неї обійтися не могла.

---

¹ *Rozprawa o języku ruskim przez Jana Mogilnickiego.* – We Lwowie, 1848. – S. 19.

² Там само. – С. 23.

Як установила С. Гриценко, в цей час в українську мову ввійшла маса латинізмів з різних галузей знань і людської діяльності, зокрема, суспільно-політична лексика (*трибунал, про-тектор, кардинал, декрет, артикул, статут, ремісія, рація*); суспільно-економічна (*депозит, рента, кондиція, оренда, контр-акт*); назви військових понять (*операція, армата, оппонавати-ся – оборонятися*); назви предметів і явищ навколишньої дій-сності (*компас, корона, планета, матерія*); назви побутових речей, понять, пов'язаних з емоційним станом людини (*афект, депресія*); назви осіб за родом діяльності (*актор, студент, професор*); назви, пов'язані з освітою, культурою, наукою (*трак-тат, вірш, такт, нота, конспект, фундамент*); різноманітна абстрактна лексика (*фортуна, ефект, прогрес, специфіка, суб-станція*) та багато інших¹.

Звичайно тут не перелічити те, що всі запозичені лексеми з латинської мови, але навіть галузі, з яких вони були перейняті. В українській мові, на жаль, ще немає словника латинізмів, але, якщо він колись буде, то, без сумніву, налічуватиме кілька тисяч слів. Тут зауважимо, що латинські вирази і слова були запозичені з латинської літературної мови у літературну ж староукраїнську мову, й оскільки латинська мова вже тоді була мертвою, на живе українське мовлення вона відчутно не вплинула, тобто тут майже немає випадків, щоб латинське слово побутовало в українській народнорозмовній мові й було відсутнє в літературній.

Значний відсоток чужомовних запозичень в українській мові складають германізми, зокрема, лексеми, що ввійшли до неї з німецької мови. Особливо активний доплив германізмів в українську мову спостерігався за часів Австро-Угорської імперії, коли в Галичині в усіх навчальних закладах обов'язково вивчалася німецька мова. На відміну від латинізмів, які в переважній біль-шості своїй, так би мовити, канонізовані, мають офіційний статус в українській літературній мові, багато німецьких слів використо-

---

¹ Див.: Світлана Гриценко. До проблеми латиномовних запозичень у мові українських пам'яток XVII ст. // Українська історична та діалектна лексика. – Вип. 3. – Львів, 1996. – С. 168–170.

вуються лише в народнорозмовній мові й відсутні в літературній. Таких слів у мовленні українців, особливо в західних областях України, є немало. Тут можна б навести такі: *люфт* – повітря; *васервага* – рівень; *штрайбан* – перепона, перегородка; *гельма* – каска, шолом; *пляц* – майдан, площа; *гурльон* – відпустка; *глянц* – блиск; *глянципапір* – шліфувальний папір; *футро* – підкладка; *люстро* – дзеркало; *шіфа* – корабель; *фіра* – підвода; *фана* – прапор; *фірман* – їздовий, той, що править кіньми; *рейтки* – штани-галіфе; *файний* – гарний; *люзний* – вільний; *люксусовий* – особливий, прекрасний; *фрай* – вільний; *мати фрай* – бути вільним; *ганц* – цілком („*ішов понад воду і упав у васер, і вийшов ганц мокрий*“); *цурік* – назад; *фурт* – постійно; *фест* – сильно; *підфутруватися* – попоїсти та багато інших.

Зважаючи на кількасотрічне польське панування в Україні, в українській лексико-фразеологічній системі широко відбитий польськомовний вплив. Слід зазначити, що польська мова, крім того, зіграла визначну роль і як посередник, через який вливалися в українську мову лексеми та фрази з інших європейських мов, що можна розцінювати як позитивний факт.

Особливого польськомовного впливу зазнала знову ж таки Галичина, яка перебувала під польськомовним пресом від 1340 і, фактично, аж до 1939 року. Навіть за часів цісарської Австрії, в якій нібито нацменшини мали рівні права, поляки всіляко протидіяли розвиткові української мови, усе робили, щоби поряд із державною німецькою вживалася тільки польська мова.

Від часу появи українських часописів у Галичині у них часто можна було зустріти досить гострі й гарячі публікації, спрямовані проти польськомовної експансії. Так, у статті „О становиську Русинѡвъ Галицкыхъ и розвиваню ихъ житя народного“, опублікованій у „Зорі Галицькій“, 2–4 числа за 1848 р., відзначалося: „Бо чижъ моглибисьмо хотѣти виречи ся вже цѣлкомъ свого языка, свои народности, свого житя, й статися Поляками, якъ они хотѣли, и якъ уже много зъ насъ за ихъ панованя, аби доступити правъ полѣтичнихъ... учинило?“ Ні, український народ більше „не жичить си до складу польскои держави належати, бо рускій нарѡдъ сильне то чуе, що пѡдъ польскимъ панованьомъ немѡгъ бы бути щасливий. Досвѣдчивъ онъ уже того черезъ

довги в'ївки; яку давнїише поносивъ кривду..."¹. Часто можна було зустріти й заклики такого змісту: „Русине! Братъ Полякъ хоче, абы его мова надъ твоєю пановала! Онъ не хоче, абы въ твоєй мовѣ, котрусь набув по ѓтцяхъ і дѣдахъ, права для тебе голосилися! и то ще на твоєй власнѡй землі!“².

Тому й зовсім не дивно, що багато польських лексем увійшло в українську літературну мову. Правда, немало їх уживається лише в розмовній. Тут можна б навести такі слова, як: *кобіта* – жінка, *иритуватися* – сердитися; *денервуватися* – нервуватися; *залатвити* – залагодити, вирішити (справу); *опінія* – думка про когось, репутація; *імпреза* – захід, відзначення чогось; *розмаїтий* – різноманітний; *гарчик* – дерев'яна посудина (буквально: горщик); *жеби* – щоб; *п'ец* – піч; *жегнати* – прощатися; *лучити* – єднати; *ховане* – виховання; *заховане* – дотримання; *єден* – один; *стертя* – сутички; *взмінка* – згадка; *гісторія* – історія; *обава* – побоювання та багато інших.

Однак, будучи надто різними, неподібними, далекими від української мови, німецька та латинська мови не могли надто зашкодити українській. Не зашкодила особливо й польська, яка хоч і має багато спільних коренів з українською, все ж таки відрізняється від неї своєю фонетикою та звуковим оформленням слів.

Зате великої шкоди завдали їй церковнослов'янська, а через неї й російська мова, яка сформувалася як літературна на базі церковнослов'янської. У Галичині, як відомо, упродовж цілого ХІХ століття тривали гострі дискусії, на якому ґрунті розвивати українську літературну мову – чи брати за основу ще не оброблену народну мову, чи літературну, „освічену“ церковнослов'янську з її відпрацьованими граматичними канонами. Була ще й третя думка, яку активно висували так звані „об'єдинителі“, „твердуриси“, – розбудовувати українську літературну мову на базі російської літературної мови. Добрий приклад „Русалки Дністрової“ з її народною мовою та фонетичним правописом не був належно поцінований і взятий до уваги. Перемогли „об'єдинителі“ і вже з початку 50-х років галицька преса переходить на

¹ Зоря Галицка. – 1848. – Ч. 4. – 6.06. – С. 16–17.

² Зоря Галицка. – 1849. – Ч. 11. – 26.01/7.02. – С. 65

„язичіє“ – „безсистемну мішанину російських слів, галицьких провінціалізмів, полонізмів, церковнослов'янщини і московщини“¹, і з того часу широким потоком в українську мову в Галичині вливається російська лексика та фразеологія.

Захоплення російською мовою і надання їй переваг пояснювалося в певній мірі бажанням уникнути та позбутися польськомовного впливу. Ті, хто так думав, на жаль, не знали, що, вирвавшись з вогню, вони потраплять у полум'я – під ще важчий від польського російськомовний прес.

Настрої про підтримку російської мови в Галичині активно підживлювалися російськими вченими, зокрема, М. Погодіним, який листувався з галицьким істориком Д. Зубрицьким та іншими галицькими діячами і під впливом якого, власне, й розвинулося москвофільство в Галичині. Москвофіли, схиляючись перед Росією, повторювали, що „Нема... ніякої української мови, а є тільки місцеві діалекти, такі, як бойківський, лемківський та інші, а всі вони не жодні мови, а тільки частини єдиного руського, всеруського мови, що репрезентується перед світом як російська урядова та літературна мова“².

Методологічною, так би мовити, основою для москвофілів була промова Антона Петрушевича на зборах при створенні Галицько-руської матиці (наукового товариства). Як згадував пізніше М. Устиянович, „Антоній Петрушевичь доказаль достаточними доводами, що языкъ котримъ Москва пише, не есть языкъ Москвы, але есть чистымъ образованнымъ рускимъ языкомъ, що народного языка російского николи в письмахъ не было и не есть, що языкъ народный цѣлкомъ розличається своєю природою отъ письменного языка Москвы, що Русинъ говорящего Москаля совсѣмъ не розумѣе, а насупротивъ для необразованого росіянина языкъ его письменний есть незрозумѣлимъ, и же тільки родовитий Русинъ безъ помочи граматическихъ наукъ и докладно читати и порозумѣти може“. Далі А. Петрушевич доводив, що

---

¹ Див.: *Іван Франко. Нарис історії української літератури* // Іван Франко. Твори в 50-ти томах. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 296.

² *Іван Франко. Літературна мова і діалекти.* // Іван Франко. Твори в 50-ти томах. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 207–208.

Петро Великий, „желая получить [поеднати – М. Л.] сильнимъ огнивомъ языка народы“, використав для цієї мети українську літературну мову, що Москва здавна підсилює свою літературу творчістю „мужей отъ Буга, Днѣпра“, очищаючи тим самим свою літературну мову від напливу Московщини й Болгарщини. Якби навіть русини Галича взяли за підвалину літературної мови своє наріччя, то, розвиваючи його, врешті-решт з так зvanим „російським письменним язиком“ зустрінуться, „понеже двѣ сили подвизающіися отъ двохъ противныхъ сторонъ къ собѣ, конечно колись съ собою столкнутися мусятъ“¹.

А. Петрушевич мав досить вагомий авторитет серед галицьких учених, тому він мав і немало послідовників. Однак ще більшим авторитетом був інший галицький учений-історик – Денис Зубрицький, який, як він сам писав, за своє життя „едва двѣ или три строки писалъ на Малорускомъ нарѣччі“². Д. Зубрицький був вихований в аристократичному середовищі, писав свої твори німецькою, польською та, як він уважав, російською, хоча російської мови він добре не знав. Українську ж мову він ігнорував, зневажав і не визнавав, що відверто й демонстрував у своїх творах: „Вотъ тебѣ галичскій читатель образецъ древнерусскаго письменнаго языка десятого столѣтія [мається на увазі мова договору Ігоря з греками – М. Л.]. Ты убѣдился, что это не есть болтовня какого либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька“. Він пише далі, що літературна мова завжди і всюди відрізняється від мови „черни“³.

Д. Зубрицький зневажливо називав українську мову хохлацькою. Коли він мав видавати свою „Історію“, він писав до М. Погодіна, що побоюється, щоб його „не принудили передѣлать или выпус-

---

¹ Нѣсколько словъ Николая Устиановича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польскомъ Przegląd powszechny подъ заглавіемъ Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 // Слово. – 1861. – Ч. 6. – 11 лютого 1861. – С. 25–26.

² Цит. за працею: Михайло Возняк. З зараня української преси в Галичині // ЗНТШ. – Т. СХІ. – Львів, 1912. – С. 143.

³ Історія древнього Галичско-Русскаго княжества. Сочиненіє Дениса Зубрицкаго – Ч. 1. – Львовъ, 1852. – С. 141.

тять нѣкоторыя статьи или же печатать Кирилицею и передѣть... сочиненіе изъ Русского в Хохлацко-Польское платье“. Він старався, як написано в листі, „по возможности избѣгать и Хохлацизмовъ и Полонизмовъ“¹.

Ігнорували українську мову й інші відомі вчені та письменники Галичини і Закарпаття, дехто з них відверто закликав використовувати тільки російську мову. Серед цих „об'єдинителів“ першим слід назвати Івана Головацького, що якийсь час був редактором віденського „Вѣстника“, письменників О. Духновича, М. Нодя із Закарпаття, редактора „Церковной газети“, а пізніше „Церковного вѣстника для русиновъ Австрійской держави“, активного москвофіла Івана Раковського (теж працював і жив у Закарпатті), редактора „Лади“ та „Сѣмейной бібліотеки“ Северина Шеховича, галицького письменника Івана Наумовича та цілого ряду інших.

Так, І. Головацький, який ще в 1840 р. активно ратував за перехід на латинське письмо (домагався, щоб „Приповідки“ Гр. Ількевича видати латинськими буквами), у 1846–47 рр. видав „Вѣнок Русинам на обжинки“, уже в 1850 р. активно агітує за старослов'янську мову, пишучи, що основою просвіти повинна бути „наша бабуся старословенска“, яка через цілі віки стояла на сторожі нашої народності „непорочною, вѣчно цвѣтущей дѣвицею“. Вона, „сѣдая баба“, була для нас покровом до цього часу, то хай буде зразком, джерелом і світилом для нашого розвою і надалі².

І. Головацький, полемізуючи з прихильниками української народної мови, зазначав, що „виговор“ нашого народу є „простый, необразованный, неспособный до того, щоб бути основою письменства і просвіти“³, що мова народна є „тимъ подлѣйшимъ зерномъ“, яке можна прикрасити хіба що церковнослов'янщиною⁴.

Однак, уже редагуючи „Вѣстникъ“, І. Головацький досить швидко переорієнтовується на російську мову. Як пише Кирило Студинський,

---

¹ Цит. за: *Остан Терлецький*. Галицько-руське письменство 1848–1865 р. – Львів, 1903. – С. 74.

² Див. статтю без загол., підписану: Т. Л. (*Теодор Лисик*) // *Вѣстникъ для Русиновъ австрійской держави*. Ч. 107. 19/31 Жолтня 1850. – С. 429.

³ *Вѣстникъ*. – Ч. 145. – 8/20 Децембрія 1851 р. – С. 580.

⁴ *Вѣстникъ*. – Ч. 148. – 18/30 Децембрія 1851 р. – С. 591.

він використовував церковнослов'янську мову лише як „покривку до об'єднання. Не ходило йому вже тоді о церковно-славянську мову, лише о великоруську, для якої він підготовлював терен, стаючи з одної сторони в обороні мертвої, церковно-славянської мови, а кидаючи з другої зневіру в будучність живої, народної мови“¹.

Уже від 1850 р. І. Головацький навіть у своїх листах до брата Якова переходить на російську мову, а прихильників української мови (Ю. Вислобоцького, Г. Шашкевича, В. Ковальського) називає „это нарочитая, упрямая русская с...“, „хахлы“, „скотопасы“, „солоденькій гадука“². Коли ж у „Вѣстнику“ таки починала перемагати орієнтація на народну мову, то він писав до Якова, що „хахлы й скотопасы на силу собираются й думаютъ, что теперь совершенна ихъ побѣда. Слѣпцы даи только!“³.

І. Головацького підтримував у його стремлінні запровадити у „Віснику“ російську мову фанатичний прихильник великоруської мови Іван Раковський, який спонукав його до „улучшенія употребляемаго языка въ „Вѣстнику“. Сам І. Раковський, як уже зазначалося, видавав „Церковную газету“, а потім „Церковный вѣстникъ“ російською мовою і не допускав туди „хохлакізмів“.

Проросійські настрої української інтелігенції підживлював постійно протоєрей російського посольства у Відні Михайло Раєвський, який, будучи посередником між російським урядом та слов'янським світом, мав великий вплив на слов'янську інтелігенцію, що у нього постійно збиралася. Як згадував Корнило Устиянович, усі, хто бував у „батюшки“, розмовляли по-російськи, тут витала ідея панславізму, об'єднання слов'ян під російським началом в одну федерацію. М. Раєвський був шовіністом, він заявляв, що тільки деспотизм (звичайно, російський) може об'єднати слов'ян, робив зауваження, коли його гості розмовляли не по-московськи. Він листувався з Я. Головацьким, з А. Петру-

---

¹ Див.: *Кореспонденція* Якова Головацького в літах 1850–62. Видав др. Кирило Студинський – у Львові, 1905. – С. XXXVIII.

² Див. там само. – С. XXXIX.

³ Там само. – С. LXVII.

шевичем і, звичайно, мав великий уплив на Івана Головацького, який бував у нього часто в гостях.

Визначну роль у впровадженні російської мови в Галичині відіграв, а, отже, й ведмежу послугу українській літературній мові зробив Богдан Дідицький – відомий галицький журналіст, публіцист, письменник, багаторічний редактор різних видань. Він, як і І. Головацький, не вважав за доцільне і можливе розвивати літературну мову на базі народної мови, отож активно використовував російську.

Не можна сказати, що робив це Б. Дідицький несвідомо. Навпаки, він добре усвідомлював, що робить, навіть не зважаючи на застереження та критику. Так, у польському часописі „Przegląd Powszechny“ була надрукована стаття Платона Костецького „Recenzya Zorji Galickiej na god 1860“, у якій автор гостро розкритикував мову часопису „Зоря Галицка яко альбумъ“, редагованого Б. Дідицьким. Тут прямо до редактора ставиться питання: хто дав йому право і „власть“ хрестити руське дитя на ім'я московське? Навіщо він прийняв до руського письма „правопись“, заапробовану Петром Великим для Москви і яким чолом він відважиться вести Русь Галича впрост до Калуги і в'язати в московські кайдани?¹

Однак Б. Дідицький ще довго в'язав українську мову в московські кайдани. Від 1861 р. він почав видавати часопис „Слово“, який був рупором і трибуною москвофілів. Більше, він відверто пропагує російську мову, агітує за неї. У 1866 р. видає брошурку на 32 сторінки під заголовком „Въ одинъ часъ научитья малорусину по великорусски“, у якій подає основні відмінності російської мови від української та основні правила її засвоєння. У розділі „Выговоръ“ він пише: „На Руси одинъ русский языкъ, а на этомъ языкѣ два выговора: малорусскій и великорусскій. Малорусъ, узнавшій отличительные черты великорусскаго выговора, станеть сейже часъ и говоритъ по русски произношеніемъ великорусскимъ“².

---

¹ Див *Нѣскольکو словъ* Николая Устыяновича... // Слово. – 1861. – Ч. 5. – 8 Лютого. – С. 21.

² *Въ одинъ часъ научитья Малорусину по великорусски.* – Львовъ, 1866. – С. 3. (Автор не зазначений).

Тут же він наводить п'ять рис, що, на його думку, відрізняють російську вимову від української (буква г читається як в або як г, е = je, и = i, о = о або а, ѣ = je, *что* вимовляється як *што*, ся – як *са*, *другой* – *другий* тощо).

У розділі „Грамматика“ він знову зазначає, що „отличительные примѣты“ тут „весьма незначительны“. Найкращою, на його думку, є українська грамматика Івана Вагилевича (1845 р.), яка „не допускаетъ почти никакого различия между малорусскимъ и великорусскимъ нарѣчіемъ по части грамматической“¹.

Б. Дідицький тут мав рацію, бо грамматика І. Вагилевича дійсно не відрізняється від російської, оскільки, як відомо, І. Вагилевич у багатьох місцях просто скопіював російську граматику М. Греча.

І все ж Б. Дідицький і тут наводить основні відмінності між двома мовами. Про неозначену форму дієслова, наприклад, пише, що в українській мові вона має *-ти*, але це *-ти* збереглося тільки в народних піснях, а в „обыденномъ разговорѣ“ народ України, Волині й Поділля „почти исключительно употребляетъ только сокращенную форму на *-ть*“. Тут, як бачимо, він рації не мав.

У брошурі були ще розділи „Гласоудареніє“ (с. 10), „Лексикальное различіє“ (с. 11). Він наводить деякі слова, що різняться (*якъ* – *какъ*, *дуже* – *очень*, *надто* – *слишкомъ*, *майже* – *почти*, *отой* – *этотъ* тощо). „Весь прочій лексиконъ обоихъ народовъ, – відзначає Б. Дідицький, – одинъ и тотъ же. Нѣкоторые различия въ немъ, при многочисленности русскаго племени, ничтожны“². Тут він знову рекомендує порівняти „лексикальний матеріалъ“ граматики Вагилевича з будь-яким російським словником.

У публікації подані тексти для порівняння і їх російська транскрипція латинськими літерами. Наведемо фрагмент тексту з програми газети „Дневникъ Рускій“, написаної її редактором І. Вагилевичем: „Все то, что лишь причинится до просвѣщенія Русскаго народа, будетъ отвѣтно стремлѣнію Собора входить въ составъ

¹ Там само. – С. 6.

² Там само. – С. 11.

Дневника“. Переклад: „Wsjo to, szto tolko sposobstwujet praszyszczeniju Russkawo naroda, budjet saatwietno stremleniju Sabora wchadit' w sastaw Dniewnika...“¹.

Чи міг галичанин вивчити російську мову за інструкцією Б. Дідицького, написаною на 11-ти сторінках?². Звичайно, ні. Зрештою, її не вивчив і сам Б. Дідицький, як не вивчив він і української мови. І. Франко писав, що для Дідицького „його теорія залишилась... утопією, бо він до смерті, не навчившись порядно малоруського язика, не навчився і великоруського“³.

Це підтверджує і сам Дідицький, який на схилі літ у „Своєжиттєвих записках“ зазначав, що в 1848 р., коли йому було вже 22 роки, він не знав ще навіть руської азбуки. До того часу, як він пише, „не имѣлъ я ни малѣйшого понятія, такъ якъ въ школахъ, до которыхъ я изъ дѣтства ходилъ, русчины вовсе не учили“. Потім уже він придбав собі граматики Й. Левицького (скопійовану з граматики Таппе) та І. Вагилевича (скопійовану з Греча), ще деякі книги і почав вивчати українську мову. Любов'ю до москалів, як згадує Б. Дідицький, він загорівся теж у 1848 р., коли у Великих Мостах, де він жив, розташувалися дві сотні російських драгунів. Коли ж туди приїхав російський православний „батюшка“ Кирилов, Б. Дідицькому прояснилося в голові, що різниця в читанні старослов'янських текстів в о. Кирилова і в нього самого зовсім незначна і полягає лише в різній вимові звуків **г**, **и**, **ѣ**, та **е** після приголосних (тобто в якості приголосного перед **е**). Отоді йому й відкрилося, що можна „за поль часа навчитись читати славянское Евангеліє Русину по московски, москалеви по руски“⁴. Майже через 20 років він згадав про це і вирішив навчити галичан російської мови за одну годину.

¹ Там само. – С. 12–13.

² Від 12 до 31 стор. у брошурі були наведені тексти (Пушкіна, Лермонтова, Хом'якова тощо), які повинні були проілюструвати, що між „малорусскимъ“ и „великорусскимъ слогомъ“ майже немає різниці.

³ *І. Франко*. Нарис історії українсько-руської літератури // Іван Франко. Твори в 50-ти т. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 296.

⁴ Див.: *Кирило Студинський*. „Въ адінъ часъ“. Російська мова серед москвофілів у Галичині. – Львів, 1936. – С. 2.

З такими знаннями української мови і з такими поглядами на неї Б. Дідицький брався за редагування українських часописів¹, сам писав поезії. Зрозуміло, що ні його редагування, ні його поетична творчість не могли принести користі українській мові в Галичині. Зате Б. Дідицький такими творами робив велику послугу своїм ідейним „побратимам“ – москвофілам та російській мові, насаджуючи і розповсюджуючи її в Галичині. Недаремно про його часопис „Слово“ йшла мова навіть на засіданні імператорської комісії, яка в доповідній записці цареві Олександрові II серед інших пропозицій щодо придушення української мови й українства взагалі запропонувала й таку: „Поддержатъ издающуюся в Галичине в направлении, враждебном украинофильству, газету „Слово“, назначив ей хотя бы небольшую, но постоянную субсидию, без которой она не может продолжать существование“².

Найбільшим ученим авторитетом і філологом у широкому розумінні слова в Галичині був, звичайно, Яків Головацький. З великою пошаною і пієтетом до нього ставився А. Петрушевич, беззаперечно підкорявся йому його брат Іван, письменники М. Устиянович, Іван Гушалевич, І. Наумович, О. Духнович та інші видатні діячі півдавстрійської України. Він був прекрасним знавцем української мови, із великим захопленням говорив і писав про неї, свідченням чого може бути й цитата, наведена нами вище. На превеликий жаль, він змінив свої погляди на народну мову, заразившись бацилою москвофільства,

---

¹ У 1849 р. він допомагав редагувати Миколі Устияновичу „Галичорускій Вѣстникъ“, потім працював у віденському „Вѣстнику“, у 1853 р. редагував „Зорю Галицку“ (через рік редакцію перебрав Северин Шехович), у 1860 – „Зорю Галицку jako альбумъ“, а від 1861 р. видавав часопис „Слово“.

² Цит. за: *Василь Лизанчук*. Навічно кайдани кували. – С. 100. До речі, Росія й раніше надавала „матеріальну“ допомогу галицьким ученим та видавцям. Так, у 50-х роках одержав 550 російських рублів Д. Зубрицький за 50 примірників своєї „Історіи“, вдруге з Росії надійшло 220 руб. від М. Погодіна на „Сѣмейную бібліотеку“, редаговану С. Шеховичем. К. Студинський наводить і лист Я. Головацького, у якому той звертається до якогось Теофіла Івановича з жебрацьким проханням надіслати йому грошей нібито для „успѣванія русскаго дѣла“. – Див.: Кореспонденція Я. Головацького. – С. CLIV–CLV.

зрадив її, перейшов на російську мову, якої, до речі, теж до кінця життя досконало так і не вивчив. Віддаючи належне науковому авторитетові Я. Головацького, акад. К. Студинський пише: „Коли би він йшов був сею дорогою, якою ступав по рік 1849, скільки зискав би був на тім розвій літературної мови, як значно могли були скристалізувати ся погляди на народну мову, як легко міг був він усунути се замішане в літературній мові, слідне мало що не в кожного письменника з літ 1850–60? Своім становиском і своєю повагою міг був він потягнути за собою всіх людей доброї волі“¹.

Однак потягнув він зовсім у інший бік – московський. Він усіяко намагався угодити „сѣвернымъ братьямъ“ („Да помнятъ сѣверные братья наши, что мы межъ родными Славянами роднѣе всѣхъ!“)² і навіть просив (див. примітку про виділення „субсидій“) у них матеріальної підтримки „для успѣванія русскаго дѣла“, „изданія пособій къ изученію русскаго языка“.

Реакційну роль Я. Головацького в справі утвердження українства в Галичині видно й із його листування з великим українофобом, російським шовіністом, редактором часопису „Вѣстникъ юго-западной и западной России“ К. Говорським. Ось як писав К. Говорський до Я. Головацького: „Вы не можете повѣритъ, съ какимъ презрѣніемъ относятся теперь къ сепаративной шайкѣ послѣдователей гибельного для цѣлости Россіи ученія Костомаровыхъ, Кулишей, Основы, Шевченка и другихъ всѣ малороссійскіе помѣщики и духовенство. Имена ихъ произносятся съ проклятіями съ тѣхъ поръ, когда узнали, что эти выродки изъ русской семьи подъ благовиднымъ предлогомъ обученія народа на простолюдннѣмъ его нарѣчій, которому вздумали было дать право гражданства подъ именемъ малороссійскаго языка, хотѣли приготовить народъ къ расторженію нерасторжимого никакими усиліями естественнаго союза съ Великороссами къ слитію, во вредъ всего славянскаго міра, съ латинствующими поляками“³.

Як міг читати спокійно Я. Головацький такі листи, у яких Шевченка, Костомарова, Куліша називають „виродками“? Як він

---

¹ Кореспонденція Я. Головацького. – С. CLV.

² Там само. – С. CLVI.

³ Там само. – С. CLVI.

міг читати рядки, де зневажалася його рідна мова, зокрема, таке: „Народъ, руководимый здравымъ смысломъ... съ негодованіемъ отвергъ всѣ ими придуманныя грамматики и книжонки на мужицкомъ малороссійскомъ жаргонѣ, не хотѣлъ и слышать о томъ, чтобъ дѣтей ихъ учили по малороссійски, и изданные книжонки остались на жертву крысь и мышей“¹.

Я. Головацький читав ці листи, видно, спокійно. Більше того, він навіть переписував їх. Так, процитований лист К. Говорського він хотів опублікувати в „Слові“, але, на щастя, Б. Дідицький, хоч і був прихильником москвофільства, відчув нищість і бридкість цього листа й відмовився публікувати його, поставивши себе незрівнянно вище від університетського професора Я. Головацького. Однак Я. Головацькому, видно, дуже кортіло таки опублікувати цей лист і він відсилає його до „Сербского Дневника“. У листі до редакції він між іншим писав про часопис „Мету“, який дотримується мови і правопису Кулішівського, що в його редакції є „соумышленники... которые мечтають о какойто новообразуемой малороссійской литературѣ и даже о утопической, свободной хохландіи“².

Чи можна уявити собі, що це писав співавтор „Русалки Дністрової“, побратим Маркіяна Шашкевича Яків Головацький? „Сербский Дневник“ теж відмовився друкувати цей лист, але незабаром Я. Головацький одержав новий лист Говорського, у якому той критикував рух молоді в Україні та в Галичині. Б. Дідицький, до якого звернувся Я. Головацький з пропозицією опублікувати його в „Слові“, знову відмовив йому, так само, як йому відмовили й інші часописи, зокрема, віденський „Ost West“, польськомовний „Narod“, і при цьому не допомогли навіть старання протоеврея російського посольства у Відні М. Раєвського.

Історія колись розсудить, чого більше зробив для Галичини Я. Головацький – користі чи зла. У 30–40-х роках він прислужився до пробудження національної свідомості галичан, але в 50–60-х роках робив усе, щоб її приспати або спрямувати в глухий кут, а, точніше, на схід. Будучи 18 років керівником кафедри української словесності

---

¹ Там само.

² Там само. – С. CLVII.

у Львівському університеті (грудень 1848–1867 р. р.), він виховав не одне покоління студентів, але спрямовував їх не на зміцнення української справи, а на схиляння перед „сѣвернимъ“ сусідом. Як пише К. Студинський, він краще був би вчинив, якби покинув кафедру не в 1867, а в 1852 р., „а нема сумніву, що на сім була би лише зискала народна справа в Галичині. Робота Головацького була нещастем для галицької Руси. Серед його страшних промахів не лише ріс розстрій між руською суспільністю в Галичині, не лише знеохочували ся і деморалізували ся люди, але й упадала руська справа“¹.

Яку політику провадив у своєму журналі кореспондент Я. Головацького К. Говорський, видно й із публікацій цього журналу. Так, у серпневому числі за 1863 р. на стор. 31–39 була опублікована стаття „Несколько слов о хохломани“ якогось перевертня-малороса, що підписався прізвиськом „Земляк“.

З ненавистю і сарказмом він пише, що, як хлопчачки намагаються копіювати й наслідувати дорослих, так і наші „жаркие хохломаны“, копіюючи Росію, намагаються „создать особенный, южнорусский языкъ, распространить между простонародьем грамотность на этом новосочиняемом малороссийском, южнорусском, или украинском наречии и вообще сочинить какую-то особенную, ни на что не похожую, ни на что негодную малороссийскую национальность...“².

Говорський іронізує, насміхається із зусиль українців, з їхніх намагань створити шкільні підручники, нормалізувати свою мову, насміхається з Т. Шевченка, його „Кобзаря“, таврує „бородатого“ професора Костомарова, письменника Куліша, українську мову називає „малороссийским, провинциальным“ жаргоном, „который, подобно окрошке, составлен из смеси польских слов и окончаний с русскими словами“. Він висміює ідею перекладу Євангелія на „провинциальный жаргон“, єхидно запитуючи: „И в самом ли деле так глуп южнорусский народ, что не понимает Евангелие на славянском языке, на котором слушает его более восьмисот лет?“³

---

¹ Там само. – С. CLIX.

² Цит. за працею: *Кирило Студинський*. Епізоди боротьби за українство в 1863 р. – Львів. – Б. р. (очевидно, початок 30 х). Окрема відбитка. – С. 504.

³ Там само.

Земляк у своїй статті таврує „жалких перевертней“, „ренегатов“ із давніх руських князів, які поробилися польськими шляхтичами та магнатами, „дошли до ренегатства именно через потерю русско-го языка, которым говорили праотцы их: а эти жалкие потомки православных русских предков сперва начали говорить на униатском польско-русском наречии (которое теперь называется малороссийским языком), потом мало-помалу усвоили себе польский язык...“ Земляк, одначе, запевняє, що теперішні малороси „все до одного понимают и любят русский язык“, вони, мовляв, вимагають, щоб у сільських школах дітей їх учили спочатку по-слов'янськи, щоб уміли „молиться Богу по книжке“, а потім по-російськи. Він стверджує, що з пісень „Кобзаря“ та з книжечок „на малоросійском наречии, которыми наводняет теперь Малороссию хохломанская пропаганда, они смеются“. „Следовательно, – підсумовує Земляк, – нет ни требования, ни надобности издавать книжки на искаленном полонизмами малороссийском наречии, ни заводитъ негодную в употреблению грамотность малороссийскую – и вся эта пропаганда украинофилов похожа на шеренгу уличных ребятишек, играющих в солдатики“¹.

Українців Земляк зневажливо і відверто називає „хохломанами“: „Наши хохломаны (заметьте: мы не говорим „малороссияне“ или „украинцы“, или „южноруссы“, но „хохломаны“ – это особенный сорт людей) прикидываются будто врагами польской пропаганды и бесстыдно проповедуют... будто они, восстанавливая малороссийское наречие на степень особенного южнорусского языка, противодействуют через то ополяченью этого наречия...“²

Стаття Земляка викликає обурення, огиду; у ній відверто демонструється ненависть до українства. Як пише К. Студинський, тут „З каждой слове стрічки пробивається чи глупота, чи божевілля, чи обоє разом“³.

У „Віснику“ Говорського була надрукована не одна ця стаття, що глумилася над українським народом та його мовою. У додатку до 9 номера був надрукований подібний пасквіль під заголов-

---

¹ Там само.

² Там само. – С. 505.

³ Там само. – С. 506.

ком „Современные недорозумения“, що був підписаний анонімом „Малороссиянинъ“. Він теж сповнений глузувань із українців та зневаги до української мови, до України та її народу.

З брудними випадками проти України виступали й інші російські та проросійські видання, зокрема, часопис „День“, який теж не визнавав „малорусского вопроса“, „Московские вѣдомости“, „Русская бeсѣда“, „Москва“, „Русь“, „Кіевскій Телеграф“ тощо.

Не можна сказати, що подібні публікації залишалися непоміченими. На підмосковній Україні в цей час уже діяв указ (циркуляр) Валуєва, який стверджував, що української мови „не было, нет и быть не может“, а названі та подібні до цих статті були фактичною підтримкою цього циркуляра. Тому зрозуміло, що на Східній Україні не було друкованого органу, який міг би виступити проти Валуєва, Говорського та політики, яку вони провадили стосовно української мови та українського письменства. Але в Галичині реакція на ці статті була адекватною. На захист української думки, мови, культури стали літературно-політичний вісник „Мета“, редагований Кс. Климковичем, молодіжний часопис „Вечерниці“ і, як не дивно, політичний часопис „Слово“, редагований Б. Дідицьким. Тут немає можливості проаналізувати усі тогочасні публікації з цього приводу, це були статті, надіслані зі Східної України або написані галицькими авторами. Так, у 16, 18, 19 числах „Слова“ була надрукована стаття „Де не буде самостойности, там не буде й федерації. Из Києва“, у числах 63, 64, 68 цієї ж газети – стаття „Борьба Малой Руси с централизмом московским“, автором якої був, очевидно, Б. Дідицький, тут же був опублікований емоційний лист П. Куліша „Голосъ зъ України“. Досить різкі статті друкувала „Мета“, у яких розвінчувалися брудні дії і вчинки царських сатрапів на підмосковній Україні. В одній з них читаємо: „За українську одержу посадять вас у поліцію, або поб'ють на улиці. За українську мову не дадуть вам ніякої служби та оддадуть під надзор поліції... За українську пісню посадять у тюрму. Як спіткає вас на улиці офіцер, то заведе в поліцію, кажучи: „По-хохлацьки не говори: Малороссии нет со времени Алексея Михайловича“. Під кінець статті автор (підпис „Українець“) запитує: „Скажіть, чи єсть де земля від Китая до Патагонії, від нової Голандії до Канади, де було б

переступленем говорити своєю мовою, де-б був заперет писати книжки і учити дітей тим язиком, яким у сем'ї говорить 14.000.000 народа. Як нема... ідьте до нас, у Київ, або Чернігів: у нас, на святій Русі, – побачите. Побачите, як цілий народ душать: бідних та темних різкою, голодом та попівською темною освітою, бідних та просвітних теж голодом, поліцією, Сибіром“¹.

Ці слова можна підтвердити й свідченням відомого українського письменника Михайла Старицького, який уже значно пізніше (у 80-х роках) у листі до редактора „Одесского вѣстника“ П. О. Зеленого писав, що Катков, Аксаков, Пихно², „а за ними и прочие столпы отечества... безместные Ивановы и Петровы“ звинувачують його мало не „в государственной измене“ накликають на нього „полицейские и общественные кары“, кричать, що він стоїть „на опасной дороге“. „Что я стою... на опасной дороге, – пише М. Старицький, – это мне хорошо известно; уже по одному тому, что я пишу по малорусски, я стою под строгим надзором полиции... Писание на этом, лишенном всяких прав языке уже есть по меньшей мере неблагонадежный проступок – даже если дело идет о пошлых анекдотах; стремление же вывести язык из конюшни и корчмы в более облагороженные места есть стремление сепаративное; а если при сем уличается автор еще в намеренном искажении языка ради отдаления его от русского, – то сие уже есть покушение на государственную измену“³.

Повертаючись до 60-х років, зазначимо, що подібні публікації в „Слові“ та „Меті“ не залишали байдужим нікого з галичан. Навіть Б. Дідицький, який три роки опісля видасть брошуру, у

---

¹ Цитата за названою працею. С. 517-518.

² Михайло Катков – російський реакційний публіцист, редактор „Московских ведомостей“, називав українське письменство „польською інтригою“, виступав проти розвитку української літератури; Іван Аксаков – редактор ряду проросійських видань, висміював українську мову, називав її мовою для домашнього вжитку; Дмитрій Пихно – професор Київського університету, непримиренний українофоб, реакціонер і шовініст, від 1879 р. був редактором „Киевлянина“.

³ М. Старицький. До О. П. Зеленого [18 лютого 1883 р.] // Михайло Старицький. Твори у восьми томах. – Київ, 1965. – Том восьмий. – С. 463.

якій намагатиметься навчити галичан російської мови за „один час“, осуджував українофобську політику царизму. Не осуджував її лише Я. Головацький, який активно листувався із К. Говорським, і намагався опублікувати його брудні пасквілі, як і Говорський, що кілька років пізніше збожеволів, зверхньо називав українців-земляків хохломанами та іншими образливими словами. Важко повірити, що це той самий Головацький, який ще у 1846 р. писав: „Сумно для народу, коли негідні люди чужої нації топчуть ногами його національність, але значно сумніше, коли син-виродок роздирає груди своєї рідної матері. На жаль, ми мусимо сказати це про наш народ: в його надрах таїться надто багато брудних виродків, таких гнобителів нації, котрим гарантоване цілковите безсмертя. Але вони гірше Герострата, оскільки храм національний дорожчий тисячу разів, ніж храм Діани“¹.

Важко повірити, що це той самий Головацький, який так захоплено говорив про українську мову на Соборі вчених Галичини у 1848 р., який сходив усю Галичину пішки, збираючи український фольклор, який був співавтором безсмертної „Русалки Дністрової“, який 18 років завідував кафедрою української словесності у Львівському університеті. Але така реальність. Ненавидячи поляків, він віддавав перевагу іншому, ще більш агресивному і брутальному сусідові. З Галичиною, як відомо, він порвав остаточно і в 1867 р. виїхав у Вільно², але солодкого життя там не знайшов.

Зерна, посіяні Д. Зубрицьким, А. Петрушевичем, І. Гушалеви-чем, Я. Головацьким та іншими активними москвофілами ще в 50-х роках, буйно проросли і дали рясний урожай у наступні роки.

---

¹ Я. Головацький. *Zustände der Russinen in Galizien* (Становище Русинів у Галичині) // „Русалка Дністрова“ / Документи і матеріали. – Київ, 1989. – С. 251.

² Подібна доля спіткала й інших галицьких письменників та культурних діячів, захоханих у Росію. Так, Іван Наумович за поширення ідей російського православ'я був навіть ув'язнений, після чого у 1884 р. виїхав на Східну Україну, став (у Києві) православним священиком, помер у Новоросійську. Зачарований „на схід“ був і відомий письменник Антін Могильницький, який теж хотів виїхати до Росії і прийняти православ'я, але його там не прийняли через надмірну пристрасть до чарки.

Так, у 1866 р., коли Австрія програла війну, почали ширитися чутки, що Росія забере Галичину. Тут же в 59-му числі „Слова“ за цей же рік з'являється публікація, яка мала демонструвати лояльність і прихильність галичан до Росії. У статті зазначалося: „Ми зле зробили, що в 1848 р. об'явили себе „рутенцями“ [українцями – М. Л.]... Русь галицька, угорська, київська, московська, тобольська і т. д. в етнографічному, історичному, лексикальному, літературному і обрядовому відношенні одна й та сама... Час уже переступити нам Рубікон і сказати щиро та прилюдно: Не можемо відділювати ся китайською стіною від наших братів і віддаювати ся від язикової, літературної, церковної та народної звязи з усім „русскимъ“ світом! „Мы не рутены отъ 1848 г., мы настоящіе русскіи“¹.

Москвофіли чітко дотримувалися тези, висунутої у свій час А. Петрушевичем (див. вище спогади М. Устияновича) про те, що Москва, мовляв, користується українською літературною мовою. Про це заявив І. Наумович навіть у своїй промові у сеймі: „Що наша мова подібна до уживаної в Москві, тому ми не винні; подібність нашої мови з московською очевидна... Книжна московська мова се властиво українська, утворена українцями. Приймаючи книжну московську мову, ми беремо назад свою власність. Подібність нашої мови з мовою всеї Руси не усуне ніхто в світі, ні закони, ні сойми, ні міністри...“²

Подібні вислови були й пізніше. Так, один з активних москвофілів – Т. Блонський уже у 80-х роках заявляв, що „народъ русскій былъ, есть и будетъ одинъ, одно великанское дерево имеетъ два главныхъ корни: въ северномъ Новгородѣ и южномъ Киевѣ“³.

Так відбувалося зросійщення Галичини, так укорінювалася російська лексика не тільки в літературних творах, але й у мовленні галичан. Великоросійським шовіністам типу Погодіна, Говорського допомагали свої ж, м'яко кажучи, перелицьовані галичани.

---

¹ Цит. за: *Володимир Гнатюк*. Національне відроджене австро-угорських українців (1772–1880). – Відень, 1916. – С. 44-45.

² Там само. – С. 45.

³ *Т. Блонский*. Литературные замѣтки // Слово. – 1884. – Ч. 1–3.

Одним із таких активних москвофілів, що свідомо чи не свідомо сприяли насадженню російської мови в Галичині, був згадуваний уже тут письменник Іван Гушалевич. Він усе своє життя надавав перевагу етимологічному правописові й культивував так зване „язичіє“. Самі ж москвофіли вважали І. Гушалевича видатним поетом. Так, у некролозі на його смерть відзначалося, що він, ще будучи семінаристом, написав пісню „Мир вам, браття“ с русскою прекрасною речею, котора загрѣла семінаристов к дальшему плеканью родного языка¹. А ось і сама „русская прекрасная речь“ Івана Гушалевича:

*О Боже, Боже, со всеми светами
Наше смиренне сердце солучаем;
О великолепный, душев и словами
Неувядаеми венци ти сплетаем².*

Іван Гушалевич писав багато, був редактором часописів, тому був досить відомою особою в Галичині. Однак він змарнував талант, пішовши згубним шляхом галицького москвофілства, зневажаючи народну мову й культивуючи „язичіє“. Ось ще зразки його „поезії“:

*Я не знаю іной пісні,
Кромі пісні о тобі,
О тобі, моя отчизно,
І лиш о твоїй судьбі.
Ти мене всегда пліняеш,
Хоч і на лиці твоїм
Цвіт потіхи і веселя
Збляк в зав'язанню своїм.
І твоя тоска дівственна
І невинная сльоза,
І твій вздох мені понятний, –
Ними дишу, скорблю я.
(„Любов родинной землі“, с. 503)³*

¹ Цит. за працею: І. Франко. Іван Гушалевич // Іван Франко. Твори в 50-ти т. – К., 1982. – Т. 35. – С. 13.

² Там само. – С. 23.

³ Іван Гушалевич. Поезії // Письменники Західної України 30–50 років XIX ст. – К., 1965. – С. 491–513.

Іван Гушалевич у такому стилі такою мовою писав майже всі свої поетичні твори. Ось ще приклади росіїзмів та старослов'янізмів, використуваних письменником: *жизнь, нрав, постоянность, властелін, предане, перст, очаг, птениці, путник, мгноვენя, розкази, спокойство, долг, піня* (рос. пеніе), *великолп'я, волна, колокольня, мальчик, любві, надежда, мечта, кургани, уедіе* (штучно створене слово – у знач. їда), *унилий, заунилий, опитний, томний, плінительні, беззаботний, пространніших, розчувственний, смущенні, яркі, серебрноструйні, ріки текуть, не взирая, не внімая, неізмінно, іграл, „з пестрих цвітів збивая пиль“, тот, разговорам внімав, бил* (був), *ніт* (немає), *предстоить, теряе, в отдалі* (у віддалі), *вросло, всплеснувши, відь* (рос. ведь), *іспугала, спою, зажжіте, безмездно, грусно, надєжно, страсно*. Тут є цілий ряд фонетичних росіїзмів типу *разогнала, щастіе, введеіне*, граматичних типу *матерей, душі застиглой, о милой родині, по тихим волнам Дуная* і под.

Активним москвофілом був також відомий письменник Закарпатської України Олександр Духнович¹, який часто публікувався в галицьких часописах, провадив активне листування з Яковом Головацьким та іншими галицькими письменниками. Наведемо деякі уривки з його творів:

*Така моїй любві мзда
Да тцетна вся надежда,
Долю мою безславив
І дівушку оставив.
Тепер уж я: ха-ха-ха
А дівушка... старуха!
(„Пом'яник“, с. 522–523)*

Якщо в поезіях москвофілів усе-таки інколи пробивалася народна українська мова, то вона майже не відчутна в епістолярному стилі. Наведемо для підтвердження лист О. Духновича до Я. Головацького:

Любезнійшій друг!

Во-первих благодарю Вам за сімена цвітов, вони мні придалися.

---

¹ Олександр Духнович. Поезії. Листи // Письменники Західної України 30–50 років XIX ст. – С. 513.

2. Желаю получить одно Евангеліе із печатні, не зная ціну, посилаю 16 фл., если більше нужно будет, то прошу доплатить на мой шот, если же меньше, то прошу послать ілі порто оплатіть.

3. Посилаю собрание деньги... до сих пор еще больше не передплатили, но если передплатить хто, сейчас отошлю...

Пазднее напишу Вам що более і пошлю нечто к Вам.

Здравствуйте і помніте друга і брата Духновича.

(Пряшов, 8/20 май 860)¹.

А ось російська лексика самого Якова Головацького: год, соученик, враг, іздатель, невіжество, чувства, іскушенія, лестній предложіння, просвіщеніє, содержаніє (зміст), образование, наміреніє, касаючогося ізвістія, уничтоженіє, общество, високоблагородіє, почтеніє, тот, прочіі, повіствовательный, занимательный, значительный, невозможный, шаловливый, первый, ізучувати, обучають, возникли, преподаються, колібаючихся, сперва, вообще, непоколібимо, во (прийм.) та ін. Задля об'єктивності зазначимо, що Я. Головацький не завжди писав такою зросійщеною мовою. У ранні роки своєї творчості в його мові лише зрідка зустрічалися чужі слова, зате пізніше, як уже про це йшлося, він повністю ігнорував українську народну мову.

Російзми у більшій чи меншій мірі зустрічаються і в інших західноукраїнських письменників, причому навіть у тих, що не підтримували москвофільських настроїв. Тут можна б наводити лексичні „запозичення“ з російської і в творах Івана Вагилевича, і Миколи Устияновича, й Антона Могильницького, а пізніше й у творах Михайла Павлика, а навіть Володимира Гнатюка та ін.

Російзми, як видно, мали живильний ґрунт у Галичині; через літературні твори вони входили й у лексику галичан. Тому їх не міг уникнути навіть такий великий письменник як Іван Франко. Відомо, що на початку своєї творчої діяльності він потрапив під вплив москвофільського товариства, увійшовши до складу редакції студентського журналу „Друг“. „Прийшовши до Львова, до „Акад. Кружка“, – згадує І. Франко, – я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були майже

---

¹ Там само. – С. 547.

зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік¹.

Однак видно, що „той бік“, москвофільський, переважив, бо перша його повість „Петрії і Довбушуки“, надрукована в „Другові“, була написана „язичієм“. Можливо, що не всі росіізми, вжиті у цій повісті, належать Франкові – це могли бути редакторські виправлення, що підтверджується тим фактом, що після зміни орієнтації „Друга“, тобто досить помітної демократизації мовних настанов журналу, змінилася й мовна тканина повісті (десь із п'ятого розділу другої частини).

Не наводячи текстових ілюстрацій, подамо лише приблизний перелік виявлених на початку повісті росіізмів:² *будуций, будуце, блистячими, безсознательно, борба, більшенство, близ (близько), видались, впрочім, взносячись, вздохнувши, всегда, втора(я), віроятно, внутренній, воздух, вражда, возможно, властитель, внутр, воображене, воспиталище, востхнув, вопрос, во всіх, валячийся, вокруг, господине (пане), ділати, двіженіе, дружеский, если, желати, женицина, загадочний, зв'язь, занімательний, звиданне (побачення), іміння батьків (рос. имение), ісключно, крепкий, княжество, кромі мене, которий, комнатка, ковер, колебав, лично, любезної матері, небосклон, неодолима, неприятний, навсегда, необозримий, непреодолимий, наконець, недовірчивість, неслуханий, оставше(еся), одвіт, одвічальний, опять, обвиняти, оружжя, одличати, опасность, остановився, обдарений, озарений, отчаянный, сказатися, писатель(ство), прибувший, постоянно, приятний, пониже (нижче), понимав, поняти, первий, противорічити, побіда, плінений (душа плінена), привлекаючий, пестрих цвітів, присутствующий, проникаючий крик, подрібності (деталі), поцілуй (поцілунок), постепенно, родителі, розличними, рівнодушний, різнообразні, розмишлювання, случайно, союзник, свідуций, страсті, спасати, сознательно, сейчас, сверкаючи, самоудовольство, скрипляюце, спорите, соб-*

---

¹ Автобіографія І. Франка з його листа до М. Драгоманова // Іван Франко. Твори в 50-ти т. – К., 1986. – Т. 49. – С. 14.

² Див.: І. Франко. Петрії і Довбушуки // Іван Франко. Твори в 50-ти т. – К., 1978. – Т. 14. – С. 7–244.

стєвенний, случай, спосібність, склонний, стих (вірш), стісняючий, сумєрк, скорість, солєчний, соглашатися, слідуєчий, тяжєла (тяжка), устроїти, усмирив, упрямий, ублагородняє, устєпчивість, услужливість, ужасний, учєнический, ущєлля, хотя, хижина, часть, черта (риса), чувство, числити (вважати).

Визначною подією в культурному житті не тільки Галичини, але й цілої України, був вихід у світ „Малоруско-німецкого словаря“ Євгена Жєлєхівського¹, який на той час був найбільшою лексикографічною працею в Україні. Однак він теж, на жаль, сприяв закріпленню росієзмів в українському мовленні Галичини. Базою цього словника послужили 132 джерєла, до списку яких, зрозуміло, не могли не потрапити твори москвофільського спрямування. І дійсно, тут є поезії цитованого Івана Гушалєвича, твори Івана Наумовича, Якова Головацького та інших українських діячів культури, які віддавали перевагу росієській мові, прагнули „злитися в одному росієському морі“. Тому й не дивно, що на сторінки словника Є. Жєлєхівського потрапив досить значний масив росієської лєксии. Судячи з реєстру словника, Є. Жєлєхівський не проводив уважної сєлєкції, детального відбору матеріалу для нього і вводив у словник усе, що було у відібраних ним же художніх чи наукових творах. Цим і можна пояснити велику кількість росієзмів у словнику. Правда, видатному українському лексикографові нєлєгко було зорієнтуватися, яка лєксема має право на існування і фіксацію в словнику, а котра такого права не має, оскільки мова українська на той час не була ще унормована, граматика і правопис не кодифіковані, а росієзми використовувалися не тільки в творах письменників москвофільської орієнтації, але й тих, що спиралися на народну мову.

Навіть при побіжному огляді номенклатури словника Є. Жєлєхівського у ньому можна виявити нємало чужих слів. За досить приблизним підрахунком у словнику налічується близько 12,7 відсотка росієзмів (понад 800 слів). Це росієзми різних рангів – і лєксичні, й фонетичні, й морфологічні, й граматичні. Висновок про те, що лексикограф уносив у свій словник усе, що виявляв

---

¹ Малоруско-німецкий словарь. – Т. 1 – уложив Є. Жєлєховський. – Т. 2 – уложили Є. Жєлєховський і С. Нєдільський. – Львів, 1886.

у тому чи іншому творі, підтверджується, зокрема, тим, що в словнику часто поряд наводяться різні варіанти слова – український і російський, наприклад: *двірник* і *дворник*, *корінь* і *корень*, *постоянний* – *постійний*, *розпахати* – *розорати*, *розтвор* – *розчин*, *скорб* – *скорбота*, *садовник* – *садівник*, *денежний* – *грошовитий* та багато інших.

Ряд лексичних росізмів Є. Желехівський передає в українській транскрипції: *безодвітний*, *безоблачність*, *безсмислиця*, *бодрість*, *вдивити* (рос. удивить), *вронити*, *дійствительність*, *замічане*, *мишелівка* (рос. мышеловка, мухоловка), *ожег*, *ожіг* (рос. ожог), *железний*, *предидучий* і под.

Не вдаючись у більш глибокий аналіз і детальнішу класифікацію росізмів, виявлених у словнику Є. Желехівського, наведемо тут лише їх вибірковий, неповний перелік: *багровий*, *беззащитний*, *безсмислиця*, *безоблачний*, *безодвітний*, *безоружити*, *безспорно*, *безпредільний*, *безсонниця*, *безумовний*, *безчуживенний*, *беременний*, *бисер*, *битком*, *битовий*, *благодарний*, *бодрий*, *ботва*, *брезгати*, *букашка*, *вдивити*, *вдоволь*, *вдохновене*, *видвигати*, *в-перве*, *в-прочім*, *вред*, *временне*, *время*, *вронити*, *уронити*, *глотати*, *глибокомисленний*, *глибокочувствительний*, *год*, *голодуха*, *гололедиця*, *господство*, *госпожа*, *грохит*, *грохнутися*, *вижигати*, *виноватий*, *виновен*, *витрібувати*, *відзискати*, *внутренний*, *вдоружати*, *возглас*, *воздух*, *ворочати*, *ворошити*, *ворюга*, *воряга*, *восклик*, *воспитание*, *воспитатель*, *воспрянути*, *восток*, *восторг*, *восторгати*, *восторжествовати*, *восточний*, *восхитити*, *восход*, *воцаритися*, *женьський*, *женичина*, *жесткий*, *жестокий*, *живопись*, *жизненный*, *жрати*, *жутко*, *зависливий*, *зависть*, *завіщати*, *заворчати*, *загадочний*, *заманчивий*, *замічане*, *затилок* тощо.

Є всі підстави стверджувати, що наведена чи подібна лексика була в освічених людей Галичини в активному слововжитку, що вона, за словами Є. Тимченка, не „різала вухо“ і тому активно використовувалась інтелігенцією. Підтвердженням цього може служити й післяслово Софрона Недільського до першого тому „Малоруско-німецького словаря“ Є. Желехівського, в якому теж є немало російських слів. Це слова *хотяй*, *прочий*, *уложений*, *желане*, *часть*, *оставишийся*, *именно*, *ограничити ся*, *если*, *признавати* та інші.

Українські галицькі вчені й письменники турбувалися про чистоту української мови, і про це можна судити з численних їхніх статей, рецензій, листів.

Так, Іван Франко, відчувши штучність, неприродність „язичія“, різко висміював його у неодноразових своїх оглядах літературної творчості в Галичині, що видно з багатьох його праць. У рецензії на переклад Михайла Павлика драми О. Островського „Гроза“, наприклад, І. Франко кинув докір за вживання „росіянізмів“, як він їх назвав, зокрема, слів *дурак, дурачка, гординя, тащи, скучний* та ін.¹

Надмірним проникненням російської лексики та фразеології в мову галицьких письменників були стурбовані вчені й Східної України. У цьому плані цікаво було б простежити за листуванням професора Є. Тимченка з видатним організатором науки, секретарем Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові Володимиром Гнатюком.

Так, у листі від 07.12.1900 р. він пише: „Що до мене, то я взагалі, а з погляду фразеології найбільше, галицьку літературну мову вважаю за кращу від тої, що тепер нею пишуть у нас, і як би тільки у вас минула пошесть московізмів, що запанувала останні 2–3 роки, то все б було гаразд“².

У листі від 11.04.1910 р. він зазначає: „Я взагалі спостерігаю, що в Галичині, як і в нас на Україні, занечищують мову страшеними москалізмами, викидають суто українські вирази тільки через те з одного боку, що вони не подібні до московських, а з другого, що вони спільні з польськими (хоч в жодному разі не полонізми)“³. Ще через чотири роки професор Є. Тимченко пише: „...наша мова дуже занечищується (останніми роками) москалізмами не тільки в лексиці, але іще найбільше в фразеології і складні; іде широкими ступнями „нутрішне“ обрусіння, якого ми не чуємо і не бачимо, і не тільки у нас тут, але і в Галичині, і лихо в тім, що ми цілком

---

¹ І. Франко. Буря. Драма О. М. Островського. З рос. переклав М. Павлик // Іван Франко. Твори в 50-ти т. – К., 1981. – Т. 32. – С. 54.

² Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка // Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1992. – Т. ССХХІV / Праці філологічної секції. – С. 299.

³ Там само. – С. 303.

втрачаємо чуття своєї мови і вже тепер спостерігаємо, що друкуючи... раз у раз трапляється, що редакція замінить українське слово і вираз московським: український здається чудним „ріже (обмосковлене) вухо“¹. Є. Тимченко наголошував на необхідності „боротися з надвірним і внутрішнім обрусінням в нашій літературній мові, що вже перекинулось і до Галичини... Наша мова людова мається під великим впливом і московської, і польської, треба уміти серед чужого мотлоху знайти своє зерно“².

Західноукраїнські письменники того часу, на жаль, не завжди уміли й могли „знайти своє зерно“, і тому цього чужого московського „мотлоху“ у їхніх творах є чимало. Ї видно, що він таки прижився, цей чужий мотлох, він проникав у кожную шпаринку нашого невимогливого мовлення, про що свідчить аналіз друкованих галицьких видань кінця XIX – початку XX століття. „Взагалі кажучи, сучасна мова, де ваші [галицькі письменники – М. Л.] вже до нас [східних українців – М. Л.] „наблизилися“, справляє найгірше вражіння“, — писав уже в 1922 році Є. Тимченко. Але у Східній Україні „300 літ систематичного змосковщення зовсім дезорганізувало мову як і все життя“³, а в Галичині вона спотворювалась, деформувалася запопадливими малоросами-москвофілами.

Як бачимо, активні „контакти“ української мови з російською не минули для неї безслідно. Навіть у Галичині, яка була територіально далеко від Росії, вплив російської мови був не менш відчутним, ніж на Східній Україні. Цей вплив залишив у мовленні українців великий негативний слід у вигляді неунормованої лексики, неунормованих фразем, порушенні граматичної стрункості, зокрема, синтаксичної структури мови.

Велику тривогу викликає те, що українська мова під цим впливом розхитується зсередини, зазнає зросійщення внутрішнього. Дуже актуальними є і нині слова Є. Тимченка, що „іде широкими ступнями „внутрішнє“ обрусіння, якого ми не чуємо і не бачимо... і лихо в тім, що ми цілком втрачаємо чуття своєї мови“⁴.

---

¹ Там само. — С. 312.

² Там само. — С. 314.

³ Там само. — С. 319.

⁴ Там само. — С. 314.

Є ряд факторів, які деформують нашу мову, нівелюють її специфічні особливості й ознаки, позбавляють її здатності протистояти російському впливу.

Прислухаймося, якою неоковирною, обрусілою мовою розмовляють на українському телебаченні (особливо в дублюванні кінофільмів), деякі працівники українського радіо, на сценах українських театрів! Тепер як ніколи українська мова в небезпеці, а російськомовна експансія триває далі. В інформаційному просторі України панівне становище займає російська мова, українських книжок в Україні видається в 10 разів менше, ніж у 1930 р., серед усіх друкованих видань україномовними є лише 20 відсотків, радіо- й телеэфір заповнила низькопробна блатна російськомовна естрада. Українська державна мова знову ігнорується у високих владних кабінетах, а витіснення її з офіційної сфери може призвести до її повного згортання і згасання. Українська мова засмічена російськими варваризмами, а керівники телеканалів ще й сприяють її засміченню, культивуючи українсько-російський суржик.

Отже, треба вести напружену роботу, щоб очистити українське мовлення від чужорідних елементів. Колись професор Є. Тимченко писав: „Чи настане коли час, коли ми знову повикидаємо [з мови – *М. Л.*] всю цю московську нечисть?..“¹ І дійсно, коли настане цей час, коли ми повикидаємо усю московську нечисть не тільки з нашої мови, але й із нашого життя?

---

¹ Там само. – С. 312.

ПОЛЬСЬКОМОВНЕ ЗАСИЛЛЯ В ГАЛИЧИНІ (перша половина ХІХ ст.)

Історія розпорядилася так, що Україна століттями не мала своєї державності, а отже, й не могла розвивати свою культуру та національну літературну мову. Східна Україна від 1654 року була необачно віддана Б. Хмельницьким Росії, яка з часом перетворила її у свою колонію. Життя селян на українських землях, що відійшли до Росії, стало нестерпним. „Маса народня, придавлена кріпацькою неволею, – як писав Михайло Грушевський, – лежала мовчазною, нерухомою, мертвою, і здавалося, що вже не встане – прийшов останній кінець українському життю“¹.

Починаючи від того часу, на підвладній Росії території періодично з'являються царські укази про обмеження чи прямі заборони української мови. Як про це вже йшла мова вище, ще тоді, в другій половині ХVІІ століття (1656 р.) російський цар Олексій Михайлович у кривдному для України договорі з Польщею вимагав, щоб „бесчестных воровских“, тобто українських книжок „не печатати под страхом смертной казни“. Через півстоліття (у 1720 році) уже інший грізний російський цар – Петро I видав указ, який забороняв українське книгодрукування. А потім були ще валуєвські, емські, сталінські та брежневські заборони.

Що ж стосується Галичини, то вона від 1340 до 1772 року перебувала під польським пануванням і теж була окутана мороком та безпросвітною темрявою. Українських шкіл не було, могутня українська культура, що дивувала Європу ще за часів Галицько-Волинського князівства, поступово згасала, українська мова, яка в Литовській державі була мовою двору, науки, суду, права, диплома-

---

¹ Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. – Київ – Львів, 1913. – С. 476.

тії, тобто була офіційною мовою держави, у часи панування Польщі, хоч і не заборонялася офіційно, все ж була витіснена на задвірки, стала мовою „хлопів“, була зневажена і, за словами одного з учених Галичини Йосифа Лозинського, з високого становища була вигнана під селянську стріху¹. „На ґрунті народнім, – писав Михайло Грушевський, – зістався сам слід громадянства: селянство темне, несвідоме, обідране і позбавлене всяких прав, майже таке саме бідне міщанство та неучене і темне сільське духовенство“².

Після приєднання Галичини до Австрії імперський уряд намагався дещо полегшити долю селян, обмежити над ними всеосяжну владу польських магнатів, дати хоч мінімальну освіту селянам, міщанам й особливо духовенству, яке було єдиною більш-менш освіченою верствою серед галичан. У Галичині відкривалися народні (однокласні, трикласні або чотирикласні) школи для селян і міщан, а також вищі школи для духовенства з „руською“, тобто українською мовою викладання.

У 1783 р. з дозволу цісаря Йосифа II була відкрита духовна семінарія з українською мовою викладання у Львові. У цьому ж році у Львові був відкритий університет. На жаль, викладання в ньому велося латинською та німецькою мовами, і тому він був недосяжний для вихідців з українського села.

У березні 1787 р. при Львівському університеті був заснований так званий „Руський інститут“ („Studium Ruthenum“) – філософсько-богословський заклад для українців, який заповнив гостру нестачу священиків на селі. За час свого існування (до 1808 р.) він підготував близько 500 духовних наставників³ для сільських парохій, які, однак, мали нижчий офіційний статус, ніж вихованці університетських (латинських) студій. І все ж це була сильна, дуже потрібна і дуже вчасна культурно-просвітня допомога, це була сила, що засвітила перші промені просвіти в Галичині, що розігнала дрімучу темряву в душах й оселях галицьких селян.

---

¹ Див.: *Grammatyka języka ruskiego (malo-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Lozińskiego – Przemyśl, 1846. – S. XX-XXI.*

² Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. – Київ – Львів, 1913. – С. 477.

³ Див.: Микола Кугутяк. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 14.

Священики понесли в народ науку про християнські цінності зрозумілою для людей церковно-українською мовою, у багатьох парохіях організовували, як було відзначено, українські школи. У 1790 році Ставропігійський інститут видав у Львові перший буквар з додатком „Полѣтики свѣтцкой“, що був укладений українською народною мовою. Чимраз сміливіше лунають заклики провадити просвітню роботу серед людей народною мовою. Пам'ятним виявився день 1 листопада 1787 р., бо саме тоді вперше, як згадував Іван Гарасевич, „на філософії і теології відозвалися професори народним церковно-руським язиком“¹.

Однак після смерті цесаря Йосифа II (1790 р.) українське піднесення ще й не розгорівшись, почало згасати. Під тиском польської шляхти на початку ХІХ ст. ті незначні поступки, що були зроблені українцям, скасували, українські школи закривалися, а замість української мови викладання запроваджувалася польська. Австрійський уряд жонгливав настроями людей. Коли польська шляхта надто заносилася, він давав можливість дещо піднятися в національно-культурному житті українцям, але потім знову попускав польські віжки, і так було впродовж усього існування Імперії.

Той незначний український національний поступ, якого вдалося досягти, колов очі польській шляхті. Постійні нашіптування й наклепи на українців-галичан про їхні наміри нібито відійти від Греко-Католицької Церкви і перейти на православ'я, як це сталося на Волині, Поділлі й у Східній Україні, про якісь нібито симпатії галичан до Росії зробили свою чорну справу – ставлення австрійського уряду до Галичини різко змінилося в гіршу сторону.

Унаслідок сильного польського впливу деякі священики стали занедбувати народні звичаї, цуратися „мужицької“ мови, прийняли не тільки польську мову, але й польський дух, переймали „живцем“ у поляків усе, що в них вважалося добрим і цивілізованим. Приклад запопадливості перед польською мовою і культурою показувало вище духовенство. Так, митрополит Антін Ангелович

---

¹ Цит. за працею: Михайло Возняк. Просвітні змагання галицьких українців в ХІХ віці (до 1850 р.). – Львів, 1912. – С. 3.

(помер у 1814 р.), який свого часу був учителем цесаря Йосифа II, писав свої послання і повчання французькою, німецькою, латинською, польською, але тільки не українською мовою. За його духовного правління українська мова була витіснена як з митрополичої консисторії, так і з більшості галицьких церков. У деяких парохіях священики зовсім не володіли українською мовою, Богослужіння відправляли латинською, а проповіді, сповідь прихожан і взагалі спілкування з людьми провадили польською. У своїй знаменитій статті „Zustände der Russinen in Galizien“ Яків Головацький наводить розповідь, як поскаржився селянин у консисторію, що священик не хоче видати йому батькової метрики. Священик пояснював це невмінням прочитати метрику, написану „по-руськи“, бо в школах учив він польську, німецьку, латинську, грецьку, староеврейську та інші мови, але української його ніде в Галичині не вчили¹.

У перших роках XIX ст. завмерла на 40 років українська мова й у Львівському університеті. Від 1808 р. припинилися лекції „руською“ мовою не тільки на філософському й теологічному відділах, але навіть при вивченні пасторальної теології й катехитики, які за австрійськими законами повинні були викладатися рідною мовою. Про цілковитий застій у культурно-інтелектуальному житті Галичини свідчить той факт, що впродовж майже чверті століття в Австро-Угорщині було видано „руською“ мовою лише шість невеличких публікацій, і з них чотири в Галичині². Яків Головацький в одній зі своїх перших офіційних лекцій за університетською кафедрою як перший професор-викладач української мови в січні 1849 р., коли була розбурхана нова хвиля національного відродження, говорив: „Сорокъ лѣтъ минуло, якъ умовкло слово руске на университетско́й катедрѣ – но зерно разъ посто́яне видало плѣдъ. Насѣньє вержене въ рѣлю, мусить зтлѣти, щобы зъ него виросла нова стебелина. То зерно довго ко́льчило ся въ земли, ждало ясного сонѣнька, теплои росицѣ,

¹ Цит. за працею: *Михайло Шалата*. Трактат Я. Головацького „Становище русинів у Галичині“ // Шашкевичіана, випуск 1, 2. Львів-Броди-Вінніпег, 1996. – С. 251.

² Див.: Осип Маковей. З історії нашої фільольогії. Три галицькі граматики // ЗНТШ. – Т. 11. – Львів, 1903. – С. 5.

щоб вистрілило на верх і зазеленіло на ниві рідного просвіщеня¹.

Але це зерно вистрілило й зазеленіло значно пізніше, а поки що, починаючи з кінця першого десятиріччя ХІХ ст., знову темний морок окутав Галичину. Польське панство ніяк не зацікавлене було в освіті галицького хлопа і тому всіляко протидіяло створенню народних шкіл. Якщо десь така школа й була створена, то їй насаджували польського вчителя, який усе робив, щоб повернути українських дітей до латинського обряду й полонізувати їхні душі.

У більшості сіл українських учителів, зрозуміла річ, не було, і науку читати, писати і рахувати здійснювали парохі або дяки. Вершиною такої науки було уміння читати Псалтир чи Послання апостола, здійснювати елементарні арифметичні дії.

Треба зазначити, що й саме населення не було зацікавлене в освіті своїх дітей. Юнака, який умів читати й писати, забирали в рекрути і цим відбивали бажання вчитися. Зрозуміло, що в таких несприятливих умовах годі було думати про розвиток української науки, освіти, культури, мови, про якісь прояви національно-культурного життя.

Така ситуація викликала невдоволення людей і посилення національно-визвольних настроїв серед української інтелігенції. У цей час серед греко-католицького духовенства з'являються люди, яким не байдужа була доля свого краю, які бачили необхідність широкої просвіти народу, розуміли важливість збереження народної мови як основного засобу цієї просвіти і національного відродження української Галичини.

Серед галицького прогресивного духовенства, яке не було байдужим до долі свого краю і народної мови, активною суспільною позицією виділявся священик, крилошанин із Перемишля Іван Могильницький.

Він закінчив теологічний факультет Львівського університету, був високоосвіченою людиною свого часу, знав кілька іноземних європейських мов. Крім своїх суто духовних функцій він викону-

---

¹ Три вступительні преподаванія о руской словесности. Сочинение Якова Головацкого. — Львовъ, 1849. — С. 27.

вав ще обов'язки головного „надзирателя“ над школами Перемишльської єпархії.

Іван Могильницький з великою енергією та ентузіазмом узявся за організацію українських народних шкіл, і в цій справі мав активну й дійову підтримку перемишльського єпископа, а з 1815 року митрополита Михайла Левицького, який звернувся із закликом до сільських парохів відновити народні школи, що колись були майже в кожній парохії. Усвідомлюючи велику потребу в учителях для цих шкіл, митрополит заснував дяко-вчительський „інститут“, який почав активно діяти уже з 1817 року. Ініціатором цієї справи був І. Могильницький.

Можна припускати, що І. Могильницький був також ініціатором та автором листів єпископа М. Левицького до президії губернії про впровадження української мови в народні школи, яка була звідти витіснена. У 1816 р. були направлені дві такі просьби, досить аргументовані, оперті на закони австрійського уряду, але „губернія“, в якій урядували в основному польські чиновники, відповідала відмовою, мотивуючи її тим, що в Галичині, мовляв, проживають не тільки українці, але й поляки латинського обряду, отже треба було б тримати двох учителів. Усно хай собі використовують українську мову, але в писемній формі не можна, бо немає такої писемної мови, як руська, цією мовою не видаються цісарські укази (до речі, укази почали видаватися й українською мовою аж із початку 40-х років), вона ніде офіційно не вживається. Та в цьому, мовляв, і немає потреби, бо галицький хлоп прекрасно розуміє по-польськи. Крім того, мовляв, великі труднощі були б із засвоєнням азбуки кирилиці, яка вживається тільки в церковних книжках. Яка користь була б для селянина від цієї грамоти – хіба що міг би читати тільки церковні книжки. У зв'язку з цим митрополитові М. Левицькому „порадили“ при навчанні української мови користуватися латинськими (польськими) буквами. Це була одна з перших спроб запровадити в українській мові латинсько-польську графічну систему.

Слід віддати належне єпископові М. Левицькому в тому, що він не заспокоївся на цьому і звернувся зі скаргою до цісаря Франца І. З губернії знову на це відповіли, що не шперечують проти навчання релігії українською мовою, але ніяк не можна

допускати її до народних шкіл, бо це зароджувало б зерна сепаратизму, та й немає, мовляв, учителів, немає жодної літератури, друкованої цією мовою, та й самі священики використовують тільки польську мову і т. под.

Однак за розпорядженням Відня у Львові знову була скликана шкільна комісія, більшість членів якої, на жаль, мала пропольські настрої. Незважаючи на протести М. Левицького та І. Могильницького, комісія підтвердила статус-кво, тобто вирішила, що „крайовою“ мовою в Галичині є польська мова. Правда, парохам „дозволялося“ вчити українських дітей катехизму українською мовою, можна було учити їх писати й читати по-українськи, але разом з тим знову підкреслено, що українські діти мусять учитися польською, бо тільки польська є офіційною мовою Галичини, саме, мовляв, нею звертається монарх до своїх громадян (насправді ж, монарх „говорив“ зі своїм народом німецькою мовою, і його послання з таким же успіхом можна було перекласти українською, як і польською). Якщо ж хтось із представників греко-католицького обряду (терміни „українець“ чи „русин“ поляки в офіційній сфері ніколи не вживали, даючи цим зрозуміти, що є, мовляв, лише польський народ, але різних релігійних орієнтацій – римо-католики і греко-католики) бажав би вчити свій катехизм, читати свої церковні книжки, то цьому можна легко зарадити, переклавши їх польською мовою або хоч надрукувавши латинськими (читай – польськими) літерами.

Сільським парохам рекомендувалося дбати, „наскільки це можливо“, щоб діти греко-католицького обряду могли вчитися читати й писати також по-українськи, але мовою викладання, панівною мовою має бути польська. У змішаних громадах урядом фінансувалася тільки польська школа, а українську треба було утримувати людям своїм коштом.

У цьому рішенні був ще ряд позицій, спрямованих на затирання української мови та ополячення українського населення Галичини. Так, нагляд і контроль за діяльністю школи покладався на деканів латинського або греко-католицького обряду, залежно від того, яких учнів у школі було більше. Тож під час з'ясування етнічного складу учнів школи українських дітей про-

ганяли зі школи, щоб засвідчити при комісії більшість польських школярів. У результаті таких зусиль польської шляхти Галичина незабаром майже суцільно була покрита мережею польських шкіл.

Польська урядова верхівка мала в своєму арсеналі й інші засоби полонізації населення Галичини. Якщо ж у якомусь селі все-таки закладали українську школу, все робилося, щоб позбавити її вчителя-дяка. Цих напівграмотних „учителів“, які самі мало що більше знали від своїх учнів, віддавали в рекрути, хоч був цісарський указ, який забороняв брати їх до війська. Крім того, й шкільні приміщення часто конфісковували і забирали для інших потреб.

І все ж, незважаючи на такі несприятливі умови, сільське населення вишукувало можливості для організації й утримання українських шкіл. Більше того, часто складалося так, що селяни мусили утримувати дві школи: одну німецько-польську, у якій навчалися єврейські та польські діти, а другу українську, де вчилися сільські діти. Тих, хто бажав навчатися в українських школах було багато, тому ці школи були надто переповнені, тоді як польські класи були порожні. Вище шкільне начальство, намагаючись нібито створити належні умови для навчання, переганяло дітей з українських шкіл у польські й так здійснювало свою асиміляторську політику. Дитина, провчившись кілька років у німецько-польській школі, фактично втрачала цей час марно, бо потім цю німецьку науку швиденько забувала, не маючи можливості використати й застосувати її в житті.

З ініціативи І. Могильницького в кінці 1815 р. було засноване перше в Галичині українське просвітне товариство. Статут цього товариства, який склав І. Могильницький, був затверджений цісарем у липні (5-го числа) 1816 р. і тоді ж був опублікований. Він передбачав поліпшення й активізацію освітньої справи, поширення творів релігійного і світського характеру, підготовку й видання книжок для школи, причому написаних доступною народною мовою, та здійснення ряду інших культурно-освітніх справ. Як писав Іван Франко, „цей статут – важливий документ для історії нашого національного розвитку і для історії поглядів нашої

інтелігенції на простий народ і його життя, а також на засоби і цілі його освіти¹. У статуті давалася широка й об'єктивна характеристика тогочасної дійсності. Закликаючи селян до послуху й лояльності до цісарської влади, критикуючи й звинувачуючи їх у багатьох „гріхах“ і негідних учинках стосовно режиму, автор статуту або свідомо, або й ненавмисне змальовував реальну картину життя тогочасного галицького селянина. „Напрацювавшись цілий тиждень на городах, полях і при дорогах, – відзначалося в статуті, – селянин відчуває потребу спокою і відпочинку, внаслідок чого часто занедбує відвідування церкви в своїй парафії і святу науку, або в жалюгідній бездіяльності відпочиває дома, або шукає розваги в шинках і пияцтві... Змущений привчати своїх дітей уже в найранішому їхньому дитинстві до помочі в своїх польових роботах, він не має часу дбати про те, щоб вони набували релігійної науки, не посилає їх до парафіяльних шкіл учитись катехізису“².

Як відзначав І. Франко, автор статуту добре бачив і влучно окреслив багато важливих суспільних явищ своєї доби, влучно охарактеризував становище і настрої сільського люду³. Можливо, що тут було забагато релігійного моралізаторства, але якби тут було його менше і був зроблений більший акцент на соціальних умовах життя галичан, статут просто не був би апробований і затверджений цісарем.

Характерний є розділ статуту, що стосується мови, якою мали бути видавані книжки цього товариства. „Ті книжки мають бути написані так, щоб і неосвічене громадянство (*rudis plebecula*) могло їх уживати, тобто народною мовою (*sermone vulgari*), уживаною по селах, але треба буде стерегтися грубих помилок хлопської мови (*duros loquulae plebae ergotes*) і опрацьовувати книжки так, щоб вони були легко зрозумілі і для найпростіших, а все ж таки схилялися до більш досконалого вислову (*elegantiozem sermonez*), щоб у цей спосіб і хлопська мова хоч посередньо

---

¹ І. Франко. Нариси з історії української літератури в Галичині // Іван Франко. – Твори в 20-ти т. – Т. 16. – С. 147.

² Там само. – С. 148.

³ Там само. – С. 149.

вдосконалювалася, і простий народ, при звичаєний до шляхетного вислову, легше міг пізніше розуміти те, що прилюдно співається під час Богослуження¹.

Пізніше ці засади І. Могильницький підтвердить і закріпить у своїй граматиці, але й тут, і там він, хоч і вважає народну мову основою народної освіти й літератури, все ж підходить до неї не без упередження як до простацького, за висловом І. Франка, говору, повного помилок, який вимагає „ушляхетнення“ і розвитку за зразком церковної мови².

Однак, незважаючи на надзвичайно лояльний щодо уряду статут товариства, на його релігійну спрямованість, противники українського відродження зуміли перешкодити діяльності товариства. До Папи Римського пішли таємні доноси й інсинуації, що діяльність товариства, нібито, може призвести до ворожнечі між польським та українським кліром, що статут товариства, нібито, ігнорує Святий Престіл у Римі і т. под. Так перше просвітне товариство у Галичині припинило свою діяльність, ще фактично, її й не розпочавши. Треба, однак, визнати, що створення товариства, розмови навколо нього все-таки сколихнули громадську думку в Галичині; попри сильний національний тиск зі сторони польської шляхти подекуди таки пробивалися промені національної самосвідомості, проявлялися окремі потуги пробудження українства.

Іван Могильницький був не тільки активним громадським діячем – він увійшов в історію і як мовознавець, автор „Граматики языка словено-русского“ та широкої передмови до неї під назвою „Вѣдомость о Рускѡмъ языкѣ“. У 1829 році вона була надрукована в скороченому польськомовному варіанті в газеті „Czasopismo naukowe księgozbioru imienia Ossolińskich“ під назвою „Rozprawa o języku ruskim“.

„Rozprawa o języku ruskim“ мала великий резонанс, адже її автор уперше на сміливо заявити про самостійність української мови, що в своїй праці переконливо й довів. Червоною ниткою через усю працю проходить думка, що український народ – це відгалуження „слов'янщини“, рівне з іншими, тільки українську

---

¹ Там само. – С. 149.

² Там само. – С. 150.

мову мало знають і по-різному називають. З гіркотою автор відзначає, що, перелічуючи слов'янські мови, польський учений Богуміл Лінде в передмові до свого словника польської мови „забув“ назвати українську мову як мову, рівну з іншими слов'янськими мовами. Інші вчені, – відзначає І. Могильницький, – ототожнюють українську мову то зі старослов'янською, то з великоруською, то з польською, деякі вважають її мішаниною цих трьох мов, вилучають її з кола впорядкованих літературних мов, називаючи її дикою, необтесаною тощо.

Не в усьому, звичайно, І. Могильницький мав рацію. Слідуючи за М. Смотрицьким, М. Ломоносовим, Й. Добровським, він уважав, що писемна літературна мова повинна відрізнитися від простої народної мови, тобто дотримувався теорії двох стилів. Треба відзначити, що ця теорія була предметом тривалих дискусій між галицькими вченими, і якби І. Могильницький у свій час був висловився на користь народної мови, то, можливо, вона б значно раніше закріпилася як мова літературна.

Як бачимо, в Галичині не було сприятливих умов для розвитку української літературної мови. Він гальмувався не тільки тому, що знаходив сильну протидію з польської сторони. Його стримували й самі галицькі вчені, які надавали перевагу старослов'янській мові, стверджуючи, що немає потреби впроваджувати в літературу народнорозмовну мову, оскільки вже є готова, опрацьована, кодифікована і канонізована староцерковнослов'янська, яку добре розуміють, мовляв, усі галичани.

На церковнослов'янську мову покладалася ще й охоронна функція, тобто її використовували як засіб захисту від полонізаційних процесів, хоч цю функцію успішно могла виконувати, звичайно, й українська.

Подією величезної культурологічної ваги був вихід у світ у 1837 році літературного альманаху „Русалка Дністровая“, створеного „Руською Трійцею“, до якої входили студенти-богослови Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич. Однак „Русалка“ до читача не дійшла, бо була заборонена цензурою. Причина заборони невідома, книгу „не пропустили“ хіба тільки тому, що була написана простою народною українською мовою із застосуванням фонетичного правопису і „гражданського“ шрифту, що

розцінювалося як виклик системі й що могло, на думку цензури, підірвати високий авторитет церковнослов'янської мови з її етимологічним правописом і кирилицькою азбукою. Сумніву немає, що „Русалка Дністрова“ була б змінила ситуацію, була б посприяла швидшому проникненню народної мови в українську літературу, вибила б головний козир із рук тих, хто заявляв, що української мови немає, бо немає творів, написаних цією мовою.

Українське відродження наступило в 1848 році, коли царською конституцією, прийнятою в березні того ж року, народам, що населяли монархію, були надані певні права в культурно-громадському та політичному житті. З ініціативи прогресивного українського духовенства у Львові 2 травня 1848 року зібралися понад триста українських патріотів, якими й була створена Головна Руська Рада, що почала опікуватися культурно-просвітніми справами українців Галичини. У відозві до „русского народу“ між іншим зазначалося, що Рада покликана „Розвивати и взносити народність нашу во всѣхъ ей частехъ: Выдосконаленьемъ языка нашего, запровадженъемъ его въ школахъ низшихъ и выжшихъ, выдаванъемъ писъмъ часовыхъ, оутримованъемъ корреспонденцій съ письменными такъ нашими, якъ иншими до щепу славляньского належащими, розширенъемъ добрыхъ и ужиточныхъ книжокъ въ языкѣ рускомъ и усильнымъ старанъемъ впровадити и на рѣвни поставити языкъ нашъ зъ инными въ урядахъ публичныхъ“¹.

Незважаючи на постійне польсько-українське протистояння, Головна Руська Рада закликає “абысьмо на противъ тыхъ, котри попри насъ также ся о свое добро и свою народность старають, жадной ненависти въ сердцахъ нашихъ не живили, но якъ щери сусѣди ђдной земли взгодѣ и едности жили”². Автори звернення закликають народ до пробудження, бо „Пробудился уже и нашъ левъ рускій... Вставайтежъ Братя, вставайте зъ долгого сну вашего, бо уже часъ! Встаньте, але не до звады и незгоды! но двигнѣмся разомъ, щобы пђднести народность нашу, и забезпе-

¹ Одозва до руского народу // Зоря Пилицик. Ч. 1. Дня 15 Мая 1848. – С. 2.

² Там само. – С. 3.

чити дани намъ свободы... Поступаймо съ другими народами въ любви и згодѣ!“¹ – знову наголошувалося у відозві.

Однак польська шляхта не бажала поступати разом з українцями в „любви и згодѣ“. На Головну Руську Раду посипалися звинувачення, що вона нібито виступає з намови „урядників“, що тільки „меже народами въ Галичинѣ мешкающими роздвоєнє и незгоду“ робить і тим способом шкодить полякам. „Мы на тоє щире ѳдповѣдаємо, – заявляла редакційна стаття в другому числі „Зорі Галицкої“, – що нами тѳлько обовязокъ для кожного чоловѣка найважнѣйший поведує, обовязок старатися о захованьє нашому народови его народности, и забезпечити ему его пришку щасливѳсть“².

У цитованій статті з гїркотою відзначалося, що цїсарська конституція поставила „на рївні ноги“ поляків та українців, але поляки насміхаються з русинів та їх нього прагнення плекати свою мову і свою культуру. „Заболѣло тяженько всѣхъ истинныхъ Русинѳвъ сердце, коли першого дня житя конституційного Поляки всѣхъ братьми називаючи, зъ нами такъ не побратерску поступили и не дозволили, абы о рускѳмъ языцѣ и о рускѳй народности въ петициї до Цѣсаря хотъ взмѣнку учинити, а упоминающихся о тоє Русинѳвъ... словами взгорди обсипали. Обурило насъ, коли другого дня дали ся публічне чути голоси: „Пречъ зъ Русинами“, а въ деннику народнѳмъ хтѣли доводити, що нема и не було Русинѳвъ, що тїи рѳвне якъ Мазурѣ суть Поляками; и заперечали Русинамъ всю ихъ гисторїю“³. Коли ж Польська рада, – продовжувалося в статті, – зажадала цїлим краєм керувати, що призвело б до занепаду народу „русского“, русини створили свою раду, почали самі про свої потреби дбати, засвідчили перед цїлим свїтом, що вони є окремим народом, який зі всїма народами, а також і з поляками хоче жити „въ згодѣ и братнѳй любви“⁴.

¹ Там само. – С. 2.

² *О становиску Русинѳвъ Галицкихъ, и розвиванью ихъ житя народного* // *Зоря Галицка*. – Ч. 2. – Дня 23 Мая 1848. – С. 10.

³ *О становиску Русинѳвъ Галицкихъ, и розвиванью ихъ житя народного* // *Зоря Галицка*. – Ч. 4. – Дня 6 Червця 1848. – С. 16.

⁴ Там само. – С. 17.

23 травня 1848 року на противагу Головній Руській Раді була створена Польсько-Руска Рада, яка мала свій друкований польськомовний орган „Дневник Рускій“, редагований Іваном Вагилевичем, який, очевидно, через матеріальну скруту пішов служити полякам. З того часу розгорілася гаряча полеміка між двома радами і двома таборами, яка висвітлювалася на шпальтах „Зорі галицької“ та „Дневника руского“. Ці дискусії, протистояння між польською та українською сторонами тривали перманентно, то розгоряючись, то затихаючи, аж до 1939 року, про що свідчить українська та польська преса пізніших років.

Незважаючи на протистояння, 1848 рік можна вважати таким роком українського відродження в Галичині. У жовтні був проведений 3'їзд руських учених, ще раніше (у червні) була створена „Галицько-руська матиця“ – наукове товариство, яке мало опікуватися видавництвом книжок та освітою народу, регулярно виходила і користувалася великою популярністю серед галичан „Зоря Галицька“, яка в липні уже мала півторатисячний тираж. На 3'їзді руських учених багато уваги приділялося розвитку й нормалізації української літературної мови. 3'їздом були розроблені й затверджені основні правила правопису, прийняті рішення про друкування підручників для шкіл тощо. З великою промовою про українську мову (яка потім була надрукована), про її основні говори виступив на 3'їзді Яків Головацький, завдяки чому завоював славу авторитетного вченого.

І все ж галицькі письменники та вчені не могли прийти до єдиної думки щодо формування української літературної мови. Автор граматики української мови, що вийшла в 1846 році польською мовою, Йосиф Лозинський, письменники Микола Устиянович, Рудольф Мох, священники Теофан Глинський, Теодор Лисяк та деякі інші культурно-просвітні діячі пропонували формувати літературну мову на ґрунті народної мови з використанням фонетичного правопису, однак прихильники церковнослов'янської мови, традиційного принципу письма та кирилицької азбуки, серед яких особливо виділявся автор німецькомовної граматики української мови та мовознавчих статей у галицьких часописах, священник Йосиф Левицький, доводили, що немає жодної потреби створювати нову літературну мову, бо вже є готова внормована літера-

турна мова – старослов'янська або мова давньоукраїнських писемних пам'яток, що була сформована на зразках старослов'янської. Вони мали немало прихильників у таборі москвофілів (Денис Зубрицький, Антон Петрушевич, Іван Гушалевич, Іван Раковський, Іван Головацький та ін.), які взагалі намагалися запровадити в Галичині великоросійську мову.

Таким чином, українська літературна мова середини і майже цілої другої половини XIX століття являла собою мішанину з українських, російських, церковнослов'янських та польських слів, яка одержала влучну назву „язичіє“, тому мали певну рацію ті, хто називав цю мову невиробленою, необтесаною. Звичайно, що вона в силу обставин, тобто в силу польсько-української двомовності, не могла не зазнати впливу польської мови, тому була рясно всіяна полонізмами, що яскраво підтверджується текстами зі сторінок галицьких газет.

В українських текстах зустрічаються польсько-українські інтерфедеми двох типів – лексичні та граматичні, причому лексичні можна визначити як запозичення прями й непрямі (лексичні кальки, перероблені на польський лад вирази тощо). До прямих можна віднести **іменники** *взмѣнка* – згадка, *випатреньє* (*надъ випатреньомъ лѣвшого*) – буквально – виглядання, тут – вишукування; *забитокъ* – пам'ятка; *звада* – сварка; *милость* – любов; *обиватель* – громадянин; *пришлѣсть* (пол. *przyszłość*) – майбутнє; *розправа* – дослідження; *сквар* (*сквар великій*) – спека; *скуток* (*довести до skutku*) – результат; *тама* („держаньєся давной ортографіи ест найбільшою тамою одностайности нашої в писаню“) – гальмо, перешкода; **прикметники** *дискретний* – таємний; *зацний* (*зацны члени польско-русской рады!*) – гоноровий; *належитий* (*належитихъ свободъ*) – належний; *одзисканий* (*въ одзисканыхъ правахъ*) – відновлений, відвойований; *пришлий* – майбутній (*забезпечити пришло щасливѣсть*); *скварний* (*скварна спека*) – гарячий; *тица* (*тицовъ надѣйовъ*) – марна; *ужиточний* – потрібний (*видавати ужиточні книжки*); **дієслова**: *дуфати* – вірити, довіряти, стерегти; *засиляти*, *посиляти* (*таковъ гадковъ послѣмся*) – зміцнювати(ся), підживлятися; *лудитися* – марно надіятися; *хоронити* (*хоронити и розвивати свободы конституційни*) – оберігати; *цофати(ся)* – задкувати, повертатися назад,

чувати (надъ своєвъ долевъ радити й пильно чувати) – дбати; **прислівники**: *лацно, лацнѣйше* – легко, легше; *маркотно* – сумно, незручно, ніяково; *похопно* – поквапливо; *преч* – геть (може вживатися і як вигук); *скутечнѣйше* – корисливіше, успішніше; особовий **займенник** жін. роду у знахідному відмінку *ю* – її, займенник *инний* – інший; **прийменники** *подлуг, ведлуг, ведля* – відносно чого; **сполучник** *же, жеби* – щоб; **частки** *овшем* – так, *ено, ино* – лише (*Чи Русини суть Поляками? Тое ено чути, то не знати...*) та інші.

До непрямих лексичних запозичень можна б віднести дещо зукраїнізовані польські лексеми, зокрема **іменники**: *винародовлення* – утрата національного почуття; *письмо часове* (пол. *czasopismo*) – часопис; *ряд* (пол. *ząd*) – уряд; *назвище* (пол. *nazwisko*) – прізвище; **дієслова** *виречи(ся)* (пол. *wyrzec się*) – відмовити(ся), відцуратися, *получити* (пол. *połączyć*) – поєднати; *ручити* (пол. *gęczyć*) – гарантувати; *рядити* (пол. *ządzić*) – керувати, урядувати; *пожиткувати* (з чогось) – користати тощо.

До граматичних полонізмів слід віднести, зокрема, віддієслівні іменники абстрагованої дії зі зворотнім займенником (часткою) *ся* типу *держанься, насмѣшкуваньяся, ваганьяся* („Перехід з твердого сну до тяжкої праці не може бути без *ваганьяся*, без збочення, цофаня, без закруту“¹) закінчення *-омъ* у давальному відмінку множини іменників чоловічого роду (*багатьомъ Русиномъ*) та інші. Тут можна виділити різновид морфологічних інтерферем, які відрізняються лише одною морфемою: *взгорда* (словами *взгорди*) – погорда; *гисторія* – історія, *ураза* – образа; *навет* – навіть; *хтіли* – хотіли тощо. Відчувався польський вплив і в синтаксичній будові речень. Так, часто зустрічається уживання прийменника *о* замість *про* (*О захованье народности; О становиску Русинѣвъ...*), зворотний порядок слів у реченнях, зокрема, уживання означення після означуваного слова, як це притаманно польській мові (*О становиску Русинѣвъ Галицкихъ и розвиваню ихъ житя народного*), переміна місцями елементів сполучника *так як* (*такъ нашими, якъ иншими*), розташування

---

¹ Цитата зі статті: *О образованию языка руского через Свящ. Іос. Лозинского* – В Перемишли, 1849. – С. 6.

присудка в кінці речення (*Ахъ! Якъ то тяжко сердце ббль стискае видѣти на одрѣ смертельнѣмъ молодця... далеко сумнѣйше видѣти, якъ цѣлий народъ, народъ сильный и величественный загибае*)¹; вираження іменної частини присудка орудним відмінком без дієслівної зв'язки бути (*„кто нашего языка до школ, урядив и судив допустити не хоче, той му видерае першу и найестественнѣйшу вимѣнку [умову – М. Л.] его житя й образования, той его забійщов“*² „на нашій землі, де ми перво-жителлями“), уживання давального відмінка замість родового: *старатися о захованье нашому народови его народности* тощо.

Звичайно, що цей перелік не вичерпує усього списку польсько-українських інтерферем, які вживалися на той час у мові галицької періодики. І все ж задля об'єктивності треба відзначити, що, незважаючи на багатомісячні найтісніші контакти польської та української мов, на дискримінацію української в умовах польсько-українського білінгвізму, полонізмів в українській мові значно менше, ніж у ній є, наприклад, росізмів та старослов'янізмів, і це підтверджується багатьма творами українських галицьких письменників, які жили і творили в ХІХ столітті.

---

¹ Зоря Галицка. – Ч. 12. – 1 Серпня 1848. – С. 49.

² Цитата наведена зі статті Й Лозинського: О образованю языка руского. – С. 4.

„ПОКИ ДУХЪ ВЪ ТѢЛѢ НАШОМЪ КАЛАТАТИ БУДЕ...“

Найбільше зусиль для становлення української літературної мови у ХІХ ст. в Галичині серед усіх інших її культурних діячів доклав письменник, учений, великий український патріот священик Йосиф Лозинський. Він був непримиреним борцем за українську народну мову, часто вступав у наукові дискусії, доводячи переваги української народної мови над церковнослов'янською та російською, фонетичного правопису над етимологічним.

Уже на початку січня 1849 р. заснований у травні 1848 р. часопис „Зоря Галицка“ у 3, 4 числах помістив статтю Й. Лозинського „О языцѣ рускимъ“, у якій він підкреслив своє ставлення до народної мови, її відношення до польської, церковнослов'янської та інших слов'янських мов, що він раніше яскраво продемонстрував у своїй книзі „Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)“.

У цій статті Й. Лозинський стверджує, що в краї повинна бути одна офіційна мова, мова того народу, „которий въ тимъ краю є первобытнимъ и найчисленнѣйшимъ“, бо інакше „допустивши на Руси до шкблъ и урядовъ еще иннонародни языки впривадилибысьмо якисъ хаосъ, якесь бабилонське помѣшанье языковъ“, а молодь мусила б марнувати час на „науку“ кількох мов¹. Це неправда, нібито українська мова не оброблена і тому не придатна до обслуговування літератури. Він пише, що українською мовою були писані літописи й закони, за литовського панування вона була мовою двору, суду і дипломатії, однак з часом від неї відступилася шляхта і „ся мова стала неуживаною“, але її „зновъ до давной чести привести треба“.

Якби хто з „перекинъчиків“ польських не захотів винчати в школах української мови, то хай поступають, як ті два учні в

---

¹ О. Л. О языцѣ рускимъ // Зоря Галицка. – Ч. 4. 3/15.01.1849. – С. 22-23.

Перемишлі, котрі заявили, що перейдуть до Кракова, щоб не вчити української мови. „Одже то красна мысль и гѣдна наслѣдованья! Боже провадь ихъ щасливо! Булабыто ласка Божа, кобы всѣ загорѣльці, котримся хлѣбъ руской земли вже переѣвъ, а котрибы у насъ ино пановати хотѣли, з краю ся вынесли“¹. Як бачимо, Й. Лозинський був досить радикальним щодо впровадження рідної мови і її належного пошанування.

Грунтовну статтю під заголовком „О образованию языка руского“ Й. Лозинський видав окремою брошурою у 1849 р. Ця стаття була викликана появою на початку 1849 року граматики для народних шкіл Йосифа Левицького, який усе життя схилився до церковнослов'янської мови і відстоював етимологічний правопис. Й. Лозинський зазначає, що український народ не через недбалість, але через „утиск уярмившого его народа на тоє зѣйшов, же его язык через килькасот лѣт був без управи“. Але після конституції 1848 р. „заяснѣло нам сонѣце лучшой надѣи и радобысьмо язык наш виобразовати“². Але, як правильно зазначає Й. Лозинський, поки мова буде „виключена“ від шкіл, урядів, судів, „допоти не прійде ани во всеобщое и почестное уживанье“, ані не буде мати можливості „виобразоватися“. Автор зазначає, що той, „хто нашого языка до шкѣл, урядив и судив допустити не хоче, той му видерає першу и найестественнѣйшу вимѣнку [умову — М. Л.] его житя и образования, той его забѣйцов“³.

Й. Лозинський цілком резонно зазначає, що кожна мова спочатку була неопрацьованою, наприклад, англійська, французька чи німецька, але коли ввійшли вони в користування школи та уряду, стали удосконалюватися і тепер стоять на найвищому ступені розвитку. Тому той, хто „нам вѣдмавляє права впровадити язык наш до шкѣл, урядив, той нас навет прійдучости позбавляє!“ Школи та уряди не призначені лише для вищої категорії людей, але для загалу, для більшості народу і його рідної мови.

¹ О.Л. О языкѣ рускимъ // Зоря Галицка. – Ч. 4. – 3/15.01.1849. – С. 23.

² О образованию языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. – В Перемишлі, 1849. – С. 3–4.

³ Там само. – С. 4.

Треба поступово розвивати мову, вдосконалювати її, „бо натура не терпить скоку“. Хто відразу хотів би з нашої мови мати мову опрацьовану, літературну, той подібний до того, що хотів би „овоци перед цвѣтом щибати“. І що ж роблять такі нетерпеливі? Одні чіпляються до російської мови, інші — до польської чи німецької. Тому й зубожіла наша мова.

Автор статті гостро виступає проти суржику, язичія (це вже терміни пізніші, їх він не вживає), мішанини старослов'янських, російських, польських та українських слів. Він пише, що дехто бере слова чи форми з церковної або з російської мови і без усякого „примѣреня“ творить якусь нову мову, якою ніхто „не говорив и мабуть нікто говорѣти не буде. Така мѣшанина не приймєся в народѣ, и не поможе до образования языка ено затамує поступ его“¹. Немає потреби творити якусь нову „амалґаму до ничого не придатну, народови не зрозумѣлу и баламутячу слабшии таланта, що других наслѣдовати звыкли.“ А що бракує нашій мові, чи правда, що вона до нічого не придатна? „Ой то неправда, — заявляє Й. Лозинський. — Наш язык є красный и до всѣх умственностей здѣбный“. Мові нашій бракує лише одностайності в правописі та в уживанні деяких слів і багатшої літератури. І на одне, й на друге треба більше часу і більше праці. „Перехѣд з твердого сну до тяжкои працѣ не може быти без ваганяся, без збоченя, цофаня, без закруту“².

То не шкодить, зазначає автор, що наша мова має різні варіанти, по-різному звучить. З цієї „розмаитости“ виросте „красна“ одностайність. Тільки нехай ніхто не закопує свого таланту і не вживає чужої мови, а хто пише, хай пам'ятає, що пише для народу, тому нехай тримається його „бесѣды и правописом до неи найся зближит, най покине шкільну педантерію и не накидує єи без потреби вѣльному народови!“³

Й. Лозинський визначає основні риси літературної мови. Першою, як він вважає, є багатство слів і форм, які є в арсеналі тієї чи іншої мови. Він зазначає, що людська думка є швидшою від

---

¹ Там само. — С. 4-5.

² Там само. — С. 6.

³ Там само. — С. 6-7.

світла, за якусь мить вона може обійняти небо і землю. Людська думка є такою незбагненою, як і людський дух, який родить цю думку. Немає мови, яка б відразу могла забезпечити назвами всі ті реалії, які охоплює думка. Але з часом такі слова знаходяться, вливаються в мову. У нерозвиненій мові бракує слів „в'їдтягнених“ [абстрактних – М. Л.], „виразив на понятія умственнии и на ново-в'їдкритии“. Тут автор статті наводить значний перелік абстрактних понять і термінів, якими оперує українська мова (*мудролюбіє, фізика, силльогизм, магнетизм, паровоз* та ін.) і зазначає, що мова може утворювати такі слова або зі власних коренів, або запозичувати з інших мов. Автор підводить підсумок, що „п'їд взглядом богацтва, язык наш инним не уступає“, хіба що деякі нові слова ще не поширилися в мові. А щодо форм, то наша мова, як пише Й. Лозинський, навіть багатша від інших. Тут він перелічує різні граматичні форми для іменних частин мови та дієслів, наводить форми *с'їдав, с'їв, с'їд'їв, л'їгав, л'їг, лежав*, пропонує замінити їх німецькими відповідниками і резонно запитує, яка ще мова може висловити так коротко такі поняття?

Й. Лозинський демонструє на прикладах, яка універсальна українська словотвірна система, який багатий арсенал словотворчих формантів (**іменники:** *хлопец, хлопчик, хлопчина, хлописко; Івасьо, Ваньо, Іванище, Іваниско; Марися, Марисонька, Маруня, Марушка, Мариско; бабуня, бабка, бабище, бабиско; демінутивні дієслова:* *їстоньки, лет'їтоньки, спатоньки; прикметники:* *сивий, сивенькій, сивій, сив'їсенькій, найсивій* та ін.). Він правильно зазначає, що ніякою іншою мовою такі відтінки значень передати не можна.

Автор статті на одному реченні (*Мій брат даровав ми книжку*) демонструє велику „свободу в порядкованю слів“, переставляючи по-різному ці слова, і зазначає, що „таков свободов не т'їшится н'їмецкий язык“¹.

Й. Лозинський наводить ряд слів (*хижа, путь, зпинив, зїїпен'їв, толковав* та ін.), які вживає народ, але не вживають письменники, і радить заглядати в народну творчість, збирати приповідки,

¹ Там само. – С.11-12.

казки, народні пісні, а там відчиниться невичерпне джерело слів і форм своїх власних, а не чужих.

Другою важливою рисою „освіченої“, літературної мови, як зазначає Й. Лозинський, є чистота слів і форм. Тут часто грішать письменники. Тепер, коли мова тільки починає розвиватися, прості люди, які не знають інших мов, крім своєї, нічого не пишуть, а лише освічені пишуть, які знають і чужі мови, тож із чужих мов заносять чужі форми та слова. „Но тим способом, пише Лозинський, гине чистість язика“. Такі „писма“ стають незрозумілими і „тамують весь поступ“, а „такій язук єсть воздушный и не має пѣдстави в народѣ, а же не має фундаменту, то и удержатися не може“¹.

Для ілюстрації сказаного автор наводить на цілу сторінку старослов'янські та російські слова, які можна зустріти в друкованих творах, зазначаючи при цьому, що деякі з цих слів узагалі для нашого народу не зрозумілі, вони мають омонімічні відповідники із цілком іншим значенням, наприклад: *жалованье* – пожалування, *цѣли* – для молочення, *рѣч* – вещь, *наказати* – приказати, не покарати, *касатися* – підкасатися [підняти спідницю, щоб не замочилася при переході через річку чи під час прання – М. Л.], *обрѣтати* – обертати, *разрушити* – розрухати, а не розвалити, *искати* – в голові, у волоссі, *почти* – пошти, *вмѣстѣ* – в горіді і т. д.

Й. Лозинський осуджує тих письменників, що скорочують на російський кшталт *-ти* в дієсловах на *-ть*, *ся* на *сь*, уживають у множині в прикметниках закінчення *-я* замість *и* (*чорныя коровы*, *высокія дерева*), дієприкметники на *я* або *в* (*дѣлая*, *имѣя* замість *дѣлаючи*, *имѣючи*, *поручив* замість *поручивши*), прикметникові суфікси *-тельный*, *-ственный*, *-енный*, *-ескій* (*незначительный* – незначний, *божественный* – божій, *особенный* – особний, *человѣческий* – челоуѣчий і под.). Наводить він також інші російські форми, якими наочно демонструє їх громіздкість у порівнянні з українськими (*свѣдительствовати* – свѣдчити, *рождество* – рідство тощо).

---

¹ Там само. – С. 13.

Учений не схвалює вживання різних варіантів форм своїх же слів (дѣлаємо, дѣлає – дѣлаєм; дѣлаєт і под.) і зазначає, що „Таков мѣшанинов не збагатится але зколотится язык“¹.

При творенні слів треба підбирати форманти, властиві нашій мові. Так, наприклад, від *молодий* має бути *молодість*, а не *младость*, *вияснити*, а не *изяснити* і под.

Оскільки ж не всі письменники дбають про чистоту мови, у їх творах народ часто знаходить слова, яких не знає, не розуміє й охоти таку мову вивчати не має. Отож якщо „хочемо наш язык образовати, то заданьом нашим быти повинно, увольняти го з пѣд впливу польского, церковного, російского и нѣмецкого языка“². Однак при цьому слід поводитися обережно, щоб не повикидати все, що з іншої мови походить, але вже досить тривалим уживанням набуло права громадянства в українській мові. Слова *пан*, *панувати*, *рѣк* та ін. кращі, ніж *господин*, *господствовати*, *год*. Не скоро вдасться замінити й деякі німецькі слова, як наприклад, *грунт*, *чинш*, *коштує*, *гатунок*, *гранця* тощо. „Для того мусимо быти осторожными, абысьмо з єдної крайности не попали в другу“, — зазначає Й. Лозинський.

Третя основна риса літературної мови – це „красота бесѣди“, яка залежить від ясного і приємного висловлення своїх думок, уміння застосувати тропи, стилістичні фігури, порівняння, прислів'я тощо.

Наші противники, зазначає Й. Лозинський, дорікають нам, що ми хочемо „язык хлопскій до ступеня образованих языкив пѣднести... Так! Хочемо и того за помочев Бога докажемо, и не цураємося ни того языка хлопского, ани народа хлопского... О кобысьмося всѣ тов мислев переяли, для того народа простого працювали, его языка невѣдступнося держали; а з того народа вийдут таланта, котори... вѣд простого народа не вѣдступят, але його проводом, покровом и красотою будут!“³

Процитована стаття „О образованю языка руского“ була фактично першою фундаментальною і, так би мовити, програмною

¹ Там само. – С. 17.

² Там само. – С. 18.

³ Там само. – С. 21–22.

статтею Й. Лозинського. Подібні думки і навіть подекуди такі самі приклади він демонстрував і в своїй „Gramaty-cі jęzuka ruskiego (mało-ruskiego)“, але граматика була написана польською мовою і не була розрахована на масового галицького читача. Стаття ж, як бачимо, була написана українською народною мовою, і в ній лише зрідка трапляються полонізми, росіізми чи старослов'янізми. Більше того, Й. Лозинський демонстративно відступив від загальноприйнятих правил писати в кінці слів букв **ъ**, у дієсловах минулого часу чоловічого роду на **-лъ**. Він дуже широко застосовує **ѣ** (ять), навіть на місці етимологічних **о** та **е**. Усі ці речі слід розцінювати як позитивні й прогресивні. Якби галицьке письменство було пішло за Й. Лозинським, українська народна мова дуже швидко була б набула статусу літературної. Однак галицька інтелігенція хиталася у виборі мови й правопису, і ці хитання підігрівалися іншими „авторитетами“.

У червні цього ж року Й. Лозинський видав у Львові теж окремою брошурою „Уваги критичнии надъ грамматиковъ русковъ Іос. Лѣвицкогo року 1849“. Підписана вона була псевдонімом Гриць Самоука, але про те, що це його стаття, він сам пізніше зізнався у своїй біографії. Й. Лозинський критикує Й. Левицького за те, що він використовує чужу термінологію, яку українська дитина не зрозуміє, зокрема, *падеж*, *строчный*, *притяжательный*, *зalogъ*, *сослагательный*, *спряженіє* тощо, виділяє інших аж тридцять серйозних помилок Левицького, у тому числі й такі, які він наводив у попередній (згаданій вище) статті¹.

У 1849 році в українських часописах були опубліковані ще дві серйозні статті Й. Лозинського. Так, у часописі „Пчола“, що виходив з травня до вересня, була надрукована стаття „Уваги над правописом руским“. Тут він підтверджує й науково аргументує свої думки й пропозиції щодо удосконалення правопису. Він підкреслює, що правопис зможе вдосконалюватися лише в тому разі, якщо над ним будуть працювати. Що буде найліпше, те збережеться, закріпиться в практиці. Він пише, що слід оберіга-

---

¹ Детальніше див. *Возняк Михайло*. Студії над галицько-українськими граматами ХІХ в. // ЗНТШ. – Т. ХСІV. – С. 123–124.

тися як збочення, так і „вернення на давній путь“, бо деякі письменники повертаються до давнього правопису і бояться ступити крок уперед. Він наголошує, як писав про це і в своїй граматиці, що „письмо ено на то ест, абы через пріятыи знаки вѣддало... нам бесѣду устну; абысьмо в нём тоє очима видѣли. що в бесѣдѣ ухами чуємо: а з того впливає такжи, же письмо вѣрним образом бесѣди быти повинно“¹.

Й. Лозинський відзначає, що „Етимологія... затерає характер языка, утруджає писанье и читанье, и помнажає без потребы правила Граматики“². У зв'язку з цим треба удосконалити азбуку, викинути з неї непотрібні букви. Треба викинути ъ, бо він нічого не дає, тільки „утруджає читанье и писанье, робит більший розход паперу и дорожшій друк“. Захисники його мають один аргумент, що, мовляв, раніше „было уживане“. Але раніше й інші літери кирилиці уживалися, без яких тепер обходимося, „едно ъ вѣд всѣх щаслившое“³.

Й. Лозинський був послідовним у своїх поглядах на мову, на її правопис. Свої думки, ідеї, пропозиції він підкріплює новими аргументами в статті „Ще щось о правописи“, надрукованій у „Галичо-Рускому Вѣстнику“ в січні 1850 р. Тут також червоною ниткою проходить думка, що „належит писати так, якся говорити“⁴. У цій статті він знову обґрунтовано спростовує погляди на мову та правопис галицького вченого Й. Левицького, який дотримувався етимологічного правопису, доводить їх невмотивованість. Дуже дотепна його відповідь тим, хто посилається на давніший правопис, що, мовляв, пише так, бо давніше так писали. На це можна відповісти, пише Й. Лозинський, що „еще давнѣйше жадного писма не було, то мы не пишим ничего! Одже так веде дорога встечна. Іабим волів, абысьмо хоть не гостиньцьом, то бодай манѡвцями, а все наперед поступали, а не як раки назад ся цофали; бо кто зйде з гостинця, той хоть и боком прецѣ зайде

---

¹ *І. Лозинський. Уваги над правописом руским // Пчол. – Ч. 1. – 26.08.1849. – С. 264.*

² Там само, с. 266.

³ Там само, с. 267.

⁴ *І. Лозинський. Ще щось о правописи // Галичо-Рускій Вѣстникъ. – Ч. 4. – 10/22.01.1850. – С. 267.*

до цѣли и на останку на правѣй дорозѣ стане; но хто назад вертає, для того нема надѣи на поступ“¹.

Цікавою була стаття Й. Лозинського, в якій він дав відповідь на публікацію Я. Головацького під заголовком „Де що о дѣловѣмъ языцѣ у насъ на Руси“, надрукованій у „Зорі Галицкій“. Я. Головацький тут звинувачував тих, хто ратував за народну мову, пишучи про них, що вони, мовляв, десь „пѣдслухають простолюдина въ своимъ рѣднѣмъ селѣ, и на тѣмъ лѣплять утлу будову граматики свого родимого закутка, называючи его народнымъ та простують пѣдля свого не завсѣгди правого слуху або мудрованя свободно растущу на широкѣмъ славянскѣмъ пни былинку руского язика, не зважаючи, що тимъ простованьємъ, обрѣзованьємъ, прешкоджаютъ взростови народного руского язика“². Головацький знайшов біля Снятина дві старі грамоти й доводив, що вони й нині можуть служити взірцем для літературної мови. Відповідь Лозинського мала назву „Пересторога для перестережених“. Автор дуже чіткими аргументами розвіяв начисто теоретизування Головацького. Немає потреби доводити, що знайдені пам'ятки були написані не народною мовою, а церковною, тому вони ні тоді не відповідали народній мові, ні тепер ніяк не можуть бути взірцями для літературної мови. Отже, пересторога Головацького базується на тому, що, нібито, могла б перерватися нитка, „которая насъ со старымъ бытомъ народнымъ вяже“, що треба „мати увагу“ на етимологію, на аналогію інших мов. Але ж та нитка уже й так перервана, бо тепер так не пишуть, як писали колись. Та з цього є користь для мови, що покинула старі форми. Різні написання слів *от*, *ѡд*, *вѣд*, *вѡн*, *он*, *брав*, *брал* і под. теж не зв'язують теперішній „быт“ з колишнім. Й етимологію (етимологічний правопис) ніхто не виключає, але треба її використовувати у певних межах. Етимологію вживають у правописі „для зрозумѣлости и ясности мертвих букв, але не для затемнення писма и для зфалшованя бесѣди народной“, – справедливо пише Й. Лозинський. Немає

¹ Там само, с. 13.

² Я. Головацкій. Де що о дѣловѣмъ языцѣ у насъ на Руси // Зоря Галицка. – Ч. 17. – 15/27.02.1850. – С. 97.

потреби й зважати на аналогію до інших мов, бо ми не про інші мови мусимо дбати, а про свою. Що мені з того, що мене москаль зрозуміє, коли я напишу *отъ*, як мене мій брат русин не зрозуміє? Чи 14 мільйонів людей мають зректися свого правопису заради аналогії з іншими мовами? Але як зберегти аналогію, коли в різних мовах пишуть по-різному: у старослов'янській *među*, по-українськи *межи*, по-польськи *między*, у чеській *mezi*, словенці кажуть *med* і т. д. То якого ж написання дотримуватися? Або напишу *от* і спитаю „ученого слов'янина“, чие це слово. Він скаже, що старослов'янське або російське. Коли напишу *од*, – скажуть, що по-польськи або по-чеськи. Але йому і в голову не прийде, що це по-українськи. Ось така користь з аналогії та етимології. Таким способом затирається характер мови і „задає гвалт общій бесѣдѣ устній“¹. Якщо ж мова має ставати культурною, то вона повинна очищатися від чужих слів і форм. Ми повинні писати для „хѣсна жіючого народа, а не для хѣсна старихъ книг. Автор статті (Головацький) пише, що давніше говорили і писали -въ мѣсто ль (знавъ). А хто ж пізнає з писань давніших і теперішніх (*от*, *од*, *од*), що нарѣд і давно говорѣвъ і тепер говоритъ вѣд? „Одже такто злое правописанье ни ено малюе бесѣди, хоть на тое ест, але еше ю фалшуе“. Лише ті, що дотримуються народної вимови у письмі, зможуть передати наступним поколінням „несфалшованіи звуки народного виговора. Нехай никого не лудит *свободно рѣстуча былинка руского языка на широким славянским пни* [виділення автора – М. Л.], бо еслися давной ортографіи держати будемо, то нема для тои билинки свободи і поступу; а ели вона свого вѣдличія і характеру не удержит, то на широким пни словянским совѣм щезне – *межи иншим гильом знати ей не буде*“, – пише Й. Лозинський. Треба мати на увазі, що „держаньяся давной ортографіи ест найбільшою тамою [гальмом – М. Л.] однастайности нашої в писаню“. Усі, котрі виступають за поступ (радикали), відчувають потребу триматися усної бесіди народу, і хоч дехто, може, й помиляється в чомусь, усе ж

¹ І. Л(озинській). Пересторога для перестережених // Зоря Галицка. – Ч. 20. – 25.02 / 9.03.1850. – С. 119-120.

колись усі зійдуться на одній дорозі, бо до спільної „стремят“ мети. Але реакціонери, засадою яких є дотримуватися давніх звичок у письмі, „сут найбільшими тамами одностайности в письмѣ и в правдивѣм поступѣ“. Пишіть, як хочете, пише Й. Лозинський, але народна бесіда „за вашов ортографіов не поїде“.

Й. Лозинський пише з жалем, що й часописи, зокрема, віденський „Вѣстник“ уже „плечимася до нас обертає и якась видит, щораз дальши, а все назад поступати зачинає! Оте *отъ, лъ* замість *въ* (*зналъ, полно*), те опускання дашків над *ѣ, ѣ* хіба не є доказом цього? Натомість часопис запроваджує чуже для нас. Наприклад, пише *положенья* – чи ж тут конче *ь*? Або *четверг, съ* замість *зъ*, уживає без потреби чужі слова і форми, напр. *стат, статскій* [державна, державний – *М. Л.*], *ежедневно, провозая* та ін. Хіба *отозва* щось ліпше, як *вддозва*? Але ми тільки починаємо, то муситя розмаитое случати, тому пробуймо всього¹.

Як бачимо з коротких цитат, у Й. Лозинського теж трапляються чужі слова і форми, але тоді ще важко було зорієнтуватися, що своє, а що чуже. Та він принципово не вживає *ъ* у кінці слів, на місці етимологічного *-лъ* пише послідовно *в*, позначає „дашком“ голосний *о*, дуже часто використовує *ѣ*, навіть на місці етимологічного *о*.

У Галичині було людей немало, які намагалися сказати своє слово в мовознавчій науці, взяти участь у впорядкуванні правопису. Але це давалося нелегко, бо з однієї сторони жива мова вимагала фонетичного підходу, з другої сторони ці прогресивні стремління стримувалися боязню втратити зв'язок з етимологією.

Такого страху не знав лише Й. Лозинський, який завжди і послідовно виступав за народну мову й фонетичне письмо. Ці думки він підтверджує і в статті, що була опублікована в збірнику „Лѣрвакъ зъ надъ Сяна“. Він пише, що вже не раз пропонував у письмі дотримуватися „всеобщого выговора народного“, але голос його стався „голосомъ вопіющаго въ пустыни“. Й. Лозинський пише, що вже готов був примиритися й звикнути „до тыхъ дыбовъ грамматикальныхъ въ котри писателѣ теперѣшни языкъ народа

---

¹ *І. Л(озинський)*. Пересторога для перестережених. – С. 120.

нашого заковують“. Але побачив, що народ, щойно з однієї неволі звільнений, затагають уже в другу, вирішив знову взятися за перо. Те, що треба в писемність упроваджувати народну мову, зрозуміли нарешті й ті, що „еще передь Грамматиковъ Смотрицкого свѣчки палять“, але тримаються етимологічного правопису. Тут Лозинський має на увазі Й. Левицького, який дійсно інколи висловлювався за народну мову, але тримався, як було відзначено, старослов'янщини. Якщо ж уже триматися народної мови, то й треба триматися принципу „такъ пиши, якъ ся *всеобще* [виділення автора – М. Л.] говорить“. Він підкреслює слово *всеобще* і роз'яснює, що треба не так писати, як окремих індивід розмовляє або як розмовляють в окремому селі, а так, як говорить більшість. Різниця між нашими говорами, вважає вчений, не надто велика, можна знайти якусь середину. Для цього служить граматики, яка повинна знайти ці загальні форми. Граматики повинна йти за мовою, а не нав'язувати їй свої правила, яких мова не знає¹. Не можна підкорювати мову якійсь граматиці. А в наших граматики ми часто зустрічаємо слова *аще, сице, иже, кое, быхомъ, рожденный, розпоряженіе, подобаетъ, главный* та ін. Хіба народ не має своїх власних слів (*такъ, бо, котрый, былисьмо, рожденый* і т. д.)? Хіба ті слова ліпші від народних? Чи ліпше буде, коли опущу „коренну“ букву *д* і напишу *суженный*, або вставлю це *д* після *ж* і напишу *сужденный* замість *суженный*? Для чого давати прикметникам чужі закінчення, яких народна мова не знає (*красныя невѣсти, высокія дерева*)? Автор пише, що він не проти церковнослов'янської мови, але проти мішанини, яку тепер уживають, проти „якогось нового, небувавшего и небудучого языка т. е. языка перекинъчика“ [виділення автора – М. Л.]. Автор хоче, щоб „нашь языкъ письменный небывъ воздушнымъ“, але щоб мав основу в народі².

Й. Лозинський осуджує редакторів часописів, які виправляють мову дописувачів нібито відповідно до вимог „обще принятой грамматики“. А хіба в нас є така граматики? Автор уже вкотре

---

¹ И. Л. [Й. Лозинський]. Витяг зь рукопису „Критика“ // Лѣрвакъ зь надъ Сяна. – Въ Перемишли, 1852. – С. 61–63.

² Там само, с. 65–66.

повторює, що треба опрацювати народну мову, бо лише жива мова здатна до розвитку, збагачення, очищення, „наламованя“, а не мертва старослов'янська мова. Латинська мова удосконалювалася, поки була мовою спілкування, а як стала мертвою, то й перестала розвиватися. Марною буде праця тих, хто хоче змішати церковну мову з народною; тим способом створять лише макаронізм нового роду, а не літературну мову.

Й. Лозинський не погоджується з редактором „Вѣстника“ І. Головацьким, який стверджує, що німецька та італійська літературні мови відрізняються від народних говорів. Так, відрізняються, але й одна й інша сформовані все-таки на основі одного з говорів цих мов („горно-сакській і тосканській“), а не на чужій якійсь мові. Так і ми можемо взяти якісь загальноприйняті форми і ввести їх у літературну мову. Так, із форм *глядаемо, гледаємо і гледаєме* треба вибрати першу. Пишім *часть, жаль, шапка*, а не *чьесь, жьель, шьепка*. Літературна мова сформується, на думку Й. Лозинського, на багатстві й чистоті слів і форм та красі висловлювання думок¹.

У галицькій пресі перманентно тривали дискусії навколо мовних питань. Й. Лозинський ніколи не стояв осторонь, завжди був у центрі, в гуці подій. Одна із кращих статей цього пристрастного вченого, цієї небайдужої людини була викликана появою праці Д. Зубрицького про історію Галицького князівства.

Й. Лозинський пише, що великий жаль обгорнув його серце, коли він побачив у Львові книжечки, які видає Ставропігійський інститут. Вони написані не українською мовою, а якоюсь „сомѣшкою съ церковнымъ или російскимъ языкомъ“. „О як-жемся тяжко ошукалъ“, – пише з гіркотою вчений. Нива „матерного языка облогомъ лежить, а невдячніи сыны народа чужу ниву управляють“. Уже навіть прізвища свої почали міняти на чужий лад (*Ивановичъ, Гавриловичъ, Федоровичъ*). То мода, манія така: наслідувати східних братів, які „дохрапавшиися на якій урядъ канцелярійный, кѣнчики именъ своихъ на овъ (*Корчаковъ*) по великороссійски перемѣнили“². Отакий поступ зробила наша

¹ Там само, с. 67–69.

² *Іосиф Лозинскій. Зъ Яворова // Вѣстникъ. – Ч. 64. – 26.08.1853. – С. 124.*

словесність! До 1848 р. українська мова була загнана під селянську стріху. Ї ось обурився народ, кинувся до свого, але тут одні вернулися до церковної, інші почали змішувати церковщину з народною мовою, дотримуючись порад чужої граматики, так як би не для живого народу, а для мертвих книг писали. Виглядали сонце не на „полудни“, але „позирали за ранкомъ, де го уже нема“, хотіли, як амфібія і в воді, і на суші жити, не дбали про живу мову, і не вкопувалися в її „сокровища“, у її „тайни“, не черпали в живому джерелі, але в паперах шукали усякої мудрости. Ще ні один народ не вертався до своєї давньої літератури, аж русини прийшли до такої думки. То є поступ, але поступ назад. Інші стали „перекраховати“ „поважну руску опанчу“ на чужий (кусий) лад. Наша мова має повноту форм, а як її пообтинають (*боюсь, колибъ, домой, собой, дѣлать, женить*), то уже загинула її гармонія, її мелодія, її такт – словом, її характер і лице.

Тепер почали писати зіпсованою російською мовою, нібито „общерускою („якъ вовкъ въ овечѣй шкурѣ!)“, в якій самі тепер рачкують, почали навіть „ругатися“ над народною мовою, хочуть насильно народові чужу мову накинути, запровадити для нашої словесності московську епоху! Народ тої мови не розуміє, то для кого вони пишуть? Виходить, що все своє – погане, а чуже добре, бо така мода. Але прийде час, мине ця російсько-болгарська епоха. Ці зусилля, спрямовані на московщину, „грозять винародовленням!“ Так ми й не маємо своєї писемної мови, бо церковна не наша, і російська не наша, а тієї, якою народ говорить, багато цураються¹.

Й. Лозинський безапеляційно заявляє, що „Поки народъ не буде говоривъ і писавъ своѣмъ питомимъ языкомъ, поти буде в пониженю“. Мільйонний народ повинен мати свою писемну мову, як мав тоді, коли про російську і чутки не було. А коли деякі вчені видирають у нього його рідну мову, то цим вони убивають його і закопують у гріб. Просвітити народ можна лише його рідною мовою, а тимчасом ці вчені народну просвіту хочуть замкнути у молитвеннику, катехизисі та псалтирі. А хіба народ більше нічого не потребує? – запитує автор².

¹ Там само.

² Там само. – С. 125 (у часописі помилково позначена с. 123).

Вживаючи словосполучення „декотри вчени“, Й. Лозинський має на увазі в першу чергу історика Д. Зубрицького, який дуже зверхньо ставився до простих людей і народної мови й глузливо писав: „Вотъ тебѣ галичскій читатель образецъ древнерусскаго письменнаго языка десятого столѣтія [він мав на увазі мову договору Ігоря з греками – М. Л.]. Ты убедился, что это не есть болтовня какого либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька“. Тут же він додав, що літературна мова завжди і всюди відрізняється від мови „черни“¹.

Й. Лозинський з гіркотою пише, що, мовляв, кажуть учені, що „той языкъ грубый и простый, хлопскій, болтовня пасѣчника Грицька або пастуха Панька и въ своей надменности каляють гнѣздо свое!.. Слава ти Боже! же нашъ языкъ не тонкій и кривый, бо при такихъ клеветахъ пѣдлыхъ и напастныхъ былбися въ кусники поламалъ! Слава ти Боже! що такий понятный, же и хлопи, и Грицько пасѣчникъ и Панько пастухъ ним говорити можуть, а вы зарозумѣліи панички глядайтеся языка тоненького, мягонького, пѣщеного, кусого, якійби вам до смаку припалъ, но на нашъ народный языкъ не клеветайте, бо исторія и бѣльши вчени як вы инакше о нѣмъ судягъ. Нашъ рускій языкъ то поважный и славный“, котрим хоч і Панько-пастух говорить, колись говорили на дворах не „ино русских“ князів, але й дворах польських королів і литовських князів. Це та мова, котрою не тільки пасічник Грицько, але й усі наші бояри і вся шляхта говорила; це та груба мова Панька-пастуха, з якої і польська, і російська мова збагачувалися; це мова Панька-пастуха, яку Бандке називає найкращою між усіма слов'янськими, а Міцкевич між „рускими нарѣчіями“, якої поетичність і музикальність Бодянський величає і з грецькою та італійською її порівнює, яку Коубек і Мацієвський уважають „краснѣйшою“ від чеської, про яку Раковецький жалує, що не стала пануючою у цілій Росії, якій російський письменник Даль-Луганський визнає першість перед „великоруською“ протонародною і книжною мовою; це мова, якою з усіма її „красотами“ не тільки Панько-пастух говорить, але й цілий народ; це мова, яку

---

¹ *Исторія древнего Галичско-Русскаго княжества. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. – Ч. 1. – Львовъ, 1852. С. 141.*

уряд запровадив для просвіти народу – „а выродніи сини ругаються надъ тѣмъ языкомъ!“¹

Люди знають, пише Й. Лозинський, знову цитуючи Д. Зубрицького, який писав зневажливо про простих людей як про „мрачныхъ изступленниковъ и низкихъ невѣждъ въ лѣтѣ до нынѣ проживавшихъ, пренебрегавшихъ всякую науку собственного языка, прислушивавшихся только простонародному разговору слугъ и работниковъ“, що він до них не належить, бо вже понад 20 років тому вивчив і церковну, і російську мови. Він рад би усіма силами писати „чисто-народнымъ рускимъ языкомъ“, а не російським, бо свій народ високо поважає і цінить і не хоче, щоб він був „прищипкою“ чужого, бо в глибині серця переконаний, що народ наш може писати своєю власною мовою, бо йому миліша своя „матерна“ мова від чужої. Й. Лозинський пише, що його не напала, дякувати Богу, московсько-словесна холера.

Автор статті розповідає про те, як Дарій післав до греків послів з вимогою віддати в знак підданства воду і землю. На пропозицію молодого Темістокла (це було в Атенах) перекладача скарали смертю за те, що використав грецьку мову, перекладаючи наказ варварів. Так високо цінити греки свою рідну мову. „А у насъ ругаються надъ своѣмъ матернымъ языкомъ“, – гірко резюмує автор.

На завершення статті Лозинський урочисто, пристрасно і з гідністю заявив: „А нинѣ простѣтъ Господинове! Не хочемо нѣкогого уразити, але напротивъ безчельныхъ поруганій мусѣлисьмо виступити смѣло, око въ око“. Обстаємо за правдою, боронимо справу цілого народу, і поки „духъ в тѣлѣ нашѣмъ калатати буде, не дамо нікому безкарно ругати нашъ народный языкъ, – тоє найдорожше сокровище народа!“²

Тут немає можливості описувати дискусії, які відбувалися на сторінках галицької преси, але Й. Лозинський, як було зазначено, завжди гостро реагував на всі виступи проти народної мови.

¹ Іосиф Лозинский. Зъ Яворова // Вѣстникъ. – Ч. 64. – 26.08.1853. – С. 124 (сторінка в часописі зазначена помилково, повинна бути 126).

² Там само. – С. 124.

Незабаром він виступив з новою великою статтею у „Віснику“ під заголовком „Правда очи коле“.

Й. Лозинський завжди умів знайти цікаві й оригінальні порівняння, якими аргументував свої статті. Тут він також пише, що дорогі метали й камені не розкидані на поверхні землі, але треба за ними глибоко копати. Не досить крилом ластівки „о верх моря умственностей бити, але треба ся ажъ на ѣхъ дно спускати“ і звідти виносити перлини правди. Правда не плаває на поверхні відомостей, її часто треба аж на дні шукати. Навіщо брати зі старих книжок слова й додавати до них словничок, коли народ має свої готові слова. Зрештою, „Лада“ [москвофільський часопис – М. Л.] не так старі слова використовує, як московські. Чи „дивоглядні“ слова *башмаки, барин, письмецо, карман, ужин* та інші ліпші лише тому, що хтось їх десь ужив? Чи не ліпше вживати слово *чоботи*, яке всі знають, ніж слово *сапоги*?¹

Старі слова виходять з ужитку, натомість виникають нові. Тому не треба боятися творення нових слів. „Коване“ нових слів характерне кожній мові. Щодо тези, що „будеть у насъ столько языковъ, сколько деревень“, то якщо брати за основу народну мову, вона безпідставна, бо ми пишемо так, як більшість людей говорить, а не так, як говорять у якомусь селі. Такі слова, як *серденько, чуєте, шапка, час* та ін. можуть бути нормативними, хоч вони вимовляються по-різному (*шепка, чес*). Не треба цуратися й регіональних слів, бо якщо будемо описувати життя верховинців, то мусимо використати слова *колиба, зюбенька, шалаши, криса, чир, бриндзя, жентиця* і т. д. Хто схоче описувати життя козаків чи писати про корабель, його складові частини, то теж мусить використати відповідні лексичні засоби. Таким способом збагачується мова.

Лозинський погоджується з тим, що і в інших народів літературна мова дещо відрізняється від народної. Але і польська, і німецька, й італійська мови сформувалися таки на базі народних говорів, а не на якійсь чужій мові. То чому угорські, буковинські та подільські русини мали б цуратися нашої книжної мови? Різниця між говорами

---

¹ І. Л. Зъ Яворова. Правда очи коле // Вістникъ. Ч. 78. – 14.10.1853. – С. 145–146.

невелика, і ця мова буде зрозуміла всюди, у т. ч. й для волинських та українських мешканців. Дехто, зазначає Й. Лозинський, твердить, що наша мова не здатна „до високих предметів“. Але Христос із апостолами найвищу мудрість проповідували простою мовою. Народна мова досить багата, треба тільки її вивчати¹.

Й. Лозинський правильно зазначає, що дехто кожне слово, спільне з польським, називає полонізмом, що не відповідає дійсності. До речі, значно пізніше деякі російські діячі теж називатимуть полонізмами слова, які не подібні до російських, не беручи до уваги, що в усіх слов'янських мовах наявний праслов'янський лексичний пласт і є чимало слів зі спільними коренями або однакового звукового оформлення. Лозинський зазначає, що кожен, хто відрікається від рідної мови, глузує з неї, заслуговує на назву невдячника. На закид, що він не веде дискусій із „хладнокровіємъ и съ разумнымъ рассужденіємъ“, він пристрасно заявляв, що не має стільки сил, щоб із „хладнокровіємъ“ міг „позирати, якъ Русини своєму народному языкови ругаються“².

Ця нова стаття Лозинського ще більше зміцнила його авторитет, здобула для нього ще більше прихильників. Під впливом статей Лозинського сильно похитнулися позиції москвофілів-твердорусів, тому його всіляко намагалися скомпрометувати, підважити його авторитет. Так, Б. Дідицький називає Лозинського „клетветником“ за те, що той критикував Зубрицького. Захищаючи старослов'янську та давню українську книжну мову, Дідицький пише, що з кожних 100 слів Лозинського 90 можна знайти у російському словнику, а 80 – у Нестора чи інших давніх письменників. То виходить, що й Лозинський пише московсько-болгарською мовою, а не „чистимъ малорусскимъ языкомъ“³.

Й. Лозинський з притаманною йому пристрасстю знову став на захист народної мови. Він пише, що дуже то сумно, „если поруганія народнаго языка заступникѡвъ находятъ, а боронителѡ его

---

¹ *І. Л. Зъ Яворова. Правда очи коле // Вѣстникъ. – Ч. 79. – 1853. – С. 147–148; Ч. 80. – С. 149–150 (у цьому числі помилково позначені сторінки 147–148).*

² *І. Л. Зъ Яворова. Правда очи коле // Вѣстникъ. – Ч. 81. – С. 149–150.*

³ *Андрей Иванович К. Допись зъ Коломыйского // Зоря Галицка. – Ч. 35. – 21.10/2.11.1853. – С. 403–404.*

вмѣсто вдячности о клевету посуждени бывають“. Хіба ми не читаємо (тут він знову наводить цитату Д. Зубрицького), що „языкъ нашъ народный есть „простый и грубый, язык черни, болтовня простолюдина пастѣчника Грицька або пастуха Панька“, а плекателѣ суть „мрачными изступленниками, низкими невѣждами, въ лени доселѣ проживавшими, пренебрегавшими всякую науку собственного языка, прислушивавшимися только простонародно-му разговору своих слугъ и работников“?

А чи ж тепер ті, що народну мову покидають, продовжує Лозинський, а чужого чіпляються, які навіть своє ім'я на „чужду форму переक्रавають“, що народну мову публічно висміюють і „порувають“, що зіпсованою російською мовою пишуть і, ніби насміхаючись, кажуть, що пишуть для галицьких читателів, які „плекателів“ народної мови „мрачными изступленниками, невѣждами в лѣни проживавшими“ називають, які просвіту народу трьома книжечками (молитовник, катехизис та псалтир) обмежують, не заслуговують по всій справедливості на імена „перекинчиківъ невдячныхъ и выродныхъ сынѠвъ Руси“? То їм можна народну мову, письменників публічно гудити і ганьбити, а мені, пише Лозинський, не можна сказати їм правду в очі й назвати їх іменами, на які вони своїми справами заслужили? Захищаючи народну справу від публічної зневаги, я виконав обов'язок кожного порядного русина, пише автор.

Щодо того, що з кожних його 100 слів 90 можна знайти в російському словнику, а 80 у Нестора, то це тому, що і великоруська й українська мови є діалектами однієї слов'янської мови, і такі самі слова ми знайдемо в будь-якій іншій слов'янській мові. Але хоч корені („пні“) ті самі, вимова буде різною. Так само й у французькій мові є латинські слова, але вимовляються вони не так, як у латинській. Щодо його власної мови, то він рад би так писати, як народ говорить, але і в його мові є недоліки, бо галичани тільки починають розвивати свою літературну мову. Він хотів своїми статтями закликати письменників не цуратися народної мови, не вживати чужих слів і форм, не ганьбити народної мови. Цитуючи одну угорську драму, Лозинський написав: „Народъ, которій не умѣе цѣнити власного языка, самъ собѣ вѣчний грѠбъ копае“. Цю думку, що народ, який не шанує

своєї мови, є його „убійником“, він висловлював і раніше. На завершення статті він пише, що учений, який чужою мовою висловлює свої думки, подібний до невдячного дерева, яке на „нашій землі живність тягне, а овочь свій въ сосѣднѣй городѣ ронить“¹.

Й. Лозинський був продуктивним ученим. Він писав багато і мудро, шкода тільки, що не мав належної підтримки. Йому погрожували, писали брудні анонімки, висміювали, але він завжди був вірним і безкомпромісним поборником народної мови, захищав і пропагував її, вважав, що тільки на її основі повинна розвиватися українська літературна мова. Статті Й. Лозинського, його вислови, думки, спостереження, висновки актуальні й сьогодні, бо й сьогодні українська мова потребує захисту, ще й сьогодні вона не стала господинею у власному домі.

---

¹ *І. Лозинській. Зъ Яворова // Зоря Галицка. – Ч. 36. – 28.10/9.11.1853. – С. 417.*

УКРАЇНСЬКЕ МОВЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Кожна національна мова складається з народних говірок, які вливають у неї свіжі соки, живлять її новими виразами та словами. З багатьох говірок складається й українська мова, і всі вони у більшій чи меншій мірі причетні до формування літературної мови, хоча в основу її лягли говори Центру і Сходу України. Особливою мовною строкатістю відзначається західний регіон України, зокрема, Галичина, бо тут здавна активно функціонують кілька народних говірок: гуцульський, покутський, наддністрянський (опільський), бойківський та лемківський. Незважаючи на постійну іноземну присутність у Галичині, на активне насаджування тут чужих мов (від 1340 і до 1939 року Галичина, фактично, була під впливом Польщі, бо навіть у ті 140 років – від 1772 до 1914 року, – коли вона офіційно входила до складу Австрійської імперії, польськомовний прес на галичан не послаблювався. Від 1939 до 1989 року тут усіяко нав'язувалася російська мова, яку називали мовою „межнаціонального общенія“), усі ці говори зберегли свою оригінальність і свої специфічні особливості. Як писав ще колись Яків Головацький „Галицькіи і Угорськіи Русине мають чимало рѣздорѣчій“, бо „Кождый закутокъ захищений горбами або ѳтрѣзанный рѣчками, захуеє свою рѣзномову“¹. На думку Я. Головацького, племена, потомки яких проживають у західній частині України, досить суттєво відрізнялися від своїх „північних і східних „побратимів“, і цю різницю в мові зберегли досі. Сприяла цьому гірська місцевість, бо люди „там поселившись на зворахъ меже велитскими ущовбами ѳтрѣзани ѳтъ другихъ жителѣвъ, довго задержовали свою рѣдну мову, свои родини звичаи и обычаи. Гѳрскіи стороны всѣгда найдовше задержу-

---

¹ *Розправа о языкѣ южнорускомѣ и его нарѣчійхъ*, сочинена Яковомъ Головацкимъ. – Во Львовѣ, 1849. – С. 28.

ють старий бытъ и знаки стародавньої бесѣды. Языкъ, котрый горы має въ своей власти, не загине: най бы всюди по долинахъ знидѣло и загибло рѣдне слово, въ горахъ пѣдполовинскихъ заховаеся первѣстный языкъ, стародавній бытъ и обычай, а неразъ въ ихъ лонѣ уродится и выкохае народный освободитель або пѣмстителъ своего згнушеного роду“.¹

Без сумнѣву, Я. Головацький мав рацію, вѣдводячи таку визначну роль у збереженнѣ народної мови горам і локалізації та вѣдмежуванню гѣрських мешканцѣв вѣд інших територій. Однак вѣршальну роль тут вѣдграє все-таки не територіальна неприступність, а високе почуття любові до свого народу і своєї мови, національна самосвѣдомість мешканцѣв гѣрських країв. Це можна, зрештою, стверджувати й про весь український народ, який упродовж столѣть жорстокого національного поневолення, в умовах насильницької асиміляції таки зберіг свою мову й культуру.

Сильного російськомовного впливу зазнав Схѣд України. Якщо рахувати тѣльки вѣд часу так званого „возз’єднання“ України з Росією, то цей російськомовний вплив тривав майже 340 рокѣв, хоч він насправдѣ розпочався раніше і триває донині. Тут чистота, первозданність народної мови збережена не всюди. Народна українська мова мала тут незначні регіональні вѣдмінності, але й тѣ пѣд впливом зовнѣшніх чинникѣв майже знівѣлювалися.

Постійна присутність чужої мови, яка вживалася офіційно, була мовою Церкви, школи, юриспруденції, преси, державних установ, насильне нав’язування панівної і постійні заборони пѣдневѣльної, тобто української мови, не могли минути для неї безслідно. Тому на схѣдно- та пѣвденноукраїнських рѣвнинах, які були доступнішими для колонізаторѣв, українська мова у сѣльській місцевості перетворилася на суржик, а в мѣстах була витѣснена російською взагалі. Наведемо для прикладу текст, записаний у 1998 році на Слобожанщині, який у значній мѣрі може служити ілюстрацією сучасного мовлення українцѣв на Схѣді України.

„Я, Марія Александровна, радилася у Харьковѣ у восемнадцатом году, четѣрнадцатого января. Перевіз нас атец з Харькова у Дергачѣ. З Дергачей на Безруки і ми стали організовуватися

---

¹ Там само, с. 28–29.

в СОЗ. Рішилася я з братом піти робить. Я мала була, а брата прийняли. Со временем і я пішла туди, полоть помагала, а потом мене вибрали у дeтський садік вoспітателькою. Я занімалася в Харькові, на Пушкінській п'ять лет занімалася, усе це коньчила заняття, приїхала в колхоз (в СОЗ!) а потом дітей звели нам всякого возрасту: місячні були, сем лет, четири лета, года, п'ять, три – всякі совместні. Условія тяжолі були, покамісь роскулачені були дома́, там і находились і вoспітували. Я з дітьми все спольняла, дітей уважала. Я молода була, а возраст дітей всякий. Всьо равно я вміла, знала, понімала. Навчили мене, сознание було, любить надо, тогда буде в жизни все правильно. І все нам удачно всігда буде. А потом ще побула я п'ять лет, уже мені надоїла робота, я попросилась: піду на всякі разні роботи. Всю жизнь я проробила в колхозі, всю жизнь по сьогodнішній день, сорок лет! І де які не тяжкі роботи: і на животноводстві, і в полі, і торгувала, і свиней годувала, і коров годувала, і телят десять лет ухажувала, і молочних вирощувала – все я спольняла, з усім справлялась. Дома три участки огорода було, корова, держала свиней, ніхто мені нічого не пособляв, все сама управлялася. Рішилася построять собі іще домік, мені посоветували: возьми участок другой. Я взяла, построялася, ніхто не помагав. Я січас за мужчину все спольняю. Я заміж не вийшла, не найшла собі пари. А чого? А потому, що робота в мене була така усігда, що я не бачила ні празника, ні виходного, ні гуляла, ні на отдых не їздила, ніхто мені в помоч не йшов. Сім'я в нас сім душ була. Нам трудно було. Надо було йти робить, ні, де-то ходить, шо-то іскать по огородах, обіжать кого-то, де-то – цього в нас не було. В нас вoспітаніє родителів було правільне. І ми всі спольняли і понімали, і по сьогodнішній день, і всю жизнь я, де б мені хто не заявив, хто не попросив, я должна уважить. Я всіх уважала: матерей, старих понімала і мене січас уважають. Уже мені вoсемдесять лет, здоров'я мало, но всьо равно я стараюсь.

Ще я вам хочу розказати про вoєнне арємя, когда, коли ми оставалися тут. Вoєнні ушли, немці прийшли. Немці заступили, зайняли хати, а потом їх скоро отсудова убрали, а приїхали

есесовці, наїхали повне село, поселились по хатах, но сильно обіжать нас, не сказати, щоб обіжали, великої обіди нам не нанесли, спокійно уселились по хатах, а вскорості і їх вигнали отсюда. Із Росії стало оттудова нападеніє на їх, ушли вони. Тепер время по-другом переминяється, обіжаться нам не приходитьсь, а саме главне, надо трудиться, понімати, уважать, тогда буде порядок і в государстві, і в сім'ї. Ми ж не стали понімати ні матерів, ні старих, ні дедушок, ні бабушок, ани ж то трудилися, ани нас виращували, так не можна їх обіжать і забувати. Нікода в жизни цього не должно бути, як тоді, так і тепер. Всігда надо склониться, обратиться, прощенія попросить, может ви шо ошиблись у жизни, может шо не пойняли, раньше старі люди були, ми їх понімали, боялись звуку еслі обізваться так, как не полагається, уже нам беспокоійство було, сомнівалися. А січас... Так же нізя, як січас поступа молодьож. Не понімають родних, виганяють, обіжають. Переділиться надо куском хлібом, отоді ми будем мать жизнь і будемо дружить і будемо шо-то іміть, а то спрашуют, чогось немає, нам не хватає, откуда воно явиться? Ми ж один одного ненавидим, у сім'ї, родителів, своїх дітей, зачем же така жизнь нам нужна. Змініть усі молодьож. Возьміть це все у свої голови, розуму наберіться, тогда буде нам жизнь і легше жити, і буде порядок, а так, шо ми будем розгаварювать, друг друга нападать, оскорблять, оббирать, это наглость яка, ніззя так делать, нікода в нас жізни не буде і нічо не наладиться, все це не сразу робиться...“

Назвати таку мову українською важко, хіба що зі значним припущенням, бо на якихось 500 повнозначних слів тут налічується приблизно 225 слів або чужих, або вимовлених чи морфологічно оформлених на чужий лад. З лексичних росізмів тут можна навести такі: году, января, со временем, отец, детский, воспитательскою, колхоз, возрасту, совместні, условия тяжолі, покамісь, роскулачені, воспитували, спольняла, всьо равно, сознаніє, жизнь, всегда, дедушок, бабушок, животноводство, ухажувала, участки, посовітували, построят, постройкась, отди-хи, празніка, понімали, должна, уважить, січас, обіжали, обіжать, обіда, оставалися, вскорості, мужчину, государстві, от-

куда, когда, тогда, ніко(г)да, отсудова, оттудова, нападєніє, должно, склонитьця, ошиблись, пойняли, полагаєтьця, главне, беспокоійство, родителів, ніззя, молодьож, надо, де-то, шо-то, іскать, іміть (мати), спрашують, не хватає, откуда, зачем, нужна, прощенія, разговарують, оскорбляють, это, наглость, делают тощо.

Значну частину позанормативної лексики складають українські слова, вимовлені по-російськи, тобто фонетичні росіізми. До них належать: *Александровна, Харькова, восемнадцатом, четырнадцатого, сем, потом, разні, домік, возьми, выходного, помоч, правільне, семдесят, восем лет, спокойно, ани* (вони) та інші.

У записаній розмові є ряд морфологічних росіізмів – слів, які відрізняються від своїх українських відповідників лише якимось елементом морфологічної будови. Це іменники *Дергачей* – укр. Дергачів, *матерей* – матерів, *садік* – садок, *огород* – город; дієслова *родилася* – народилася, *рішилася* – вирішила, *занімалась* – займалася, *коньчила* – закінчила, *находились* – знаходилися, *уважала* – поважала, *управлялася* – справлялася, *уселились* – поселилися, *ушли* – пішли, *может* – може; прислівники *удачно* – вдало, *туда* – туди, *тогда* – тоді, *раньше* – раніше тощо. Є між цими словами й такі, що мають морфолого-фонетичні (*коньчила* – закінчила), морфолого-акцентуаційні (*родилася* – народилася), фонетико-акцентуаційні (*семдесят, четырнадцять*) та просто акцентуаційні (*хочу, дома*) відхилення.

Таке мовлення, звичайно, не можна назвати й російським, бо навіть суто російські лексеми тут вимовляються „з українським акцентом“, тобто zdeформовані під впливом українського мовлення. Так, російське *исполнила* кілька разів передається формою *сполньяла*, бо в українській є тенденція до опускання початкового *і*, а ще звук [л] зазнав асиміляції за м'якістю і перейшов у [л']. У ряді прикладів на місці колишнього [ѣ], тобто російського [e], респондентка вимовляє закономірне українське [i], завдяки чому й українізуються російські форми, наприклад: *покамісьць* – російське покамест, *посоветували* – посоветовали, *іміть* – иметь, *надоїла* – надоела. Вимовляється [i] й на місці колишнього та сучасного російського [e]: *ніззя* – нельзя, *усїгда* – всегда, *сїчас* – сейчас. У

прикметниках респондентка теж вимовляє українські закінчення: *тяжолі* замість *тяжолые*, *роскулачені*, *разні* тощо. Використовуються українські закінчення, суфікси і в інших словах: *родителів*, *дедушок*, *бабушок*, *спрашують*, *розговарювать*, *воспітовали*, у прислівниках відбувається спрощення групи [гд]: *нікогда* – нікогда, *де-то* – где-то; відбуваються й інші фонетичні процеси, властиві українській мові: *отсудова* (ствердіння [с']), *пойняли* (збереження [і] нескладового) тощо. Отож таке мовлення культивувалося тут упродовж століть, нав'язувалося окупаційним режимом через змішування людей, їх національної приналежності й мови.

На Заході України українська мова, як уже відзначалося, збереглася краще, ніж на Сході і, мабуть, не тільки завдяки горам, бо для окупанта не було „преград“, а просто тому, що для її цілковитого зросійщення він мав (якщо говорити про російськомовного окупанта) замало часу і тому, що західні українці мали високий рівень національної свідомості. Наведемо деякі уривки текстів, записаних у Косівському, Верховинському, Коломийському, Галицькому, Рожнятівському районах Івано-Франківської області, тобто зразки гуцульського, покутського, наддністрянського, бойківського говорів, а також запис лемківської говірки, записаної Стефанією Панцю.

Отже, Коцьо Джумачук, с. Вербовець Косівського району, 61 рік (запис 2000 р.):

„Їкос ми компанійов зібралиси тий поїхали в гори, у Жьиб'ївський район, трохи походити в афини, в гриби, аби чериво схудло, бо в мени було тогди чериво на двох, а я сам їго носив, та й кишко було. Тий ми розклали палатки, як циганске шітро, коло потічка. А у нас жинки рухливі, їйк моя теці Варвара була, ни гонні тихо сидіти, тий фурт дес ходили. Але Марія, жинка мого швагра Николи шош у той день ни хокіла йти – ци ї нога боліла, ци йкас инчя біда (її фурт шош болит), тий лишьиласи на домарстві варити їсті. Тий зварила, тий сидит, тий читає книшку, а до неї пидходить один чьоловік, шьо мав шіснацітиро дітий (та ни буду їго фамілію називати), тий кличе ї в госкі до хати, шьо була такі тут блиско, по сусідству. Тий показує ї фотографії на скінах своїх дітий тий

портрет свій з двома жінками. А Марія си счюдувала тий питає їго: „Ну а то шо у Вас дві жінці було?“ А вин смієси тий кажи: „Ні-і! То по селі ходив фотографіст тий збирав знимки, казав, шьо портрети ме робиті. А я дав, – каже, – дві жінчині фотографії – одна в фусці, а друга бис фусткі, аби вин вібрав, котра крашия. А вин узыв тий обі поклав, а мене в сиридині, нес би му губи лизав. Та мих бим вам ше бирше йкоїс бандигі гнуті, али треба маржынку кутаті тий шош робиті, бо жінка з хаті віжене, а я си фист свої Катеринкі бою...“

Галя Маротчак, с. Грамітне Верховинського району, 32 роки (запис 2000 року – співала пісню):

*„Йик я була молод'енька, скоро си виддала,
Та я свого дідусика файно шінувала.
Та я свого дідусика шіную, шіную,
До лавиці привїизую, кропивов годую.
До лавиці привїизую, аби н'и вриавси,
А пид ноги гран'и сип'ю, аби нагрївавси,
А пид ноги гран'и сип'ю, аби дід нагрївси,
А по хавци віпарью, аби червонївси.
А я знаю, молод'енька, шьо дідови треба –
Од'ин камінь пид голову, а другий пид ребра.
Од'ин камінь пид голову, аби мньико спаті,
Другий камінь на чериво, аби н'и мих встаті.
Вой ти, діду, ззів бис біду та й вод'и напивси,
Та й н'е од'ин черис т'еби молод'ий втопивси.“¹*

Іван Ковальчук (Рижий), с. Ковалівка Коломийського району, 68 років (запис 2000 року):

„Я хочу розказати одну придибашку. Ти знайш, Николо, шо нибіжчик Василь Чернявський любив віпити, ти й я любив віпити, тий далі люб'ю. Як ми робили на летростанції, ікос я приходжу тий кажу: „Василю, може взмемо чвертку?“ А він як вікричиси на мени: „Іди гет від мени, Йване, я ни хочу йди гет!“ А я думая собі: „Шо то з хлопом сі стало? Тажи він міг

---

¹ Значок ' позначає напівм'якість приголосного.

віпити, а це руками відгрібаєсі: йди гет, я не хочу!“ А я кажу: „Тажи, Василю, обід підходить, та абисмо не віпили шос?“ А він: „Йди гет, іди гет! Як п'ємо, то п'ємо півлітру, я свистав на чвертку!“ Но, а я вмер зо сміху“.

Ганька Чернега, с. Дорогів Галицького району, 82 роки (запис 2003 року):

„Я говорю до свого тата: „Тату, ми йдемо там до того нанашка, там дуже дулі файні жовті нападали“. А тато кажут: „Не йдіт!“ Підняли ремінь догори: „Дістанете і грушок не буде. Прийде він з полі, – підете“. Пішли ми бидвої з братом і кажемо їму: „Нанашку, ми хочемо грушок“. То дуже був вітер жовтих грушок був натріс. А він каже: „Беріт“. Я в димчину, догори, набрала, набрали-смо грушок приходимо додому, а тато кажут: „Так, і не дістали-сте і грушки маєте. А так був би набив добре і бисте грушок не мали“.

Ольдзя Романчукевич, селище Перегінськ Рожнятівського району, 87 років (запис 2003 року).

„Я дуже люблю своє село, у якому я народилася. Лишень не люблю теперішніх дівок. Бо колись діўки боли газдині, ўдень робили ў поли, а ўвечір збиралися до одної хати пряли куделі, плели капці і вішивали. Хлопці приходіли на вічарниці. Котра діўка сподобаєся хлопцеві, тота віходіла надвір. Тепер діўки не такі. Тепер діўки понатягают гачі, підут у расторани і в бари, накупуют вина, позасідают поза стόли, закурят дзигари, і ото називаєся діўка. Колись діўки уміли корови дойти, усьо робити, а тепер не ўміют нічо. Отакі-то тепер пішли діўки!“

Катерина Фучило, с. Тилява Короснянського повіту (Польща), 74 роки (запис 1995 року)¹.

Не годна-м юж тобі, дівонько, докладні оповісти ўшитко, бо тото было дбўно – пятдэсят літ перéшло, як нас розметали.

---

¹ Запис подаємо за: Стефанія Панцьо. Матеріали до словника лемківських говірок. – Частина перша. — Тернопіль, 1997. — С. 52.

Я меджи людми сеўс(к)ими не робила и йицы бесіду́ю по-нашо́му. Аджэ так, тіўки роки перéшли и ся забыват.

Былы г нас вечўрки. Хтоўчас сéло Тильова было барз велике, мало сто вісімдэсят люмеріў, было поділено на пят части. Кажда част мала свої схáцкы. Діўчата ходили лем в еднóй часті, а парібки мóгли ходити по ўшыткых, смотріли за діўчата́ми.

Діўчата брали куделі и пряли. Треба было добрі прясти, жеби дома не сварили. А парібки лем ся призерали до діўчат, заривали дакóтру. На вечўрки ходили цілий піст. А пак остатні раз робили ламáник. Ламали куделі. Складали ся да́што сприношали з дому и ся гостіли. Хто хлібаўча да́йке, чéсток. Ўшылякóго не было так. Але и тóто было велике. Я би повіла так, же было весéло, хоцкі и треба было ся наробити“¹.

Тут мусимо зазначити, що лемки, на жаль, з примхи лихой долі (а точніше – з примхи „вождя всіх народів“ Сталіна та його польських сатрапів) не проживають компактно, бо в свій час їх повиселяли з рідних, обжитих віками осель і розпорошили по всій Польщі та західних областях України. У зв’язку з цим лемківські говірки в Україні поступово асимілюються іншими українськими говорами та українською літературною мовою, а в Польщі, звичайно, – польською. Ось як про це говорить цитована вище Катерина Фучило: „Забыват ся юж наша бесіда. Ми сої жыеме тіўко зо старім, то йицы бесідуеме по-нашо́му. Были г нас ріжни приповідки. Да́што сої припомінам, а дакóли мі пріде на мисль чи ся так вигварит: „наї ся не причка́же“, „ка́ждий мае свое до сéбе“, „шо-м да́ла на гніў, тóто и на перепрошіня“, „як го кійом, так го паліцом“².

Отож якщо в тексті, записаному на Слобожанщині, було близько 50 відсотків слів, запозичених з російської мови чи оформлених на російський лад, то в текстах, записаних на Гуцульщині, на Покутті, Опіллі, Бойківщині та на Лемківщині, немає чужих слів, за винятком хіба що слів *фамілія* – прізвище, що вживається у цьому значенні в багатьох говірках, *фурт*, *фист*, що є звичними

¹ Наголоси ставимо лише там, де вони розходяться з наголосом літературним.

² Стефанія Панцьо. Там само.

в Галичині, та *фотографіст, фотографія*, які вживаються і в сучасній українській літературній мові. Правда, в уривку тексту з лемківської говірки можна виділити хіба що слова *юж – уже, ушитко, ушитких – усе, всіх, барз – дуже*, які є полонізмами, лексему *смотріли*, яка вживається в Галичині й нині (правда, зі специфічною семантикою – *посмотріти* курку, чи з яйцем, тобто пощупати, перевірити), але якої немає в літературній мові. Є в цих текстах, правда, немало діалектизмів та діалектних форм, властивих названим говорам. Але мова зараз іде про здатність українських народних говорів протистояти чужомовним впливам, про їх імунітет і стійкість в обороні своєї недоторканості. Отже, як видно з проілюстрованих текстів, західні українські говори зберегли свою первозданність і недоторканість.

Так, у гуцульському говорі, зокрема у Косівському та Верховинському районах досі збереглася напівм'яка вимова приголосних [д], [т], [н], перед голосними [е] та [и], що є яскравою фонетичною рисою гуцульського говору, наприклад: [*молод'енька*], [*од'ин*], [*вод'и*], [*т'ебе*], [*молод'ий*] (див. записану пісню). Можна тут навести ще й інші приклади: [*д'ит'ина*], [*д'ен'*], [*д'икий*], [*т'еплий*], [*т'ихо*], [*н'ен'ка*], [*н'е"ма*], [*н'е"буд'е"*]¹ і под. Так само до цього часу зберегли м'якість і шиплячі приголосні, причому, незалежно від позиції в слові: [*Йиґ буд'е"мо ш'ч'уста питі за ш'ч'искі, то н'е", буд'е" ш'ч'искі, бо голова буд'е" боліти*]². Наявність у гуцульському говорі напів-

---

¹ Зазначимо, що така напівм'яка вимова цих трьох приголосних спостерігається лише в західній частині Косівського та у Верховинському районах.

² Цю важливу фонетичну рису у мовленні гуцулів добре підмітив митрополит Андрей Шептицький, який, ще будучи єпископом Станіславським, у 1900 році написав лист „До моїх любих гуцулів” чистим гуцульським діалектом. У ньому він послідовно передає на письмі м'які шиплячі приголосні: *чюжий, ше, шінувати, чьоловік, мече, коришма, зачынати, често* і под. – Див.: До моїх любих гуцулів // Твори слуги Божого митрополита *Андрея Шептицького*. Пастирські листи. Репринтне видання. – Том 1. – Львів, 1994. – С. 78–107. Детальніше про це див. також: *Микола Лесюк*. Мова послання Андрея Шептицького „До моїх

м'яких [д'], [т'], [н'] спростовує твердження проф. С. Смаль-Стоцького про те, що приголосні в праслов'янській мові були завжди твердими навіть перед [e], [i], а пом'якшення їх у слов'янських діалектах (російському, польському, білоруському тощо) розпочалося в пізню добу праслов'янської мови, не зачепивши праукраїнської мови¹.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо в чеській мові, у якій, як і в гуцульському говорі, тільки **д**, **т**, **н** можуть пом'якшуватися перед [e] і досі вимовляються м'яко шиплячі.

Яскравою рисою гуцульського мовлення, яка збереглася до наших днів, є пом'якшена вимова [т] в інфінітивному суфіксі -*ти*. На відміну від форм типу [д'ит'ина], в інфінітивах після [т'] вимовляється [и] з наближенням до [i] або майже [i]: [читати], [говорити], [робити] і под., що теж зближує гуцульський діалект із чеською мовою (пор. чес. *hovořiti, hrati* тощо).

Досить промовистими рисами центрального гуцульського говору (Косівщина на південний захід та Верховинщина) є збереження м'якості [р'] у кінці слова та в кінці складу [церькова], [верх], асиміляція за носовим резонатором сполучення *дн*: [сп'іннища], [онна], [ннина], [ни гонна] – *спідниця, одна, днина, не годна* (до речі, така вимова зустрічається й на Бойківщині: [піннімати] – *піднімати*, хоч ця лексема привнесена вже літературною мовою, оскільки місцевий варіант – *підоймати*); передача передньоязикових м'яких [д'], [н'] через задньоязикові [г'], [к']: [г'іўка], [виґіў], [ск'іна], [ск'ігнути], [кісто] – *дівка, видів, стіна, стягнути, тісто*, хоча подібна вимова зустрічається і в представників інших західних говорів.

У сфері голосних характерною рисою гуцульських говірок зазначеного регіону, що збереглася донині, є вимова [и] на місці давньоукраїнського [і] на початку слова: [Иван], [имн'є],

---

любих гуцулів“ // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 119–126; його ж: Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького // Писанка. – Ч. 1. – 1996. – С. 6–7.

¹ Степан Смаль-Стоцький. Питання про східнослов'янську мову // Окрема відбитка. – Львів, 1937. – С. 6.

[инч'ий], [ид хати] – Іван, ім'я, інший, ід хати. До речі, ця фонетична риса збереглася й у багатьох інших українських говорах (у наддністрянському та бойківському говорах голосний [и] прикривається протетичним [j] – йинчий), причому не тільки західних, тому правописна комісія справедливо намагається відновити її в українському правописі написанням літери **и** на початку слова. Так само в гуцульському говорі вимовляється [и] й на місці колишнього [о] після губних: [вин, під, пишов, вивторок, пизнав, бирше] – він, під, пішов, вівторок, пізнав, більше.

Цікаво, що в окремих випадках зустрічаємо [и] на місці етимологічного [о] і навіть на місці колишнього ятя в опільському говорі, зокрема, на Калушині та в деяких селах Галицького району. Однак на відміну від гуцульського, тут після губного переважно вимовляється йот: мйира – міра, повйитрі – повітря, подвійірі – подвір'я тощо. Вимовляється тут [и] на місці колишнього [о] і після задньоязикових: гирше, гиркий і под. В опільському та бойківському говорах засвідчено [и] й після йота в слові дойти (доіти корову).

Носія гуцульського говору можна легко впізнати й за вимовою колишнього зворотного займенника *ся* < *se* в знахідному відмінку. Косівщина та Верховинщина (іде мова лише про Івано-Франківську область) його вимовляє як *си* (напудив *си*, запитав *си*), у передгірських місцевостях чимраз більшого поширення набуває варіант *сі*, що можна пояснити впливом покутського та опільського говорів, де цей варіант є звичним. Цікаво, що в бойківських та лемківських говірках цей зворотний займенник вимовляється так, як і в українській літературній мові – *ся*. Це тим більше дивно, оскільки на лемківській говір усе-таки сильний вплив мала польська мова, в якій уживається форма *się*.

Ще одна суто гуцульська риса – це зміна праслов'янського [а] після [j] на [и] з наближенням до [е] або навіть до [і]: [йи^еблуко] – яблуко, [йи^ек] – як („ек дужі?“ – запитання при зустрічі – як (чи) дужі?), [йи^ерче] („ярча“) – овечка, ягня, [йи^ермарок] – ярмарок, [йи^ема] – яма, [бойи^етиси] – боятися, [Йи^еблунів] тощо. Цікаво, що подібна вимова сполучника *як* зафіксована й у селі

Бориня Турківського району на Львівщині: [Йыг нога болит, натираюд ным] (про гав'язь)¹.

З морфологічних, характерних гуцульському говорові, рис можна навести такі, як збереження давньоукраїнської форми умовного способу 1-ї особи однини (з аористою формою дієслова *бути*) – [знав бих, екбих вигів], а також уживання цієї форми в інших конструкціях [бигме, абих так здоров був!] – „бігме (буквально – „Бог мені свідок“), щоб я так здоровий був“; уживання специфічної частки *май* для підсилення певної якості: [май бирше, май д'гори] (тобто вище, вгору), [май виш'ш'ш'ш'ї] і под.; уживання залишка колишньої презентної форми 1-ї особи множини дієслова *бути* -*сми* (<есмъ) як у множині, так і в однині – [полюбивсми, пизнавсми] – я полюбив, я пізнав.

Лише гуцульському та покутському (не всюди) говорам характерні усічені форми кличного відмінка власних імен людей типу: *Нико, Оле, Васи, Іва, Пе, Васили, Гафі, Пара* і под. Усічення тут завжди відбувається на наголошеному складі, і треба думати, що до цього спричинилася гірська лісиста місцевість Гуцульщини, велика відстань між оселями людей. Гукаючи на сусіда, мовець підкреслював наголошений склад, а кінцевий ненаголошений сам собою зредуковувався, відпадав.

Багато специфічних рис гуцульського мовлення знаходять свої паралелі в інших говорах, що функціонують у Галичині, – у покутському, наддністрянському (опільському), бойківському.

Наведемо найбільш характерні з них, щоб потім простежити за їхніми змінами під впливами зовнішніх чинників.

Майже всім західним говорам властивий перехід етимологічного [а] після м'якого приголосного в [е] з наближенням до [и]: ([біл' е⁴вий] – білявий, [здоган' е⁴ти] – доганяти, [провір' е⁴ти] – перевіряти, [зем-л' е⁴] – земля, [обиц' е⁴ти]), а в ненаголошеній позиції навіть в [і]: [лігати] – лягати, [вишині] – вишня, [люліти] – люляти, [вулиці], [спідниці]² – вулиця, спідниця, [звірім] – звірям, [дурнім] – дурням тощо. Аналогічно вимовляється етимологічне [а] й після шиплячих:

¹ Окремі приклади наводимо за М. Онишкевичем, див.: *Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – Част. 1, 2. Кий, 1984.*

² В окремих місцевостях навіть у межах одного говору можливе тверде [ц] і закінчення -а: кірища, молодища, кошища – кришища, молодища, копища.

[догадж'є"ти] – догоджати, [міш'є"ті] – мішати, [ш'є"пка] – шапка, [ч'є"с] – час, [душ'є"ш] – душа, [меж'є"ш] – межа, [каш'є"ш] – каша, [саджі] – сажа, [віміш'є"ти] – вимішати, [валаш'є"ти] – валашати (каструвати) і под. Однак виняток тут становлять бойківський та лемківський говори, у яких майже всюди вимовляється в таких фонетичних умовах [’а], як і в літературній мові. Наприклад, загальноновживане на Бойківщині *пряджа* (літ. *пряжа*) має варіант *приджі* лише у с. Ясень та *преж’є* і *пр’єдзе* в селі Ямельниця Сколівського району. Аналогічно інфінітив *прати* зафіксований у варіанті [пр’єсти’є] лише в с. Луги Рожнятівського району, у той час, як на Гуцульщині, на Покутті та на Опіллі – це звичайна й повсюдна вимова.

Аналогічні рефлекси дав у західних українських говорах (крім бойківського та лемківського) колишній (праслов’янський) носовий [є]. Під наголосом тут вимовляється чисте (ротове) [е] з наближенням до [и]. Цікаво, що приголосний перед цим звуком зберіг свою історичну м’якість: [пор’є"док, зач’є"ти, з’є"т’, т’є"шко] – порядок, почати, зять, тяжко. У ненаголошеній позиції тут також вимовляється майже [і]: [почіт’ок, порідкувати, двох зіт’ів, тіжкий, місіч’, дваціт’, віміні] – початок, порядкувати, двох зятів, місяць, двадцять, вим’я. У лемківських говірках вимовляють [пйат, пйатдес’ат, діўчата, пр’асті, ўшил’акого], у бойківських – [вар’ат, уз’ати, уклонитис’а, улиц’а] тощо.

Народним говорам, що функціонують у Галичині, за окремими винятками, властива вимова [і] у префіксі *ви-*: [віробити, вігада-ти, віходитьи]; збереження історичного [є] (з наближенням до [и]) в іменниках середнього роду типу [жит’є"ш], [весіл’є"ш]; у ненаголошеній позиції тут теж вимовляється [і]: [волосі, колосі, убрані, насіні, збіжі, клочі] і под. – волосся, колосся, вбрання, насіння, збіжжя, клоччя (виняток знову ж таки становлять бойківський та лемківський говори – [кист’а, перепрошин’а]; збереження історичного [є] із закономірним стверділим приголосним перед ним у цілому ряді слів: *лен, леду, семий, у него, цего, шестий, учера, его* (і навіть *їго*) і под. На відміну від літературної мови у галицьких говірках послідовно вимовляється історичний звук [и], що походить з давньоукраїнського [і] у прикметникових закінченнях: *синий, третій, великодний, крайній*. Так

само твердо вимовляється приголосний основи і в інших відмінкових формах: *третього, синого* (Р. в.), *третьим, синим* (О. в.).

Загальноприйнятим у галицьких говірках є опускання епентетичного [л'] після губного в дієслівних формах: *люб'ю, лов'ю, лом'ю*; вони *люб'ї, лом'ї, лов'ї* або *лов'їт, люб'їт, лом'їт* і навпаки – вставляння епентетичного [й] для прикриття голосного у середині слова: *радийо, спеціальный, матерійальний* тощо. Тут теж треба зауважити, що вимова так званого інтервокального епентетичного йота з метою ліквідації роззіву (інакше – *зіяння, гіатус*), тобто прикриття наступного голосного, є всеукраїнською фонетичною рисою, тому впровадження до правопису написань типу *спеціальний, матеріальний* було б цілком виправданим. Пишемо ж ми (як і вимовляємо) *матерія, бактерія, генія* тощо, а не *матеріа, бактеріа, геніа* і це ні в кого не викликає здивування чи насмішок. Отож і в цьому випадку має бути послідовність.

Майже усім галицьким говіркам властива тверда вимова кінцевого [ц] в іменниках типу *хлопец, столец, конец* і под.; у гуцульському, покутському, бойківському говорах твердо вимовляється й звук [с] у займенниках та прислівниках: *хтос, шос* (у гуцульських говірках – *шош*), *дес, колис, якийс, якас, увес* тощо. Однак навіть у межах одного говору тут можливі відхилення від цієї закономірності. М'яко (як у літературній мові) вимовляється звук [с'] у наведених словах у Березовах на Косівщині. Говірка цих сіл узагалі являє собою своєрідний феномен, бо й іншими рисами відрізняється від говірок навколишніх гуцульських сіл.

Є ще одна фонетична риса, яка єднає західноукраїнські говірки, – це вимова [ц] у частці *ци* замість [ч], як це унормовано в літературній мові. Зазначимо, що в такому вигляді цю частку вживали українські галицькі письменники М. Шашкевич, Я. Головацький, М. Устиянович та інші; її часто можна було зустріти в галицьких часописах і книжках.

Можна б навести ще деякі риси лемківського говору, який, на жаль, як було відзначено, в силу об'єктивних обставин асимілюється іншими говорами та українською літературною мовою. Так, тут яскраво видно стягнення голосних після випадіння інтервокального йота в дієслівних формах третьої особи однини: *ся забыват* (забувається) тощо; дуже поширеним явищем тут є

ствердіння [л] (очевидно під впливом польської мови), опускання губного [б] у зворотному займеннику – *сої* (або *сой*) зам. *собі*; закінчення *-ом* в орудному відмінку в іменниках 1-ї відміни – з *мамом, худобом* (з мамою, худобою) та інше. Особливим тут є і наголошування слів. Очевидно, під впливом польської мови тут наголос падає переважно на передостанній склад. Лемківський говір потребує більш детального опису.

Майже всім західним говіркам характерна редукція голосного [о] в займенниках *вона, воно, вони* – [ўна, ўно, ўни]; опускання приголосного [т] чи [т'] у дієслівних формах III особи множини – [ўни *стойи* (або *стоя*), *сид'е", ході, робійі, любійі*] і под.; уживання коротких, часто енклітичних форм особових займенників у непрямих відмінках: *знаю го* (його) *добре, дай му* (йому) *закурити, дай ми* (мені) *спокій, дай си* (собі) *на стримані, любійу ти* (тебе) *як сіль в оці, забери її* (її) *з собов* і под.

Усі західноукраїнські говори використовують колишні перфектні форми для позначення минулої дії. Роль показника граматичної категорії особи в цих конструкціях виконує не особовий займенник, а залишковий елемент „дієслова“ *бути* в теперішньому часі: *робив-ім* (*робила-м*), *робив-іс* (*робила-с*), *робили-смо, робили-сте* і под.

Тут можна наводити ще й інші фонетичні, морфологічні, синтаксичні й акцентуаційні риси, які притаманні чи окремим говіркам, чи всім західноукраїнським говорам. Але й ті, що наведені тут, можуть дати уявлення про масштаби змін, що відбулися в цих говорах підо впливом зовнішніх чинників. Бо, як правильно зазначав український мовознавець з діаспори Кость Кисілевський, „під впливом школи, преси, освіти“ створюються „нові, молоді форми мови“¹. Додамо, що до впливу школи, преси, освіти додається ще й сильний вплив чужої – панівної мови, тому народні говірки, незважаючи на міцні й глибокі корені, усе ж піддаються цим впливам і зазнають суттєвих змін. Ці зміни можна спостерігати на різних мовних рівнях, і, перш за все, – на фонетичному.

---

¹ Див.: *Кость Кисілевський. Мовні особливості наддністрянського гнізда // Збірник на пошану Зенона Кузелі / ЗНТШ. – Т. CLXIX. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней, 1962. – С. 284.*

У молодій людині з Верховинщини чи Косівщини, яка свідомо працює над своїм мовленням з тим, щоб наблизити його до літературного, уже нелегко помітити пом'якшену вимову [д], [т], [н] перед [е] та [и], що є найяскравішою рисою гуцульської фонетики ([д'ит'ина], [д'ен'], [д'икий], [т'еплий], [т'ихо], [н'ен'ка], [н'е^uма], [н'е^uбуд'е^u] і под.); уже не відчутний перехід етимологічного [а] після м'якого приголосного та шиплячого в [е] чи [и] у словах типу [біл'е^uвий] – білявий, [здоган'е^uти] – доганяти, [провір'е^uти] – перевіряти, [земл'е^u] – земля, [обиц'е^uти]), а в ненаголошеній позиції навіть в [і]: [лігати] – лягати, [вишині] – вишня, [люліти] – люляти, [вулиці], [спідниці] – вулиця, спідниця, [звірім] – звірям, [хлопцім] – хлопцям тощо. Аналогічно вимовляється етимологічне [а] й після шиплячих: [догадж'е^uти] – догоджати, [міш'е^uти] – мішати, [ш'е^uпка] – шапка, [ч'е^uс] – час, [душ'е^u] – душа, [меж'е^u] – межа, [каші] – каша, [саджі] – сажа, [вімішити] – вимішати, [валашити] – валашати (каструвати) і под.

В „окультуреному“ мовленні гуцула, бойка чи покутянина вимовляється [’а] й на місці колишнього [e] носового: *порядок, початок, тяжко, узяти, тяжкий, пам’ять*, а не [порьидок], [почітók], [т’е^uшко], [уз’е^uти], [тішкий], [памніть] тощо. Літературним нормам підпорядкована також вимова [’а] в іменниках середнього роду типу *життя, весілля, волосся, насіння, збіжжя* замість місцевого [e^u] чи [і] – [жит’е^u], [весіл’е^u], [волосі], [насіні], [збіжі]; літературні, привнесені (східні) форми з лабіалізованим [е], тобто з [о] та м’яким приголосним переважили місцеві історичні форми зі стверділим „законним“ приголосним перед [е] в словах типу *сьомий, льону, льоду, у нього, цього* (галицькі форми *семий, лєну, лєду* тощо); аналогічна зміна сталася також у словах типу *учера, шестий, его (їго)*, де [е] під літературним впливом стало вимовлятися як [о]; хіба що в селах серед старших людей можна ще почути частку *ци* замість *чи* тощо. Чимраз менше відхилень зустрічається і в словозміні. Як відомо, загальноприйнятою формою в західних говорах української мови в орудному відмінку однини іменників першої відміни та узгоджених з ними прикметників, дієприкметників та займенників було закінчення *-ов*: *мудров головов, добров порадов* тощо.

Тепер таке закінчення можна почути лише у мовленні тих, хто розмовляє діалектною мовою. Однак дуже „живучим“ виявилось закінчення *-и* в родовому, давальному та місцевому відмінках іменників третьої відміни типу *радости, ночи, любови*, а також у давальному та місцевому відмінках іменників м'якого варіанта першої відміни (*на землі, на вишини* і под.) та в місцевому відмінку м'якої групи іменників другої відміни (*на кони, на пни, на поли, на мори* і под.). Тому вважаємо цілком виправданим і доречним бажання унормувати в новому правописі це історичне закінчення в родовому відмінку іменників третьої відміни, шкода тільки, що не в усіх перелічених групах і формах.

Можна стверджувати, що всі або принаймні 99 відсотків місцевих галицьких форм, які відрізняються від літературних, є історичними формами, що існували в свій час у давньоукраїнській мові. З об'єктивних причин вони не стали нормативними, бо переважили в літературній мові східні форми, які часто були навіяними, привнесеними, аналогійними тощо. Тому вплив літературної мови інколи призводить до сплутування літературних і місцевих форм. Так, у літературній мові існують нормативні форми *третій*, але чомусь *четвертий*. У західних говірках в обидвох цих словах вимовляється закономірний (історичний) твердий приголосний та голосний [и]: *третий, четвертий*. Тепер же окремі мовці за аналогією до *третій* вимовляють так само *четвертий*, за аналогією до *крайній, городній, дорожній, освітній* вимовляють *народній, благородній, попутній, трикутній* і т. под. Треба, до речі, відзначити, що в українській літературній мові немає правил, які б регламентували чи хоча б пояснювали такий двоякий підхід у вимові та написанні прикметникових основ і закінчень. Чому від іменника *город* утворюється прикметник *городній*, а від іменника *загорода* – *загородний*? Чому *третій*, але *четвертий*, чому *синій*, але *червоний*? У зв'язку з цим, як видається, була б розумнішою і доцільнішою „галицька“ літературна норма, яка передбачає послідовну тверду вимову приголосного основи прикметника та закінчення *-ий*: *крайній, великодний, городній, народній, синій, червоний, третій, четвертий* і т. под., як це й вимовляють послідовно носії всіх основних галицьких говорів.

До речі, розумнішою і доцільнішою була б не тільки ця „галицька“ норма, а й багато інших фонетичних та особливо морфологічних рис, успадкованих від давньоукраїнської мови. Однак, як уже відзначалося, у ролі літературної утвердилася мова східних українців, власне яка і має дуже багато відхилень від історичних форм. Тому створилася парадоксальна ситуація, коли правильні (історичні) форми стали неправильними, а неправильні, запозичені (часто від російської), нав'язані, а інколи й нав'язані форми стали нормативними.

Тут, напевне, немає потреби перелічувати всі ті фонетичні й граматичні риси західних говорів, які піддалися впливові літературної мови і змінилися на літературні. У принципі, в освіченої людини, яка оволоділа літературною мовою, усі місцеві форми замінені літературними. Уживання їх є прямо пропорційним освіченості людини. Чим вища освіченість людини, її ознайомленість з нормами літературної мови, тим менше регіоналізмів можна зустріти у її мовленні і навпаки, хоча на сто відсотків цього стверджувати не можна, бо засвоєні змалку, „усмоктані“, як кажуть у таких випадках, з молоком матері форми спонтанно, час від часу таки проявляються у мовленні індивіда.

Якщо за фонетичними та граматичними нормами освічений мовець намагається стежити і майже не допускає орфоепічних та граматичних помилок, то лексичні помилки, тобто уживання ненормативних лексем зустрічаються досить часто. Серед цих ненормативних слів є варваризми, що прийшли в українську з різних мов, але найбільше з російської, старослов'янської, польської та німецької.

Тому для гуцула, бойка, покутянина чи наддністрянця, досить звичними є германізми, які прийшли в мовлення галичан у часи цісарської монархії та під час Другої світової війни. Наведемо найбільш уживані: *васервага* – рівень (інструмент), *гельма* (або *гальма*) – захисна каска на голову, шолом; *ганц* – зовсім, цілком; *гендлювати* – торгувати; *глянц* – блиск; *глянцпапір* – шліфувальний папір; *лецтій* – як пейоратив: паскудний, останній; *люфт* (*вийти на свіжий люфт*) – повітря; *люстро* – дзеркало; *люзний* – вільний; *майзель* – зубило; *пляц* – майдан, місце; *рихт* – рація; *маєш рихт* – маєш рацію або право: За своє п'ю, ніхто до того

рихту не має (Стефаник). Уживається також у складі фраземи: *Тобі щос не рихт?* – тебе щось не влаштовує, ти чимось незадоволений?; *спацір* – прогулянка; *трафити* – потрапити, поцілити; *урльон* – відпустка (увійшло через польську мову); *фана* – прапор; *файний* – гарний; *фіра* – підвода; *фірман* – їздовий, той, що править кіньми; *футро* – підкладка до одягу, *підфутруватися* – попоїсти; *фрай* – свобода (*маю фрай* – я вільний); *фест* (*фист*) – сильно; *фурт* – постійно; *цільта* – брезент; *цурік* – „команда“ коням „назад“; *швагер* – брат дружини; *шіфа* – корабель; *шлюфка* – петля для підтримування ременя; *шпарувати* – економити; *шлюс* – кінець (*шлюс Параню* – по коханню); *фертик* – те саме (*сказав – і фертик!*); *шпиталь* – лікарня; *шпіц* – кінець (носок) чобота, черевика (*дати шпіца* – копнути); *шпіхлер* – комора; *штимувати* – пасувати до чогось, підходити; *штерна* – медалі, ордени; *штолі* – цвяхи, якими прибивають підкову; *штуркати* – штовхати та інші.

Для галичан, які тривалий час відчували на собі польськокомовний гніт, досить звичними є також полонізми або слова з інших мов, що прийшли в українську через посередництво польської: *альярм* – тривога; *альярмово* – швидко, терміново, раптово; *бенькарт* – байстрюк, безбатченко; *брондзовий* – бронзовий; *вар'ят* – неврівноважена людина; *вельон* – весільне вбрання молодої; *олуфко* – олівець; *гвер* – рушниця; *гемба* – рот (зневажливо: *закрий гембу*); *дзигарок* – годинник; *кльоцок* – товстий шматок чогось (напр. дерева; кажуть і про вгодовану дитину: *добрий кльоцок*); *кавалок* – шматок, кусень; *кобіта* – жінка; *кошуля* – сорочка; *ксьондз* – священик; *огонок* – черга; *пательня* – сковорідка; *пуделко* – коробка; *погар* (*пугар*) – склянка; *студня* – криниця; *таний* – дешевий; *теньгий* – грубий, товстий; *твар* – обличчя; *трускавка* – полуниця; *розмаїто* – різноманітно; *опінія* – думка про когось, про щось; *імпреза* – захід; *церата* (*церета*) – гумовий чи штучний матеріал для підстелювання; *моцний* – міцний; *н'ец* – пічка, грубка; *крижі* – поперек; *крижувати* – встановлювати пропорційні сторони прямокутника (пол. *krzyż* – хрест); *вакації* – канікули та ряд інших.

Можливо, не в усіх галицьких говорах наведені слова є однаково частотними. Більше полонізмів зустрічаємо в говірках, що

безпосередньо контактують з польськими говорами, і менше в гуцульському і покутському говорах. Польськомовний вплив відчутний не тільки в лексиці, хоч він проявляє себе тут дуже яскраво, але й на фонетичному (*моцний, хорий, бронзовий*), морфологічному, граматичному (особливо при побудові речень та уживанні прийменників) рівнях.

Як бачимо, польськомовні лексичні нашарування в західноукраїнських говорах порівняно незначні. Зважаючи на таку тривалу присутність Польщі та її мови в Галичині, їх могло бути значно більше. Отже, не мали рації і права Погодіни – Валуєви – Флоринські і подібні до них російські шовіністично настроєні вчені та діячі стверджувати, що українська мова – це „наречие, употребляемое простонародием“, що вона являє собою „тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши“, що російська мова (так стверджував Валуєв) зрозуміліша для українців, ніж „сочиняемый для них некоторыми малороссиянами и в особенности поляками так называемый украинский язык“.¹

Немало бруду вилив на українську мову, як про це вже йшлося вище, редактор „Вѣстника юго-западной и западной России“ К. Говорський, який теж називав її „жаргоном“, що „составлен из смеси польских слов и окончаний с русскими словами“. І тому, як він уважав, „нет ни требования, ни надобности издавать книжки на искалеченном полонизмами малороссийском наречии“.² А Т. Флоринський, намагаючись заперечити існування, за його висловлюванням, „українсько-руської мови“, кожне слово, яке не збігалося фонетичним та морфологічним оформленням з відповідним російським словом, називав польським. Засліплений злобою, ненавистю до всього українського, він звинувачував українців у тому, що вони нібито створили штучну мову, заповнивши „свою речь чужими, преимущественно польскими или, реже, немецкими выражениями и новыми кованными словами самого разнообразного чекана. Отсюда, – як заявляв він, – новосоздава-

---

¹ Цит. за: *Василь Лизанчук*. Навічно кавдани кунали. С. 94.

² Цит. за працею: *Кирило Студинський*. Гнівюди боротьби за українство в 1863 р. – Окрема відбитка. Львів. – Б. р. С. 504.

емий учений язык отличается крайней искусственностью и малопонятностью“.¹

Аналізуючи мову збірників НТШ та інших праць, він пише про українську мову як про „никому не понятную уродливую“ „українсько-руську мову“, услід за Будиловичем називає її „руско-польским жаргоном, напоминающим гермафродита“.²

Полонізмами він вважав, як було зазначено, кожне українське слово, яке не подібне на російський відповідник, зокрема такі: *не рахуючись, вплинула, кошити, каменіця, друкарня, спілка, книгарня, товариство, вага, переважного, видатки, папір, фарба, рахунок, переклад, умова, увага, докладно, виразно, знищений, ґрунт, зрештою, приємне вражіннє, переконанне, зручність, читач* та багато інших. Коментарі тут зайві. Таке не міг писати об'єктивний учений. Якби він послухав усне мовлення українців, він не називав би українську мову штучною, бо народна мова штучною не буває.

Українська мова входить у слов'янську групу, і більшість слів у її лексичному складі має спільні корені зі словами інших слов'янських мов. Тому той факт, що якісь українські слова подібні до польських, ще не означає, що вони польські. Наявність однакових слів зовсім не означає, що їх треба цуратися, відкидати. Як писав колись Іван Франко, „викидати такі слова з нашої мови для того тільки, що у інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову“³.

Однак ні польська мова, ні тим більше німецька, оскільки вона не схожа на українську, не завдали їй такої шкоди, як завдала російська. Це яскраво видно з наведеного уривка розповіді про своє життя „Марії Александровни“ з Харківщини. У Галичині мовлення населення менше засмічене росізмами, і все ж їх є надто багато. Кількарічна фіксація мовлення різних верств насе-

---

¹ Т. Флоринский. Малорусский язык и „українсько-руський“ літературний сепаратизм // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. – Москва, 1998. – С. 381.

² Там само. – С. 383.

³ Іван Франко. Говоримо на вовка – скажимо і за вовка // Іван Франко. Твори у 50-ти томах. – Київ, 1980. – Т. 28. – С. 173.

лення Галичини дала можливість укласти словник російських варваризмів, який налічує понад тисячу слів.¹

У цьому словнику зібрана невнормована лексика, що прийшла в українську мову з російської (у т. ч. й старослов'янськи) у процесі тривалого насаджування російської мови або так званого російсько-українського білінгвізму. Значна частина цих російських варваризмів заповонила мовлення галичан ще в ХІХ ст. – у часи активного культивування в Галичині та особливо в Закарпатті так званого „язичія“ – суміші російських, церковнослов'янських, українських та польських слів².

Треба зазначити, що ця лексика дуже міцно ввійшла у мовлення галичан, тому рідко можна зустріти людину, яка уникає російських слів. Тут знову ж таки все залежить від освіченості індивіда, від його ставлення до свого мовлення. Людина, яка стежить за своїм мовленням, за його культурою і чистотою, уживає російські рідше. Найбільше їх уживає, як не дивно, урбанізоване селянство, яке вважає мало чи не престижним розмовляти мовою, перемішаною майже на третину (а інколи й наполовину) з російськими словами. Використовуючи такий суржик, людина підкреслює тим свою нібито причетність до міської маскультури і нібито вищість над своїми земляками-селянами. Як відзначає Л. Масенко, „в намаганнях пристосуватися до міста, ця група утворює основну соціальну базу суржикомовної частини населення“³. Звичайно, у мовленні мешканців Західної України російських слів ще наразі менше, ніж у розповіді „Марії Александровни“ з Харківщини, але їх і тут немало.

Таке мовлення тепер пропагується з екранів телевізорів та з FM-радіостанцій. Колись Тарапунька, а тепер Верка Сердючка та

---

¹ Див.: Микола Лесюк. Словник русизмів у сучасній українській мові. – Івано-Франківськ, 1993. – 24 с.; його ж: Словник русизмів у сучасній українській мові // Дивослово. – 1994. – Ч. 5–6. – С. 15–23. Доповнений та допрацьований, він публікується у цьому збірнику (див. далі).

² Див. про це детальніше: Микола Лесюк. Російськомовна експансія в Галичині: історія і сучасність // Українська мова в освіті. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 259–285, а також у цьому збірнику (див. вище).

³ Лариса Масенко. Мова і політика. Київ, 1999. – С. 47.

інші новоспечені неукраїнські „гумористи“ наввипередки знущуються і насміхаються з української мови — мовляв, хто більше і хто гірше, переходячи на українсько-російський суржик, лише коли треба прочитувати і висміяти недолугого хохла. Російська мова захопила засоби масової інформації України, рекламу, книгодрукування, фармацевтику, залізницю, вона панує майже в усіх сферах народногосподарського життя. Українську мову ігнорують вищі посадові особи держави, депутати Верховної Ради; дрімучим суржилом розмовляє тепер уже колишній Генеральний прокурор Потебенько, а коли читав, складалося враження, що він узагалі позабував букви; часто без потреби переходить на російську мову, демонструючи свою блискучу двомовність, Президент, а дружина його так себе, видно, і не відчула дружиною Президента України, бо заявляє: „Я – Людмила Николаевна, и это не переводится“¹. Українська мова як була непрестижною в державі, так і на тринадцятому році існування незалежної України не перебуває в пошані.

Значна частина мовців, як показують дослідження, уже звикнувши до такого мовного оточення, просто не замислюється, якою мовою розмовляє. Це підтверджує опитування-анкетування населення Івано-Франківської області, яке було проведено спеціально з метою в'яснення ставлення мешканців Прикарпаття до мови, мовної політики держави, свого власного мовлення тощо. Анкетуванням було охоплено 330 осіб різних вікових категорій, носіїв усіх основних говорів, що функціонують на Прикарпатті; опитувалися також представники інших національностей, зокрема росіяни. Серед респондентів переважають мешканці села, але частина відповідей є і від міщан. Відповіді на питання одержані різноманітні, але певні тенденції, закономірності все-таки простежуються.

Так, на запитання „Чи задумувалися Ви, якою мовою розмовляєте?“ 2,4% респондентів відповіли: „ні“. Люди старшого віку, в основному, правильно оцінюючи своє мовлення, підтверджують, що розмовляють діалектною мовою (такі відповіді давали рес-

---

¹ *Анатолій Матвієнко. Українська мова й українська політика. – Київ-Івано-Франківськ, 2000. – С. 8.*

понденти й інших вікових груп – усього 42,2%). Значний відсоток мовців – 30,6 – покірно визнав, що розмовляє українсько-російським суржилом. Таких людей є, очевидно, більше, бо 8,48% написали, що тільки намагаються розмовляти літературною мовою, відчуваючи, що їхнє мовлення ще не ідеальне, а отже, засмічене ненормативними елементами. Чистою літературною мовою, як визнали самі опитувані, розмовляють лише 12,1% громадян, до них, можна додати й тих, що на це питання дали відповідь „українською“, „нормальною“ і 2,1% тих, що змінюють своє мовлення залежно від ситуації, від оточення співрозмовників. Можна віднести сюди й тих, хто „намагається“ розмовляти правильно. Отож літературною мовою розмовляють ледве 24,5% респондентів. В основному це студентська та учнівська молодь, інтелігенція, хоча частина працівників освітньої сфери теж заявила, що вживає діалектні форми, підкреслюючи цим свій зв'язок з рідною говіркою і рідною мовою.

На питання „Чи надаєте Ви значення тому, як розмовляють люди навколо Вас?“ 68,4% респондентів відповіли ствердно, 28,5% значення не надають, а 2,9% це байдуже. На запитання „Як Ви ставитесь до російськомовних теле- та радіопередач?“ 211 із 311 осіб відповіли: „негативно“ (63,9%), але 30,4%, тобто кожен третій, слухає ці передачі або в усякому разі не має нічого проти них. Частина опитуваних пояснює це браком відповідних україномовних передач або просто низькою їх якістю. Є й такі, що „змушені“ дивитися російськомовні телепередачі, бо вони, мовляв, „заполонили український телепростір, витіснивши українські, а дивитися щось хочеться“; заявляють, що обурені тим, що „інколи на жодному з українських каналів не почуєш українського слова“. Отож телеглядач поставлений у такі умови силоміць.

На четверте питання – „Що, на Вашу думку, слід змінити у мовленні, яке нас оточує?“ – одержано широкий спектр відповідей-думок. Найбільша кількість респондентів (77 із 330 або 23,3%) правильно вважає, що треба розмовляти літературною мовою, підвищувати культуру мовлення, стежити за ним тощо. Люди, які не дуже вникають у проблему, дали відповідь „не знаю“ або „нічого“ (71 і 38 осіб, що разом складає 33,0%). 27 осіб вважають, що не треба вживати діалектизмів, але треба вилучити з

мовлення іншомовні слова; один вважає, що треба міняти все, двоє – що вже пізно щось міняти, четверо – що треба міняти багато. Значна частина опитаних вважає, що панівною в Україні – на радіо, телебаченні, у пресі тощо – повинна бути українська мова. 17 (5,3%) респондентів пропонують ліквідувати матірщину і слова-паразити. 72 із 320, які дали відповідь на це питання (21,8%), рекомендують вилучити, викоренити з української мови російськи. П'ять респондентів пропонують узагалі заборонити російську мову в офіційному вживанні, один пропонує навіть „вилучити російську мову з нашого побуту“, багато пропонують заборонити виступи російською мовою у Верховній Раді“, заборонити на телебаченні інтерв'ю з російськомовними особами (і дійсно, хіба мало цікавих людей в Україні, що володіють українською мовою?), заборонити фільми радянського виробництва, що дискредитують і зневажають незалежну Україну. Одна з опитуваних, заявила, що „краще говорити українським діалектом, ніж російською мовою“ і т. под.

На запитання „Яка з чужих мов, на Вашу думку, найбільше вплинула на українську мову?“ 229 із усіх опитуваних, що складає 69,3%, вважають, що найбільший вплив на українську мову має російська. Звідси, мабуть, і впливають відповіді на питання „Як Ви ставитеся до ідеї надання російській мові офіційного статусу в Україні?“ На нього відповіли 325 респондентів і 294 з них, що складає 89,4%, відповіли: „негативно“. Лише 20 опитуваних (6,1%) схвалюють таку ідею і лише 7-м (2,1%) це абсолютно байдуже. Є й інші відповіді: „Тоді в Америці треба запровадити німецьку чи французьку“, „Ця ідея антинародна й антидержавна“, „А що, тоді в Росії буде офіційною українська?“ і под. Отож навіть із такого неширокого опитування можна судити про ставлення галичан до російської мови.

До речі, серед слів, які опитувані вважають чужими в українській мові, названо цілий ряд російськи, зокрема: *будущий, безсознательно, бiшенство, вдох, взрослий, веснушки, воздух, вокруг, вообще* (і варіант *вопше*), *вопрос, впрочем, гов'ядина, дiжурний, дурак, желати, загадочний, задача* (у значенні *решта*), *знакомий, каждый, коврик, копейки, мiроприємство, обiжається, оказатися, опасность, оп'ять, остановитися, остановка, папа* (тато), *пере-*

писка, пилесос, підписка, по-дружеськи, пожар, поняв, понятно, порок, поступенно, постійно, потолок, поцілуй (іменник), прослойка, протизворічити, прошлий, рівнодушний, різнообразний, рукопись, сквозняк, слідуючий, случайно, спасати, спорити, спосібність, склонний, скорість, ссуда, судьба, сутки, тоже, таскати, утюг, хватати, черезмірний, шар (у значенні „куля“), шататися, шляпа, являється (у значенні „є“), язва жолудка, юбка; словосполучення, а іменно, ввиду того, все рівно, добро пожалувати, довірене лице, залізна (железна) дорога, згідно наказу (треба: згідно з наказом), не дай Бог (треба: Боже), працює у якості агронома (треба: працює агрономом), приймати міри, так скажуть та інші. Дехто не наводив слів, а просто писав слово „багато“ або „їх дуже багато, в основному російські“.

Серед чужих слів наведено ряд польських варваризмів (*вуйко, зуа, дзігарок, ксьондз, склеп* та інші), що активно вживаються у мовленні галичан, німецьких (*файно, фіра, гендель, мандибурка*) тощо. Наведено багато іншомовних слів, які мають уже постійну й офіційну прописку в українській мові, зокрема: *нотаріус, декольте, бюро, фойє, піца, ательє, манто, паритет, манікюр, вестибюль, вуаль, тет-а-тет, комп'ютер* та багато інших.

Люди, що уважно ставляться до мови, помітили значне засилля в останній час і тих іншомовних слів (в основному англійських або як їх називають – американізмів), що уживаються в діловому та політичному світі, причому, часто з помилками, зокрема: *бізнес, біржа, брокер, зрін-карта, дистрибутор (треба дистрибутор), ексклюзив, імідж, імплементація, консенсус, маркет, маркетинг, мас-медіа, мафія, менеджмент, мер, олігарх, офіс, саміт, спонсор, фірма, хіт-парад, хот-дог (треба гіт-парад, гот-дог), шоп, шоу* і т. под. Це не дивно, бо іншомовна лексика рясніє, як уже відзначалося, на рекламних щитах, таблицях, вивісках над закладами торгівлі, ресторанами, барами, кафе тощо. Про іншомовне засилля в українській рекламі та фірмонімії свідчать вивіски типу „*Класік*“, „*Бєбі*“, „*Том*“, „*Анікс*“, „*Нікіта*“, „*Крістіна*“, „*Капітошка*“, „*Антошка*“, „*Ворожея*“ і т. под. Тут доречно було б сказати, що є люди навіть із досить пристойною освітою, які захоплюються іншомовною лексикою і вживають без потреби, а інколи й із помилками іншомовні слова,

наприклад: „він зробив собі кар'єр“ (замість кар'єру), *фрагментально* зам. *фрагментарно*, *лейкмотив* зам. *лейтмотив*, *цейкнот* зам. *цейтнот*, *фоерія* зам. *феерія*, *манікюрна робота* зам. *мініатюрна*, *пікарди* зам. *петарди*, *аерархія* зам. *ієрархія*, „я курилюю це питання“ (російське *курую*), *коресподент*, *інцидент*, *прецедент*, *кондиціонер*, *ідентичний*, *компроментувати*, *констатувати*, *дермафродит*, *ексорт* (замість *коресподент*, *інцидент*, *прецедент*, *кондиціонер*, *ідентичний*, *компроментувати*, *констатувати*, *гермафродит*, *ескорт*), у сім'ї був великий *дебют* (замість *дебош*), *справила великий фураж* (замість *фурор*), *високодефективна робота* і т. под.

Крім російзмів, подекуди діалектизмів, інколи спотворених іншомовних слів у мовленні, особливо молодіжному, уживається немало різноманітних жаргонізмів, так званих слів-паразитів типу *короче*, *значить*, *конкретно*, *тіпа*, *блін*, *в натуре*, *вот*, *вобщем*, *вопие*, *так ска-ать*, *поняв*, *понімаєш*, *понімаєте*, *говорит-говорит*, *чуєш-чуєш*, *знаєш*, *бакси* і под.

Великого негативного впливу російської мови зазнала українська фонетика. Значна частина мовців вимовляє по-російськи м'яко шиплячий приголосний [ч], що є грубим порушенням українських орфоепічних норм, оглушує сонорний приголосний [в] у кінці слів та складів, що теж протипоказано українській вимові (*зафтра*, *готіфка*, *говориф*, *читачіф* і под. – тут треба вимовляти звук [ў] нескладовий, не стулюючи губ), оглушує або вимовляє як проривний [г] звук [г] (у російській мові дзвінкого фарингального [г] немає, зате в південних говорах Росії уживається приглушений фрикативний задньоязиковий [ɣ] – близький до [x]); опускає сонорний [j] (*Україна*, *він читає*, *знає* тощо). Дехто переходить на „дзекання“, „цекання“: *Сполучених Штаціф*, *о п'ятнадицїї двадцїць*, *дві дзіфчини*, *депуґаціф*, *Володимир Пуцін* (якби він знав галицькі слова, то ще б образився на Л. Добровольську зі студії „1+1“, яка так його називає) і таке под. Допускається немало й граматичних помилок: ігнорується кличний відмінок (треба *Петре*, а не *Петро*, *мамо*, а не *мама* і под.), уживаються небажані форми давального (треба *-ові*, *-еві*, а не *-у*, *-ю*), неправильні форми місцевого відмінка (*по місцїям*, *по дорогам*, а треба: *по місцях*, *по дорогах*), уживається прийменник *по*,

де треба використовувати інші прийменники (автобус *на* замовлення, іспит *з математики*, заступник директора *з* навчальної роботи, заходи *на* або *щодо* відзначення свята, а не *по* замовленню, *математиці*, *відзначенню* і таке інше).

Ще одне питання анкети пропонувало навести слово, яким би можна назвати магазин, кафе бар, фірму тощо. Респонденти запропонували надзвичайно широкий і різноманітний набір можливих назв. Серед них є і власні імена людей (*Тетяна, Світлана, Катерина, Анна-Марія, Христина, Надія, Галина, Любава, Оксана, Вікторія, Любчик, Настя, Наталі, Даринка, Анжеліка* тощо), імена історичних осіб чи літературних персонажів (*Байда, Роксолана, Наполеон, Немо, Монте Крісто, Афродіта*); є тут цілий ряд „модних“ іншомовних слів (*Геля, Дельта-плюс, Каламбур, Рондо, Ольвія, Оріон, Оазис, Рандеву, Фортуна, Прем'єра, Сюрприз* тощо). Однак найбільше є все-таки своїх, українських, які дійсно могли б стати окрасою будь-якого закладу. Є тут і *Спокуса*, і *Насолода*, і *Задоволення*, і *Забава*, а також: *Білосніжка, Веселка, Водограй, Вир, Вітерець, Дивосвіт, Затишок, Зоря, Зірниця, Зірньока, Зорепад, З ранку до ночі, Іскра, Квітка щастя, Карпати, Колиба, Корчма, Красуня, Марципани* (у свідомості галичан – це щось дуже смачне), *Молодість, Моноліт, Мрія* (багато разів), *Моя ти зірньоко, Надія* (багато разів), *Небосхил, Ніжність, Нурт, Осінь, Перевал, Підсніжник, Подарунок, Політ, Прибуток, Пролісок, Промінь, Роса, Росинка, Свіча, Смачного, Сніжинка, Сяйво, Спочинок, Україна* та ін. Є між пропонованими назвами й назви із фауни та флори: *Бджілка, Беркут, Голубка, Киця, Ластівка, Акація, Берізка, Едельвейс, Калина, Мальва, Нарцис, Під горіхом, Ромашка, Смерічка, Троянда, Ялинка* і т. ін. Можливо, є між наведеними назвами й такі, що вже „проїлися“, але є й цікаві та оригінальні. Отож тим власникам приватних закладів, яким, за словами Н. Стефурак, „часом бракує і вигадливості, й інтелекту“¹ в підборі назв, які передирають ці назви з обгортки чи етикетки імпортованих товарів або складають їх із початкових літер своїх імен та прізвищ

---

¹ Див.: Н. Стефурак. Мова про мову. Рідну, українську // Галичина. – 10 жовтня 2000 р.

(„Баго“, „Ра“ і под.), можна взяти з цього переліку для своїх об'єктів пристойні й приємні для слуху назви.

Завершуючи ці роздуми про становище української мови в Україні, можемо з певністю стверджувати, що навіть у Галичині, де вона, здавалося б, займає міцні позиції в суспільному житті, вона потребує усіякої підтримки й допомоги. Звичайно, ще більшої підтримки та допомоги українська мова потребує в Криму, на Сході та Півдні України, де вона повністю витіснена з офіційної сфери використання. Напевне, жодна мова Європи (може, крім білоруської) не перебуває в такому жадливому безправному становищі, так не засмічена чужими елементами, як українська. Тому ця підтримка мусить бути державною, надійною і надзвичайно серйозною, інакше українська мова не вистоїть у цій двомовній агресивній круговерті, не звільниться з-під цього важкого російськомовного ярма.

2001 р.

ЗАГРОЗА УКРАЇНСТВУ... В УКРАЇНІ

Чи міг би хтось уявити собі таку абсурдну ситуацію, що, наприклад, у французькому парламенті депутати розмовляють англійською, чи німецькою, чи іспанською мовою; що французи чимраз менше послуговуються своєю рідною мовою у своїй державі й переходять на чужу; що в бібліотеках великих (і малих) міст забороняють видавати читачам французькі книжки; що, наприклад, у Марселі чи Ліоні немає жодної французької школи; що французьке телебачення послуговується майже повсюдно чужою мовою, що французьку мову використовують тільки для того, щоб висміяти якогось малофранца або чубатого селюка в рейтках-галіфе; що естраду заповонила виключно чужа пісня, а французька звучить лише тоді, коли треба отримати високе звання, нагороду чи заспівати „многая літа“ спікереві парламенту, який усіма силами тягне Францію у „нерушимий союз“ з якимось східним чи північним сусідом; що всі малофранци вже так побусурманились, що французької мови уже не почуєш ні на вулиці, ні в трамваї навіть у Парижі; що в східних чи південних, чи північних департаментах не транслюють державного радіо й державного (яке ще інколи „показує“ по-французьки) телебачення; що людям відключають навіть кухонні „брехунці“ лише тому, що вони не „вещають“ на якомусь там „общепонятном язике“, що в новому проекті закону про мови у Франції мовою „межнаціонального общенія“ для ельзасців, лотарингців, фламандців, італійців, іспанців, поляків, арабів, євреїв, корсіканців, каталонців, німців, вірменів, греків, українців, сербів, росіян, турків та багатьох інших нацменшин, які проживають у Франції, пропонують зробити мову однієї з цих меншин, наприклад, турецьку при кількості турків 10 тис., сербську при кількості сербів 15 тис. чи російську при кількості росіян 50 тисяч осіб, але чомусь не французьку, хоч французів – корінної національності – є понад 40 млн.; що

мер міста сусідньої держави якийсь там шовініст Фон дер Лужкофман „качає“ свої права в найбільшому портовому місті Франції Марселі, будує там чужинецькі школи і під дулами гармат чужих (для французів) кораблів, що окупували порт, виголошує палкі антифранцузькі промови; що той же Лужкофман знахабнів настільки, що вимагає відмінити іспит з державної французької мови у вищих навчальних закладах Франції, бо це, мовляв, створюватиме труднощі при вступі до них „нефранцузскоязычному населенню“; що він і всякі інші Жери-Новські готові силою відбивати вигідні їм плацдарми, чужі порти і чужі землі (але в першу чергу території своєї сусідки чи „молодшого“ брата, без якого ніяк не клеїться новий союз); що з приводу одногодинної раз на тиждень радіо- чи телепередачі державною мовою, наприклад, на півострові Бретань чи в іншому онімеченому чи „околпаченому“ місті зчиняють гвалт і рейвах на цілий ОБСЄ про якусь там насильну *францизацію*; що зманкуртизовані, збусурманені, онімечені, зісп'янені чи то пак зіспанені францоваті малофранци настільки вже забули „who“ („ху“) вони „age“ („є“) і чиїх батьків діти, що їм „всьо равно на каком языке“ до них „разгаварюють“, що голосують й обирають того, хто покаже довший... шмат вареної ковбаси, що далі тягнуться до тої людиноненависної, людожерної системи, яка гнобила і гноїла їхніх батьків, дідів і їх самих у жорстоких концентраційних таборах, заганяла у кол(ективні) госп(одарства), де вони гнули спину від ранкової до вечірньої зорі за 13 рублів чи то пак франків і 57 сантиметрів на рік, за які можна було купити аж півлітри шнапсу і консервну банку „Кильки“ на закуску?

Ще багато інших абсурдних ситуацій можна було б змалювати, але уявити, що це дійсно мало чи має місце у Франції, в Італії, в Англії чи в будь-якій іншій цивілізованій країні, неможливо ніяк, бо такого просто бути не може в цивілізованих, освічених народів, які мають національну гідність, які виокремили себе з-поміж інших народів світу.

Але така абсурдна, дика ситуація є реальною дійсністю в Україні, у державі, яка вже вкотре себе знайшла, відродилася, але, борсаючись, ніяк не може визволитися з ведмежих, далеко не материнських обіймів „матушки“ Росії, виплутатися з тенет

російсько-азіатської культури, в якій править бал „єво превосходітельство“, „п'ятіетажний“ мат.

Тільки в Україні рабсько-хохлуйсько-холуйська запопадливість аборигенів, насаджувана, виховувана, виплекувана століттями російської неволі, що вже переросла в національний меншолітет чи то пак менталітет, дозволяє чужинцям навіть в умовах державної незалежності й далі правити в державі всіма найважливішими структурами й провідними галузями народного господарства, насаджувати народові-автохтонові свою волю, мову й культуру, засмерджувати його власні територіальні води фекаліями (і не тільки), що скидаються з російських військових кораблів.

Це тільки в Україні закони для неї пишуть чужинці або свої з'яничарені підспівувачі, що намагаються вгодити своїм московським хазяям. Фактично зігнувавши Закон про мови в Україні, що був прийнятий ще в 1989 році, Верховна Рада розробляє уже нові проекти цього закону, які повністю ігнорують українську мову, передбачають надати російській мові статус офіційної і статус мови міжнаціонального спілкування. Автори цих двох проєктів народні депутати Сергій Кияшко та Олексій Кучеренко самі розмовляють (навіть дають інтерв'ю Українському телебаченню) російською мовою. То хіба може людина, яка ненавидить та ігнорує українську мову, написати добрий закон для неї? Зрештою, вони й не збиралися писати добрі для нас закони, у них була інша мета, що означала навпаки.

Усі ми були свідками того, з якими тяжкими потугами йшло розгортання мережі українських шкіл та українських класів у великих містах Сходу й Півдня України, упровадження української мови в офіційну сферу на початку 90-х років. Який ажіотаж розпалила була п'ята промосковська колона навколо української школи в Донецьку! Що тільки не вигадували, щоб не допустити до її відкриття... І все ж зрушення якісь були. У багатьох установах та на підприємствах організувалися курси української мови для російськомовних працівників, особливо керівників, українська мова поступово відвойовувала втрачені позиції. Але після президентської інаугурації кількірочні зусилля так званої „українізації“ були зведені нанівець, бо знову взяли гору у державі реакційні сили; почали спійнно закривати нещодавно від-

криті поодинокі українські школи й класи, російська мова знову запанувала в інформаційному просторі України, в державних установах, у міністерствах, її почали відверто ігнорувати у Верховній Раді народні депутати, ще й вимагаючи від Президента України виконання під час інаугураційних обіцянок 1994 року – надати російській мові статусу офіційної. Тепер, у передвибірній істерії, дедалі частіше лунають „пропозиції“ прирівняти російську мову до державної мови, зробити її мовою „межнаціонального общенія“ в Україні.

Особливо активну роль у зросійщенні України веде тепер телебачення, яке є наймасовішим і найпопулярнішим засобом впливу на людей. Виступи „Кроликів“, „Довгоносиків“, одеських „Джентельменів“, Верки Сердючки, студентських команд КВК, низькопробна російськомовна естрада, інші подібні до цих передачі, як колись виступи Штепселя й Тарапуньки, роблять велику шкоду українській мові, привчають дорослих і дітей до російсько-українського мовного суржику, який міцно в’ївся у мовлення навіть освічених людей. А хіба немає у нас українського гумору, своєї української естради? Чи гумористично-сатиричні виступи, наприклад, Євгена Дударя, Миколи Савчука, Володимира Пушкаря та й інших справжніх українських гумористів-сатириків гірші від виступів Жванецького? А чи зробив Жванецький щось хоч на мізинець для української культури? І незважаючи на це, він одержує найвище звання народного артиста України, за що в телевиступі не тільки не подякував державі, у якій живе і від якої одержав цей великий подарунок, а навіть посміявся з нього, мовляв, „я даже не знал и не ожидал этого и петъ от этого не стану“. Різниця, мабуть, лише в тому, що в Є. Дударя, М. Савчука, В. Пушкаря, в інших українських акторів і співаків немає мішка грошей, щоб оплатити ефірний час. Тому так рідко звучать у теле- та радіоефірі українські пісні, а від ранку до вечора на всіх каналах і програмах нав’язуються російські. Якщо наші засоби масової інформації уже так дбають про російську меншину, то чому не дбають про інші? Чому не звучать пісні польські, болгарські, грецькі, татарські та інших національностей, що населяють нашу державу?

Прикро слухати мовлення деяких дикторів і журналістів центрального радіо й телебачення. Складається враження, що вони хизуються своїм промосковським чи протамбовським акцентом і наввипередки спотворюють нашу мову. Оглушення [г] (таке щось середнє між [х] та [г]), як це робить диктор студії „1+1“, який „із-за кадру“ анонсує передачі, і багато інших дикторів та акторів, що озвучують рекламу чи дублюють телефільми (*новий приходницький фільм, вимахав, хірко, хори замість пригодницький, вимагав, гірко, гори* і под.), майже суцільне пом'якшення [ч], що є грубим порушенням української орфоєпії, оглушення [в] теж у мовленні багатьох (*читаф, казаф, зафтра*), „дзекання“ та „цекання“, як це допускають Л. Добровольська зі студії „1+1“ та інші актори (*Сполученеих Штаціф, подзії у свіці* і под.), випускання [j] між голосними (*Україна, співае*) та ін. – це типові орфоєпічні помилки, викликані російським впливом. Про засмічення мови лексичними росізмами годі й говорити – вони на кожному кроці, всюди.

Розгортається російськомовна експансія й у західних областях України, зокрема, в Івано-Франківській. Засмічують ефір жакливим суржилом, російськомовними піснями, що виконуються хрипкими, пропитими й прокуреними голосами, FM-радіостанції. Більше того, один з обласних депутатів навіть критикував на сесії обласне телебачення „Галичина“, що воно не транслює російської естради, що, мовляв, наклало табу на російські пісні. На щастя, обласне телебачення міцно стоїть на національно-державницьких позиціях і, як заявила одна з редакторів, не збирається передавати російські „шедеври“ типу „Дим сігарети с ментолом“.

Ті, хто кидає такі звинувачення, напевно, забули, а може, й не знали, що табу було накладене саме на українську мову і тяжіло над нею упродовж майже трьох з половиною століть. Саме царські сатрапи-шовіністи почали душити нашу мову, нашу солов'їну пісню ще від XVII століття, від часу приєднання України до Росії. Уже, здається, всім відомі погрози, вислови та укази Олексія Романова: українські книжки „сжигать“, а їх „слагатели, також печатники или друкари чтобы смертью казнены были“; Петра I – „вновь книг никаких не печатати“, крім церковних, але строго дивитися, „дабы никакой розни и особаго наречія в оных не было;

„гідної“ послідовниці Петра I і не меншої українофобки Анни Іоанівни: „науки вводять [в Україні – М. Л.] на собственном російском языке... а беспокойных и вражды творящих учителей и учеников унимать й сменять“; Валуева: „никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может“; Олександра II: „не допускать ввоза книг и брошюр на малороссийском наречии... печатание... произведений на том же наречии воспретить... Воспретить также различные сценические представления и чтения на малорусском наречии“ та багато інших. А скільки українофобських, україножерних постанов було спущено „с цека“ в сталінсько-кагановицько-суловсько-брежневські часи недорозвинутого „соціалізма“! Скільки українських письменників, діячів культури поклали свої мудрі голови за ту ж українську мову, українську культуру, на які справді було накладено табу! То хіба кров замордованих мільйонів українців не стукає до наших сердець? У такому разі це не серця, а холодне, мертво каміння або просто у жилах наших тече чужа, неукраїнська кров!

Українська мова ігнорується в Криму, у Донецьку, Луганську, Миколаєві, Одесі та інших містах України. Так, із 30 газет, що виходять в Одеській області, україномовною є лише одна („Чорноморські новини“), зі 100 шкіл м. Одеси – українські лише дві, а в Запоріжжі зі 107 – лише одна. У 1995 р. Одеський міськвиконком прийняв рішення про надання російській мові статусу офіційної, тобто про двомовність, але тепер там „законно“ панує тільки російська одномовність¹. Українську мову ігнорує вища школа України. Як зазначається в ухвалі Всеукраїнського „круглого столу“, що відбувся 21 квітня 1999 року під егідою „Просвіти“ в м. Києві на тему „Державна мова і вища школа в Україні“, у 45% ВНЗ України перехід „на державну мову перебуває ще на початковій стадії або відсутній зовсім“, виконання положень Конституції щодо державної мови саботується. „Залишаючись чи не найпотужнішим засобом новітнього зросійщення України, – відзначається в ухвалі, – вища школа опиняється тим самим в антикультурній, антиморальній та антидемократичній

---

¹ Див.: „Рідній мові – сутужно“ // Тижневик Галичини. – 1999. – 22 квітня.

ситуації“, завдяки якій „хвилі“ зросійщення продовжують накочуватися на всі без винятку сфери життя держави. І хоча української мови в Україні ще не заборонив, на щастя, офіційно ніхто, але неофіційно над нею тяжіє, як бачимо, й донині табу.

Це видно також із листа жителя м. Севастополя Богдана Мороза, який надіслав відгук на одну зі статей автора цих рядків, надруковану в івано-франківській обласній газеті „Галичина“ Ось, що він пише про українські справи в м. Севастополі: „Я зайшов до міської бібліотеки і попросив „Перехресні стежки“ І. Франка. Мені показали полицю з українською літературою, а там тільки одна книжка „Борислав сміється“ – і все. Виявилось, що є ще деякі томи з 20-томного видання І. Франка в книгосховищі, але видавати їх... заборонено! Коли на мою вимогу мені все-таки принесли I, IV і VI томи, які збереглися, виявилось, що в них навіть не розрізані сторінки. Отже, від 1951 р. книжку нікому в руки не давали, є лише штампи на титульній та 17 стор. Півстоліття лежать твори Франка в книгосховищі, а з української громади їх ніхто не читав! Немає тут так само творів Котляревського, Шевченка, Лесі Українки, Панаса Мирного. У Севастополі та в селах міськради є 67 шкіл, є ще приватні школи, гімназії, ліцеї, школа Російської Федерації, яку мер міста Москви Лужков збудував, але повноцінної української школи в Севастополі досі нема. У школах вивчають українську мову з 2 класу за бажанням батьків... Чиниться великий тиск на директорів шкіл щодо відновлення „красногалстучной піонерії“. У школах Криму тепер уже є біля 10 тис. юних ленінців. Ми, українці, дуже пасивні, ліниві, неорганізовані, байдужі до громадського життя. Те, що ми працюючі, співучі, красиві, – на задньому плані...“

Ось така критична самооцінка. Мабуть, тому й поганяють нас і їдуть на нашому „горбі“ усі, хто хоче, мабуть, тому ми й не можемо втримати своєї держави, захистити своєї мови. При цьому усім „всьо равно“ „на каком языке“ поганяють, зневажають нас і „мать“ нашу „также“, на скільки букв і на які саме нас посилають... А ми тішимося, що в нас демократія: хочемо – йдемо, а не хочемо – ні... Ми терпляче носимо хамські заяви типу „Плевал я на вашу неспроможність і на ваше усагого генія“ (це говорив викладач з Івано-Франківська, хоч стрічаються

такі „доброзичливіці“, без сумніву, і в інших містах), „розшаркуємося“ перед „братами“ (а ще й не відомо, чи вони взагалі брати), називаємо вулиці своїх міст іменами їхніх геніїв – і не дай Боже їх змінити, бо можна образити „брата“, бо, мовляв, тоді познімають вулиці Шевченка в російських містах. А чи багато є таких міст у Росії, де є вулиці Тараса Шевченка? Багато є українських класів чи шкіл у російських селах та містах? Чи, може, книжкові полиці в книгарнях Росії завалені україномовними виданнями? Чи, може, десь на Зеленому Клині, де живуть в основному українці (хоч вони туди не їхали добровільно), усі без винятку школи українські, а російську мову „дозволяють“ вивчати тільки за бажанням? Та ні. Нічого українського, як не шукайте, ви там не знайдете, бо російський шовіністичний уряд так само „плевал“ на всякі там нацменшини, зокрема й на найбільшу – українську. Та й наш брат хохол не дуже цього домагається, бо часто, не встигши відійти від батьківського порога, вже починає і „штокати“, і „какати“, і гнутися, і повзати. Тому всі і там, і всюди, навіть у місцях компактного проживання українців давно стали „рускоязычним населенієм“, у кращому разі – ще „українополющим“, яке інколи хіба що за чаркою затягне „Розпрягайте, хлопці, коні“... А може, уже час запрягати? Може, досить спати-спочивать? Може, уже „не пора москалеви служити“, а „пора для України жити“? Чи проголосуємо за якогось хохла Ткаченка-Симоненка (треба ж – від імені Симон, яке носив Петлюра!) і дамо себе знов затягнути в „нерушимий“, „хмельной“ „азиатский“ союз? Аж тоді вже – прощай, Україно, – знову станеш провінційальною Малоросією, прощай, українство, – „здравствуй“, хохлуйство, прощай, солов'їна мово Шевченка й Франка, – станеш великим суржигом Верки Смердючки і Тарапуньки, навіть не „наречієм“ „великорусского языка“...

Отож треба боротися за нашу мову й нашу культуру, не віддавати їх на поталу. Треба усім державницьким, політичним і громадським організаціям згуртувати свої сили у цій боротьбі, засипати, як пише Стефанія Данилець з Отинії у відгуку на статтю автора цих рядків, найвищій урядовій інстанції, і в першу чергу Верховну Раду, листами з вимогами віддати належне українській мові в Україні.

Щоб мати свою мову й культуру, треба мати свою державу. Щоб була самостійна (своя!) держава, треба, щоб був у неї гарант, гідний український (а не малороський) Президент, але він буде тоді, коли його оберуть українці, а не хохли-малороси. Українці ж виростають на українському ґрунті, на ґрунті української мови і культури. Ось і виходить замкнене коло... То що ж, нам не мати своєї держави? Ні, треба розірвати це зачароване (скоріше задурманене) коло й будувати її, і хай Господь нам допоможе у цьому.

„Літературна Україна“, 1999 р.

ЧУЖІ ВПЛИВИ СПОТВОРЮЮТЬ НАШУ МОВУ

Знати державну мову своєї країни – це один з головних обов'язків громадянина, і бездоганне володіння та користування нею аж ніяк не принижує, а навпаки, підносить людину в її оточенні. Жоден німець, поляк, француз, литовець, естонець чи латиш і гадки не мав би, щоб розмовляти в своїй державі чужою мовою, хіба що з поваги до іноземця-співбесідника. В Україні ж склалося так, що значна частина її громадян користується чужою мовою, не засвоївши через різні причини своєї рідної. Є певний відсоток людей, які знають рідну мову, але віддають перевагу чужій, тобто російській, вважаючи її престижнішою.

Існують дві основні причини такого всеохоплюючого впливу однієї мови на іншу. Перша причина – це цілеспрямована мовно-культурна політика, яка виявляється у протектуванні однієї – російської – і дискримінації іншої – української мови, тобто у мовному тискові на українську. Друга причина – це велика зовнішня подібність і тісна спорідненість лексичного складу й граматичної системи української і російської мов. Адже кожен українець легко розуміє російськомовну людину, як і росіянин розуміє українця, хоч часто можна почути, що я, мовляв, „не розумію“. Є немало фактів, коли росіяни, проживши усе своє життя в Україні, так і не навчилися розмовляти по-українськи. Ї причина тут зовсім не в тім, що українську мову, мовляв, важко засвоїти, що людина не здатна її опанувати, не має мовних здібностей тощо. Коли ця людина потрапляє в англomовне чи в якийсь інше чужомовне оточення, вона досить швидко опановує цю мову. Прикладом може бути відомий український футболіст Андрій Шевченко, який не володіє українською, але досить пристойно, як він сам заявив, розмовляє італійською, яку засвоїв за короткий час проживання в Італії. Прикладом можуть бути й усесвітньовідомі українські боксери Віталій та Володимир Клички, які теж не розмовляють по-

українськи, але майже вільно спілкуються німецькою. Можемо бути певні, що й тисячі інших російськомовних українців та росіян, які ніяк не могли опанувати в Україні українську, в Америці та в Канаді не розмовляють російською і не вимагають, щоб із ними розмовляли російською інші, як цього вони вимагають тут, в Україні. Щось не чути було й політичних заяв російського уряду чи окремих політиків типу Жириновського та Лужкова про захист прав „русскоязычного населення“ Сполучених Штатів Америки чи Канади. Об'єктивні обставини, оточення спонукають людину пристосовуватися до життя, примушують учити й мову народу, серед якого вона живе. В Україні ж ніхто до цього не змушує, закон про державну мову не діє, тож її з успіхом у багатьох сферах заміняє російська. Навіть на тринадцятому році незалежності Україна не зуміла утвердити свою мову, і в ній панує білінгвізм – двомовність, а в східних та південних областях України – фактично російська одномовність. Такий всеохоплюючий білінгвізм не тільки звужує чи навіть обмежує сфери вживання української мови, він розхитує її підвалини, нівелює і затирає її основні специфічні особливості, сприяє змішуванню двох мов та утворенню мовного конгломерату. Він призвів до того, що мовлення громадян України зазнало великого впливу російської мови і в значній частині перетворилося на суржик.

Російськомовний вплив охоплює всі рівні нашої мови – і фонетичний, і лексичний, і граматичний. Найбільше потерпає від нього усне українське мовлення, а отже, вимова слів. Як зазначає Лариса Масенко, понад 90% лексики цієї змішаної мови становлять російські слова, які, однак, вимовляються по-українськи, тобто словникову основу суржику становить російська лексика в українській фонетичній модифікації¹. Вважаємо, однак, що це стосується лише мовлення східних українців, бо в Галичині, за нашими спостереженнями, лише 30-40% слів можна вважати ненормативними, такими, що влилися в українське мовлення з російської мови непроханими гостями. Щоб підтвердити слова Л. Масенко стосовно мовлення східноукраїнських громадян, наве-

---

¹ Див.: Лариса Масенко. Мова і політика. – С. 29.

демо фрагмент тексту, записаного нами на Луганщині. Говорить учениця 10 класу Оля Ш.:

Я навчаюся в десятому класу школи № 2 міста Кременное. Я нарадилася і виросла в цьому городі. Вчуся я нармальна, адна тройка на фізиці, ну, правожу врем'я свободное тоже харашо, мені нравицца. Ну, мені дуже спадобалось це літа, яке прайшло, тому шо, наприклад, наш випускний, ну, калі ми після випускного пішли на начовку в ліс до озера Подпісочного. Ми там дуже хброше провели время, варили кашу, купались, ниряли, ну, хотя там і вода дуже уже ряской зарасла, ну, нічого, ми там її, ну, розчистили, купались. Ну, мені дуже понравилось. І ще. Ну це счас зіма на улиці, счас так, в ліс сходити. Счас, ну, як ми врем'я проводим? Вечером поучим уроки, ідем гуляем, в суботу на дискотеку сходим, у воскресеньє, може, тоже, еслі получицца. Ну, ще цим літом у началі іюля ми з дівчатами паїхали у калхоз заробляти вишині. Дуже було плохо їздить у дізелях, ото завжди утром вставали у п'ять часов, ішли на жеде вокзал, сідали в паїзда, їхали. Ну, ано, конечно, весело було з дівчатами пасміяцца на дізелям. Калі приїзжали, ну, нас атвозили в сад, ми там рвали вишині, маліну, смародіну, привозили дадому, хорошо, кароче, врем'я проводили. Нам дуже падобаються уроки української літератури. Ми сидим на уроке, расказуем стіхи, особенно интересно с Браніславой Михайловной. Вона дуже захвачена читанням стіхів, шо й не заміча, шо некоторые там своїми ділами займаюцца. Я ще учусь в музикальній школе, хадю на сальфеджіо, учусь на четири і п'ять"¹.

Не будемо аналізувати цього уривка, обмежимося лише виділенням іншим шрифтом слів чи окремих елементів, які вимовлені респонденткою по-російськи. Візьмемо до уваги й те, що це говорила учениця 10 класу, причому добра учениця, яка знала, що її мовлення записують, тому дуже старалася говорити по-українськи. Якщо ж порівняти мовлення людей без освіти, які працюють на підприємствах, то там росізмів значно більше. Таке мовлення властиве основній масі сільського населення східних областей України і це результат кількасотрічного приниження,

---

¹ Запис зроблено у 1999 році.

відвертого ігнорування української мови, а водночас насаджування іншої – „старшобратньої“, російської. І все ж, слава Богу, ця мова таки ще українська, хоч і дуже вже спотворена російським впливом.

Культура мовлення залежить від освіченості людини, але навіть у людей, які працюють зі словом – учителів, акторів, журналістів часто зустрічаються мовленнєві помилки. У людей же, які не задумуються над словом, таких російсько-українських покручів – *росіізмів* – дуже багато, що видно навіть із наведеної ілюстрації.

Ольга Черемська ділить ці так звані російсько-українські інтерфедеми на два розряди – на прямі та непрямі лексичні запозичення. До прямих належать ті, що збігаються з російськими відповідниками і в значенні, і в звучанні (типу *кульок, кормушка, хлопушка, кружка, чучело, крупний, плодотворний, вторгатися, нерушимий* тощо), до непрямих – кальки типу *добавка, доставка, кукурудзовод, приблизити* і под.¹

На наш погляд, доцільніше було б поділити ці „запозичення“ на лексичні, фонетичні, морфологічно-словотвірні, граматичні й акцентуційні. Наведемо приклади з кожного розряду росіізмів.

Отже, лексичні росіізми – це, зокрема, такі: *бездільник* – нероба, ледар; *бутилка* – пляшка; *безобідний* – невинний; *безобразний* – бридкий, потворний; *білет* – квиток; *більйо* – білизна; *бойкий* – жвавий; *блюдо* – страва; *болільщик* – уболівальник; *больниця* – лікарня; *булавка* – шпилька; *бумага* – папір; *бумажник* – гаманець; *буси* – намисто; *вздох* – зітхання, подих; *взрив* – вибух; *виговор* – догана; *виключати* (світло) – вимикати; *виключення* – виняток; *віддих* – відпочинок; *вкус* – смак; *внушати* – навіювати; *воздух* – повітря; *возражати* – заперечувати; *вредний* – шкідливий; *гов'ядина* – яловичина; *гололід* – ожеледь; *доклад* – доповідь; *забастовка* – страйк; *заказ* – замовлення; *кладовка* – комора; *краска* – фарба; *красавиця* – красуня; *лагер*

---

¹ Див. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові як наслідок українсько-російського білінгвізму (на матеріалі преси Харківщини 50 80 років ХХ ст.). – Харків, 2002. – С. 6-7.

– табір; *лічний* – особистий; *наблюдати* – спостерігати; *очередь* – черга; *очки* – окуляри; *получка* – зарплата; *спор* – суперечка; *поспорити* – 1) посперечатися і 2) побитися об заклад, *тормоз* – гальмо, *ужас* – жах, *уборщиця* – прибиральниця, *утюг* – праска, *шутка* – жарт та багато інших.

До розряду фонетичних можна віднести ті, що відрізняються від автентичних українських своїм звучанням, одним чи кількома звуками: *взаїмний* — взаємний; *женатий* — жонатий; *крававий* – кривавий; *ломати* – ламати; *ноль* – нуль; *реєстратура* – реєстратура; *срок* – строк; *семдесят* – сімдесят; *субсідія* – субсидія; *тройка* – трійка; *юбілей* – ювілей; *цім* – цим (займен.); *винт* – гвинт; *школяри* – школярі і под.

Морфологічно-словотвірні – це такі, що відрізняються від українських певними морфемами – префіксом, суфіксом тощо, наприклад: *бабник* – бабій, *бетонщик* – бетонник, *замітити* – помітити, *поражений* – уражений, *украшати* – прикрашати, *приказ* – наказ, *угроза* – загроза, погроза та ін.

До граматичних росізмів належать такі, що не збігаються з українськими в якомусь граматичному значенні – у роді, відмінку, числі тощо. Ось приклади: *дай (не дай) Бог* – треба: дай (не дай) Боже, *вечором* – увечері; *перепись, подпись* – перепис, підпис; *продажа* – продаж; *по місцям, по дорогам* – по місцях, по дорогах; *шепотом (шопотом)* – пошепки; *шестидесяти, шестидесятиріччя, семидесятирічний юбілей* – шістдесяти, шістдесятиріччя, сімдесятирічний ювілей тощо.

Немало українських лексем мають акцентуаційні відхилення, що викликані російським впливом: *но́вий, оді́надцять, чоти́рнадцять, ві́сімдесят, Украї́на, украї́нський, колесо́* тощо – треба: *нові́й, одина́дцять, чотирна́дцять, вісімдеся́т, Украї́на, украї́нський, ко́лесо*. Інколи під російським впливом мовці переносять наголос на прийменник, коли він ужитий переважно з однокладовим словом: *за́ день*. В українській мові таке наголошування прийменника не допускається.

Поряд з окремими лексемами у мовленні людей зустрічається багато ненормативних сталих та вільних словосполучень, наприклад: *адська біль* – треба: пекельний біль (*біль* чоловічого роду); *а іменно* – а саме, як-от; *битком набито* – повно-повнісінько або

напхом напхано; *в кінці кінців* – кінець кінцем, урешті-решт або зрештою; *так сказати* – так би мовити; *в добрий путь* – у добру путь, щасливої дороги (навіть відомі співаки Ж. Боднарук, Тищенко у колективній пісні співають: „Вибираючи свій путь, не забудь...“ Автор слів цієї пісні не знає, що іменник *путь* в українській мові належить до жіночого роду); *факт на лице* – ось вам факт; *тим не менше* – тим паче, проте, а втім, однак; *працює в якості агронома (слюсаря, вчителя)* – працює агрономом (слюсарем, учителем) або як агроном, учитель; *ввиду того* – зважаючи на те, зогляду на те, через те; *втирати очки* – замилювати очі; *говорити по душам* – говорити щиро, по щирості; *добро пожалувати* – ласкаво просимо; *приємного апетиту* – смачного; *заліз-на дорога* – залізниця та ін. Дуже поширеною помилкою, яка зустрічається навіть в офіційних урядових документах, у пресі, є вислів *згідно наказу, згідно розпорядження, закону* і таке под. Слово *згідно* в українській мові вимагає орудного відмінка з прийменником *з*, отже, правильно буде: *згідно з наказом, розпорядженням, згідно із законом* тощо. Уже ніби всі знають, що треба вживати вислів *брати участь* і все ж кажуть *приймати участь*, на російський лад кажуть *дякуємо вас* замість *дякуємо вам*. Дуже часто можна зустріти вирази *у даний момент, у даний час, у данім документі* тощо („Дані працівники міліції фінансуються даними директорами промислових підприємств“). Лексему *даний* можна вживати лише в ролі дієприкметника (шануймо дар, *даний* нам Богом – нашу мову). Щодо виразів *у даний момент, у даний час, дані працівники, директори*, то тут треба вжити займенник *цей*: *у цей час, у цей момент, у цім (цьому) документі, ці директори* тощо.

До поширених граматичних помилок слід віднести неправомірну заміну кличного відмінка називним. Пояснюється це тим, що в російській мові немає кличного відмінка. По-українськи слід говорити: *мамо, тату, сестричко, дівчино, Олено Петрівно, Петре Васильовичу*, а не *мама, папа чи тато* (як у передачі „Уляночка“ дівчина 10 років співає пісню: „*Мама й тато, допоможіть зіркою стати!*“), *Олена Петрівна, Петро Васильович* тощо. Найкраще, звичайно, було б уживати наших питомих, традиційні українські звертання: *пані Василю, пані Олено* (якщо людина

близько знайома), *пане Гуцуляк, пані Василенко* (офіційне звертання), *пане директоре, пане професоре, пане командире, пане вчителю, пане докторе* тощо або просто до незнайомої людини – *прошу пана, прошу пані*. Однак слово *пан* теж треба уживати вміло. Коли говоримо про людину в її відсутності, немає потреби вживати це слово. Так само й писати не треба, коли мова йде про якусь особу. Наприклад, написали на великій афіші „Творчий вечір *пана* Степана Галябарди“. Тут слово *пана* зовсім зайве і використано навіть некоректно. Замість нього треба було зазначити його професію, рід занять тощо. Правильно було б так: „Творчий вечір поета (чи композитора) Степана Галябарди“. Але вже на самому вечорі у його присутності треба, безумовно, казати: „Сьогодні вшановуємо творчість відомого поета, *пана* Степана Галябарди“ тощо. До незнайомої людини на вулиці чи в установі можна б ще звертатися: *пане-добродію, пані-добродійко*. До молоді дівчини краще б звернутися *панночко, панно*, до хлопця – *паничу* замість „ей, молодий чоловік“, „мужчина“, „таваріщ“, „девушка“, „дама“, „дамочка“ і ще щось таке подібне.

Велике російськомовне засилля спостерігається у використанні власних імен людей, особливо здрібнілих, пестливих форм у називному відмінку: *Ваня, Вася, Міша, Діма, Мама, Саша, Даша, Льоша, Света, Нюся, Шурік, Шура, Нюра, Наташа, Любаша, Светуля, Андрюша, Серьожа, Серьога, Анічка, Ванічка* і т. под. По-українськи в кличному відмінку вони звучать не гірше, а навіть краще: *Іванку, Івасю, Васильку, Михайлику, Михасю, Дмитрику, Марусю, Марічко, Марійко, Олесю, Даринко, Дарцю, Лесику, Наталю, Світланко, Андрійку, Сергійку, Анничко, Ганнусю* тощо. Не варто оминати й цуратися і більш здрібнілих, пестливих форм як власних імен, так і загальних назв: *Тетяночко, Андрійчику, Богданчику, Любонько, Оленочко, матусю, матусечко, мамуню, ненько, неню, дідуся, бабусю, доню, донечко, синку, синочку, дівонько, дівчинонько, панночко* (у звертанні до незнайомої дівчини), *сестричко* і под. Уживаючи такі форми, ми сприятимемо збереженню нашої української національної мовної ментальності, нашої напрочуд витонченої культури людських відносин, сприятимемо вияву ніжної, людинолюбної української душі.

Поряд із затиранням у звертаннях форм кличного відмінка нівелюються питомі українські форми й давального відмінка іменників другої відміни (чол. і сер. роду), на *-ові, -еві* (*братові, другові, народові, Василеві, Богданові, краєві, столові, селові, вікнові* і под), яких немає в російській мові (але вони є панівними в чеській, словацькій, польській). На зразок російських вони замінюються формами на *-у, -ю*. Закінчення *-у, -ю* слід уживати лише тоді, коли необхідно уникнути тавтології, збігу однакових звуків (не варто вживати форми типу *Киевові, Ярославові, Козловові, а Києву, Ярославу, Козлову*).

Треба віддавати перевагу суфіксові *-ти* перед *-ть* в інфінітивах: *читати, писати, говорити*, а не *читать, писать, говорить*. Бажано говорити *несемо, беремо*, а не *несем, берем, сміюся, вмиваюся*, а не *сміюсь, вмиваюсь, від тебе, від мене*, а не *од тебе, од мене* тощо. Необхідно пам'ятати, що в українській мові голосний [о] в закритому складі переходить в [і], перед яким на початку слова виникає приставний [в]: *отъчизна – вітчизна, овъса – вівса, овъця – вівця, онъ – він, одъ – від* тощо, тому не бажано вживати форми *од мене, од тебе, од хати*, а *від мене, від тебе, від хати*.

Носіям української мови слід пам'ятати, що в ній відсутні активні дієприкметники минулого часу типу російського *писавший, любивший*, а помилка ця дуже поширена. Навіть на могилі воїнів УПА в одному селі на Івано-Франківщині написано: „Вдячні Вам, *давшим* нам життя“. Замість таких форм в українській мові треба вживати конструкції з підрядним означальним реченням: *любившая девушка – дівчина, яка (що) любила; давшим – які (що) дали* („Вдячні тим, *що дали* нам життя“). Не можна вживати в українській мові дієприкметник *бувший*. Пишуть: „у *продажі є речі, бувші в користуванні*“. Цей вислів теж треба замінити підрядним означальним реченням: „у *продажу (не в продажі!) є речі, які були в користуванні*“. Помилковими є вислови типу *бувший голова, бывший директор* тощо. Треба сказати: *колишній голова, колишній директор*. Це ж стосується й активних дієприкметників теперішнього часу типу *виступающий, читающий, страйкуючий*. Хоч вони, ці дієприкметники, у принципі й не чужі для української мови, та краще замінити їх

іменниками (*страйкуючі люди – страйкарі*) або теж підрядними означальними реченнями: *який виступає, страйкує, читає*.

Відсутні в українській мові форми типу *самий добрий, самий правильний, самий тихий*, тому їх уживати не можна – їх треба замінити синтетичними формами *ліпший, правильніший, тихіший* і под. Калькою з відповідних російських конструкцій слід уважати вислови типу *більш (менш) правильний* і вже зовсім безграмотними є форми типу *більш (менш) ширший, правильніший, вдаліший, вдаліше*, тобто додавання до прикметника чи прислівника вищого ступеня слова *більш* чи *менш*. Часто можна зустріти вислови типу: *„ці речі стають все більш частішими“*. Слово *більш* тут зайве. Для вираження ступеня найвищої ознаки в українській мові існують префіксовані синтетичні прикметники і прислівники: *найширший, найліпший, найвищий, щонайменше, якнайкраще* і под. Замість слів *менш, більш* краще було б уживати слова *надзвичайно, напрочуд, надто, занадто: напрочуд гарно, надзвичайно високий* і под.

Дуже поширеним є вживання слова *давай, давайте* у ролі заклику до спільної дії: *давайте заспіваємо, давайте зробимо, давай закуримо* тощо. Особливо часто такі вислови можна почути в дубльованих українською мовою телефільмах. Так, в одному із серіалів, що демонструються на каналі „Інтер“, кажуть: *„Давай не будемо давати приводу тому сучому сину, аби він стріляв“* (це про злочинця, який захопив заручників). А сам злочинець до одного із заручників кричить: *„Давай на коліна!“* Чому б не сказати просто: *„Ставай на коліна!“*. Тут же дівчині, яка сидить за кермом, наказує: *„Давай поїхали!“* А скільки в цьому телефільмі інших мовних огріхів – не злічити. Треба уникати таких конструкцій, використовуючи замість них форми наказового способу в першій особі множини типу: *заспіваймо, зробимо, закурім, їдьмо, ставаймо* і т. под.

Досить часто україномовці неправильно вживають іменники з числівниками два, три, чотири. Форми *два, три, чотири брата, друга, стола* вживаються у російській мові. В українській мові ці форми повинні звучати *два (три, чотири) брати, столи, сіни, друзі* тощо.

Поширеною помилкою є вживання складних прикметників, першим компонентом яких є числівник. Часто можна почути або

прочитати в пресі: *трьохразове харчування, купив двохкімнатну квартиру, живу в чотирьохповерховому будинку, маю трьохмісячну дитинку, подія двохрічної давності* і таке под. У російській мові немає чітких правил щодо утворення таких структур, зате в українській усе розписано чітко: якщо друга складова частина починається з приголосного, то перша (числівник) закінчується голосним: *триразове харчування, двокімнатна квартира (помешкання), чотириповерховий будинок, тримісячна дитина, дворічна давність*. Якщо друга частина починається на голосний, то перша (числівник) має елемент *-ох*: *двохактна н'еса, трьохаршинний відрізок, чотирьох'ярусна вежа* тощо.

Дуже часто зустрічаються помилки в утворенні складних слів із числівників та елемента *-річчя*. Самодіяльність і фантазія мовців тут необмежені, тому можна зустріти безліч різноманітних варіантів: *60-я*; *60-и річчя*; *60-ти річчя* або: наш народ відзначає сто сімдесят перше річчя з дня народження Т. Г. Шевченка і под. Треба пам'ятати, що слова *річчя* в українській мові немає, тому існує лише два варіанти таких структур. Якщо перша частина пишеться цифрами, то після них ставиться риска (дефіс), а тоді елемент *річчя*: *60-річчя*. Якщо ж числівник пишеться словом (буквами), то елемент *річчя* не відділяється: *шістдесятиріччя*.

Неправильними в українській мові є різноманітні конструкції з прийменником *по*, який замінив властиві форми з прийменниками *з*, *за*, *на*, *щодо*: *заступник директора по...*, *заступник начальника по загальних питаннях, замначальника по постачанню, інструктор по фізкультурі, інженер по техніці безпеки, бухгалтер по зарплаті, ательє по ремонту верхнього одягу, контрольна робота по фізиці, підручник по українській літературі, залік по історії, екзамен по філософії, по причині відсутності, по заниженим цінам, дзвонить по телефону, заходи по відзначенню...*, *автобус по замовленню* і под. По-українськи ці чи подібні сполучення звучатимуть так: *заступник начальника з питань постачання, заступник директора з навчальної роботи, інженер з техніки безпеки, інструктор із фізкультури, інженер із техніки безпеки, бухгалтер із зарплати, ательє для ремонту верхнього одягу, контрольна робота з фізики, підручник з укра-*

інської літератури, залік з історії, екзамен з філософії, контрольна робота з математики, з причини відсутності, за заниженими цінами, дзвонить за телефоном..., заходи щодо відзначення..., автобус на замовлення тощо.

Треба уникати й інших конструкцій з прийменником *по*: *іти по дорозі* – *іти дорогою*; *добрий по натурі* – *добрий за вдачею*, *має добру вдачу*; *називати по імені* – *називати на ім'я*; *відпуск по вагітності* – *відпустка через вагітність* (у зв'язку з...); *по вихідних днях* – *у вихідні дні*; *гурток по літературі* – *літературний гурток*; *зійшлися по характеру* (по смаках) – *зійшлися характерами* (смаками); *подібний по запаху* – *подібний на запах* тощо.

В усному та й у писемному мовленні нерідко можна зустріти й неправильну форму місцевого відмінка іменника з цим прийменником, тобто вирази типу *по місцям*, *по домам*, *по дорогам* і под. Тут треба сказати чи написати *по місцях*, *по домах*, *по дорогах*. До речі, прийменник *по* можна вживати лише в ситуаціях, наведених вище – коли сполучення іменника з прийменником *по* виступає обставиною місця. В інших випадках використовуються інші прийменники.

Неправомірно розширив також свої функції підо впливом російської мови прийменник *в*. Правильними українськими формами будуть: *пішов до церкви*, *до школи*, *зайшов до хати*, а не *в церкву*, *в школу*, *в хату*. Ще треба пам'ятати, що на початку речення, після коми в простому реченні чи на початку частини складного речення не слід уживати прийменник *в*, а його інваріант *у*.

Як уже зазначалося, російський вплив відчутний і в системі наголошування слів. Так, часто можна почути: *приніс кни́жки* (замість *книжкі*), *прийшли ба́би* (треба *бабі*), *посідали на ла́вки* (треба *лавкі*), *історичні пам'ятки* (замість *пам'яткі*) тощо. Виникають труднощі і в наголошуванні слова *пані* у множині. Одні кажуть: *шановні па́ні і панове*, наголошуючи перший склад слова *пані*, інші наголошують другий склад. Цій проблемі присвячена навіть окрема стаття В. Задорожного¹, однак автор так і не запропонував остаточного варіанта наголошення. Ї все ж, беручи до уваги систему наголошення інших іменників жіночого

---

¹ Див.: Василь Задорожний. До проблеми наголошення слова „пані“ // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 15–17.

роду, що мають наголос на останньому складі (*книжкі, лавкі, бабі, жінкі, ямі, стежки, сорочки, копійкі, хаті, мамі, молитві* тощо), можна б схилитися до наголосу на другому складі й у слові *пані*. Зауважмо, що в російській мові в наведених словах наголос ставиться на другому від кінця складі: *ба́бы, ма́мы, кні́жки, ла́вки, я́мы* і под.

Згубний вплив на українську мову мають не тільки самі росі-їзми – неунормовані, спотворені лексеми, але й інші чинники, які деформують нашу мову, нівелюють її специфічні особливості й ознаки – усе те, що визначає її самодостатність як окремої мови, позбавляють її здатності протистояти російському впливу. Вони „влучають у характерні ознаки нашої мови, руйнуючи її національне ество, розхитуючи граматичну будову, підточуючи з середини її внутрішню гармонію“¹.

Особливо страждає чистота нашої мови, коли користуються нею неукраїнці. Звичайно, ніхто не може мати претензій до особи іншої національності, що намагається розмовляти українською мовою. Навпаки, треба вітати й заохочувати таких людей, не осуджувати їх за можливі мовленнєві помилки, не насміхатися й не перекирвляти, як це інколи буває. Але не можна цього прощати дикторам українського телебачення, радіо, акторам українських театрів, журналістам, учителям, викладачам, тобто людям, мовлення яких повинно служити взірцем, еталоном для інших. А допускають вони немало орфоепічних помилок. Це, в першу чергу, проросійська вимова цілого ряду звуків і звукосполучень.

Перша й основна риса української орфоепії (вимови), яка вигідно відрізняє українську мову від російської та інших слов'янських мов, – це дзвінка вимова дзвінких приголосних звуків у кінці слів та в кінці складів. Під впливом російської вимови відбувається їх оглушення, що часто призводить навіть до утворення омонімічних пар, а отже, й до нерозуміння висловленого. Порівняйте пари слів: *гриб – грип, плід – пліт, лід – літ, п'ядь – п'ять, мимохідь – мимохить, везти – вести, дужка – душка, ворог – ворох, міг – міх*. У російській мові ці слова вимовляють-

---

¹ Федик О. С., Серажим К. С. Про недуги рідного слова // УМЛШ. – 1991. – Ч. 10. – С. 47.

ся однаково (із глухим приголосним) і розрізняються тільки в контексті, в українській же їх слід розрізнити у вимові як окремі слова. Не слід оглушувати також, як це робиться в російській мові, сонорний звук [в] у кінці слів та в кінці складів, який в українській мові вимовляється як [ў] нескладовий. Отже, треба вимовляти *читаў, казаў, учніў, воўк, заўтра, жоўтий*, а не *читаф, казаф, учніф, вофк, зафтра* і под.

Друга риса, що вже надто зближує українську мову з російською, – це м'яка вимова звука [ч]. Часто вимовляють: *чього, шчьо, чьай, чьас, чьоботи, чьоловік* і под. що є грубим порушенням норм української орфоєпії. Українська норма – твердий [ч]!

На третє місце ми поставили б неправомірно оглушену вимову дзвінкого фарингального (глоткового) звука [г]. Вслухаймося, як мало не давляться, вимовляючи цей український звук деякі диктори радіо й телебачення, актори українських театрів. Вони його оглушують, вимовляючи майже [х], або вимовляють із проривним елементом, близьким до звука [г], що є грубим порушенням норм української орфоєпії. Український гортанний [г] – це дзвінкий, чистий, нічим не затьмарений звук. У російській мові цей звук відсутній і тому в запозичених словах його замінюють звуком [х] або [г]. Отож, щоб „наблизити“ українську вимову до російської, дехто й вимовляє: *г'олова, г'еть, г'арний, г'ірко, г'ості, г'ори* і под. замість *голова, геть, гарний, гірко, гості, гори* або *герой, гірко, Луганщина* і т. под.

Часто у мовленні окремих людей зникає проривний елемент при вимові африкат (злитих звуків) [дж], [дз], внаслідок чого виходить *приїзжати* (або *приїжжати*) замість *приїжджати, звонити* зам. *дзвонити, хожу* замість *ходжу, вожу* зам. *воджу* і под. Пояснюється це також впливом російської мови, у якій немає цих африкат.

Треба пам'ятати також, що в українській мові приголосні перед голосним [е] треба вимовляти на відміну від російської мови завжди твердо, а на місці [и] вимовляти українське [и] а не [і], причому як у власне українських, так і в запозичених словах: *нитка*, а не *нітка, синій*, а не *сіній, карниз*, а не *карніз, магазин*, а не *магазін, блеф*, а не *блеф, Оленка*, а не *Лена, Федько*, а не *Федя, сигнал*, а не *сігнал* і под.

Дехто під російським впливом вимовляє пом'якшено губні приголосні перед **я, ю, є** у словах типу *пять, бюро, вязати, Вячеслав*. Така вимова є порушенням орфоепічної норми. Губний треба вимовляти твердо, а після нього вимовляти звук [j] – (йот), незважаючи на те, чи на письмі ставиться апостроф, чи ні. До речі, зважаючи на таку вимову, апостроф слід було б ставити в усіх іншомовних словах, де є губний перед буквами **я, ю, є, ї**, а дехто не ставить апостроф навіть у власних прізвищах та іменах типу *Баб'юк, Карп'як, Щерб'юк, В'ячеслав* і под.

Великої шкоди українському мовленню завдає також так зване „акання“, що його допускають мовці під російським впливом: *абласний; необхідно; парада; астанній раз; акремі люди; надзвичайна важливе питання; ті, кого ви абрали; Канституція; ознака; аднак; громадський* зам. *обласний; необхідно; порада; останній; окремі; надзвичайно; обрали; Конституція; ознака; однак; громадський* і под.

Часто на телебаченні, на радіо, на сцені допускають так зване дзекання, цекання тощо (*дзівчина, студзія, депутаціф, Володимир Пуцін* тощо), що теж є чужим для української мови¹. Не можна опускати в українській мові і так званий інтервокальний j (йот), як це притаманно російській мові. Вимова слів типу *Україна, питає, читає* без йота – це порушення норм української орфоєпії. Не можна розподібнювати й звукосполучення [чн], як це робиться в російській мові, і вимовляти замість *смачного* – *смашного*. Вимова *шн* зафіксована лише в небагатьох словах (*соняшник, рушник, мірошник* та деяких інших), однак на інші подібні випадки це явище поширювати не слід.

Шкода, що таке зіпсоване мовлення копіюють учні, студенти, що потім дуже нелегко піддається виправленню. Особливо спотворене мовлення в учнів міських шкіл. Мало того, що воно перенасичене, засмічене усяким лексичним мотлохом, нецензурщиною, воно побудоване й на суцільних фонетично-орфоєпічних помилках.

Мовленнєва культура людини є віддзеркаленням її загальної культури, тому ніхто не повинен бути байдужим до свого мовлен-

---

¹ Детальніше про мову дикторів радіо й телебачення див. у статті „Ан ніт, як кажуть у нас“ (мова аудіовізуальних ЗМІ) у цьому збірнику.

ня. Треба оберігати чистоту й недоторканість нашої української літературної мови; вона повинна бути гідним репрезентантом нашої нації в світі. Пам'ятаймо слова Олеса Гончара: „У вигляді мови природою дано людині великий дар. Не тільки користатися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, зберігати його коріння й леліяти цвіт, ось тоді воно буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності“.

Тож бережімо цей Божий дар!

ЧИ „ТАК СКАЗАТЬ?“ – НІ, НЕ ТАК!

Питанню культури українського мовлення дуже мало приділяється уваги, а питання це надзвичайно актуальне й важливе. Українська мова впродовж багатьох століть була невільницею в чужій державі, як на Заході, так і на Сході України їй постійно нав'язувалася двомовність, яка фактично переходила в чужу одномовність. Вона ставала мимовільним реципієнтом, мовою, в яку нестримним потоком вливалися чужі лексика і фразеологія. „Українське Слово впродовж століть розвивалося в прокрустовому ложі, його етнопростір ставав щораз вужчим, уже за нашої пам'яті і на наших очах його вигнано з офіційного та наукового спілкування, розірвано кровоносні судини між живим діалектним мовленням і літературною мовою, сформовано публіцистичний газетний сленг, покритий, мов лишайниками, штампами, кальками, стереотипами“¹.

Особливо багато в нашій мові російських варваризмів, які брутально захоплювали український мовленнєвий простір, подібно, як їхній творець захоплював (і захоплює тепер) території інших держав та народів. Тому цілком логічним і закономірним є той факт, що росізмами поражене мовлення багатьох людей, причому навіть людей з вищою освітою – інженерів, учителів, державних службовців тощо.

Зросійщення зазнали різні галузі науки й суспільного життя України. У роки радянського режиму, коли особливо активно насаджувалася російська мова як мова міжнаціонального спілкування, деякі галузі науки не те що не мали своїх україномовних видань, вони взагалі не мали українських наукових публікацій. Тому вся наукова термінологія була російською. Тепер видаються українсько-російські галузеві словники, і треба підзначити, що

---

¹ Федик О. С., Серажим К. С. Про недуги рідного слова. – С. 49.

попри всю складність економічного становища України видаються досить активно. І все ж українська термінологія дуже тяжко пробиває собі дорогу до життя.

Міцно всмокталися у мовлення людей різні російські терміни та словосполучки в побуті, у діловій та адміністративній сфері. Інколи людина не може знайти українського відповідника до слова чи фраземи, тож змушена вживати російзм. Але буває й так, що російські вислови вживаються навіть тоді, коли мають загальновідомі українські відповідники, і тоді виправдати їх уживання ніяк не можна. Чи хтось мав би труднощі в перекладі такого речення: „*Діжурний врач приймає кождий день*“? Адже всі знають, що російське слово *діжурний* має відповідник *черговий* (з наголосом на другому складі!), *врач* – *лікар*, *приймає* – *приймає*, *каждий* – *кожний*. У цілому вислові лише одне слово *день* не викликає застережень.

Дуже поширеним російським висловом є фразема *так сказати*. Її ми особливо часто чули з екранів телебачення чи в радіоєфірі під час передвиборної кампанії від одного з претендентів на найвищу державну посаду (який з нашою допомогою її таки здобув), чуємо часто її і тепер. Причому цей вислів часто звучить у зредукованому (усіченому) вигляді – *так ска-ать*. Так ось, по-українськи так „*казати*“ не можна! Цей вислів має заміник *так би мовити*. Та й узагалі не варто вживати інфінітиви на *-ть*. Не *говорить, казати, любить, спати, ходити* і под., а *говорити, казати, любити, спати, ходити* і т. ін. Ще колись наші відомі українські вчені Йосип Лозинський та Володимир Гнатюк застерігали, що такі інфінітиви – не наші, так їх уживати не слід. Форми на *-ть* поширені більше на Східній Україні, де відчувається сильніший російський вплив.

Загальнопоширеною помилкою, викликаною російським впливом, є вживання слова *згідно* та іменника в родовому відмінку: *згідно наказу, згідно закону, згідно розпорядження, рішення* і т. под. (рос. *согласно приказа, закона*). Ця помилка зустрічається в урядових та державних документах, в усних виступах, у пресі, рекламі тощо. По-українськи так говорити не можна. У цій конструкції мусить бути прийменник *з*, а іменник має стояти в орудному відмінку: *згідно з наказом, згідно із законом, згідно*

з розпорядженням, рішенням і т. д. Можна використати тут і іншу конструкцію – відповідно до: відповідно до наказу, закону, розпорядження і под.

Часто при бажанні виділити щось у вислові мовець уживає сполучення *а іменно*: „Він звітував про роботу промислових підприємств, *а іменно, про...*“ В українській мові цей вислів має відповідник *а саме* (з наголосом на першому складі). Так само не можна вживати вислів *ввиду того*. Часто кажуть: „*Ввиду того*, що питання було не готове, його зняли з обговорення“. Український вислів мав би звучати так: *зважаючи на те, що...* або: *з огляду на те, що...* чи: *у зв'язку з тим, що...* Якщо треба висловити заперечення, то теж не можна калькувати російське *несмотря на то, что...* і казати *не дивлячись на те...* Тут треба вживати формулу *незважаючи на те, що...* Російською калькою є також вислів *все рівно*, який треба замінити сполученням *усе одно, однаково*.

У діловому мовленні часто можна почути вислів: *він працював у якості начальника відділу (інженера, агронома, учителя і т. под.)* Цей вислів треба перекладати орудним відмінком: *працював начальником відділу, інженером, агрономом, учителем* тощо. Можна сказати й так: *працював як інженер, агроном, учитель*.

В українських перекладах телефільмів часто звучить вислів „*ти не прав (правий), не права*“. Так і проситься запитання: а що – *лівий*? Хоч Словник української мови й допускає таке вживання, однак цей вислів варто б замінити так: *ти не маєш рації* або *ти не маєш слушності, це слушно чи це не слушно*. Можливо, ці замітники дещо громіздкіші, зате правильні.

Здається, уже всі давно знають, що слово *слідуючий* теж вважається російською калькою слова *следующий*. І все ж дуже часто можна почути на сесіях, зборах, нарадах таке: „переходимо до *слідуючого* питання“. Тут треба вжити українську форму *наступний, наступного*. Однак із цим словом теж треба бути обережним, бо ним не завжди можна перекласти російське *следующий*. У фразі „*я маю на увазі наступне*“ треба це слово замінити вказівним займенником *таке*.

Дуже поширеною помилкою, яка зустрічається навіть у сучасній поезії, у сучасних піснях, є вживання слова *один* чи *одна* у конструкціях на зразок такої: „*одна* я стою і чекаю *одна*, а тебе все нема, а тебе все нема“. Це теж перенесена російська форма. Український відповідник – тільки *сама*! Так само треба вжити займенник *сам* у реченні типу „*він пішов один*“. В іншій пісні співають: „*Ти один, я одна*, ти сумний, я сумна. Чуеш? Ти в мене *один*, я у тебе *одна*“. Тут *один, одна* вжито у двох значеннях: *сама* і *єдина*. Правильно було б так: „*Ти самий, я сама*, ти сумний, я сумна, ти у мене *єдиний, я навіки твоя*“. Як бачимо, ці слова звучать однаково і в російській, і в українській мовах, але їхня семантика різна. Це так звані міжмовні омоніми і їх величезна кількість, навіть укладений словник російсько-українських міжмовних омонімів (уклав професор М. Кочерган), тому треба бути уважним при виборі слова.

Наведемо ще кілька прикладів цих омонімів. У російській мові є слово *любій*, яке семантично давно відійшло від твірного дієслова *любити*. Воно означає *будь-який, усякий, кожний*. Українське ж *любий* (але з наголосом тільки на першому складі!) – це той, якого люблять, тобто *милий, дорогий* і вживається воно, як правило, у звертанні (*любий мій Івасику, любя моя доню, любя моя матусю* і под.). В українському мовленні, однак, дуже часто можна почути вислови типу „мені може підійти *любий* колір“, „можеш прийти до мене в *любий* день“, „збираються з *любії* нагоди“ і таке под. з наголошеним другим складом у слові *любий*. Звичайно, що так говорити не можна. Тут мова йде про *всякий, будь-який, кожний* (можеш прийти до мене в *будь-який* день, мені підходять *усякі* кольори, з *будь-якої* нагоди тощо).

Часто в канцелярському мовленні зустрічається слово *вірно*: „як *вірно* сказав доповідач...“; „у цьому документі все записано *вірно*“ і таке под. А це вже зовсім „*не вірно*“ по-українськи, бо має бути замінене словом *правильно*: як *правильно* сказав доповідач...; у документі записано все *правильно*. Тут маємо подібний випадок, як зі словом *любий*. Прикметник *вірний* має значення „такий, що викликає довіру, відданий“: *моя вірна дружина, мій вірний товариш* тощо, а тут він не підходить. Тут

доречно буде згадати й про слово *довіреність* (рос. *доверенность*). Немає такого слова в українській мові! Тут треба вживати не російську кальку, а своє ж українське слово *доручення*. То добре було б, якби всі бухгалтерії повикидали бланки з російським словом „Довіреність“ і надрукували нові зі словом „Доручення“.

Треба згадати тут і про такі міжмовні омоніми, як *заключення*, *виключення* (рос. *заключение*, *исключение*). Ні перше, ні друге слово у такому значенні, як у російській, в українській мові не вживається. Лексема *заключение* (укр. калька *заклучення*) перекладається словом *висновок*, а *исключение* (*виклучення*) – *виняток* або *вiiмок*. Розглянемо деякі можливі контексти. Ось фраза: „Як сказав доповідач в *заклученні* (чи на *заклучення*) свого доповіді...“, у якій використані два слова, що перебувають за нормами української літературної мови – на *заклучення* і *доповіді*. Цю фразу треба перекласти так: „Як сказав доповідач на *завершення своєї доповіді*...“ Інша ситуація. Речення „В *заклученні* роботи *відмічено*...“ теж має аж три помилкові вживання і його треба перекласти так: „У *висновку* роботи *відзначено*...“ Додамо, що слова *заклучення* в українській мові взагалі не існує. Є тільки прикметник *заклучний*, що має значення „який завершує що-небудь, завершальний“, тобто відповідає за семантикою російському слову *заклучительный*. Що стосується слова *виклучення*, то воно може вживатися лише у значенні „усування, виведення зі складу якоїсь організації, колективу“, „припинення дії чого-небудь“. Коли ж говорять „На сесію прибули всі, за *виклученням*...“, то це не відповідає українським нормативам. Тут треба сказати „за *винятком*“ (С. Караванський подає тільки *вiiмок* – за *вiiмком*). Треба пам'ятати, що сталі словосполучення, канцеляризми, мовні штампи певної мови не піддаються буквальному перекладові; вони мають у кожній мові свої адекватні відповідники. До речі, не варто уживати й слово *виклучити* у фразі *виклучити світло*. Тут треба уживати слово *вимкнути*.

Продовжуючи тему про міжмовні омоніми, не можна не звернути уваги на помилку, яка є вже щогто примітивною і смішною. Кажуть так: „Поздоровляю Вас із святом і у Вашому *обличчі*

весь Ваш колектив“. У російській мові слово *лицо* має значення й „обличчя“, й „особа“. Отже, тут треба було сказати у *Вашій особі*, а не у *Вашім обличчі*. А ось недавно один „політик“ написав так: „До влади, до реальних її важелів рвуться *обличчя* з яскраво вираженою злочинною гримасою“ (уявляєте, як страшно?!), передерши десь цю фразу з російського видання, в якому було написано, що до влади рвуться „*лица*“, замішані в злочинному світі. Отже, треба було написати, що до влади рвуться *особи* зі злочинними гримасами... Бувають і інші курйози, коли людина не знає мови і не вміє знайти правильний відповідник. У цій же праці читаємо як продовження попереднього речення, що ці „обличчя“ рвуться до влади „...з використанням таких протизаконних *коштів*, як насильство, залякування, корупція...“, де російське слово „*средств*“ перекладено замість слова „*засобів*“ словом „*коштів*“.

Наведемо ще деякі приклади. У російській мові є дієслово *наработать*, яке в українській мові має відповідник *напрацювати*. Його ж помилково перекладають дієсловом *наробити*, що має значення „створити велику кількість чого-небудь“. Отже, в реченні „Пропозиції, які *наробили* дві комісії, були враховані“, треба було вжити слово *напрацювали*. Диктор українського телебачення С. Г. в „Новинах“ повідомляє, що „Сьогодні народні депутати *опікувалися* українською мовою“. Фраза ця зовсім неправильна, бо, по-перше, багатьох депутатів, на жаль узагалі мало обходить українська мова, а по-друге, вони не *опікувалися*, а висловлювали стурбованість, може, турбувалися про становище української мови в державі, тобто обговорювали питання про мову.

Один із високопоставлених працівників правоохоронних органів повідомляє, що в області є „значна *хворобливість* на наркоманію“, а тут треба було вжити слово *захворюваність*. Тут же: це подія річної давнини“, а треба було сказати „подія річної давності“.

У розповіді про Другу світову війну чуємо таке: „За *свідомством* очевидців Гітлер жодного разу не вийшов на поверхню...“ Тут російське *свидетельство* треба було перекласти як *свідчення*: „за *свідченням* очевидців...“ А ось українське радіо передає казочку для дітей, у якій прозвучала така фраза: „Хто не принесе

шовк, той *відвідає* на собі палок“. У російському оригіналі казки було „отведает палок“, тобто той, хто не принесе шовку, скуштує палиць, відчує на собі палиці, удари. Відвідати ж можна когось вдома чи в якомусь іншому місці, якісь відомі історичні місця тощо.

Один високий державний керівник заявляє справедливо, що „українську армію не можна утримувати на *остаточному* принципі“, „Щоб наше Міністерство оборони не фінансувалось *по остаточному* принципу“, маючи на увазі, що наше МО не може фінансуватися за *залишковим* принципом. Слово *остаточний* у російській мові перекладається *окончателный*, а слова *остаточний* в українській мові немає взагалі.

Надзвичайно поширеною помилкою є вживання слова *рахую* у значенні *вважаю*. Кажуть: „Я *рахую*, що у цьому є великий плюс“, „Я *рахую*, що нам треба відмовитися від цього...“ і подібне. Рахувати можна гроші (у кого вони є, курчат (правда, хіба що восени), дітей і багато інших речей, які піддаються лічбі. А ось думку свою висловити відносно того чи іншого питання можна тільки словом *вважаю*! У російській мові лексема *считаю* уживається і при лічбі, і при висловленні своєї думки.

Є ще одна поширена помилка, яка потребує коментаря. Це неправильне вживання дробових чисел зі словом процент чи відсоток. Кажуть так: „План виконано на 88,5 *відсотків* (*процентів*)“, при цьому не беручи до уваги отих *п'ять десятих*. Сполучення *п'ять десятих* вимагає після себе родового відмінка, бо йдеться про п'ять десятих частин чогось цілого – відсотка (чи хай буде й *процента*). Отже, „план виконано на 88,5 *відсотка*“. Так само кажуть: „У мене вчора було *день народження*“, узгоджуючи слово *бути* не з *днем*, а з *народженням*, „був *день* (який)“, а не „було *народження*“.

Тут ми намагалися звернути увагу лише на окремі, найпоширеніші помилки, що допускаються у діловому та побутовому мовленні, а їх є набагато більше. Прикро те, що вони проникають у мову періодики, публіцистики, художньої літератури. Тепер, слава Богу, немає цензури, в Україні існує свобода слова (чомусь люди не хочуть усвідомити цього великого й важливого досягнення нашої держави), але разом з тим існує можливість для

публікацій різноманітних низькопробних у художньому та граматичному розумінні слова творів, які часто й тиражують ці грубі мовленнєві та стилістичні помилки. Тому треба, щоб при виданні нової книжки її уважно й пильно проглянув літературний редактор, який і застереже її від прикрих помилок, від надмірного проникнення в нашу мову російських варваризмів.

„АН НІТ, ЯК КАЖУТЬ У НАС“ АБО ПРО МОВЛЕННЯ В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ЗМІ

Завжди вважалося, що мова радіо, телебачення, театру повинна служити еталоном, зразком вишуканої літературної мови будь-якого народу. І дійсно, мову багатьох українських дикторів радіо й телебачення, акторів українських театрів можна вважати еталоном. Такі українські диктори, як Микола Козій, Людмила Дементьєва, Світлана Горлова, Віталій Розстальний, Алла Мазур, актори Богдан Ступка, Ольга Сумська, Федір Стригун та багато інших демонструють українську літературну мову найвищого зразка, своїм мовленням підтверджують, що українська мова дійсно заслуговує таких високих аксіологічних ознак і характеристик, як милозвучна, співуча, калинова, дзвінкова, сильна, могутня, гнучка, високопоетична тощо.

На жаль, список дикторів, які володіють бездоганною українською літературною мовою не надто широкий – значно ширший список тих, хто її калічить. А пояснюється це тим, що більшість із них у побуті, в сім'ї послуговується російською мовою, тобто насправді вони є російськомовними, а українською розмовляють лише перед мікрофоном, перед телекамерою чи на сцені. У людини ж, яка думає однією мовою, а говорить іншою, думка часто випереджує мовлення, і тому підсвідомо, спонтанно проривається час від часу слово чи вираз першої мови, тобто мови мислення. Особливо ця міжмовна інтерференція відчутна на фонетичному рівні, коли людина вимовляє українські звуки так, як їх вимовляють, наприклад, у російській. Прикладів такої інтерференції, російськомовного впливу є чимало і їхня кількість чимраз збільшується, оскільки зростає чисельність приватних телестудій, телеканалів, FM-радіостанцій, приватних друкованих видань, які в

усному та письмовому вигляді тиражують і утверджують ті чи інші помилки.

Коли в недалекому минулому всі засоби масової інформації були державними, тоді проводилися мовні семінари для журналістів, дикторів, існували служби, які видавали своєрідні ліцензії на мовлення, здійснювали контроль, вказували на ті чи інші „ляпи“ – мовленнєві помилки й що найголовніше – проводили атестацію журналістів на знання мови, уміння правильно користуватися нею. Зрештою, тоді вся діяльність ЗМІ піддавалася суворій цензурі, але позитивним моментом у тій системі був саме мовленнєвий контроль, і люди, які були покликані працювати зі словом, володіли ним бездоганно.

Тепер приватні теле- та радіостудії самі собі господарі, і хто як хоче, так собі й говорить. При призначенні дикторів телестудій часто, як виглядає, беруться до уваги в основному його (особливо її) фізичні дані, зовнішність, симпатична „бузя“, а не вміння правильно вимовляти українські звуки. Тому мусить існувати якась інстанція у столиці, в обласних центрах, яка б здійснювала атестацію певних категорій працівників засобів масової інформації на предмет бездоганного володіння державною мовою. Є нагальна потреба створення при державних адміністраціях відділів, які б контролювали стан дотримання Закону про мови в Україні, сприяли утвердженню державної мови в місті, районі, в області – у рекламі, на транспорті, на підприємствах, в установах та організаціях, у державних структурах. Треба, щоб і в державі функціонував орган, який кодифікував би й нормалізував мову, стежив за її розвитком, функціонуванням і час від часу видавав декрети й вердикти про узаконення чи вилучення з ужитку тих чи інших мовних явищ. Така система існує, наприклад, у Франції, де члени Академії Наук (вона має стабільний, кількісно замкнутий склад із 40 осіб), створеної ще в 1634 році кардиналом Рішельє, слідкують за чистотою французької мови, кодифікують її. Вони є найвищими арбітрами, що визначають правильність чи неправильність виразу, слова тощо. Вони можуть тижнями сперечатися, чи писати в слові одне г, чи два, але коли вже рішення прийняли, його повинні виконувати всі й обговоренню чи дискусіям це питання не підлягає.

А яка ситуація в Україні? У нас теж є висока інстанція, яка могла б і повинна б таки бути останньою інстанцією у мовних питаннях – це Інститут української мови Національної Академії Наук України. Але чи вирішує він ті питання, які підлягають його компетенції? На жаль, ні, бо нещодавно, наприклад, видав пропозиції щодо вдосконалення українського правопису, спрощення і полегшення його для користування, і ці пропозиції з наказу ще вищої „інстанції“ „поховали“, а точніше, заховали у довгій глибокій шухляді, бо, мовляв, населення (яке ще й не читало тих пропозицій), – проти змін у правописі. Шкода, що їх не читали й інші високі посадові особи, від яких залежало затвердження цих змін. Тепер, до речі, створена нова комісія для розгляду правопису, але судячи з її складу, зміни в правописі затверджені не будуть.

Повертаючись до мови сучасних засобів масової інформації, треба зазначити, що вона рясніє помилками, причому як в усному, так і в писемному варіантах.

Тут ми не братимемо до уваги лексичних росізмів, які частенько таки трапляються у мовленні журналістів радіо й телебачення. Вони часто „проскакують“ у мовленні журналістів, які ведуть репортажі експромтом, з місця, хоч це й не виправдує їх. Що ж до мовлення дикторів і їхніх виступів із офіційними повідомленнями, то тут тексти піддаються уважнішому редагуванню і лексичні помилки зустрічаються рідше. Зате скільки хочеш є помилок фонетичного та граматичного плану. Відразу зазначимо, що всі вони виникають унаслідок російськомовного впливу.

Найпоширенішою фонетичною помилкою є м'яка вимова шиплячого приголосного звука [ч]: *цьоловік, цьоботи, шцьо, цього, цьому, чьай, чьас, чьорт* і под. Така вимова має постійну прописку на третій івано-франківській телестудії, на радіостанціях „Ніко-FM“, „104-FM“, „101-FM“, на багатьох столичних телестудіях. М'яка вимова [ч'] є нормативною для російської мови, м'яко шиплячі вимовляються в гуцульських говірках (правда, не в усіх), і так само м'якими є всі шиплячі в чеській мові. В інших слов'янських мовах шиплячі ствердили не менше, як 1000 років тому. Зрозуміло, що на дикторів АУ студії Паліни Ковальо-

вої та Алли Пасс не міг вплинути ні гуцульський діалект, бо вони, здається, далеко не гуцулки, ні чеська мова, бо вона теж надто далеко від Івано-Франківська. Це вплив російської мови, якою вони користуються щоденно. виправити ж цю ваду зовсім не важко – треба тільки не дотулювати кінчик язика до зубів, а підігнути його більше до піднебіння, і тоді вийде твердий [ч].

Дуже поширеною помилкою дикторів радіо й телебачення, яка, на жаль, завойовує все ширші простори українського мовлення, є оглушення гортанного дзвінкого приголосного [г]. Цей звук виник ще в давньоукраїнській мові теж не менше як тисячоліття тому на місці проривного задньоязикового звука [г], і відразу він став вимовлятися дуже дзвінко, майже без шуму, про що свідчать часті пропуски літери на позначення цього звука в давньоукраїнських пам'ятках. В італійській мові й нині є так звана „німа“ фонема [h], яка пишеться в слові, але не читається. Щось подібне було і в українській мові. Що ж до російської мови, то тут ця фонема (звук) узагалі відсутня. У росіян є тільки [г] і [х], якими вони й заміняють українське (та й не тільки українське) [г]. Тому не дивно, що німецьке *Bethoven* росіяни вимовляють *Бетховен*, *Hände hoch!* (руки вгору!) – *хенде хох*, *Ганс* – *Ханс*, *Гофман* – *Хофман*, англійське *hit* – *xit* (*xit-парад*), *hot-dog* – *хот-дог* і т. под. А що ж виходить у них із українських слів? Тут вони вимовляють звук між [х] та [г], але в когось переважає перший, у когось другий. У диктора студії „1+1“, який анонсує наступні передачі й озвучує „з-за кадру“ рекламу (школа, що ніколи його не покажуть і не назвуть прізвища) *пригодницька комедія* – це *приходницька комедія*, *гори* – це *хори*, *вимагав* – *вимахав*, пиво „Рогань“ – „Рохань добре!“ та інші. Багато подібних помилок у диктора українського радіо (зі стажем!) Надії Кашперовецької. *Нагальна потреба* у неї – *нахальна*, *негарний* – *нехарний*, *голова* – *холова*, *геть* – *хеть*, *гірко* – *хірко*, *галявина* – *халявина* тощо. Подібні помилки допускає п. Дяченко, який веде гумористичну програму „3x4“ й ті, що озвучують телекурйози (*гудіти* – *худіти*, *догодила* – *доходила*, *багато* – *бахато*, *герой* – *херой* та інші). Грішать цим і працівники івано-франківських FM-радіостанцій („Вежа“, „Ніко-FM“). Шкода, що таку вимову допускає, очевидно, вважаючи, що так треба, талановита і відома в Україні

актриса Івано-Франківського муздрамтеатру (уродженка нашої області) Жанна Готвянська. Дехто за російським зразком вимовляє на місці українського [г] проривний [г], як, наприклад, Наталія Кондратюк (*Луганська область, гірко і т. ін.*).

Російськомовну в житті людину можна легко впізнати за оглушенням губно-губного приголосного [в], що в українській мові повинен вимовлятися як [ў], тобто [у] нескладовий. Він тільки позначається літерою в (у білоруській мові для нього є спеціальна літера – ў), але вимовляючи його, губи стулювати не можна. Отже, треба вимовляти [*заўтра, воўк, жоўтий, читаў, писаў, студентіў, голіў*] тощо. Одеситка ж Людмила Добровольська, яка веде ТСН на студії „1+1“, вимовляє цей звук, як у російській мові, – оглушено, тобто, як [ф]: *курціф, учніф, академікіф, більше літакіф, рокіф, автошляхіф, Сполучених Штаціф, турисціф, депутаціф, товаришіф, Пафка Корчагін, належаф, говориф, заявиф, прибуф, казаф, стаф, Новомиколаїфка* та багато інших. Ця орфоепічна помилка характерна й іншим російськомовним громадянам.

Що ж до Л. Добровольської, то вона гарно виглядає на екрані, але допускає ще одну серйозну орфоепічну помилку у своєму мовленні. На зразок російської вимови вона практикує так зване дзекання і цекання. Це явище властиве також білоруській та польській мовам, але українській воно протипоказане. Ідеться про вимову м'яких [д'], [т'], які диктор вимовляє як [дз'], [ц']. Ось приклади її вимови: *дзівчина; студзія; здзібносці; трагедзія в Альпах; подзії у свіці; вцілений (втїлений) у жицця; не цільки я; але й уся команда; дванадзцяць; п'ятнадзцяць; о шістнадзцяцій години; о дваццяцій дваццяць* тощо.

До фонетичних помилок належить також досить поширене явище опускання так званого інтервокального [j] (йота). Вимова слів без йота типу *Україна, іх (іх), читає, знає, головоу, ногоу* і под. властива для Василя Климчука (передача „Доброго ранку, Україно!“), Л. Добровольської, Н. Кондратюк та інших.

Як було зазначено, у мовленні журналістів зустрічається чимало й граматичних помилок. Перш за все треба відзначити, що не всі вивчили ще в школі тему „Відмінювання українських числівників“. Тому Н. Кондратюк, наприклад, каже: *сто тридцяти*

трьох (треба: *ста...*), *чотириста тридцять одного* (треба: *чотирьохсот тридцяти одного*), *п'ятдесяті, шестидесяті* (треба: *шістдесяті, п'ятдесяті*). Допускають подібні помилки й журналісти місцевих телестудій.

Поширена помилка – неправильне вживання відмінкових закінчень іменників. Так, плутає закінчення та ж Н. Кондратюк (*зіб- рали по 28 ц з гектару*), та ж Л. Добровольська (*ультиматума, чотири літака, два мільйона*), та ж Н. Кашперовецька (*зайшов до офіса, до кабінета, запиши адресу коледжа, Сергію Бондаренко – дав. відм.*) тощо. Н. Кашперовецька каже „*вибач мене*“, Тетяна Цимбал – „*дякуємо вас*“, Оксана Білоножка – „*дякуємо Президента за присвоєння нам звання*“. Винні тут російські дієслова *извинить, благодарить*, які вимагають родового відмінка. В українській дякуємо, вибачаємо *кому*, а не *кого*. Тележурналіст Євдокія Колесникова, мабуть, не знає, що в українській мові є кличний відмінок, і в звертанні треба використовувати форми саме в кличному відмінку. Вона звертається до хлопця, який має автомашину: „*Їгорьок, шчьо ти хочеш купити на них?*“ (на гроші). До другого: „*Вовчик, а шчьо таке гроші?*“ До дівчини: „*Катюша, не дивлячись на те, що наша програма...*“ Іншого разу: „*Ан ніт, як кажуть у нас в народі...*“ У якому це „народі“ кажуть „*ан, ніт*“? – хотілося б спитати п. Колесникову.

У журналістів Н. Кондратюк та Л. Добровольської інколи відсутнє чергування голосних у коренях слів, зокрема, чергування *і/о*: *високого гістя, з барабанним дрібом, Антіна, Чорновіла* (треба *гостя, Антона* тощо). До речі, треба витримувати чергування і в прізвищі *Білозір*: *Білозора, Білозорові*. Не рекомендується витримувати таке чергування лише в прізвищах прикметникового типу *Петрів, Романів, Гаврилів* і под., бо при відтворенні форми називного відмінка не зрозуміло буде, чи це був *Петрів*, чи *Петров, Романів*, чи *Романов*. Тому в непрямих відмінках треба зберігати [i], і це дасть можливість уникнути неправильно прочитання українського прізвища: *Петрів – Петріва, Романів – Романіва*.

Це лише деякі помилки, виявлені в усному мовленні працівників ЗМІ. Немало їх трапляється і в писемному, тобто в газетах та журналах, але це вже тема для наступної розмови. Так само

спеціального розгляду вимагає мова дубльованих українських фільмів, особливо тих, які озвучує по-українськи студія „Хлопушка“ (не „Хлопавка“!). Сумніваюся, чи там є хтось, що в житті послуговується українською мовою, бо українські слова там майже суцільно вимовляються по-російськи. Колись після демонстрації фільму „Бейжа“ режисер дубляжу Борис Нобієрідзе (чи це не міг бути українець, який знає досконало мову?) мало не з насмішкою заявляв, що „для України проведені 63 уроки [ідеться про 63 серії – М. Л.], на которых звучал хороший украинский язык“ та ще 25 серій „Роксолани“. І в одному, і в другому фільмі мову акторів (за винятком Ольги Сумської) назвати українською можна було тільки з великою натугою. Це були скоріше уроки як не треба говорити, демонстрація мови, яку не можна вживати. У „Роксолані“ чомусь навіть галичанина Петра Бенюка дублювали. Складається враження, що спеціально хотіли зробити, щоб було гірше.

Було б логічно, якби всі чужомовні кіно- чи телефільми дублювали українською мовою. Або щоб був хоча письмовий переклад у титрах. Переклад російськомовних стрічок трапляється рідко, але зате помилок там – не злічити! Так, на УТ-1 пізно ввечері одного разу демонструвався якийсь російськомовний телефільм з українськими титрами, які набирала людина, що зовсім не володіє українською мовою і навіть букв українських не знає, бо слово *місяця* у неї – *мисяця*, *платонічно* – *платонично*, не має умов (*немає* треба було написати разом) *всеж-таки* (правильно – *все ж таки*), *я в вас учусь* (треба: *я вчуся у вас*), *з любой нагоди* (треба: *з будь-якої нагоди*), *ціх* замість *цих* і т. ін.

Хтось може сказати, що наша держава має нині важливіші справи, ніж боротися з чужомовними впливами. Але з нашої мови й так уже досить насміхаються усякі російськомовні гумористи і тим ображають нашу гідність, тому ми до цього не повинні бути байдужі.

„ЛЮБІТЬ ЇЇ... ВО ВРЕМЯ ЛЮТЕ ...ЗА НЕЇ ГОСПОДА МОЛІТЬ“

(Інтерв'ю для газети „Нова Зоря“,
березень 2002 року)

Саме цей, сповнений непереборним оптимізмом і водночас тривогою заклик Великого Кобзаря ми винесли як заголовок до сьогоднішньої розмови у вітальні „Нової Зорі“. Геній Тараса Шевченка промовляє до нас цими пророчими словами крізь півтора столітню товщу років, аби нинішнє покоління пам'ятало, що Україна була і є для нас найбільшою цінністю. Як і в його часи, так і тепер стоїмо перед загрозою втрати своєї національної та духовно-культурної окремішності. І втратимо її, безперечно, якщо дозволимо їй надалі зневажати свою мову і культуру.

Сьогодні, на маргінесі Шевченківських днів, про ці некучі проблеми розмірковує професор Микола Лесюк, декан філологічного факультету, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського університету.

„Нова Зоря“: *Пане Миколо, чому на Вашу думку, українська мова у своїй нібито незалежній національній державі опинилася на межі виживання?*

М. Лесюк: На початку 90-х років, коли ми тільки мріяли про незалежну, самостійну Україну, я багато виступав перед населенням нашого міста й області з лекціями про становище української мови в Україні. Тоді ми, отримавши тяжку спадщину від шовіністично-комуністичної системи, мали світлу надію, що варто тільки Україні укріпити себе як державу, то восторжествує і її державна мова. І це в принципі правильно. Я часто цитував тоді письменника Володимира Яворівського, якого, як і Дмитра Павличка, вважаю народним трибуном, що матимемо свою мову тільки тоді, коли матимемо свою справжню державу. А хіба ми

вже маємо її? Чомусь ніхто не наважується сказати твердо і впевнено, що ми маємо вільну, незалежну Україну. Навіть у Вашому питанні є слово „нібито“. І я теж завжди вставляю це слово. Але тоді ми були сповнені ентузіазму, оптимізму, віри, що таки збудемо і збудуємо свою справжню державу. Тоді й п'ята промосковська колона в Україні, наші „визволителі“, були принишкли, кинулися масово вивчати державну українську мову. Та дуже швидко оговталися, бо побачили, що їх на їхніх керівних кріслах ніхто не збирається екзаменувати на предмет знання державної мови. Побачили, що „хохли“ навперербій розшаркуються перед ними в своїй гіпертрофованій толерантності, аж захлинаються в запевненнях у своїй великодушній, благородній лояльності, мовляв, „нічево, говоріте па-русскі, ми вас прекрасно розуміємо, даже, когда ви нас куда-то посилаете, ми даже й самі можемо калякати на вашем языкє“, то й вирішили, що їм нема потреби вивчати й шанувати мову народу, серед якого живуть. Більше того, треба зробити в його державі й надалі панівною, „офіційною“ мову, що була в Україні панівною більше трьох століть. І впродовж цих десяти „українських“ років усе роблять, щоб досягти своєї підлої, підступної мети. Добре, що мають добрий інструмент у своїх руках, що мають через кого втілювати свої плани. Варто було тільки Президентові під час своєї першої інаугурації затнутися, що зробить російську мову офіційною, як стали масово закриватися українські школи та українські класи, як перестали виходити українські газети, як почали згортатися українські видавництва, як почали масово плодитися російськомовні FM-радіостанції, російськомовні телеканали, як накиннулися на українського обивателя, мов сарана, різні хохлуйсько-російсько-жидівські „гумористи“ типу Верки Сердючки, усякі „Гусаки“, „Мамаду“, „Кролики“, Джентльмени“, Якубовичі і їм подібні, як стали висміювати, зневажати цього „хохла“ та його мову. А братія мовчить собі, розвісивши вуха, та час від часу ще дякує і в долоні плеще... А що „гарант“? Та він і не збирався гарантувати недоторканість нашої мови. На моє особисте до нього питання, під час зустрічі в Прикарпатському університеті, чи збирається він уживати якихось радикальних заходів з метою утвердження в Україні української мови, він відповів, що бесіди не може бути

про якісь радикальні кроки, що мову треба утверджувати еволюційним шляхом, поступово, щоб не образити російськомовних наших братів (добре, що хоч деколи, сп'яну ще „українопоющих“). А скільки триватиме ця еволюція, ніхто не знає. Колись Дмитро Павличко сказав, що скільки клубочок намотувався, стільки його й розмотувати треба. Але ж цей клубочок москалі намотували нам 350 років, тож не можемо ми чекати ще стільки, щоб Україна заговорила по-українськи! Його треба розрубати, цей клубок, одним махом. **В Україні – українська мова – і баста!** Кому не подобається – мішок на плечі і гаравус, як казала моя бабця. Але тут знову замкнуте коло, знову повертаємося до Президента. Він, як з усього видно, не дуже вболіває про свою мову і про свою культуру, бо українська мова для нього чужа, як чужа й українська культура. Для нього найвищий авторитет у культурі – відомий одеський акордеоніст Табачник, до якого він щороку приїжджає на його гучні „вечорниці“. А тепер у нього думки спрямовані на те, як привести до влади, до парламенту свою братію, яка б йому забезпечила третю каденцію президентства. Отож завершуючи відповідь на це питання, можна б її коротко сформулювати так: якщо буде справжній український Президент, справжній українець, як був, наприклад, В'ячеслав Чорновіл або яким, за певних умов, міг би стати Віктор Ющенко, то буде справжньою газдинею в своєму домі й українська мова. **Поки ж не буде справжнього гаранта українства в Україні, то й нидітиме наша мова, під загрозою буде й саме українство.**

„Нова Зоря“: Хоч Ви вже частково про це говорили, але все ж, чи може українська влада – Президент, парламент, уряд – повернути українській мові властивий їй статус: стати і державним, і справочинним, і суспільним засобом спілкування?

М. Лесюк: Безумовно можуть. Але не цей Президент, не цей парламент (та йому вже лишилося дихати недовго) і не цей уряд. Про Президента ми вже вели мову. Парламент – наполовину російськомовний. Чи хоч раз спікер зробив комусь із депутатів зауваження, що він ігнорує державну мову? Я такого не чув. Та й закон треба, щоб був: у парламенті офіційні виступи – **тільки державною мовою!** Але ж цей закон, на жаль, нам не можуть

затвердити ні в Америці, ні в Канаді, ні в Намібії! Його може прийняти тільки український парламент. Ось Вам знову замкнене коло! Хочемо чи ні, мусимо повертатися до виборів. Чи проголосують мудро наші громадяни? Яким буде майбутній парламент? Чи буде він український? Якщо буде, то буде жити й мова. Від парламенту буде залежати й те, яким буде уряд. Якщо буде прем'єр українець, але не такий, що почав говорити по-українськи на другий день після призначення його на посаду, а такий, що всмоктав цю мову з молоком матері, то українська мова може повернути собі цей гоноровий статус. Навіть, якби й не міняли Закону про мови. Навіть при тому, що був прийнятий у 1989 році, мова добре б себе почувала. Але треба, щоб він виконувався, а це, звичайно, залежить від уряду.

„Нова Зоря“: Попередній уряд Віктора Ющенка намагався запровадити на законодавчому рівні нові правописні норми української мови. Чи ці норми сприяли б утвердженню авторитету української мови і чи сприйняло б їх наше суспільство? Чи пропонувані норми мають шанс бути запровадженими?

М. Лесюк: Для мене особисто це дуже болюче питання. Я дуже гаряче бажав, щоб тих 19 правил, які запропонувала Правописна комісія, були прийняті. Я роз'яснював їх, пропагував. У газеті „Анонс-Контракт“ у лютому минулого року була опублікована моя стаття „Багато галасу даремно“, а в Тернополі восени минулого року були видані матеріали наукової конференції „Мова і культура нації“, де також надрукована моя стаття „Правопис – справа державна“. Але таке в нас суспільство, що жодна добра справа не пройде, бо починають утручатися некомпетентні люди, які, однак, вважають, що саме вони – це остання інстанція, яка має приймати рішення. Було багато таких людей, що навіть не читали тих правил, але виступали проти. Зрештою, це практика відома. Не читав, не чув, але категорично засуджую. Так вийшло й з правописом. Хотів добру справу зробити директор Інституту української мови академік Василь Німчук, але не дали йому. Ці нові правила треба було запровадити без особливого розголосу, і тоді суспільство не те, що сприйняло б їх нормально, а ще й подякувало б. Ну, наприклад. Є в нашій орфографії апостроф для позначення роздільної нимови приголосних. Стави-

мо його після твердих приголосних перед буквами *я, ю, є, ї*. У своїх словах і в запозичених. Але в запозичених не в усіх. Наприклад, у слові *комп'ютер* правопис рекомендує його ставити, а в словах *бюро, пюітр, бюджет* і подібних – ні. А хіба український мовець не однаково вимовляє всі ці слова, не так само, як, наприклад, слова *б'ю, п'ю*? Хіба *бюро* вимовляється не так, як *комп'ютер*? То чому ж писати їх по-різному? Ось і була пропозиція ставити апостроф у всіх іншомовних словах. „Ан ніт“, як каже журналістка українського телебачення Колесникова, ще й додаючи при цьому „як кажуть у нас в народі“, навіть не підозрюючи, що це не в *нашому* народі так кажуть, а в *їй*, в *їхньому*, в московському.

Були в тих правилах і інші слушні пропозиції, але намагання правописної комісії віддати належне історії, повернутися подекуди до історичних, питомих форм, спростити і полегшити правопис виявилися марними. Президент України розпорядився відкласти затвердження правопису і продовжити його обговорення. В обговорення ж включаються часто люди, які б воліли писати своїм власним правописом, так, як вони уміють, тому й сприймають у штики кожную мудру і слушну думку. Виглядає, що зміни в правописі не будуть затверджені взагалі.

„Нова Зоря“: *Сьогодні найбільшу русифікаторську функцію виконує телебачення. Щораз більше програм транслюється мовою сусідньої держави, а передача з дикунською назвою „Діканька“ покликана ще й відверто зневажати національні почуття мільйонів українців. Чи є в нашому суспільстві й державі потуга, здатна зупинити цю катастрофічну навалу русифікації, а отже, – й денационалізації?*

М. Лесюк: Так, це велика наша біда. Усі телеканали запродали людям, які не ідентифікують себе як українці, яким байдужа українська мова й українська держава. Десь там трохи для годиться щось поговорять, покажуть по-українськи – і знову – „на понятном“. Ну, нехай ще приватні телеканали. Але від них абсолютно не відрізняється й перший національний канал! Власне, на ньому показують „видатного“ шоумена Якубовича з його нашішками та „зню-счя-ннями“, як він спеціально викривляє, з українського телеглядача та з учасників гри. Як могла дирекція

національного, а отже, державного каналу погодитися на таку зневажливу для цілої України назву „Діканька“, не знаю. Я інколи з люті й безсилля, як той страус, що ховає голову в пісок, просто перемикаю канал, не дивлюся ці „шоу-шедеври“. Але ж їх дивляться інші, та ще й плещуть, та хвалять, та захоплюються тою дешевизною. Ї нема потуги в державі, щоб могла зупинити цю чужомовну шовіністичну вакханалію, цю навалу, інвазію псевдоросійської поп-культури. Це може тільки український Президент і український уряд, але поки там править бал російськомовна еліта, добра не буде. Як клин вибивають клином, так і тут, очевидно, треба доброї дубини, щоб вибити чужий дух з урядових кабінетів.

„Нова Зоря“: *Ви – депутат обласної ради, голова комісії з питань освіти, науки, культури, спорту і туризму. Чи порушували Ви питання утвердження нашої мови на обласному рівні?*

М. Лесюк: Те, що люди у нас розмовляють у більшості по-українськи, ще не означає, що з мовною ситуацією усе гаразд. У нас в області існують усі ті проблеми, про які я вже говорив. Тому сесія облради розглядала ці питання неодноразово. Ї все ж, як бачите, полиці книгарень забиті російськомовною літературою, радіоефір заповнений „шедеврами“ російськомовної естради, такою ж музикою вас частують у сучасних корчмах, у громадському автотранспорті. Тому є над чим працювати і тим депутатам, які прийдуть після 31 березня. Зрештою, не тільки депутатам. Над цим повинні працювати всі, кому небайдужа доля України, її мова і її культура.

„Нова Зоря“: *Нещодавно світ відзначив Всесвітній день рідної мови, запроваджений ЮНЕСКО. У нашій державі він був відзначений дуже мляво, якщо не сказати – байдуже, чого не скажеш про сусідню маленьку Молдову. Саме того дня комуністичний уряд Молдови під тиском всенародних маніфестацій скасував свій указ про надання російській мові статусу офіційної. Чи приклад молдовської молоді не мав би надихати нас, особливо нашу молодь, на відстоювання прав української мови і нашої національної гідності?*

М. Лесюк: Цілком з Вами згідний. Я навіть не чув, чи було десь сказано щось на радіо чи телебаченні про цей день. У нашому університеті, правда, ми провели конкурс на кращого знав-

ця української мови у рамках Міжнародного конкурсу імені Петра Яцика. А щодо Молдови, то вона дійсно може служити прикладом для нашої молоді й не тільки молоді в тому, як треба шанувати свою мову і свою культуру. Комуністичний режим цієї держави потерпів фіаско, народ Молдови повстав, і це теж, думаю, протверезить гарячі голови ревних прихильників комуняк у нашій державі. Добре, що показали цей молдовський сюжет у телемості „Київ–Москва“, який наочно продемонстрував справжнє обличчя московських шовіністів Познера та іже з ним, які всіляко нав'язують Україні російську мову, намагаються вибороти для неї „офіційний“ статус. Дуже тяжке враження було після цієї передачі. Ї сором за наших українців, які так запопадливо клянуться в любові до старшого брата і його мови... Чому з нашої сторони ніхто не говорив по-українськи? Якщо для нас їхній „язик“ „понятний“, то чому б вони не мали „понімати“ нашої мови? Чи вони дійсно такі тупі?

„Нова Зоря“: *Важливим фактором утвердження української мови став перехід в УГКЦ та деяких інших національних Церквах на Богослужіння з церковнослов'янської мови на українську. Ви належите до тих українських науковців, які працюють над удосконаленням літургійних текстів згідно з нормами сучасної української літературної мови. На якому етапі перебуває ця відповідальна праця?*

М. Лесюк: У жовтні 2000 року я брав участь у цікавій науковій конференції „Християнство й українська мова“, яка відбулася в Інституті української мови Національної Академії Наук у Києві. Вона була організована цим Інститутом, зокрема, його директором академіком Василем Німчуком спільно зі Львівською Богословською Академією. З доповідями виступали як мовознавці, так і відомі в Україні духовні особи, і всі прийшли до єдиної думки, що настала крайня пора впорядкувати українські варіанти основних релігійних текстів – Святої Літургії, молитов тощо. В. Німчук сам активно займається цим питанням, він ще колись на Другому світовому конгресі українців у Львові виступав з такою доповіддю. У мене теж є напрацювання в цьому напрямку, але треба почекати вже результатів праці комісії, яка була створена спеціально з цією метою.

„Нова Зоря“: Ви один із небагатьох прикарпатських учених, хто відкрито декларує свою християнську віру. Які, на Вашу думку, перспективи поширення Закону Божого у середовищі українського учнівства та студентства і чи вплинуло б упровадження такого предмету в навчальний процес на підвищення духовного рівня нашої молоді і зміцнення авторитету української мови зокрема?

М. Лесюк: Я нещодавно виступав на вченій раді нашого університету і свій виступ почав зі слів Святішого Отця Івана Павла II, що ігнорування релігії в освіті – це помилка перспективи, що треба відчинити двері навчального процесу для релігії і релігійного виховання. Тоді було б менше вбивств, розбоїв, грабунків, згвалтувань, інших інцидентів, притаманних розбещеному суспільству, у якому немає справжньої влади. Я говорив про необхідність упровадження в навчальний процес релігійної етики моралі чи Закону Божого, про необхідність збудувати на території університету капличку, про бажання студентів факультету розпочинати навчальний тиждень спільною молитвою чи молебнем і т. ін. Зал сприйняв позитивно мій виступ. Тепер уже створений комітет для організації будівництва каплички. Але в навчальний процес упроваджувати якісь релігійні предмети не будуть, бо немає вказівки зверху. Того, що Президент може тримати свічку і хреститися в церкві (переважно Московського патріархату), ще недостатньо, щоб запровадити релігійне виховання молоді в державі. Треба чекати. А те, що релігійне виховання сприяло б і вихованню національної гідності, сумніву немає. Отже, маймо надію на Бога, що Україна стане справжньою християнською державою, яка дбатиме про гідність своєї мови, культури, про гідність і гонір свого народу.

НАГНІТАННЯ УКРАЇНОФОБСЬКОЇ ІСТЕРІЇ

Росія завжди мала Україну тільки за сировинний придаток, за джерело дешевої, точніше, безплатної рабсько-кріпосницької робочої сили; російський імпер-шовінізм завжди зневажав український народ – свого „молодшого“ брата, його мову, культуру, історію, брутално й нахабно присвоївши собі статус „старшого“ лише тому, що мав більше грубої, дикої сили, більше власне цієї бруталності і нахабства.

Російські історики-погодінці намагалися довести, що територію України здавна заселяли великороси, що Київ завжди був російським, а вкраїнці прийшли на Україну аж після татарщини десь аж із Карпат, витіснивши при цьому великоросів на схід (уявляєте, які мали бути сильні тоді українці? Не те, що тепер!). Відповідно до цієї концепції була побудована й інша. Відомі російські шовіністично налаштовані професори-мовознавці П. Лавровський (який, правда, жив і працював у нас у Харкові), О. Соболевський, Т. Флоринський (який теж представляв п'яту російську колону в Київському університеті) стверджували, що самостійною є лише російська мова, а українська утворилася значно пізніше десь на Прикарпатті (слава Богу, що хоч тут їх тоді не було!) і є лише діалектом російської. Щоб не бути голослівним, наведу кілька висловлювань „старшобратніх“ науковців. Так, згаданий Тимофій Флоринський у книзі „Малоруський язык и „українсько-руський“ літературний сепаратизм“, що була видана в 1900 р. в Санкт-Петербурзі (вона викликала була бурю протестів українських учених, спричинила цілу лінгвістичну війну), заявляв, що „малорусский язык есть не более как одно из наречий русского языка, или другими словами, он составляет одно целое с другими русскими наречиями“ і „выделение малорусского [языка] из русской диалектической группы в какую-либо особую группу в такой же степени немислимо, в какой немислимо и выделение,

наприклад, великопольського, силезського і мазурского наречий із польської діалектичної групи або моравського наречія із чеської діалектичної групи“. Тепер, звичайно, ніхто не може заперечити автентичності й самостійності української мови. Але апологети російського шовінізму й надалі активно мусують такі й подібні до цих думки. Так, у книзі, виданій уже в 1998 р. (!) в Москві під назвою „Український сепаратизм в Росії“, зібрали всі найреакційніші антиукраїнські статті, у яких доводять, що ніякої української мови немає, що це діалект російської, зіпсований польською мовою, і т. ін. (див. про це вище). Вони вважають, що поняття „Україна“, „український народ“, „українська мова“ – це „фетиши, створені ідеологією наших ворогів“. Люди добрі! Вдумаймося у ці слова! Нас відверто називають „ворогами“ тільки за те, що ми хочемо мати свою державу і свою мову! Уже російське криваве „солнце“ зійшло над Чечнею, у кожній теле- чи радіопередачі звучать заклики „добивать, добивать!“, і навіть С. Доренко, журналіст, на якого моляться наші телеглядачі, так заявляє, а потім з глибоким підтекстом запитує молодого заурманеного, ураженого бацилою російського шовінізму військово-службовця в Чечні: „А что делать с теми, что подрастают?“ Відповідь: „добивать“ або „убрать на Колыму, пусть там живут“.

Чеченію добивають, „утюжат“ бомбами і вогнем гармат, скоро, мабуть, і з гір чеченських зроблять рівнину. А тепер треба шукати новий образ „ворога“. Тепер потрібна нова істерія, яка б об'єднала „русских“ перед виборами нового імператора, тепер Жириновский, слава Богу, уже експретендент на високий кремлівський престіл, ще не обмивши своїх брудних чобіт в Індійському океані, як це він гострився зробити, уже вказує перстом на Київ, на Україну, уже збирається іти „отдыхать“, тобто гріти свій пупець під Одесу чи в Крим. „Києву кінець“, заявляє цей ненажерний україножер, який планує забрати у нас Чорноморський флот, потім Крим, а потім інші території, а потім, звичайно, й цілу Україну.

Тепер московські (з подачі українських) українофоби розгортають ще одну кампанію нібито на захист „русских в Україні“, що тут нібито пригнічують їх національні права. Те, що винищують цілий народ, – це нічого, це можна. А те, що українці хотіли

б мати у себе в Україні хоч один український телеканал, що хотіли б чути і в парламенті, і в уряді, і в офіційних державних установах державну мову, що хотіли б позбутися цього масового російськомовного інформаційного терору – це вже зась! Це вже „угнетение прав русскоязычного населения“.

Сумні ці роздуми. Люди часто запитують: „Чи ми встанемо колись із колін?“ Хочеться вірити, що встанемо, що будемо мати свою мову і свою українську культуру, що ніякі кобзонівські масони чи масонівські кобзони не нав'язуватимуть нам союзу „с матушкой-Россией“. Але треба більше принциповості, треба, щоб зубастішим був наш уряд. Треба, щоб представники влади твердо стояли на українських позиціях. Коли одна з відомих українофобок, колишня журналістка українського телебачення, а тепер ОРТ Н. Кондратюк, яка, до речі, колись дуже активно виступала проти українського „руха“, пропонує, щоб „не давить налогами русскую книгу, не запрещать“, що, мовляв, нехай українська книга перемагає у здоровій конкуренції, віце-прем'єр М. Жулинський не дав їй належної відповіді. Чому це уряд має виправдовуватися перед кимось? Мусить же бути газда в хаті! Наша держава, то й наші закони. Зрештою, Верховна Рада України обговорила 24 грудня 1999 р. „Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, 1992“, яка чітко витримується, аж „перевитримується“ в Україні. А Наталія Кондратюк (якби вже була якась Кондратьєва, то було б не дивно) пропонує здорову „конкуренцію“. Та яка ж це здорова конкуренція, коли вона вже давно нездорова, коли це експансія, інвазія, справжня агресія російської культури і, зокрема, російської книжки?! Чи може витримати таке засилля, нашестя, таку іншомовну навалу наша українська мова, наша естрада і наша книжка?! Тільки в тому разі, якщо її твердо й послідовно, не хитаючись і не озираючись, що там хтось скаже, підтримуватиме наш український уряд, якщо він матиме свій гонір і послідовно відстоюватиме честь нашої держави України.

2000 р.

ТО, МОЖЕ, ЗРУШИМО ЦЕЙ КАМІНЬ?

**(Доповідь на конференції Товариства української мови
імені Тараса Шевченка. – Квітень 1993 року)**

Усі ми добре пам'ятаємо той бурхливий 1989 рік – рік 175-річчя Великого Шевченка, рік пробудження нашої нації від тривалої комуністичної сплячки, рік, що був ознаменований створенням Товариства української мови, гарячим обговоренням проекту і прийняттям Закону про мови в Україні.

Ми раділи тоді, що наша мова все-таки виборола статус державної, що вона вже нарешті стане справжньою господинею у власному домі, ми раділи, що створені передумови для появи впевненості й надії, що для нашої мови минає пора безславна, що на цьому закінчується багатовікова історія її приниження і зневаги. Разом з тим, у всіх надовго в пам'яті залишаються прикрі спогади про обговорення й прийняття цього Закону на сесії Верховної Ради тоді ще УРСР, що викликало сльози печучого сорому за деяких „патріотів“ типу Крючкова, які на очах мільйонів телеглядачів знущалися з нашої мови.

І все ж закон було прийнято, і який би він не був, він послужив добрим імпульсом для відродження нашої мови. Ми пам'ятаємо, як заметушилися були чиновники, що не знали української мови, і стали записуватися на курси для її вивчення. Відбою тоді не було від телефонних дзвінків, не злічити тих, що вимагали: дайте викладача української мови! Але поступово ці чиновники побачили, що закони України не обов'язкові для виконання, що це часто тільки декларації, які видають бажане за дійсне, та й знову собі потихеньку перейшли на „общепонятний російський язык“. Якщо два роки тому в Києві таки вже звучала українська мова, то нині там знов не почути українського слова.

Слава Богу, у нас ситуація трохи краща, хоч, правда, і в нас, в обласному центрі, „стометрівка“ (вулиця Незалежності) кишить „бритоголовою“ російськомовною братією, але, знову ж таки слава Богу, не ця братія, хоч вона й добре розперезалася, визначає обличчя нашого міста. Згадаймо, два-три роки тому – на кожному кроці – реклама, афіші, вивіски, оголошення, плакати – все нагадувало тобі що ти „гражданин великої і неделімої“, що твоя адреса „Советській Союз“. Нині в центрі міста цього не видно, хоча, якщо дуже захочеш, знайти ще можна.

Отож хто б там що не говорив, а Закон, хоч і повільно, але виконується, і в цьому велика заслуга насамперед наша, тобто Товариства української мови.

Нині, можливо, немає потреби перелічувати все, що робило Товариство. Але робило воно чимало, щоб Закон про мови виконувався, як належить. Крім того, поряд з практичними заходами щодо втілення в життя Закону Правління обласного Товариства ще й спонукало до дії владні структури. Саме на домагання правління Товариства у травні 1991 року облвиконком прийняв постанову „Про реалізацію в області Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Україні на період до 2000 року“. До речі, ми повинні подякувати редакції газети „Новий час“, яка надрукувала ще в квітні 1991 року цю Державну програму, бо більше жодна газета її не публікувала.

Отже, цією постановою облвиконкому були затверджені „План упровадження в області Закону про мови...“, а також склад комісії облвиконкому з упровадження Державної програми. На жаль, вона так ні разу й не зібралася, і тому, напевно, й члени комісії не всі знали, що вона існує і що вони є її членами. Думаю, що в цьому можна б переконатися, якби спитати про це, наприклад, С. І. – генерального директора ВО „Івано-Франківськтурист“, у якому всі екскурсії велися, та й ведуться російською мовою. Уся наочна агітація, документація – російськомовна; про це можна б спитати й Д. Б. – начальника управління ДАІ обласного управління внутрішніх справ; С. П. – начальника ВО „Облавтошлях“; СТ. – начальника обласного виробничого управління зв'язку, яке й надалі є розплідником

русифікації, та багатьох інших людей, від яких значною мірою залежить мовна ситуація в нашій області.

Додам, що якби ця державна комісія запрацювала, то ефект був би відчутний, ми давно позбулися б тих негативних фактів, які ще мають місце у справі виконання Закону про мови і Державної програми. Однак пішов її голова пан Є. Чучук, і комісія розпалася. Очевидно, обласна державна адміністрація, повинна була, як спадкоємниця облвиконкому взяти під контроль виконання Закону про мови і, зокрема, роботу цієї комісії.

Не можна, правда, сказати, що облдержадміністрація не займалася цим важливим питанням. Так, у серпні 1992 року правління обласного Товариства надіслало на ім'я представника Президента України в області п. В. Павлика листа з виписаними з Державної програми статтями, виконання яких повинно було бути завершеним у 1992 році. Через якийсь час представник Президента видав розпорядження „Про хід виконання в області Закону України «Про мови в Україні». Отже, є надія, що цей закон таки виконуватиметься.

У розпорядженні правильно зазначається, що на деяких підприємствах не приведені у відповідність із законом наочна агітація, виробнича документація, наліпки на готовій продукції, зволікається заміна вивісок, виготовлення печаток, штампів, бланків різноманітних документів українською мовою тощо.

У багатьох бібліотеках, як зазначається в розпорядженні, не створено належних фондів української художньої та суспільно-політичної літератури, особливо книг з історії України, творів репресованих авторів.

Слабко висвітлюється хід виконання чинного законодавства про мови в засобах масової інформації. Ще не все зроблено, — констатується в розпорядженні представника Президента, — для впровадження Закону про мови у військових частинах, в установах цивільної оборони тощо.

Це можна підтвердити багатьма прикладами, які є в нашому розпорядженні.

Найперше, що впадає у вічі, — застаріла, а часто й російськомовна наочна агітація, вивіски, різноманітні стенди, оголошення і т. п. Ось, скажімо, в Івано-Франківську між вулицями Шевчен-

ка та Гетьмана Мазепи (навпроти обласної лікарні) у внутрішньому дворі був колись агітмайданчик, де комуністичні ідеологи вели моральну обробку мешканців сусідніх будинків. Там є сцена, екран, комплекс монументальної наочної агітації. Сцену помаленьку розтягають (дошки), лавочки вже розтягнули, а пам'ятник комуністичної ідеології стоїть у всій своїй величі і красі. Там п'ять величезних металевих стендів. На першому стенді на тлі великого червоного прапора гасло: „Залог успеха – дисципліна і організованість“. На другому посередині – глобус, а навколо 12 більших і менших червоних прапорів. Поміж них натицькано „серпчків“ і „молотчків“ та п'ятикутних зірок. Цей стенд, очевидно, мав би символізувати всевітню комуну – всепланетний комуністичний рай. На третьому стенді, теж на тлі великого червоного прапора гасло: „Ленінізм – наше победоносное знамя і оружие“. На четвертому посередині знак якості з аббревіатурою „СССР“, навколо якого – „будови“ комунізму (ГЕС, домна, трактор, паровоз, якому й справді, мабуть аж „в коммуні остановка“). На п'ятому – знову гасло: „Социалистический образ жизни – наше великое завоевание“.

Невже так зуміли вони завоювати уми й серця і начальника ЖЕКу, і керівників комунальної служби, і мешканців сусідніх будинків, які вже роками ходять повз ці стенди і зовсім на них не реагують? Як видно, це зовсім нікого не обходить. До речі, міське чи обласне телебачення могли б зробити з цього цікавий і корисний сюжет.

А ось ще деякі вивіски. У Надвірній – „Объединение промышленных предприятий Надворнянского районного потребсоюза“, в Івано-Франківську по вул. Дністровській – трест „Западукринтергазстрой“, а по вул. Короля Данила, 13 – вивіска, хоч і україномовна, але зі старими аббревіатурами та гербом, у „Західпромонтажі“ по вул. Романа Левицького „Въезд постороннего транспорта на территорию управления запрещен“, так само „Посторонним вход воспрещен“ у Богородчанському райвузлі зв'язку. Щоб зайти на кондитерську фабрику, спочатку „Предъяви пропуск“, а потім прочитай по-російськи „Инструкция контрольно-пропускного пункта“. А щоб заїхати в управління експлуатації газового господарства, то спочатку треба вивчити на зовнішній

стіні будинку величезний стенд „Дорожные знаки“. В приміщеннях наочність із техніки безпеки теж уся російська: „Перед началом работы убедись в отсутствии газов“, „Проверяют утечку газа открытым огнем воспрещается“, „Опасно – газ“ і под.

Багато російськомовних написів, що пропагують техніку безпеки, можна побачити на будівельних майданчиках, різних крапах, трансформаторних підстанціях, електроопорах: „Не влезай – убьет!“, „Не тронь – смерть“, „Высокое напряжение“, „Опасно для жизни“, „Хранение инструментов и материалов запрещено“ і т. д. Виникає питання: чому ми такі байдужі? Чи терпів би німець або росіянин десь у себе глибоко в Німеччині або в Росії навіть французькі або англійські написи, таблички, вивіски, оголошення і т. ін., не кажучи вже про українські? Кожен з нас розуміє, що ні.

Немало фактів порушень Закону про мови є й на інших промислових підприємствах області.

Тяжко, наприклад, почути чи побачити українське слово на підприємстві „Родон“. У деяких цехах цього промислового гіганта наочність, документація, робоча мова – все російське! Зрозуміло, що сюди поприганяли спеціалістів з усіх кінців „необ'ятной родіни“, але чому вони мають „качати“ нам свої права? Чи нам уже зовсім байдуже, хто і чим (маю на увазі скількиповерховим матюком) нас поганяє? Ось начальник НТКС заводу „Позитрон“ заявляє: „Я етим хохляцкім язиком разгаварівать не буду“. Коли ж прийшов референт обласного правління Товариства і поцікавився станом справ, то Я. П., начальник ВТК кинув: „Ану, пастаронніє, с пляжа!“ Не хоче розмовляти по-українськи і завідувач науково-технічної бібліотеки цього підприємства Т. К. До речі, українськими книжками тут і „не пахне“, але це вже проблема більш глобальна, бо їх, українських технічних книжок, поки що просто немає... Що ж до того, що з нами по-українськи розмовляти не хочуть, то тут, гадаю, нема що сподіватися на якісь вищі сили – треба братися до справи серйозно самим. Якщо подобається хохляцьке сало, то хай вчиться й розмовляти „похохляцьки“.

Така ж ситуація із дотриманням Закону про мови й на транспорті. На залізничному вокзалі, на автовокзалі в Івано-Франків-

ську всі інформаційні стенди перекладено українською мовою, однак подекуди позалишалися російські надписи на залізничних маршрутах області.

Але усе починається від голови. Ніяк ще не навчиться української мови начальник Івано-Франківського відділку залізниці пан Б. Ще гірше в аеропорту. Тут поряд з українськими табло немало ще й російськомовних. Ось окремі: „Наличие авиабилетов на сегодня“, „Зал прилета“, „Справка-автомат“, „Окончание регистрации“. Є і гібридні українсько-російські табло: „Пакування багажу“ і тут же нижче – „Начало посадки“. Перестали розмовляти вже по-українськи, як кажуть люди, і бортпрацівниці-стюардеси. Усе це від нашої непринциповості. На літаку – український тризуб, напис „Авіалінії України“, а в літаку – „матушка Росія“.

Окремо слід зупинитись на характеристиці мовної ситуації на підприємствах зв'язку. Тут, нарешті, поміняли вже російськомовні таблиці типу „письма вынимаются...“, „за пределы города“ і подібні, переписано навіть написи на скриньках, але зате усі бланки якщо не російськомовні, то двомовні. Хто придумав двома мовами дублювати на бланку грошового переказу написи типу „адрес-адреса“, „фамилия, имя, отчество“ – „прізвище, ім'я, по-батькові“? Що, такий уже, вибачайте, тупий той „старший брат“, що не зміг би зрозуміти, що „адреса“ – це „адрес“, а „куди“ – це „куда“? Це нагадує те, що писали колись на автобусах: „Івано-Франківськ-Коломия“ – „Ивано-Франковск-Коломыя“. Як стверджують наші активісти, цих бланків на деяких поштових відділеннях вистачить ще на кілька років. То що, терпіти ще 3-4 роки? Так само вистачить, очевидно, ще на роки різноманітних „расчетных книжек“ за квартиру, телефон, радіо, електроенергію, бланків „трудоных книжек“, „личных листков по учету кадров“, різноманітних „заявлений“ та інших папірців, які розмножують „зави“ чи начальники відділів кадрів (як правило – відставники з колишнього КДБ чи військові штабісти). А може, викинути це все на смітник, у макулатуру? А разом з тим попросити з роботи й тих, хто роками насаджує їх, хто не хоче „разгаваривать етім хахляцкім язиком“?

Є ще одна проблема, яка дуже турбує людей. Це робота телефонних станцій, служб 09, міжміських перемовних пунктів.

По-перше, телефоністки розмовляють грубо, зухвало, маючи перевагу перед абонентом у тому, що можуть у будь-який момент вимкнути зв'язок, не обслужити, не виконати вчасно замовлення або не з'єднати з абонентом взагалі. І ніякої на них управи! По-друге, телефоністки часто розмовляють по-російськи. Чи маю я право у своїй державі на те, щоб зі мною служби сервісу розмовляли державною мовою? Я не маю нічого проти, коли телефоністка перейде на мову абонента. Але чому вона нав'язує мені чужу мову перша? Очевидно, службам, які приймають на таку роботу людей, варто б їх перевіряти не лише на чемність та вихованість, а й на знання української мови.

Чимало порушень мовного режиму зустрічається в готельному господарстві та в службі сервісу. Так, у Надвірній є „гостиница“, яка „работает круглосуточно с 12 до 15“ (доба – три години?), в Івано-Франківську біля аеропорту в готелі у вестибюлі – величезні стенди з „Правилами пользования коммунальными гостиницами Украинской ССР“, з „Правилами бронирования мест в гостинницах Украинской ССР“.

Не можна оминати й таку службу, як цивільна оборона. Тут ще майже все унаочнення, інструкції, різноманітні правила на підприємствах, в організаціях області – російськомовні. Так, в Івано-Франківську на міських курсах ЦО наочна агітація, лекції виконані і ведуться російською мовою. Викладачі українською не володіють. Штаб ЦО видає і приймає телеграми російською. Та хіба зазвучить українська мова там, де працюють люди, які – щонайменше – не люблять України, бо відмовилися (аж 11 офіцерів-відставників) їй присягти. Хіба можна бути певним у тому, що вони не шкодять нашій державі?

Є претензії і до військових комісаріатів. Хоч загалом вони вже переходять на українську (є наказ Міністра оборони повністю перейти з (01.03.93 р.), оформляють україномовне унаочнення, запроваджують внутрішнє справоведення українською мовою, але до цілковитого витіснення російської мови з військкоматів ще далеко. Ясно, що це залежить насамперед від комісарів. Ось один вельми показовий приклад: військовий комісар Косівського району майор Б-ко (українське ж, місцеве прізвище!) пошлює такого офіційного листа директороні Середньосербійської середньої школи:

„Директору школи С/Березов.

В соответствии с Законом „О всеобщей воинской обязанности“ в январе–феврале 1993 года будет проводиться приписка к призывному участку Косовского райвоенкомата граждан 1976 г. р.

Прошу обеспечить 100% явку юношей 1976 г. р., обучающихся в Вашей школе для:

1. Сдачи анализов и прохождения флюорографии органов грудной клетки 03.02.1993 года к 9.00 час.

2. Прохождения комиссии по приписке 19.02.1993 г. к 9.00 часам.

Старшим от школы назначить руководителя ДПЮ и медработника.

ВРИО Косовского райвоенкомата майор Б-ко.“

Либонь, аналогічні листи були розіслані в усі середні школи району, але зреагував, як належить, на це лише один директор саме цієї школи пан Степан Сулятицький. Ось якого листа він відіслав у відповідь:

„Військовому комісару Косівського району.

Дирекція Середньоберезівської середньої школи ставить Вас до відома, що юнаки 1976 року народження не зможуть прибути до райвійськкомату тому, що він, напевно, розміщений у Росії.

Якщо повідомлення буде написано державною мовою, то буде забезпечена їх явка на сто відсотків.

Директор школи С. Сулятицький“

Якби всі були такими принциповими, як пан Сулятицький, то чимраз менше було б в Україні перевертнів, котрі цураються своєї рідної мови.

Багато недоліків і в торгівлі та на підприємствах нашої харчової промисловості. Тут, крім усього, можна зустріти написи українськими буквами, але по-російськи, як, скажімо, „батон особий“, „завитушка запоріжська“...

Є проблеми з функціонуванням української мови та дотриманням Закону про мови у системі середньої, середньої спеціальної та вищої освіти.

Щодо загальноосвітніх шкіл, то, тут уже й уроки фізкультури та військової справи проводяться по-українськи. Ведеться викладання українською мовою і в професійно-технічних училищах, ведеться викладання державною мовою у технікумі фізичного виховання, хоч якийсь час тут багато предметів викладали російською.

Однак до цього часу не змогла вивчити української мови викладачка основ суспільних наук комерційного технікуму М. Гр., яка працює тут уже 17 років. Видно, не всім дано оволодіти навіть близькоспорідненою мовою. Але, як Бог не дав, то в людей не позичиш. А тепер уже й переучуватися нема коли, бо, як повідомила директор п. Іванова, М. Гр. вже зібралася на пенсію.

Однак ще зовсім не збираються йти на пенсію 17 викладачів інституту нафти і газу, 7 викладачів медичного інституту, 3 викладачі Прикарпатського університету. Ще б можна зрозуміти, якби навчальний заклад запросив висококваліфікованого цінного фахівця, доктора наук, професора, що не жив ніколи в Україні й поки що просто не знає мови. Але як зрозуміти те, що в цих навчальних закладах приймають молодих людей без перевірки знання державної мови? Деякі з цих викладачів дійсно не знають української мови, але, наприклад, В. Ш. з Прикарпатського університету знає мову, але, незважаючи на те, що від нього відмовляються вже й студенти, категорично не хоче перейти на українську мову викладання.

26 стаття Державної програми розвитку української мови зобов'язувала протягом 1991–94 рр. перейти поступово на викладання українською мовою у вищих навчальних закладах по всій Україні. Отже, крайня пора вже думати, як бути далі, бо там буде пряме порушення Закону. У нас є інформація, що окремі викладачі вже перейшли були на українську мову викладання, а тепер знову викладають по-російськи.

І, нарешті, остання проблема, яку треба порушити сьогодні. Це культура нашого українського мовлення. Всі ми добре знаємо, що українська мова впродовж багатьох століть була поставлена в умови, які аж ніяк не сприяли її розвитку та впорядкуванню. Кількасотрічне існування української мови в чужомовному оточенні, в умовах насаджування іншої не могло не відбитися на усному

та писемному мовленні її носіїв. Тим більше, якщо ці носії не дбають про її чистоту, вживають на кожному кроці росіізму, не можуть, не хочуть або просто лінуються знайти правильний український відповідник для російського виразу чи слова.

Особливо не все гаразд в організаціях, установах, на підприємствах. Дехто береться сам, без консультацій із фахівцями, робити переклади російських документів, матеріалів, різноманітних проспектів, оголошень, інструкцій, застережень і таке інше. У результаті витворюються такі шедеври, що хоч посилає у рубрику “Страшне перо не в гусака”.

Ось декілька прикладів, що їх надіслала пані Йосипенко з Надвірної. На пошті написи: „зв’язок звичайний і срочний“, „по тарифам“, „в заказі“; у зразках заяв: Марії Василівної, Дем’янчук Петра, Йосипенко Миколи; у лікарні на кабінетах таблички: „занято“, „свободно“, „лічащий врач“, „оприділення групи крові“ і т. п. Тут уже згадувалося про „завитушку запоріжську“, яка б мала бути „завиванцем запорізьким“, про „батон особий“, який би мав бути „особливим“. Можна навести ще десятки подібних прикладів. Але то легше знайти 11–12 числа часопису „Дзвін“ за 1992 рік або підшивку „Нового часу“ за 1991 р. й уважно переглянути там „Словник російських варваризмів у сучасній українській мові“, який уклав автор цих рядків. Подивіться, скільки чужих слів ми вживаємо, а там зібрані далеко не всі ненормативні слова, що паразитують у нашій мові. Невдовзі він буде доповнений і перевиданий, щоб ним могли скористатися і дорослі, й учні. Тож будьмо уважними до нашої мови.

Отже, щоб забезпечити належний ідеологічний клімат у державі і, зокрема, в області, при органах нашої влади необхідно створювати своєрідні відділи, які б здійснювали і впроваджували в життя ідеологію Української незалежної держави. Не якоїсь окремої партії, а – держави! Цей відділ повинен би дбати і про мову, її використання, унаочнення, про штампи, печатки, вивіски, прапори (вони в нас часто облізли, злинялі), про те, щоб ніде не було імперської символіки, щоб проводилось належним чином відзначення наших національних і релігійних свят, щоб видно було господаря держави! Пам’ятаєте, як колись на комуністичні свята змушували людей попри дороги вивішувати червоні прапо-

ри? А тепер, коли ми вже дочекалися свого рідного прапора, ми ігноруємо його! Добре, якщо є в селі розумний голова сільради. А якщо це закоренілий комуніст? Добре, якщо є в місті розумний начальник ЖЕКу. А якщо це партократ? То хто ж повинен визначати нам нашу політику? Відставний полковник чи людина, якій дорога наша держава?

Друге. Є затверджена українська державна символіка – прапор і герб. Є указ Президента про ліквідацію старої комуністичної символіки. Чому ж органи прокуратури й МВС не стежать за дотриманням державних законів? Та колись (у 70-х роках) півроку сиділи, наприклад, у Братківцях кадебісти й шукали, хто вивісив синьо-жовтий прапор навпроти сільради. А тепер чужа символіка нікого не пече?

І, нарешті, третє. Чи не варто трохи підганяти й прокурорів, щоб вони стежили за дотриманням чинного законодавства, зокрема Закону про мови? Кажуть, що під лежачий камінь вода не тече. То, може, зрушимо цей камінь, зрушимо цей тягар, який віками гнітить нашу душу і серце, гнобить нашу свідомість? Може, станемо вже народом, який має свою людську і національну гідність, свою чудову милозвучну мову, свою оригінальну, самобутню культуру, може, станемо народом, який пам'ятає свою минулу славу і дбає про своє майбутнє, про свою державу?!

ДЕРЖАВНІЙ МОВІ – ДЕРЖАВНИЙ ЗАХИСТ!

Уже так склалося, що за буденними клопотами, за проблемами економічного характеру питання ідеологічні, політичні відсуваються в нашій державі на другий план. Однак, ці питання аж ніяк не другорядні. В облудливому відчутті того, що ми нібито вже відвоювали свою державу і самостійність, ми можемо забути про основне – про тих, кому розбудовувати й зміцнювати нашу державу, кому керувати нею в майбутньому. Самостійність наша, на жаль, ще досить примарна, на неї чигають зусібч, їй хочуть знову нав'язати „світле минуле“ усякі симоненки-вітренки-ткаченки, хочуть заморозити наш шлях до Європи, до цивілізованого, всесторонньо забезпеченого життя. Ми не повинні забувати істину, що держава сильна тоді, коли має морально і духовно здорове суспільство, свідому, згуртовану молодь, відданих і палких патріотів. Об'єднати і згуртувати її можна тільки навколо національної ідеї – ідеї побудови вільної і самостійної України. На жаль, цього словосполучення дуже бояться високі керівні чиновники нашої держави, ба більше, ще й заявляють, що, мовляв, „державна ідея не спрацювала“! Вона „спрацює“, якщо матиме підтримку всього суспільства!

У нас немає політичного органу, який би займався ідеологічною роботою, але при обласній та районних адміністраціях є департаменти з гуманітарних питань, управління внутрішньої політики, є управління у справах молоді, які повинні б усе-таки якось цю роботу планувати й координувати. Мова не йде про нав'язування ідеології якоїсь із 100 українських політичних партій, ми говоримо про послідовне втілення державної політики або, точніше, політики української державності, про послідовне й неухильне виховання молоді на принципах християнської моралі, яка ніколи нікого поганого не вчила, зрештою, на принципах загальнолюдської етики й моралі.

Може, все-таки варто брати нам приклад з тих країн (наприклад, США), де школярі навчальний день починають з державного гімну і молитви? То, може, тоді було б більше поваги до держави та її символів. Хтось скаже, що немає щодо цього вказівок ізверху. Та їх ще скоро й не буде. Поки закони в парламенті творить червоно-коричнева більшість, доти нічого чекати подібних розпоряджень. Але якщо ми хочемо втримати державу, виховати гідну їй опору, ми не повинні чекати вказівок, а робити свою справу – навчати й виховувати молодь в українському, державницькому дусі.

У нашій освіті ще панує ідея деполітизації та деідеологізації школи. Так, ця думка була актуальна, коли треба було позбутися людиноненависницької, людожерної ідеології марксизму-комунізму, але вона є просто шкідливою тепер, коли треба впроваджувати ідеологію української незалежної, самостійної держави. Школа не може бути байдужою до політики та ідеології держави, бо вона повинна виховувати патріотів України.

Ми були свідками того, яка шалена політична боротьба велася під час передвиборної президентської кампанії, яку чорну, підривному роботу проти держави та її устрою вели претенденти на найвищу державну посаду від комуністів та всяких прогресивних і не дуже прогресивних соціалістів. Критикуючи, висміюючи, м'яко кажучи, Президента, вони, насправді, намагалися дискредитувати нашу державу, усіяло скомпрометувати, зневажити її. Використовуючи кризове становище у країні, вони намагалися і намагатимуться й далі звернути всю вину на демократичний устрій держави. В Україні ведеться тотальний наступ на все, що зветься українським, чиняться перешкоди економічним реформам, приватизації землі, усьому прогресивному й новому, ведеться шалена антиукраїнська пропаганда через засоби масової інформації Росії, а також через російськомовні засоби інформації України типу „Киевских ведомостей“, у яких такі, як О. Бузина, перекинчики посягають навіть на українські святині.

Відчувається російськомовне засилля і в місцевих засобах масової інформації, зокрема на FM-радіостанціях. Мало того, що вони постійно передають російську естраду, радіо „Ніко-Захід“ уже й передачі веде російською мовою. Якщо вже так намага-

ються вгодити російській меншині, то чому ігнорують інші меншини, які проживають на території нашої області, зокрема польську, німецьку та ін.?

З легкої руки Верки Сердючки, а може, то ще від Тарапуньки і Штепселя в нас почали пропагувати російсько-український суржик на радіо й телебаченні. Не відстає від них і наше радіо „Західний полюс“, де хлопчачки-ведучі виталяють, що кому заманеться таким українсько-російським покручем, що вуха в'януть. Вони, очевидно, думають, що це смішно, а ті підлітки, що слухають ці передачі, сприймають це серйозно, думають, що так і треба, і собі копіюють таку розмову. FM-радіостанції могли б навпаки зробити велику користь для громадськості, якби дбали про культуру мовлення, якби готували передачі на теми мови й мовлення.

Російськомовна й часто низькопробна естрада заповонила не тільки ефір, вона гримить на всіх перехрестях, у місцях найбільшого скупчення людей, на базарах, в автобусах, маршрутних таксобусах і таксі, у ресторанах, барах та кафе і ніде від неї нема рятунку.

Перед президентськими виборами використовувався такий засіб впливу, як виступи зірок естради, та на жаль, поряд із метрами української естради виступали й колективи чи окремі виконавці, які пропагують низькопробний репертуар. До речі, багато людей ставили питання (на жаль, риторичні), звідки в адміністрації стільки грошей, що оплачує такі масові видовища та ще й з фейерверками. Концерти оголошувалися добродійними, але всім зрозуміло, що коштували вони шалених грошей. Люди обурювалися, що Софія Ротару не сказала під час концерту на стадіоні в Івано-Франківську жодного українського слова, а співала вона, звичайно, не „за так“.

Багато розмов у нас точиться навколо книготоргівлі. Найкращі, найлюдніші місця в обласному центрі віддані під російськомовний порнографічно-детективно-садистський мотлох. Українська книжка там – явище рідкісне, а якщо десь і знайдеться, то ціна її набагато вища від російськомовної книжки. На деяких книжкових полицях таки немає жодної української книжки. Неперебірливий читач купує те, що дешевше й заманливіше. Якщо це така вигідна і прибуткова справа для торгівців цією макулатурою,

то варто було б накласти на них відчутний податок і таким чином хоч поповнити міський бюджет. Хай би подумали про це податкові органи та міська влада.

У наших містах і селах є ще немало різноманітної візуальної інформації, рекламних оголошень, різних таблиць і вивісок, назв вулиць і т. ін., виконаних російською мовою або українською з помилками. Служби, які займаються цим, повинні погоджувати ці надписи з людьми компетентними; добре, якби при кожній міській чи районній адміністрації, мерії була людина, відповідальна за грамотність візуальної інформації. Чому, наприклад, вулиця Довженко? Це ж він, тобто Олександр Довженко, а не, наприклад, Ярослав, тож має бути вулиця Довженка. Треба всюди оглянути уважно таблиці з назвами сіл і міст при автомобільних трасах, повиправляти, повписувати необхідні букви на місці російських.

Нещодавно ми були свідками великого мистецького дійства, яке відбувалося на столичній сцені, і гордість переповнювала нас за наших талановитих людей, за такий високий рівень розвитку художньо-мистецької творчості мешканців нашого краю. Але чи завжди ми знаємо, що робиться в сільській глибинці? Чи в усіх сільських будинках „Просвіти“ жевріє ще вогник культури? Що робить там молодь вечорами, крім того, що горілку п'є? На жаль, у багатьох наших селах „культура“ дуже міцно спить і справні цифри в звітах не завжди відображають дійсний стан. Добре, що є ще у нас ентузіасти, одержимі люди, які вишуковують таланти і допомагають їм розвиватися.

А що роблять наші сільські бібліотеки, наші хати-читальні? Чи є там хоч свіжа українська газета? Чи лише ті, що їх задурно присилають, типу „Сільських вістей“, „Прикарпатської правди“ та інших комуно-соціалістичних видань? Скільки книжок, наприклад, у 1999 році закуплено і направлено до бібліотек, особливо до сільських? Відповідь відома – жодної. Зрозуміло, що це не від нас залежить, у цьому винна дійсність, але якось треба рятувати ситуацію, шукати спонсорів, залучати позабюджетні кошти. Варто було б переглянути бібліотечні фонди. Колись радянська ідеологічна система дуже ретельно стежила за формуванням книжкових фондів і дуже часто надсилали циркуляри про вилучення

тієї чи іншої „неблагонадійної“ книжки. Наші ж бібліотечні книжкові полиці захаращені ще й донині усяким сміттям радянських часів.

У великому нервовому та емоційному напруженні перебувала громадськість України перед виборами Президента України. Вибори відбулися, комунізм зі своїми колгоспами й концтаборами, слава Богові, не пройшов. Але й тепер заспокоюватися не можна, роботи менше для нас не стане, а навпаки, бо й при теперішньому режимі наша мова й культура далеко не процвітають, бо він усіляко підтримує і захищає тільки російську мову, ігноруючи державну, українську. Цього року дозволили складати вступний екзамен з російської мови, на другий рік „дозволять“ екзамен з української вилучити взагалі. Кажуть, що в Україні близько 3000 шкіл ведуть навчання дітей російською мовою. У деяких школах, як повідомив голова „Просвіти“ Степан Шулепа, ще користуються підручниками з портретами Леніна, з Пушкінською поемою „Полтава“ про „зрадника“ Мазепу. Патенти, ліцензії, інші документи видаються російською мовою. Реклама часто безграмотна і часто російськомовна. Чому в нас нікого не притягають до відповідальності за порушення Закону про мови, за вживання іншомовних слів в офіційних документах, як, наприклад, у Франції, у Польщі? З усього видно, що ми знову йдемо до двомовності, бо навіть на телебаченні взяли моду, щоб один ведучий говорив українською, інший – російською, як колись Тарапунька і Штепсель. Хіба російські „брати“ не розуміють української? Отже, треба знову вступати в боротьбу за повноцінне функціонування нашої мови, в боротьбу проти російськомовного засилля, проти загрози українству в Україні. І велику роль тут повинні зіграти представники місцевої влади (нещодавно ці питання були предметом обговорення на сесії обласної ради, було прийнято відповідне рішення, яке зобов'язує їх це робити), культосвітні працівники, інтелігенція, активісти „Просвіти“, духовенство, усі ті, кому не байдужа доля України, її мови та її культури.

1999 рік

НЕ ПОРА МОСКАЛЕВИ СЛУЖИТЬ!

До українців та всіх не заражених бацилою
російського шовінізму громадян в Україні суцях

Українці! Браття!

Зупинімо русифікацію України!
Збережімо й відродімо українську мову!

У сучасній Україні на 10-му році її так званої незалежності створилася катастрофічна ситуація, яка може призвести до втрати цієї примарної незалежності. Широким фронтом іде тотальний наступ на все, що зветься українським, – на економіку, культуру, мову та інші національні цінності України, чиняться перешкоди економічним реформам, розгортається широкомасштабна російськомовна експансія, ведеться шалена антиукраїнська пропаганда через засоби масової інформації Росії та продажні російськомовні ЗМІ України.

Майже всі канали українського телебачення левову частину часу віддають російськомовним програмам. На каналі „Інтер“, студії „1+1“ і навіть на телеканалі „УТ-1“ почастишали програми, які пропагують чужу, навіть ворожу Україні культуру, програми, що висміюють українців, перекривляють їх мову, зображають їх недолугими селянками із суржилом у спілкуванні. Напівдебільні програми „КВН“ з дешевими та банальними „остротами“, „Джентльмени“, „Кролики“, „Золотий гусак“, „Мамаду“, Верка Сердючка, російськомовне кривляння естрадних „зірок“ різного штибу й багато інших низькопробних програм на українських телеканалах – це те, що підриває престиж української культури та української держави перед своїм народом і перед світом.

Полиці книгарень і газетних кіосків затопила російськомовна низькопробна література і жовта бульварна преса з порнографічними зображеннями хтивих самок і компрометуючими національні святині статтями. Української книжки немає або майже немає, а та, що є, недоступна читачеві через свою непомірно високу ціну.

Радіоефір, особливо ефір FM-радіостанцій, заповнений блатною, „кабакською“ російськомовною естрадою. Ба більше, ця естрада, підсилена програвачами, гримить на всіх перехрестях, у місцях найбільшого скупчення людей, на базарах, в автобусах, маршрутних таксобусах і таксі, у ресторанах, барах і кафе, і ніде від неї нема рятунку. Чи не пора вже міській владі Івано-Франківська взяти приклад з міста Львова і заборонити цю чужу для українців „поп-культуру“?

Ми сьогодні констатуємо, що українська мова повністю позбавлена державного захисту і віддана на поталу її ворогам. Її ігнорує „зачарований на Схід“ Президент України, демонструючи перед кожним іноземним представником свої знання іноземної російської мови; її ігнорують народні депутати, урядові чиновники різного масштабу, не хочуть чи не можуть узяти її під захист відповідальний за це віце-прем'єр-міністр Микола Жулинський, голова Державного комітету інформації Іван Драч, міністр освіти і науки Василь Кремень, міністр культури і мистецтв Богдан Ступка, не сказав ще свого вагомого слова в цьому питанні голова Ради національної безпеки Євген Марчук.

Усе це заставляє бити тривогу, бо наша мова й культура не процвітають, як би це мало бути у цивілізованій державі, а піддаються зневазі й гонінням.

Шовіністичні сили, українофоби різних мастей, чинячи сваволу в Україні, знищуючи морально і фізично українських патріотів, діячів національної культури, самі ще й виступають, як той злодій, що кричить „тримайте злодія!“, з істеричними україножерними заявами про якесь нібито „угнетеніє русскоязычного населенія“ в Україні. Натомість українська влада мовчить...

Сьогодні ми повинні заявити; „Геть русифікацію України! „Ні“ російськомовній експансії в Україні! Покладемо край російській мовній окупації української землі! Не пора, як писав ще великий Франко, москалеви служити, а пора для України жити!“

Учасники Всеукраїнської акції на захист української мови і прав українців в Україні.

Прийнято одностайно.

Івано-Франківськ, 27 червня 2000 року.

Підготував та за дорученням оргкомітету виголосив

М. Лесюк

ПРОЧИСТЬТЕ ВУХА, ТОВАРИШУ ШКОДНИЙ!

Найперше хочу зазначити, що газет, які паплюжать мою Батьківщину, Україну, мою землю, не читаю принципово. Але “Прикарпатську правду” за 4 лютого 1995 р. мені приніс знайомий, щоб я прочитав „статтю“, як він сказав, „Ностальгія за мокроступами“ К. Шкодного¹.

Прочитав, і прикро стало від того, що „носить“ і годує наша матінка земля усяких шкодних, шкоднових, які так ненавидять її, цю землю, її народ, культуру, мову.

Так ось, пише цей товариш Шкодний, що дивився з захопленням „Морену Клару“ (відчувається інтелектуальний рівень!) і його обурило слово „слухівка“ („взьміть слухівку, говоріть у слухівку“), якого він, як не трудився, так і не знайшов в „академічному українському словнику“. Шкода Ваших зусиль, товаришу Шкодний! Треба було спочатку вуха прочистити, тоді б Ви почули, що на „супер-каналі“, який, до речі, дуже шанує українську мову, кажуть не „слухівка“, а „слухавка“, і це слово є в усіх українських словниках. Але щоб Ви вже не трудилися, шукаючи, я наведу значення цього слова: „Частина телефонного апарата, призначена безпосередньо для слухання і говоріння“. А ось і приклади його вживання: „Академік неквапно підійшов до столу, стоячи, приклав слухавку до вуха“ (П. Загребельний); „Др-р-р-р!“ Телефон уже ясно когось кликав... Зірвала (Поліна) з гачка важку металеву слухавку“ (А. Хорунжий). Це на стор. 382 IX тому Словника української мови. Я не наводжу тут цитат із І. Франка, інших українських письменників. Немає потреби наводити приклади й з усного мовлення, бо вживається це слово широко. Так що не треба так їдко іронізувати, товаришу Шкодний. І не треба придумувати нашій (а не Вашій!) мові нових слів

---

¹ Прізвище автора з етичних міркувань змінено.

на „вінні-пухівський“ кшталт типу „говорілка“, як це Ви придумали для назви „протилежного кінця“. По-українськи, по-перше, кажуть *говорити*, а не *говоріти*, а по-друге, така словотвірна модель в українській мові не продуктивна. Так ось, якщо Ви звернули свою пильну увагу, товаришу Шкодний, у визначенні, наведеному в академічному словнику, що вийшов у світ у час найбільшого російського засилля в українській мові (IX том виданий 1978 р.), говориться, що ця частина телефонного апарата призначена одночасно і для слухання, і для говоріння. Так що немає потреби прикладати до вуха то один, то другий „кінець“.

„Лінгвіст“ Шкодний глузує зі слова *мокроступи* (воно й винесене в заголовок), яке хотіли нібито запровадити замість слова *калоші*. Такі глузування зустрічаються в промосковській літературі. Це „гумористи“ типу І. Білодіда придумували слова „мокроступи“, „мордопис“ і т. п., щоб цим принизити українську мову. Ці „гумористи“ висміювали й інші мови, називаючи, наприклад, почеськи голуба „дахові обсірател“, прапор – „шматічка на патічку“ і т. д. Але в жодному українському словнику, навіть у словнику Григорія Голоскевича, побудованому за „націоналістичним“ правомисом 1929 року, таких слів немає. Тож не треба видумувати й натягати факти. А що вже наша мова дійсно засмічена безліччю російзмів, то це сумніву не підлягає, як не підлягає сумніву й те, що її треба очищувати від усяких неунормованих нашарувань. Нашу мову дійсно як „ковбасу“, як Ви пишете, „начинили“, „нашпигували“ таким російським суржиком-фаршем, що їй ще довго доведеться видушувати його зі своїх нутроців. Ось і тепер при найменшій спробі повернути українській мові її справжнє обличчя, її самобутність зчиняється гвалт у газетах типу „Прикарпатської правди“, обрушується шквал нападок, критичних виступів проти так званої українізації, проти української мови взагалі. Це „Прикарпатська правда“ і її „автор“ Шкодний вирішили йти в ногу з ізраїльською газетою „Вести“, в якій Сергій Приман виступив з подібним опусом, де глузує з української мови, повчає, які слова треба вживати, а які ні. Тож Шкодний вирішив докинути і свої „два грейцери“. Щось не чув я ніколи, щоб українські вчені чи хтось із політиків повчав євреїв, чи росіян, чи ще когось, як вони повинні розмовляти, які слова вживати, як їх вимовляти.

Товариш Шкодний пише, що „Справа українізації досить делікатна і тонка“. А Ви спостерігали, з якою „делікатністю“ топтали нашу мову? Як закривали українські школи і класи (та й тепер закривають уже наново відкриті!), як „добровільно“ звільняли дітей від вивчення української мови, хоч народилися й жили вони в Україні, як переводили на російську усе справоведення, усю рекламу, вівіски, як закривали українські театри, як на шевченківських вечорах співали пісні про Леніна і про партію, як гвалтували нашу мову в усіх сферах суспільного життя?! Усе це Ви добре знаєте, товаришу Шкодний, але Вас гризе, що Україна намагається встати з колін, прагне піднести престиж своєї мови. Ї вона встане, будьте певні, незважаючи на те, що такі, як деякі автори „Прикарпатської правди“, знову штовхають її в союзне болото; підніметься й зміцніє її мова, яка, до речі, ніколи не цуралася дружніх стосунків зі спорідненими та неспорідненими мовами, у якій понад десять відсотків слів — іншомовні (в т. ч. й російські) лексичні запозичення. Але людина, яка замість „діалектні відмінності“ пише „діалектичні“, цього знати не може, а тільки обіграє колись кимось навмисне створене недолуге слово. Повірте, що в кожній мові можна знайти щось таке, з чого можна посміятися. Але інтелігентні, толерантні, мудрі люди, які поважають інші нації й інші мови, цього не роблять. Ба більше, вони не глузують зі своєї рідної мови, вважаючи це святотатством. Але біда в тому, що українська мова для вас не рідна, товаришу Шкодний, або ви просто зрадили її.

1995 рік

УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ – УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Писемність у слов'ян виникла в другій половині IX ст. (існує думка, що слов'яни мали якусь графічну систему значно раніше, але достовірних підтверджень цього немає) і постала вона, власне, з потреб створення перекладів релігійної літератури для поширення та зміцнення позицій християнської Церкви. Отже, саме Церква була тим чинником, завдяки якому слов'янські народи одержали писемність. Мова, якою були зроблені переклади грецьких релігійних книг, тривалий час не мала певної назви. У найдавніших слов'янських джерелах її називали просто „словѣньскъ языкъ“, однак у XIX ст., коли почався бурхливий розвиток порівняльно-історичного мовознавства, виникла потреба надати їй більш окреслену назву. Уживалися терміни *церковнослов'янська*, *староцерковнослов'янська*, *староболгарська*, *старослов'янська* і навіть *старословенська* мова. Перші дві назви вказували на призначення цієї мови, термін *староболгарська* вказував на її походження (ця мова була створена на ґрунті болгаро-македонських говорів). Однак, зважаючи на те, що перша писемна мова слов'ян уживалася інколи й поза церковною сферою, ці терміни не були адекватними. Не прижився поза межами болгарського мовознавства й термін *староболгарська*. Найбільш удалим виявився термін *старослов'янська*, який, однак не слід сплутувати з терміном *праслов'янська* або *спільнослов'янська*, якими називають спільну мову для всіх слов'ян, з якої утворилися сучасні слов'янські мови.

Виникнення писемності у слов'ян пов'язано з діяльністю слов'янських першовчителів святих Кирила і Методія, які й створили дві азбуки – кирилицю та глаголицю і здійснили переклад богословської літератури з грецької мови зрозумілою для слов'ян мовою. Релігійно-просвітницька діяльність Кирила (тоді ще Костянтина) і Методія зазнавала спротиву зі сторони німецько-

латинського духовенства і так званих „тримовників“, які вважали, що до обраних Богом „священних“ мов належать лише староєврейська, старогрецька та латинська мови, якими був зроблений напис на хресті розп'ятого Ісуса. Інші мови вважалися варварськими. У зв'язку з цим Костянтин та Методій змушені були звернутися до Папи Римського за підтримкою і визнанням як своєї діяльності, так і мови, яку вони запровадили. Римська духовна ієрархія дуже врочисто зустріла братів-просвітителів. Папа Андріян II визнав старослов'янські церковні тексти, схвалив релігійно-просвітницьку діяльність Костянтина і Методія. До речі, цей факт підтверджує, що Церква тоді була єдиною (це був 867 рік), в усякому разі, і Візантія, і Рим визнавали верховенство Римського святого престолу. Цей факт спростовує одночасно лженаукові твердження, що святі Кирило і Методій нібито були „православними“ діячами.

Старослов'янська мова з моменту зародження мала характер міжнародної, тобто міжслов'янської мови. Але вже найдавніші слов'янські писемні пам'ятки, які дійшли до нас, відображають окремі локальні відмінності цієї мови. Пам'яток цих небагато – усього 16 (Київські листки, Зографське, Марійнське та Асеманієве євангелія, Сінайський псалтир, Збірник Клоца та ін.); написані вони були або глаголицею, або кирилицею.

Отже, старослов'янська мова – це перша писемна мова слов'ян, мова перших (найдавніших) слов'янських пам'яток другої половини IX–кінця XI століть. Продовженням її як мови літературної була церковнослов'янська мова.

Церковнослов'янська мова за своєю суттю і походженням – це старослов'янська мова, яка зазнала впливу живих мов тих слов'янських народів, які користувалися нею. Як було зазначено, окремі відмінності, зумовлені впливом живих мов, були помітні навіть у ранніх пам'ятках. Пізніше ці диференційні відмінності стають більш яскравими і так утворюються місцеві різновиди чи редакції церковнослов'янської мови, зокрема, східнослов'янська, болгарська, македонська, сербська, чеська і навіть румунська.

Щодо східнослов'янської редакції, то її слід розділити на українську та російську, бо відмінності між ними дуже суттєві. Так, в українізованій церковнослов'янській мові *ѣ* (ять) вимовлявся

як [i] (*крѣпкии – кріпкий, вѣк – вік, грѣх – гріх, грѣшний – грішний і под.*), приголосні перед **е** та **и** вимовлялися твердо (*тебе, безсмертний, милость, прославлений, вселенная і под.*), проривний задньоязиковий **г** здавна вимовлявся як гортанний [г] (*глаголити, святого, небесного, благословенна і под.*), у родовому відмінку однини в прикметниках замість традиційного (історичного) закінчення *-аго*, як правило, вимовлялося *-ого* (*святого, небесного, смиренного, духовного*), хоч на письмі у церковній літературі зберігалося традиційне написання.

Щодо російського різновиду, то всі ці перелічені українські риси йому не характерні. Літера **ѣ** там читається як [e], приголосні перед **е**, **и** читаються м'яко, послідовно вимовляється проривний [г] тощо. Оскільки церковно- чи старослов'янська мова в Московії служила мовою літератури аж до XVIII ст. включно, вона, фактично, є основою й сучасної російської літературної мови. Дехто вважає, що сучасна російська мова це і є старо- чи церковнослов'янська мова, розбавлена деякими народнорозмовними елементами. В усякому разі, жодна із сучасних слов'янських мов не є настільки близькою, подібною до старо- чи церковнослов'янської, як російська.

Таким чином, писемна літературна мова у слов'ян виникла завдяки Церкві, і Церква дбала про її розвиток. Однак мова не могла замкнутися тільки на конфесійній сфері, задовольняти тільки потреби Церкви. Життя вимагало поширення функцій писемної мови і на сфері світські.

Виступаючи як літературна, мова збагачувала свій лексичний склад, фраземіку, арсенал художніх засобів. Зрозуміло, що вона була значно багатшою, ніж мова церковних Богослужінь, тобто власне церковнослов'янська мова (хоча навряд, чи є книжка поетичніша, ніж Святе Письмо). Але, якщо вести мову про давньоукраїнську літературну мову, то вона строго дотримувалася твердих граматичних канонів церковнослов'янської. Вважалося мало не святотатством упроваджувати в мову якісь народнорозмовні елементи, тому навіть у текстах дуже далеких від конфесійного змісту використовувалися архаїчні часові форми аориста, імперфекта, перфекта, нестягнені форми прикметників, форми двоїни, багато лексичних старослов'янізмів. Ось фрагмент тексту

Петра Могили із XVII ст., який описує суто побутову картину: „въ градѣ Бѣлоцерковскомъ Янѹ Пигловскому родися дщи. По обычаю же баба въспріемши отроча, пупокъ урѣза, но недобрѣ связа... положи отроча в корытцѣ... овѣ ноць же кровь из отроча-те течаше пупкомъ, кровію же исплѣвъ, умираше“. Як бачимо, тут є старослов'янськи *въ градѣ, дщи, ноць, отроча, въспріемши*; аористні форми *родися, урѣза, связа, положи*; імперфектні форми *течаше, умираше*. Українською мовою цей текст звучав би так: „у місті (городі) Білоцерківськiм у Яна Пигловського народилася дочка. За звичаєм баба (повитуха), прийнявши дитя, пупок відрізала, але недобре (немiцно) зв'язала... поклала дитя в коритце. Через ніч кров з дитини пупком текла; кров'ю спливши, дитя померло“ (тут, правда, імперфектна форма *умираше* вжита неправильно, тут мав бути аорист *умре*). Отже, як бачимо і давньо-, і навіть староукраїнська літературна мови не дуже відрізнялися від церковнослов'янської.

Однак народнорозмовні елементи усе наполегливіше проникають у мову літератури. Зберігалася лише зовнішня видимість церковнослов'янської мови, яка вважалася пишним одягом думки. Відомий український мовознавець Павло Житецький зазначав, що це був „старий одяг батька на молодому організмі юнака-сина“¹.

Треба, однак, зазначити, що цей старий одяг ще дуже довго тримався молодого організму української літературної мови. Особливо це відчутно було в Галичині, де авторитет Церкви і духовенства був завжди дуже високим. Тут вплив Церкви на літературну мову був надзвичайно сильним і відчувався він аж до кінця XIX ст. Ревнителі церковнослов'янської мови, оберігаючи її авторитет, ніяк не хотіли допустити до літератури просту мову народу (згадаймо, як „тримовники“ не хотіли допустити до церковного вжитку старослов'янську мову, вважаючи її варварською, хоч у XIX ст. в Галичині на церковну мову ніхто не зазіхав – ішлося про мову світську, літературну). Яскравою ілюстрацією цього може бути заборона й арешт „Русалки Дністрової“, яка була написана українською народною мовою і фонетичним пра-

---

¹ *Очеркъ литературной истории малорусского нарѣчія въ XVII вѣкѣ* П. Житецкаго. Кіевъ, 1889. С. 36.

вописом. Незважаючи на те, що її авторами були майбутні святики Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич, книжка не дійшла до галицького читача (заборона була знята з неї аж через 11 років). Натомість у літературі нав'язувалося так зване „язичіє“ – мішанина українських (галицьких), старослов'янських, польських та особливо російських слів. Найактивніше підтримували „язичіє“ та наполягали на його використанні москвофіли. Воно використовувалося не тільки у світській літературі, але й у церковній. У церковних відправах домінувала церковнослов'янська мова і тільки „казання“ десь із половини XIX ст. було вже дозволено виголошувати народною мовою.

Дуже важко долала шлях до релігійних храмів нова українська мова. Якщо в Галичині вона культивувалася хоча б у казаннях, то на Східній Україні двері храмів для неї в царські та в радянські часи були зачинені. У Галичині із церковних діячів першим відкинув „язичіє“ і сміливо впровадив у користування народну мову митрополит Андрей Шептицький, який прекрасно знав не тільки українську літературну мову західного зразка, але й народні говори, зокрема гуцульський, про що яскраво свідчить його відомий лист „До моїх любих гуцулів“¹. Досконало володів українським словом і Блаженніший Йосип Сліпий. У підмосковній Україні українська конфесійна мова воскресла, як пише В. Німчук, на початку XX ст., коли з української мови були зняті царські заборони. Уперше зазвучало Євангеліє українською мовою в Кам'янці-Подільському на Великдень 1906 року. У Києві та інших деяких містах українське Євангеліє вперше лунало на свято Святого Воскресіння 1913 року. Повний переклад Літургії українською мовою здійснив протоієрей, а згодом єпископ В. Липківський. Відправа за цим перекладом відбулася 10 липня 1919 року².

---

¹ Див. про це: *Микола Лесюк*. Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького // Писанка. – Ч. 1. – 1996. – С. 6–7; *його ж*: Мова послання Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“ // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ. – 2000. – С. 119–126

² Див.: *Василь Німчук*. Християнство й українська мова // Українська мова. – 2001. – Ч. 1. – С. 21.

У жовтні 1921 року офіційно проголосили створення Української Автокефальної Православної Церкви, яка в усіх ділянках релігійного життя і в усіх своїх храмах використовувала виключно українську мову.

Однак упровадження української мови в конфесійну сферу наразилося на лютий опір московської церковної ієрархії. Представники Російської Православної Церкви, як відзначає В. Німчук, організували розгнuzдану пропаганду проти української мови, називаючи її собачою, базарною, придатною тільки лягтися. Деякі реакціонери навіть переосвячували (кропленням водою) храми, в яких правилося по-українському¹. Зазначмо, що аналогічна ситуація спостерігається й тепер, на тринадцятому році української незалежності, коли Православна Церква Московського патріархату в Україні повністю ігнорує українську мову.

Однак церковнослов'янська мова не вийшла повністю з ужитку і в українських церквах. Ще й нині мова церковних Богослужінь відрізняється від літературної мови досить суттєво. Церковнослов'янізми є в наших різдвяних колядках, у наших щоденних молитвах, в українському тексті Святої Літургії тощо. Навіть у молитвеннику „Прийдіте поклонімся“, виданому в Римі в 1991 році українською мовою² з нагоди повернення в Україну патріарха Мирослава Івана кардинала Любачівського, є дуже багато старослов'янізмів, які не унормовані сучасною українською літературною мовою.

Тепер Українські Православні та Греко-Католицька Церкви використовують чотири основні, виразні варіанти української конфесійної мови, не беручи до уваги ще й самодіяльні переклади поодиноких церковнослужителів. Жоден з них, на жаль, не може задовольнити норм сучасної української літературної мови, тому назріла потреба створити міжконфесійну спеціальну фахову комісію, яка б зайнялася опрацюванням українських текстів, приведенням їх до єдиної норми. Ще в 1977 році патріарх Йосип

---

¹ Див.: Василь Німчук. Християнство й українська мова // Українська мова. – 2001. – Ч. 1. – С. 21–22.

² Прийдіте поклонімся – Рим, 1991 – 1033 с.

Сліпий пропонував узгодити переклади основних релігійних текстів, щоб вірні Греко-Католицької та Української Православної Церков молилися „одними устами і єдиним серцем“, що сприяло б усуненню протиріч між ними та єднанню двох Церков¹. Розумів складність мовної проблеми патріарх УАПЦ Мстислав (Скрипник), який у 1990 році казав: „Я не можу бути вдоволеним тією мовою, якою ми користуємось під час Богослужіння. Українська мова – це скарб із скарбів Божих, що їх має нація... Я гадаю, що Церква мусить стати інститутом української мови, її чистоти“².

Треба відзначити, що значна частина старослов'янізмів у конфесійних текстах уже органічно злилася з питомою українською лексикою, тому її вживання не викликає особливих застережень. Уже звичними стали такі церковнослов'янізми, як *отець – батько, владика* (звертання до єпископа чи митрополита) – *володар, Владичиця – Володарка, Спаситель (Спас) – Рятівник, Ангел-Хоронитель – Ангел-Охоронець, лоно – живіт, уста – рот, согрішити – згрішити, кріпкий – міцний, благий, благодатний, блаженний, благословенний*, форма кличного відмінка *Сине Божий* (замість *Сину*) тощо. Разом з тим, є ряд церковнослов'янських лексем та їхніх форм, які не внормовані українською літературною мовою і які варто було б замінити українськими відповідниками.

Розглянемо деякі тексти.

Так, у нашій щоденній молитві „Царю небесний“ ужита архаїчна форма дієслова *бути* другої особи однини „*еси*“, яку легко замінити на „*є*“, хоч вона й узвичаїлася в мові; використано старослов'янізм „*скверни*“ („*очисти нас від усякої скверни*“), який перекладається як нечисть, гидота, погань тощо. Однак його можна б перекласти менш експресивним словом – субстантивованим прикметником „*лихого*“. Сполучення „*життя подателю*“ можна б замінити на „*Творцю життя*“ і тоді молитва звучала б так: „*Царю небесний, Утішителю, Душе істини, Ти, що всюди є і все наповнюєш, Скарбе благих і Творцю життя,*

---

¹ *Послання* патріарха Йосифа „Про єднання в Христі“ // Заповіт Патріярха. – Львів, 1995. – С. 38–39.

² Цитуємо за В. Німчуком. Див названа праця. – С. 23.

*прийди і вселися в нас, і очисти нас від усього лихого, і спаси, благий, душі наші*¹.

У молитві до Пресвятої Тройці (чому не „Трійці“?) у фразі „*посіти і зціли немочі наші імени твого ради*“ слово „*посіти*“ можна б перекласти просто „*прийди*“ („*Святий, прийди і зціли немочі наші імені твого заради*“).

Потребує уніфікації й кодифікації також український переклад молитви „Отче наш“. Тут використовується багато різних варіантів, у кожній церкві, у кожного священика чи дяка є свій. Отже, слово „*еси*“ знову ж таки можна опустити або замінити на „*е*“, „*хліб наш насущний*“ (потрібний, необхідний) – на „*хліб наш щоденний*“, прислівник „*днесь*“ – „*сьогодні*“, „*прости нам дозги наші*“ – „*борги (або провини) наші*“. Слово „*довжникам*“ у фразі „*як і ми прощаємо довжникам нашим*“ не перекладати іменником „*винуватцям*“, бо винуватець – це не той, хто щось комусь винен чи заборгував, а той, що призвів до чогось небажаного, хто вчинив щось погане, злочин, провинився у чомусь. Тому тут більше підходить слово „*боржникам*“. Тоді молитва мала б такий вигляд: „*Отче наш, ти, що (е) на небесах, нехай святиться ім'я твоє, нехай прийде царство твоє, нехай буде воля твоя як на небі, так і на землі. Хліб наш щоденний дай нам сьогодні; і прости нам борги (провини) наші, як і ми прощаємо боржникам нашим; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого. Амінь*“.

У „Символі віри“ фразу „*Бога Отця вседержителя*“ було б доцільно замінити на „*Бога Отця всемогутнього*“ (іменники із суфіксом *-тель* типу *утішитель, податель, вседержитель* небажані в українській мові); фразу „*несотвореного, єдиносущного з Отцем*“ – „*нествореного, єдиносутнього з Отцем*“; фразу „*Господа животворящого, що від Отця і Сина ісходить, що з Отцем і Сином рівнопоклоняємий і рівнославимий*“ перекласти так: „*Господа Творця всього живого, що від Отця і Сина виходить, що з Отцем і Сином рівнопоклонний і рівнославлений, що говорив через пророків*“. Слово „*ісповідую*“ („*ісповідую одне хрещення*“) – „*визнаю*“; фразу „*Очікую воскресення мертвих і життя будучого віку*“ – „*Очікую воскресіння мертвих*“.

¹ Усі запропоновані зміни виділяємо в тексті жирним шрифтом.

і життя майбутнього віку“. Можна провести й ще деякі заміни і тоді молитва виглядала б так:

Вірую в єдиного Бога Отця всемогутнього, творця неба і землі і всього видимого і невидимого.

І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, єдинородного, від Отця родженого перед усіма віками – світло від світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого, нествореного, єдиносутнього з Отцем, завдяки якому все сталося.

Він задля нас, людей, і нашого ради спасіння зійшов з небес і втілювався від Духа Святого і Марії Діви, ставши чоловіком.

І був розп'ятий за нас за Понтія Пилата, і страждав, і був похований, і воскрес на третій день згідно з писанням. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця. І знову прийде зі славою судити живих і мертвих, а його царству не буде кінця.

І в Духа Святого, Господа – Творця всього живого, що від Отця і Сина виходить, що з Отцем і Сином рівнопоклонний і рівнославлений, що говорив через пророків.

У єдину святу, соборну й апостольську Церкву.

Визнаю одне хрещення на відпущення гріхів.

Очікую воскресіння мертвих і життя майбутнього віку.
Амінь.

У молитві до Пресвятої Богородиці варто б замінити форму „Ізбавителя“ на „Визволителя“ – „бо ти породила Христа Спаса, **Визволителя** душ наших“.

Це лише окремі пропозиції, однак такого редагування потребують усі молитви, тексти Святої Літургії та інших церковних відправ. Самодіяльністю тут займатися не можна, як не можна піддавати ревізії тексти молитов. Але різні молитвенники подають різні варіанти, а треба, щоб він був один – кодифікований, узаконений і канонізований. Треба, щоб над редагуванням працювали фахівці й знавці української літературної мови спільно з ієрархами чи представниками всіх українських Церков. Як уже зазначалося, необхідно створити спеціальну міжконфесійну комісію, яка б працювала під егідою Інституту української мови НАН України й особисто його директора академіка Василя Німчука. Вона внесла б необхідні корективи в усі тексти і привела б у відповідність мову нашої Церкви до норм сучасної україн-

ської літературної мови. Будемо сподіватися, що незабаром усі ці тексти будуть відредаговані, вивірені й канонізовані. Як справедливо зазначає Василь Німчук, „велику частину молитов мільйони віруючих людей знають напам'ять, промовляють щодня, а сотні тисяч або мільйони парафіян є учасниками церковних відправ у неділі, свята й будні“, тому „конфесійні тексти не можуть не впливати на мовну практику народу. З огляду на це проблеми священної мови не можуть бути справою суто церковною“¹.

У деяких сільських церквах священики старшого віку, дяки, сільські церковні хори взагалі дотримуються ще церковнослов'янських текстів. Однак абсолютний їх перехід на відправи українською мовою – це справа часу. Старі звички і стереотипи відходять у минуле, й українська мова поступово входить в усі сфери нашого життя. Ввійде вона міцно в усій своїй неперевершеній красі і в релігійно-церковну сферу.

---

¹ *Василь Німчук. Названа праця. С. 27.*

СЛОВНИК РОСІЇЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (невнормована лексика)

Українська мова впродовж багатьох століть перебувала в таких умовах, що можна тільки дивуватися, як вона вижила і збереглася взагалі. Накладене на неї ще в другій половині XVII століття табу великим тягарем лежало на ній майже до кінця XX століття. Зрозуміло, що кількасотрічне приниження української мови і водночас насаджувannya іншої, тобто російської, не могло не відбитися на усному (у першу чергу) та писемному мовленні її носіїв. Отож у таких умовах українська мова навіть там, де вона активно функціонувала, зазнала такого негативного впливу російської, що перетворилася на суржик, „язичіє“, як колись називали таку мову в Галичині, на мішанину українських і російських слів, кальок, тобто мовних покручів, які витворилися на базі цих двох великих мов.

Особливо тривожить те, що частина носіїв української мови часто вживає російські слова з підкресленою бравадою, хизуючись при цьому своїми „глибокими“ знаннями російської мови. Інша категорія україномовців – це люди, що не володіють українською літературною мовою і вживають російські слова, вважаючи при цьому, що це і є літературні форми. Є ще й така категорія українців, що добре володіє літературною мовою, але часто лінується, не хоче напружити пам'ять і віднайти правильний український відповідник до російського слова. У результаті – українсько-російський покруч.

Процес взаємопроникнення слів із однієї мови в іншу – закономірний процес: значна частина слів з однієї мови засвоюється, підпорядковується нормам і стає повноправною лексикою іншої мови. В українській мові є немало „законних“, унормованих російзмів, полонізмів, германізмів, тюркізмів, запозичень з інших

європейських мов. Вважається, що в нашій мові біля десяти відсотків усіх слів є іншомовними запозиченнями.

Однак, коли слова з чужої мови вживаються бездумно, безсистемно, коли перекручується їхній зміст і спотворюється звукове оформлення, це засмічує мову, перетворює її на мішанину власних слів і варваризмів – іншомовних слів чи виразів, які не мають права громадянства в літературній національній мові і побутують лише в деяких специфічних соціальних різновидах.

Таких слів, що ввійшли в нашу мову непроханими гостями, багато. Ми настільки звиклися з ними, що часто й не помічаємо, як вони зриваються з уст. Правда, людина, яка стежить за своїм мовленням, за його культурою і чистотою, вживає менше росізмів (рідко хто не вживає зовсім), але більшість мовців, на жаль, не задумується над своїм мовленням, не прислухається до себе, внаслідок чого й виходить макаронічна мова.

Ми хотіли б запропонувати громадськості – учителям, учням, спеціалістам та й усім, хто не байдужий до нашої солов'їної мови, своєрідний словник росізмів, словник тих слів, які не слід уживати, тобто словник ненормованих лексем та словосполучень.

Ми звикли заглядати в нормативні словники – орфографічний, орфоепічний, тлумачний, перекладний, енциклопедичний і т. ін., – щоб знайти правильне слово, дізнатися, як воно пишеться, вимовляється, що означає. У пропонованому ж словнику ми знайдемо навпаки неправильне слово чи словосполучення, тобто вираз, який не слід уживати. Правда, тут же, поряд із росізмом у правій колонці подаємо правильне українське літературне унормоване слово, яке вже необхідно запам'ятати і тримати в своєму лексиконі.

У запронованому словнику зафіксовані, звичайно, не всі росізми, які трапляються в нашій мові. Людина, яка уважно ставиться до свого мовлення, цікавиться мовою, зможе щоденно поповнювати цей словничок. Однак поповнювати не для того, щоб їх запам'ятати і вживати, а для того, щоб їх викинути зі свого лексикону і забути назавжди.

У словнику наводяться росізми-варваризми різних рівнів. Це і лексичні (*ад, бабочка, бутылка, брезгувати, видворити, внушити* та ін.), і фонетичні (*актьор, картіа, блеф, магазин*

і под.), і морфологічні (*бабушка, замітити, гардеробищиця, украшати, доломаний*), і граматичні (*не дай Бог, перепись, підпись, мама* – у звертанні, *вечором, по місцям* і т. ін.), й акцентуаційні (*но́вий. оді́нацять, украї́нський*), кальки типу *міроприємство* та інші.

Поряд з окремими лексемами у словнику наводяться й деякі сталі та вільні словосполучення, що побутують в українському мовленні як невнормовані вирази (*а іменно, битком набито, в кінці кінців, так сказати* і под.).

Словник, зрозуміла річ, не може подати всіх власних імен людей, які вимовляються з-російська, оформлені на російський лад, які однаково вживаються як у називному, так і в кличному відмінках, тобто в звертаннях типу *Ваня, Вася, Міша, Серьога, Анічка, Ванічка* і под. По-українськи ці імена в кличному відмінку звучать: *Іванку, Васильку, Михайлику* тощо. У словнику подаємо лише деякі імена для зразка.

Будемо сподіватися, що наш словник і наші спостереження над шляхами і способами проникнення в нашу мову росізмів, над формами неблаготворного впливу російського мовлення на українське стануть у пригоді, в першу чергу учителям-україністам, взагалі всім учителям, учням, усім, хто не байдужий до своєї рідної мови, хто дбає про красу і силу рідного українського слова.

І ще про одне. Про самий термін „русизм“. Його не можна вважати правильним, хоч він і подається всіма нашими нормативними словниками. Слово русизм є двозначним, оскільки його можна трактувати як похідне від *руський* і від *руський*. У першому випадку *руський* означає те саме, що український, бо Україна, як відомо, мала назву Русь, а термін „руська мова“ в значенні „українська“ вживався ще донедавна. У другому випадку слово *русизм* само по собі буде російським, оскільки утворено від основи російського слова *руський*. Не прижилося (та воно теж не було б правильним) і слово з ускладненим суфіксом *русицизм*, що подається російсько-українським словником як застаріле; невдалим слід уважати й термін „росіянізм“, що теж подається словниками і використовується деякими авторами. Виходить, що слово це є похідним від слова Росія, а не від прикметника російський. До

речі, у статті автора цих рядків „Язичіє“ в поетичних творах Івана Франка“, надрукованій у збірнику матеріалів Міжнародної конференції, що проходила у Львові в 1997 році, редактори тому самовільно виправили термін *російзм* на *росіянізм*, що вважаємо принципово і категорично неприйнятним¹.

Отже, застосовуючи прийняту словотворчу модель, за якою до твірної прикметникової основи додається суфікс *-ізм* чи *-изм* (*україн-ізм, грец-изм, тюрк-ізм, герман-ізм*), ми повинні взяти твірну основу прикметника *російський росій-* (без суфікса *-ськ*) і додати до неї суфікс *-ізм*, у результаті чого утвориться: *росій-ізм – російзм*. Зазначмо, що цей термін усе частіше в останній час використовується в мовній практиці і не тільки автором цих рядків.

А тепер подаємо словник.

А? – Га? Що? Прошу?

АБЛАСНИЙ – обласний

АВГУСТ – серпень

АД – пекло

АДНАКО – однак

АДРЕС – адреса (проживання), але адрес – вітання

АДСЬКА БІЛЬ – пекельний біль

АЗНАКА – ознака

А ІМЕННО – а саме

АІСТ – черногуз, лелека, бусол, бусел

АКТЬОР – актор

АСТАННІЙ – останній

АХ! – ох!

АХ ТАК! – Ага, ось так? Отак?!

БАБНИК – бабій, баболюб

БАБОЧКА – метелик

---

¹ Див.: Микола Лесюк. „Язичіє“ в художніх творах Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин / Матеріали Міжнародної наукової конференції / Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів, 1998. – С. 727–733.

БАБУШКА – бабка, бабуся, бабця, бабуня
БАГАТОЧИСЛЕННИЙ – численний
БАЛАГУРИТИ – теревенити, базікати
БАЛОВАНІЙ – пещений, розпещений
БАНЯ – лазня
БАРАХТАТИСЯ – борсатися, вовтузитися
БАРХАТ – оксамит
БАСНОСЛОВНИЙ – надзвичайний, нечуваний, неймовірний
БАСНЯ – байка
БАШКА – макітра, довбешка
БАШНЯ – башта, вежа
БЕДРО – стегно
БЕЗАЛАБЕРНИЙ – безладний, безтолковий, нетямущий
БЕЗГРАНИЧНИЙ – безмежний, безкрай
БЕЗДІЛЛЯ – неробство, ледарство
БЕЗДІЛЬНИК – нероба, ледар, ледащо
БЕЗЗАВІТНИЙ – відданий
БЕЗНАГЛЯДНІСТЬ – бездоглядність
БЕЗНАКАЗАНИЙ – безкарний
БЕЗОБІДНИЙ – необразливий, невинний, безневинний
БЕЗОБРАЗІЄ – бридкість, потворність (про зовнішність), не-
подобство (про безлад, негідні вчинки)
БЕЗОБРАЗНИЙ – бридкий, потворний, огидний, паскудний
БЕЗОГОВОРОЧНО – беззаперечно, безсуперечно
БЕЗОПАСНИЙ – безпечний
БЕЗПОРЯДОК – безлад, безладдя, розгардіяш (розм.)
БЕЗПРЕДЕЛ – розгардіяш, безпорядок, анархія
БЕЗПРИЗОРНИЙ – бездоглядний, безпритульний
БЕЗСМИСЛИЦЯ – безглуздя, нісенітниця
БЕЗСОННИЦЯ – безсоння, нічниця
БЕЗТАКТНИЙ – нетактовний, безтактовний
БЕЗУСЛОВНИЙ – безумовний
БЕЗУСПІШНИЙ – невдалий, марний
БЕЛІЗНА – білість, білизна
БЕРЕМЕНІТИ – вагітніти
БЕРЛОГА – барліг
БЕСЕДКА – бесідня, альтанка

БЕТОНІРУВАТИ – бетонувати
БЕТОНОУКЛАДЧИК – бетоноукладач
БЕТОНЩИК – бетонник, бетоняр, бетонувальник
БИСТРОТЕЧНИЙ – скороминучий, швидкоплинний
БИТКОМ у спол. БИТКОМ НАБИТО – повнісінько, повно-
повнісінько, напхом набито
БІБЛІОТЕКАРША – бібліотекарка
БІДНЯГА – бідолага, бідака, неборак, сердега
БІЛЕТ – квиток (вхідний, проїзний), але: білет екзаменаційний
БІЛЬЙО – білізна
БІСИТИСЯ – казиритися, скаженіти, шаленіти, шаліти
БІШЕНИЙ – 1) скажений; 2) переносно – шалений, лютий
БІШЕНСТВО – 1) сказ; 2) шаленство, шал, лють
БЛАГОЖЕЛАТЕЛЬ – доброзичливець
БЛАГОУСТРОЄНИЙ – упорядкований, упоряджений
БЛЄДНИЙ – блідий
БЛЄФ – блеф
БЛИЗОРУКИЙ – короткозорий
БЛИЗОРУКІСТЬ – короткозорість
БЛІН – млинець
БЛЮДО – 1) страва; 2) таріль (про посуд)
БОДРИЙ – бадьорий
БОЙКИЙ – жвавий, моторний, спритний
БОКАЛ – келих
БОЛВАН – дурень, бовдур, лобуряка, йолоп, телепень
БОЛІЛЬЩИК – уболівальник
БОЛІТИ¹ – хворіти, слабувати
БОЛІТИ² – уболівати (за кого-, що-небудь)
БОЛТАТИ – базікати, молоти, теревенити, бовкати
БОЛТУН – базіка, балакун, базікало, бовкало, торохтій, то-
рохкало, талалай
БОЛЬНИЦЯ – лікарня
БРАК¹ – шлюб, одруження
БРАК² – зіпсована продукція, брак
БРЕЗГУВАТИ – гидувати, бридиритися
БРИТИЙ – голений
БРИТИСЯ – голитися

БРЮКИ – штани
БУВШИЙ – колишній
БУДУЩИЙ – майбутній, прийдешній, наступний
БУЛАВКА – шпилька
БУЛКА у спол. БУЛКА ХЛІБА – хлібина
БУМАГА – папір
БУМАЖНИЙ – паперовий
БУМАЖНИК – гаманець
БУРНИЙ – 1) з бурями – буряний, буремний, бурхливий;
2) небувалої сили – несамовитий, шалений
БУРЯКОВОД – буряківник
БУСИ – намісто
БУТИЛКА – пляшка
БУТОН – пуп'янок

ВАЖНИЙ – 1) важливий (важлива справа, відкриття); 2) поважний, статечний, величний, пишний

ВАЖНО – важливо; НЕ ВАЖНО – не важливо, це не має значення

ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ (у звертанні) – Василю Миколайовичу

ВАСЯ – Василько. Кличний відмінок – Васильку

ВВЕРХУ – угорі, нагорі

ВВИДУ ТОГО – зважаючи на... з огляду на... через те, що...
у зв'язку з тим, що...

ВДОБАВОК – на (у) додаток, додатково

ВДОГОНКУ – навздогін, наздогін

ВДОХ – вдих

ВДРЕБЕЗГІ – на друзки, на гамуз

ВДРУГ – раптом, враз, нагло, зненацька

ВЕЄР – віяло

ВЕЗТИ у спол. МЕНІ НЕ ВЕЗЕ – мені не щастить

ВЕРХОМ – верхи (на коні)

ВЕРХУШКА – верхівка, вершок

ВЕСЬ у спол. ВЕСЬ ТИЖДЕНЬ, ВСЮ НІЧ – цілий тиждень,
цілу ніч

ВЕЧОРОМ – увечері

ВЄЗДЕ – скрізь, усюди, повсюди
ВЗАД – назад
ВЗАЇМНИЙ – взаємний, обопільний
ВЗАМІН – натомість, замість того
ВЗАСОС – з присмоктом, уприсмокт
ВЗАТЯЖКУ – затягуючись
ВЗВІШЕНИЙ – розважний, поважний
ВЗДОХ – зітхання
ВЗРИВ – вибух
ВЗРИВАТИ – підривати, висаджувати (в повітря), руйнувати
ВЗРИВНИК – підричник, підривач
ВЗРИВООПАСНИЙ – вибухонебезпечний
ВЗРИВЧАТКА – вибухівка
ВЗЯТКА – хабар
ВЗЯТОЧНИК – хабарник
ВИГЛЯДІТИ – виглядати
ВИГОВОР – догана
ВИД (зовнішність) – вигляд, образ, подоба
ВИДВОРИТИ – виселити, вислати
ВИДНИЙ – значний, визначний, виразний; у спол. ВИДНИЙ
МУЖЧИНА – показний чоловік; ВИДНЕ МІСЦЕ – почесне місце
ВИДОХ – видих
ВИЖИМАТИ – витискати
ВИЗИВАТИ – викликати
ВИКЛЮЧАТЕЛЬ – вимикач
ВИКЛЮЧАТИ – вимикати
ВИКЛЮЧЕННЯ – виняток
ВИНОВНИК – винуватець, провинник, провинець
ВИНТ – гвинт
ВИНТИК – гвинтик
ВИНУВАТИЙ – винний
ВИПУСТИТИ у спол. ВИПУСТИТИ З ВИДУ – випустити з думки, випустити з уваги
ВИРУЧКА – 1) допомога; 2) уторговані за якийсь час гроші; готівка
ВИСВОБОЖДАТИ – звільняти

ВИСКАЗУВАТИ – висловлювати
ВИСКАЗУВАТИСЯ – висловлюватися
ВИСОК – скроня
ВИСОКОМІРНИЙ – зарозумілий, гордовитий
ВИСТРОЮВАТИ(СЯ) – вишикувати(ся)
ВІДДИХ – відпочинок, спочинок
ВІДДИХАТИ – відпочивати
ВІДМІЧАТИ – відзначати
ВІДНОСИТИСЯ (до когось) – ставитися
ВІДНОШЕННЯ (до когось) – ставлення
ВІДПУСК – відпустка
ВІДРИВИСТО – уривчато
ВІДТОПИРИТИ(СЯ) – випнути(ся), настовбурчити(ся), відко-
пилити (губи)
ВІДЧИТ – звіт
ВІЛЬНОЛЮБИВИЙ – вільнолюбний
ВІЛЬНОНАЙОМНИЙ – вільнонайманий
ВІРНИЙ – 1) вірний, відданий; 2) правильний. ВІРНЕ РІШЕН-
НЯ – правильне рішення
ВІРНО (згідно з чимось) – правильно
ВІРЬОВКА – мотузок, мотузка
ВІТОШ (рос. ветошь) – дрантя, шмаття, ганчір'я, лахміття
В КІНЦІ у спол. В КІНЦІ КІНЦІВ – кінець кінцем, зрештою
ВКУС – 1) смак; ХОРОШІЙ НА ВКУС – добрий на смак;
2) манера: це не в його смаку – це не в його манері
ВЛЮБЛЬОННИЙ – закоханий
ВЛЮБЧИВИЙ – влюбливий
ВЛЮБЧИВІСТЬ – влюбливість
ВМИГ – умить, миттю, ураз, враз
ВНАКИДКУ – наопашки, опашки
ВНУТРІ – усередині
ВНУТРІННИЙ – внутрішній
ВНУТРІСПІЛКОВИЙ – внутрішньоспілковий
ВНУШАТИ – навіювати, викликати, прищеплювати
ВНЯТНИЙ – виразний, зрозумілий, ясний
ВОДОЙОМ – водойма, водоймище
ВОЄНКОМАТ – військкомат

ВОЄННА ВИПРАВКА – військова постава
ВОЄННИЙ – військовий
ВОЄННИЙ ВРАЧ – військовий лікар
ВОЄННОПЛЕННИЙ – військовополонений
ВОЄНРУК – військовий керівник, керівник військової справи
ВОЄНЩИНА – вояччина
ВОЗВРАТ – залишок, повернення, повертання, вороття
ВОЗДУХ – повітря
ВОЗДУХОНАГРІВАТЕЛЬ – повітронагрівник, повітронагрівач
ВОЗДУХОПЛАВАННЯ – повітроплавання
ВОЗДУШНИЙ – повітряний
ВОЗМОЖНІСТЬ – можливість
ВОЗМУЩАТИСЯ – обурюватися
ВОЗРАЖАТИ – заперечувати
ВОЛНА – хвиля
ВОЛОКИТА – тяганина, зволікання
ВОЛОКИТНИЙ – марудний, забарний
ВОЛОКИТЧИК – марудник
ВОН (прислівник у знач. вигуку) – геть, гетьте
ВООБРАЖАТИ – уявляти; бути високої думки про себе
ВООБРАЖЕНІЄ – уява, уявлення
ВООБЩЕ, ВОБЩЕМ – взагалі, в загальному
ВОПІЮЩИЙ – кричущий, волаючий
ВОПРОС – питання, запитання
ВОСЕМДЕСЯТЬ – вісімдесят
ВОСПИТУВАТИ – виховувати
ВОСЬМИДЕСЯТИ – вісімдесяти (-тьох)
ВОСЬМЬОРКА – вісімка
ВОТ – от, ось
ВПЕРЕДІ – спереду, попереду, поперед
ВПИТУВАТИ – убирати, вбирати, всмоктувати
ВПЛОТЬ ДО... – аж до самого...
ВПРОСАК у спол. ПОПАСТИ ВПРОСАК – уклепатися, ус-
кочити в клопіт, у халепу
ВРАСПЛОХ – зненацька, несподівано
ВРАЧ – лікар
ВРЕДНИЙ – шкідливий

ВРЕДНІСТЬ – шкідливість
ВРЕМЙОНКА – дочасник, дочасниця, хатчина, кухня, кухнянка
ВРЕМ'Я у спол. СКІЛЬКИ ВРЕМ'Я? – котра година?
ВСЕМІРНО – всіяко
ВСЕ РІВНО – все одно, байдуже, однаково
ВТИРАТИ у спол. ВТИРАТИ ОЧКИ – замилювати очі
ВТОРГАТИСЯ – вдиратися, проникати
ВУЗ – воз (вищий освітній заклад)
ВУЛИЦЯ – 1) вулиця, дорога; 2) двір (наприклад, вийти на вулицю Шевченка, але вийти погуляти надвір)
В ЧАСТНОСТІ – зокрема
В ЯКОСТІ у спол. В ЯКОСТІ ЕКСПЕРИМЕНТУ – як експеримент; ПРАЦЮВАВ У ЯКОСТІ АГРОНОМА – працював агрономом

ГАДАЛКА – ворожка, ворожбитка
ГАДАННЯ – ворожіння, ворожба
ГАДИТИ (кому, чому) – паскудити, шкодити
ГАЗИРОВКА – газування
ГАЛДІТИ – галасувати
ГАРАНТИРУВАТИ – гарантувати
ГАРДЕРОВЩИЦЯ – гардеробниця
ГИБЛИЙ – згубний, погибельний, пропачий
ГЛАВБУХ – головбух
ГЛАДИТИ (білизну) – прасувати
ГЛОТАТИ – глитати
ГЛОХНУТИ – глухнути
ГЛУБОКИЙ – глибокий
ГЛУМЛЕННЯ – глузування, знуцання
ГЛУШ – глушина, глухомань, нетрі
ГОВОРИТИ – у спол. ГОВОРИТИ ПО ДУШАМ – говорити, поговорити щиро, по щирості, щиросердно
ГОВ'ЯДИНА – яловичина
ГОЛОДОВКА (ГОЛОДІВКА) – голодування
ГОЛОЛІД (ГОЛОЛЬОД) – ожеледь, ожеледиця
ГОРНИЙ – 1) гірський; 2) гірничий (інженер)
ГОРЮЧЕ – пальне

ГОСТЕПРИЙМНИЙ – гостинний; ГОСТИННИЦЯ – готель
ГРАМАДСЬКИЙ – громадський
ГРАНИЦЯ – 1) кордон; 2) межа
ГРІШ у спол. ГРОША ЛОМАНОВОГО НЕ СТОІТЬ – ламаного
гроша не вартий
ГРОМОВІДВІД – громозвід
ГРУДА – 1) грудка (замерзла земля); 2) купа
ГРУЗ – вантаж
ГРУЗИТИ – вантажити
ГРУЗОВИК – вантажівка, тягарівка, ваговоз, вантажний авто-
мобіль
ГРУЩИК – вантажник
ГРЯНУТИ – вдарити, гримнути

ДА – так; ага, угу, еге
ДАВАТИ (ДАТИ) у спол. ДАЙ (НЕ ДАЙ) БОГ – дай (не дай)
Боже

ДАЖЕ – навіть
ДАІШНИК – даїльник
ДАЛЬШЕ (прислівник) – далі
ДАНИЙ – 1) дієприкметник – даний; 2) У ДАНИЙ ЧАС – у
цей час

ДВАЖДІ у спол. ДВАЖДІ ДВА – два на два
ДВЕНАДЦЯТЬ – дванадцять
ДВУЖИЛИЙ – двожилый; дужий, сильний
ДЕ-ТО – десь
ДЕВОЧКА – дівчинка, дівча
ДЕЙСТВИТЕЛЬНО – дійсно
ДИВИТИСЯ у спол. ЦЕЙ БУДИНОК (ЦЕЙ КОСТЮМ, ЦЯ
СУКНЯ тощо) ГАРНО ДИВИТЬСЯ (рос. смотрится) – гарно
виглядає

ДИРИЖОР – диригент
ДІЖУРИТИ – чергувати
ДІЖУРНИЙ – черговий
ДІЖУРСТВО – чергування
ДІЛО – справа
ДНЬОМ – удень

- ДОБАВКА – додаток
ДОБИТИСЯ – домогтися
ДОБРО у спол. ДОБРО ПОЖАЛУВАТИ – ласкаво просимо,
просимо завітати
ДОВГ – борг
ДОВЖНИК – боржник
ДОВІРЕНІСТЬ – доручення
ДОВІРЧИВИЙ – довірливий
ДОВОЛЬНИЙ – задоволений, вдоволений
ДОГАДУВАТИСЯ – здогадуватися
ДОКАЗАТИ – довести
ДОКЛАД – доповідь
ДОКЛАДНА – доповідна
ДОКЛАДУВАТИ – доповідати
ДОЛОЖИТИ – доповісти
ДОЛОМАНІЙ – доламаний, доламлений
ДОРІДНИЙ – добірний
ДОСКА – дошка
ДОСТАВКА – довіз, доставка
ДОСТОВІРНИЙ – вірогідний
ДОСТОПРИМІЧАТЕЛЬНОСТІТЬ – визначна, примітна пам'ятка,
річ тощо
ДОТОШНИЙ – дуже точний, педантично акуратний, прискіп-
ливий до дрібниць
ДОХОДНИЙ – прибутковий
ДРУГ-ДРУГА – один одного
ДРУГИЙ – 1) другий (по порядку), 2) інший (день)
ДУРАК – дурень, дурник, дурний
ДЯКУВАТИ у спол. ДЯКУЄМО ВАС – дякуємо вам, спасибі
вам
ДЬОРГАТИ – смикати, сіпати
ДЬЯВОЛ – диявол, чорт, дідько
ДЬЯВОЛЬЩИНА – чортовиння, чортівня, нечиста сила
ЕКЗАМЕН у спол. ЕКЗАМЕН ПО ФІЗИЦІ, ЛІТЕРАТУРІ –
екзамен з фізики, літератури
ЕХО – луна

ЕРУНДА – дурниця, нісенітниця
ЕСТЬ – є

ЖАЛКО – шкода

ЖАЛОБА – скарга

ЖАТИ – тиснути, давити

ЖЕЛІЗНОДОРОЖНИК – залізничник

ЖЕМЧУГ – перли

ЖЕНАТИЙ – жонатий

ЖЕСТОКИЙ – жорстокий, лютий

ЖЕСТЯНИЙ – бляшаний

ЖЕСТЬ – бляха

ЖИВИЙ у спол. ЖИВИЙ ХЛОПЕЦЬ – жвавий хлопець

ЖОЛУДОК – шлунок

ЖОСТКИЙ – шорсткий, жорсткий, цупкий, твердий

ЖРАТВА – жрання

ЖРАТИ – жерти; НАЖРАВСЯ – нажерся

ЗАБАСТОВКА – страйк

ЗАБОТА – турбота

ЗАВИШЕНИЙ – завищений

ЗАВІРИТИ – запевнити; ЗАВІРЯЮ ВАС – запевняю вас

ЗАВУЧ – завнач (завідувач навчальної частини)

ЗАДАТИСЯ у спол. ЗАДАТИСЯ ЦІЛЛЮ – поставити за мету

ЗАДАЧА (на майбутнє) – завдання

ЗАДЕРТИ НІС – кирпу загнути

ЗАДІЛ (ЗАДЄЛ) – напрацювання, запас

ЗАКАЗ – замовлення

ЗАКАЗАТИ – замовити

ЗАКАЛЯТИСЯ – загартовуватися

ЗАКЛЮЧАТИСЯ у спол. СПРАВА ЗАКЛЮЧАЄТЬСЯ В ТОМУ... – справа полягає в тому...

ЗАКЛЮЧЕННЯ – висновок

ЗАЛІЗНА у спол. ЗАЛІЗНА ДОРОГА – залізниця

ЗАЛІЗНОДОРОЖНИК – залізничник

ЗАМІТИТИ – помітити

ЗАНАВІСКИ – фіранки, завіски

- ЗАНІМАТИСЯ – займатися
ЗАПОЛУЧИТИ – одержати з певними труднощами, зайняти
ЗАПРОС – запитання, запит
ЗАТМИТИ – затьмарити
ЗАТРАТИТИ – витратити
ЗАХВАТИТИ – захопити
ЗАЧОТКА – залікова книжка
ЗБИТИ у спол. ЗБИТИ З ТОЛКУ – збити з пантелику
ЗБІГТИ у спол. ЧОЛОВІК ЗБІГ – чоловік утік (російське
сбежал)
ЗБІРБАНК – ощадний банк
ЗБІРКАСА – ощадна каса
ЗВЕРНУТИСЯ у спол. ЗВЕРНУТИСЯ ПО ПИТАННЮ –
звернутися в питанні
ЗВЕРХ у спол. ЗВЕРХ ПЛАНУ – понад план
ЗВІРСЬКИ (вбитий) – по-звірячому
ЗВІРЬОК – звірок
ЗГІДНО у спол. ЗГІДНО НАКАЗУ – згідно з наказом; ЗГІД-
НО ЗАКОНУ – згідно із законом і под.
ЗДАЧА (грошей) – решта
ЗДОРОВАТИСЯ – вітатися
ЗДОРОВО! – чудово!
ЗЗАДІ – позаду, ззаду
ЗЙОМОЧНИЙ – знімальний
ЗМАЗАТИ – змастити
ЗНАСИЛУВАТИ – згвалтувати
ЗНАЧИТЬ – означає
ЗНІМОК – фото, світлина
ЗНОСКА – виноска
ЗОШИТ у спол. ЗОШИТ ПО МАТЕМАТИЦІ – зошит з мате-
матики
ЗРИМИЙ – видимий, явний, наочний
ЗСИЛАТИСЯ (на кого-, що-небудь) – посилатися
ЗСИЛКА¹ – заслання
ЗСИЛКА² – (вказівка на джерело у наукових працях) – поси-
лання

ІГОРЬОК – Ігорчик; у зверт. – Ігоре, Ігорчику

ІГРА – гра

ІЗБИТОК – надлишок

ІЗМЕНА – зрада

ІЗМІНИТИ – зрадити

ІЗУРОДУВАНИЙ – знівечений, понівечений

ІТИ у спол. ІТИ ЗА ВОДОЮ – іти по воду

ІТОГ – підсумок, результат

ІТОГО – всього

ЇЗДОК – їздець

ЙОЛКА – ялинка

КАЖДИЙ – кожний

КАЗАКИ – козаки

КАЗАТИСЯ – здаватися; МЕНІ КАЖЕТЬСЯ – мені здається

КАНІТЕЛЬ – 1) тонка золота нитка для гаптування; 2) переносно – тяганина, морока

КАПАЛЬНИЦЯ – крапельниця

КАПЛЯ – крапля

КАПРИЗНИЙ – примхливий

КАРАУЛ – 1) варта; 2) як вигук – гвалт!

КАРМАН – кишень

КАРНІЗ – карниз

КАРП – короп

КАРТАВИТИ – гаркавити

КАТУШКА – катушка

КИДАТИСЯ у спол. КИДАТИСЯ В ОЧІ – впадати в очі

КИРПИЧ – цеглина

КІМНАТУШКА – кімнатка, кімнатина

КЛАД – скарб

КЛАДБИЩЕ – кладовище, цвинтар

КЛАДКА – мурування

КЛАДОВКА – комора, хижа

КЛАДОВЩИК – комірник

КЛАДЬ у спол. РУЧНА КЛАДЬ – поклажа, клажа; вантаж,
дорожні речі
КЛОНИТИ (голову) – хилити, схилити
КЛУБНІКА – полуниця
КОБЕЛЬ – пес, собака
КОВАРНИЙ – підступний
КОВАРНО – підступно
КОВИРЯТИ – колупати
КОВЙОР – килим
КОВРИК – килимок
КОЛЕСО – колесо
КОМКАТИ – м'яти, бгати, жужмити
КОМОК – грудка
КОНЕШНО (КОНЕЧНО) – звичайно
КОПИЛКА – скарбничка
КОРИСНИЙ у спол. КОРИСНІ ЗЛОЧИНИ – корисливий:
злочин з корисливою метою
КОРКА (на снігу) – кірка
КОРМУШКА – годівничка
КОРОЧЕ у спол. КОРОЧЕ ГОВОРЯ – стисло кажучи
КОФЕ – кава
КОШЕЛЬОК – гаманець
КРАСАВЕЦЬ – красень
КРАСАВИЦЯ – красуня, вродливиця
КРАСАВЧИК – красень, красунчик
КРАСИТИ – фарбувати
КРАСІВИЙ – гарний, вродливий, красивий
КРАСКА – фарба
КРАСНІТИ – червоніти
КРАСОТКА – красуня, краля
КРАСОЧНИЙ – яскравий, мальовничий
КРАСОЧНО – барвисто, кольористо, пишнobarвно, мальовниче
КРИША – покрівля, дах, стріха
КРОВАВИЙ – кривавий
КРОВЛЯ – дах, покрівля
КРУГ – коло
КРУГОЗІР – світогляд

КРУГОМ – навкруг, навкруги
КРУЖКА – кухоль, горня, горнятко
КРУПНИЙ – великий
КУЛЬОК – пакет, торбинка
КУРИНИЙ – курячий
КУСТ, КУСТИ – кущ, кущі

ЛАГЕР – табір

ЛАДНО – добре (як прислівник і як стверджувальна частка)

ЛАДОШІ – долоні; **ХЛОПАТИ В ЛАДОШІ** – плескати в долоні

ЛАДЬЯ (у шахах) – тура

ЛАЗЕЙКА – лазівка, пролазка

ЛАКОМИЙ – ласий, сласний

ЛАКОМКА – ласун, ласунка, ласуха, ласійка, ласунчик

ЛАКОМО – ласо, сласно

ЛАКОМСТВО – ласощі

ЛАСКАТИ – пестити, милувати, голубити, приголублювати

ЛЯТИ – 1) гавкати, валувати, брехати; 2) ляти, сварити

ЛЕНТА – стрічка, бинда, стяжка

ЛЕПЕТ – белькотання, белькотіння

ЛИСТАЖ – аркушат

ЛИЦЕ – 1) обличчя; 2) особа; у спол. **ДОВІРЕНЕ ЛИЦЕ** – довірена особа; **ФАКТ НА ЛИЦЕ** – ось вам факт!

ЛИШИТИСЯ у спол. **ЛИШИТИСЯ ВСЬОГО** (роботи, майна тощо) – втратити все, позбавитися всього

ЛИШНІЙ – зайвий

ЛІНИВЕЦЬ – валяка, нероба

ЛІНТЯЙ – ледар, валяка, нероба

ЛІСА – риштування, риштовання

ЛІТЕРАТУРОВІД – літературознавець

ЛІЧНИЙ – 1) особистий, персональний, власний; 2) особовий:
ЛІЧНА РІЧ – власна річ; **ЛІЧНА СОБСТВЕНОСТЬ** – особиста власність; **ЛІЧНА ЗБРОЯ** – персональна зброя; **ЛІЧНЕ ДІЛО**, **ЛІЧНИЙ СОСТАВ** – особова справа, особовий склад

ЛОБОТРЯС – лобур, лобуряка, гультяй, гульвіса

ЛОВКИЙ – спритний, зграбний, меткий, удачний, шираний

ЛОВУШКА – пастка

ЛОМАТИ – ламати
ЛОСКУТ – клопот, шматок, шматина
ЛОХМАТИЙ – кошлатий, лахматий, кудлатий, пелехатий, патлатий, закустраний
ЛОШАДЬ – кінь, коняка, конина
ЛУЖА – калюжа, калабаня, баюра
ЛУК – цибуля
ЛЮБИЙ – будь-який, перший-ліпший
ЛЮБИМЕЦЬ – улюбленець, улюбленик, пестун, пестій, мазун
ЛЮБИМИЙ – улюблений
ЛЮБОВНИК – коханець, коханок, полюбовник
ЛЮБОПИТНИЙ – цікавий, допитливий
ЛЯСИ у спол. ЛЯСИ ТОЧИТИ – теревені правити, баяндра-
си правити; теревенити
ЛЬГОТИ – пільги
ЛЬОВА, ЛЬОВУШКА – Левко; у зверт. – Левку

МАГАЗІН – крамниця, склеп, магазин
МАМА (у зверт.) – мамо
МАМОЧКА (у зверт.) – матінко, мамуню, матусю, неню,
матусенько
МАТИ у спол. МАТИ БЛІДНИЙ ВИД – мати блідий вигляд
МАХРОВИЙ у спол. МАХРОВИЙ ДУРАК – повний (несос-
вітенний, заплішений) дурень
МАША – Марія, Марійка; у зверт. — Марійко, Марічко,
Марусю
МЕБЕЛЬ – меблі
МЕТАЛОЛОМ – металобрухт
МЄЛОЧ – дрібні; дрібниці
МИГОМ – миттю, умить, вмить
МІЛКИЙ у спол. МІЛКИЙ ПОЧЕРК, ШРИФТ – дрібний
почерк, шрифт
МІРОПРИЄМСТВО – захід
МІХ у спол. НАТУРАЛЬНИЙ МІХ – хутро; натуральне хутро
МІШАТИ – 1) мішати (щось у чомусь); 2) заважати
МУЖСЬКИЙ – чоловічий
МУЖЧИНА – чоловік

МУСОР – сміття
М'ЯГКИЙ – м'який

НАБЛЮДАТИ – спостерігати, стежити

НАВЕРХ – нагору

НАВЕРНО – напевно

НА ВКУС – на смак

НАВОЛОЧКА – пошивка, пошиванка, напірник, насипка

НАГЛИЙ – нахабний, зухвалий

НАГЛІСТЬ – нахабство, зухвальство, зухвалість

НАГЛІТИ – нахабніти

НАГЛЯДНИЙ – наочний

НАГЛЯДНІСТЬ – наочність

НАГРУЗКА – навантаження

НАДА (НАДО) – треба, потрібно, необхідно

НАДІТИ – надягти

НА ДНЯХ – днями

НАДОЇДАТИ – набридати, надокучати, наприкрятися

НАЖИМ – натиск, натискання

НАЖИМАТИ – натискати

НАКАЗАТИ – 1) видати наказ про щось; 2) покарати

НАЛІЧІЄ – наявність

НАЛОГ – податок

НАМІТИТИ – визначити, накреслити, позначити

НАОБОРОТ – навпаки

НАРОБКА – напрацювання

НАРЯЖЕНИЙ – наряджений

НАСИЛУВАТИ – гвалтувати

НАСТОЙЧИВИЙ – наполегливий, настійний, настійливий

НАСТОЙЧИВО – наполегливо, настійно, напосідливо, прить-

мом, настійливо

НАСТОЮВАТИ – наполягати, обстоювати

НАСТРОЇТИ — 1) настроїти (інструмент); 2) набудувати (будинків)

НАСЧОТ – щодо. Хотів поговорити насчет роботи – хотів поговорити щодо роботи

НАУЧНИЙ – науковий

НАХАЛЬНИЙ – нахабний
НАЧАТИ – почати, розпочати
НЕАБХІДНА – необхідно
НЕБЕЗЦІКАВИЙ (рос. небезинтересный) – досить цікавий,
досить інтересний
НЕБЛАГОВИДНИЙ – недобрий, поганий, непорядний
НЕВНЯТНИЙ – невиразний, незрозумілий
НЕГІДНІСТЬ у спол. ПРИЙТИ В НЕГІДНІСТЬ – зіпсувати-
ся, зістаритися
НЕДАРОМ – недарма, даремно
НЕ ДИВЛЯЧИСЬ НА... – незважаючи на... неважаючи на...
НЕДІЛЯ – 1) неділя (7-й день тижня); 2) тиждень
НЕДОСКАЗАНИЙ – недоговорений, недомовлений
НЕДОСКАЗАНІСТЬ – недоговореність
НЕДОСТАТОК – вада, дефект, хиба
НЕІСПРАВНІСТЬ – несправність
НЕРУШИМИЙ – непорушний
НЕУДОБНО – незручно
НЕЧАЯНО (НЕЧАЙНО) – несподівано, ненароком
НЕТ – ні
НО – але
НОВИЙ – новий
НОЛЬ – нуль
НОСКИ – 1) носки (чобіт); 2) шкарпетки
НОЧЧЮ – вночі

ОБА – обидва
ОБЕЗПЕЧИТИ – забезпечити
ОБЗАВЕСТИСЯ – придбати щось, забезпечитися
ОБИСК – обшук
ОБІДА – образа
ОБІДНО – образливо, прикро
ОБІЗЬЯНА – мавпа
ОБЛАСТЬ – 1) область; 2) галузь: ПРАЦЮЄ В ОБЛАСТІ
КУЛЬТУРИ – працює в галузі культури
ОБЛЕГШИТИ – полегшити
ОБЛУЧЕННЯ – опромінення

ОБНАРОДУВАТИ – оприлюднювати
ОБНОВКА – обнова
ОБОРОТ – 1) оберт, покрут; 2) зворот; 3) обіг
ОБРЕКТИ у спол. ОБРЕКТИ СЕБЕ (когось) – приректи
ОБРУШИТИСЯ – звалитися
ОБУВ – взуття
ОБЩЕЖИТІЄ – гуртожиток
ОБЩЕМ – у загальному
ОБЩЕСТВЕННІСТЬ – громадськість
ОБЩЕСТВО – суспільство; товариство
ОБЩИЙ – 1) загальний; 2) спільний: ОБЩИЙ ВАГОН – загальний вагон; ОБЩІ ІНТЕРЕСИ – спільні інтереси
ОБ'ЯВА – оголошення, повідомлення
ОБ'ЯВИТИ – оголосити, сповістити
ОГЛЯДКА – озирання
ОГОРЧИТИ – засмутити
ОГРАБИТИ – пограбувати
ОДИН у спол. Я ПРИЙШОВ ОДИН – я прийшов сам; ТИ ОС-
ТАВСЯ ОДИН – ти залишився сам
ОДІНАДЦЯТЬ – одина́дцять
ОДИНАКОВО – однаково
ОДИНОКИЙ – самітний, самотній
ОДІЯЛО – ковдра, укривало, коц
ОКАЗАТИ – справити, виявити, зробити
ОКАЗАТИ ВПЛИВ – зробити, справити вплив
ОКАЗАТИСЯ – опинитися, виявитися
ОКРУЖИТИ – оточити, обступити
ОПЕРІРУВАТИ – оперувати
ОПЕЧАТКА – описка (друкарська)
ОПИТ – 1) досвід; 2) дослід, експеримент
ОПИТНИЙ – 1) досвідчений; 2) дослідний, експериментальний
ОПОЗОРИТИ – осоромити, зганьбити
ОПРАВДАТИ – виправдати
ОПРИДІЛЕННЯ – 1) визначення; 2) призначення, улаштування
ОПРИДІЛИТИ – 1) визначити; 2) призначити, улаштувати
ОПРИДІЛИТИСЯ – визначитися
ОСІННЮ – восени

- ОСНАСТИТИ – обладнати, устаткувати
ОСОБИЙ – особливий
ОСОЗНАВАТИ – усвідомлювати
ОСТАВИТИ – залишити
ОСТАЛЬНИЙ – останній
ОСТАНОВИТИ – зупинити
ОСТАТИСЯ – залишитися
ОСТАТОК – залишок
ОСТАТОЧНИЙ у спол. ОСТАТОЧНИЙ ПРИНЦИП – залишковий (принцип).
ОСТОРОЖНО – обережно
ОСУЖДАТИ – засуджувати, осуджувати
ОТВІОРТКА – викрутка
ОТДЕЛЬНО – окремо
ОТ у спол. ОТ (ВОТ) ІМЕННО – саме так
ОХОТА – полювання
ОХОТНІК – мисливець
ОХРАНА — охорона, вартування; ОХРАННИК – охоронник, охоронець
ОЧЕРЕДЬ – черга
ОЧКИ – окуляри
ОЧУТИТИСЯ – опинитися, потрапити
ОЩУЦАТИ – відчувати
- ПАПАЛАМ – наполовину, у спол. З ГРІХОМ ПАПАЛАМ – сяк-так, абияк
ПАРАДА – порада
ПЕРЕВОД (грошовий) – переказ
ПЕРЕДЬОРГУВАТИ – пересмикувати
ПЕРЕМІГШИЙ – який переміг; той, що переміг
ПЕРЕПИСКА – листування
ПЕРЕПИСЬ – перепис
ПЕРЕРИВ – перерва
ПЕРЕХРЕСТОК – перехрестя, роздоріжжя
ПЕЧАТАТИ – друкувати
ПЕЧАТЬ – печатка
ПЕЧЕННЯ – печиво

ПИЛОСОС – порохотяг, пилюшок
ПИЛОСОСИТИ – відпорошувати, збирати порохи, відчищувати
ПИСЬМО – лист
ПІДБИТИ у спол. ПІДБИТИ БАБКИ – підбити підсумки,
підсумувати
ПІДВЕСТИ у спол. ПІДВЕСТИ ПІДСУМКИ – підбити під-
сумки
ПІДІТОЖИТИ – підсумувати, підбити підсумки
ПІДКУПАТИ – захоплювати
ПІДЛОГ – підробка, фальшивка
ПІДОДІЯЛЬНИК – підукривало, підукривальник, підковдра,
пошивка
ПІДПИСКА (на пресу) – передплата
ПІДСАЖУВАТИСЯ – підсідати
ПІДСКАЗАТИ – підказати
ПІДХВАТИТИ – підхопити
ПІДЧЕРКНУТИ – підкреслити
ПІРОЖНЕ – тистечко, солодке
ПІШКОМ – пішки
ПЛАСТИНКА – платівка
ПЛАТОК – хустка; НОСОВИЙ ПЛАТОК – носова хустинка,
хусточка до носа
ПЛОДОТВОРНИЙ – плідний
ПЛОТНІСТЬ – щільність, густина
ПО БАЖАННЮ – за бажанням
ПОБІГ – втеча (рос. побег)
ПОВАРЕНИЙ у спол. ПОВАРЕНА СІЛЬ – кухонна сіль
ПОВЕРХНОСТНИЙ – поверхневий
ПОВІД у спол. ПО ПОВОДУ – з приводу
ПОВІСТКА у спол. ПОВІСТКА ДНЯ – порядок денний
ПОГРУЗКА – завантаження, вантаження
ПОГРУЩИК – 1) вантажник; 2) навантажувач (машина)
ПОДАВЛЯТИ – гамувати, тамувати
ПОДАВЛЯЮЧИЙ у спол. ПОДАВЛЯЮЧА БІЛЬШІСТЬ –
переважна
ПОДВИНУТИСЯ – посунутися
ПОДЛІННИЙ – справжній, дійсний

ПО ДОМАМ – по домах; ПІШЛИ ПО ДОМАМ – ходімо додому, розходімося

ПОДОХОДНИЙ у спол. ПОДОХОДНИЙ НАЛОГ – прибутковий податок

ПОДПИСЬ – підпис

ПОДРОБНО – детально, докладно

ПОЖАЛУСТА – будь-ласка

ПОЖАР – пожежа

ПОЖАРНИЙ, ПОЖАРНИК – пожежник

ПОЖУРИТИ – посварити, докоряти

ПОЗАБОТИТИСЯ – потурбуватися, заопікуватися

ПО ЗАМОВЛЕННЮ – на замовлення

ПОЗОР – сором, ганьба

ПОКА¹ (прислівник) – доки

ПОКА² (вигук) – прощай, будь(те) здоров(і), па-па, честь!

ПОКЛОННИК – прихильник, шанувальник

ПО КОНЯМ! (ПО КОНЯХ) – на коні!

ПОКРАШЕНО – пофарбовано

ПОЛ¹ – підлога

ПОЛ² – стаття

ПОЛКА – поличка, полиця

ПОЛОВИЙ¹ – призначений для підлоги

ПОЛОВИЙ² – статевий; ПОЛОВЕ ЖИТТЯ – статеве життя;

ПОЛОВІ ВІДНОСИНИ – статеві відносини

ПОЛОЖЕННЯ – 1) становище; 2) вагітність

ПОЛУЧАТИСЯ – виходити; У МЕНЕ НЕ ПОЛУЧАЄТЬСЯ – у мене не виходить

ПОЛУЧКА – зарплата

ПОМИМО у спол. ПОМИМО ТОГО – окрім (опріч) того

ПО МІСЦЯМ – по місцях

ПОМІХА – перешкода

ПОНІМАТИ – розуміти

ПОПАСТИ у спол. ПОПАСТИ В ПРОСАК – ускочити в клопіт, пошитися в дурні

ПОПИРАТИ у спол. ПОПИРАЮТЬСЯ ЗАКОНИ – зневажати, ігнорувати, не підтримувати

ПОПИТКА – спроба, намагання

ПО у спол. ПО ПРОФЕСІЇ – за професією
ПОРАЖЕНИЙ – уражений
ПОРТИТИ – псувати
ПОСАХАРИТИ – посолодити, поцукрити
ПОСИЛКА (поштова) – пакунок
ПОСКІЛЬКИ – оскільки
ПОСЛАТИ у спол. ПОСЛАТИ ПО ПОЧТІ – надіслати поштою
ПО у спол. ПО СЛОВАМ – за словами
ПОСПОРИТИ – 1) посперечатися; 2) побитися об заклад
ПОСТАВИТИ у спол. ПОСТАВИТИ НА ВИД – зробити зауваження
ПОСТЕПЕННО – поступово
ПОСТОЯННО – постійно
ПОСТУПОК – учинок (вчинок)
ПОТОЛОК – стеля
ПОТОМ – потім, тому
ПОТОМСТВЕННИЙ – спадкоємний, з діда-прадіда
ПОЧТА – пошта
ПОЧТОВИЙ – поштовий
ПОШВИДШЕ – скоріше, мерщій
ПОШЛИЙ – вульгарний, паскудний
ПРАВИЙ у спол. ТИ НЕ ПРАВИЙ – ти не маєш рації
ПРЕДВЗЯТИЙ у спол. ПРЕДВЗЯТЕ СТАВЛЕННЯ – упереджене ставлення
ПРЕДЕЛ – межа; ДО ПРЕДЕЛА – до кінця
ПРЕДЛАГАТИ – пропонувати
ПРЕДОСТАВЛЕНИЙ у спол. ПРЕДОСТАВЛЕНИЙ САМОМУ СОБІ – покинутий на самого себе
ПРЕДСТАВЛЯТИ – у спол. НЕ МОЖУ ПРЕДСТАВИТИ СОБІ... – не можу уявити собі... ПРЕДСТАВЛЯЮ ВАШІЙ УВАЗІ – пропоную, рекомендую до вашої уваги
ПРЕКЛОННИЙ (вік) – похилий
ПРЕСІКТИ – припинити
ПРИБАВИТИ – додати
ПРИБАВКА – додавання, збільшення, додаток
ПРИБЛИЗИТИ – наблизити

ПРИБОР – 1) набір; 2) прилад
ПРИБУТИ у спол. ПРИБУТИ В ДЕСЯТЬ ГОДИН – прибути
о десятій годині
ПРИВЕСТИ у спол. ПРИВЕСТИ ПРИКЛАД – навести приклад
ПРИВИВАТИ (ЛЮБОВ, НАВИКИ) – прищеплювати
ПРИВІЛЕГІЙОВАНИЙ – привілейований
ПРИВІЛЕГІЯ – привілей
ПРИВІТ! – вітаю!
ПРИГОВОР – вирок, присуд
ПРИЄМНИЙ у спол. ПРИЄМНОГО АПЕТИТУ – смачного!
ПРИЗНАВАТИ – визнавати
ПРИЙМАТИ (прийняти) у спол. ПРИЙМАТИ (прийняти) ДО
ВІДОМА – брати (узяти) до відома; ПРИЙМАТИ (прийняти)
МІРИ – вживати (вжити) заходів; ПРИЙМАТИ (прийняти)
УЧАСТЬ – брати (узяти) участь
ПРИКАЗ – наказ
ПРИМІНЕННЯ – застосування
ПРИМІНЯТИ – застосовувати
ПРИМІРНО – приблизно
ПРИНАДЛЕЖНІСТЬ – приналежність
ПРИНІМАТИ – приймати
ПРИСТРОЙКА – прибудова
ПРИТАЩИТИ – притягти, приволокти
ПРИЦЕП – причіп
ПРИЦЕПНИЙ (вагон) – причіпний
ПРИЧАСТНИЙ – причетний
ПРИЧИНИТИ у спол. ПРИЧИНИТИ ШКОДУ – заподіяти
шкоди
ПРИЧИТАТИ – голосити, плакати, тужити (за покійником)
ПРИЧИТАТИСЯ у спол. З ВАС (ВАМ) ПРИЧИТАЄТЬСЯ –
належати; з вас (вам) належить
ПРОБУВАТИ – куштувати
ПРОВІРИТИ – перевірити
ПРОДАЖА – продаж; СЬОГОДНІ В ПРОДАЖІ – сьогодні
в продажу
ПРОДЛЬОНКА – продовжений день
ПРОІГРУВАЧ – програвач

ПРОІЗОЙТИ – статися, відбутися
ПРОКАТИТИСЯ – проїхатися
ПРОМІЖУТОК – проміжок, відрізок
ПРОНИКАТИСЯ (почуттям) – пройматися, перейматися
ПРОПИСЬ у спол. ПИСАТИ ПРОПИСЬЮ – писати літерами,
буквами (про цифри)
ПРОТИВОРІЧИТИ – суперечити
ПРОТИРІЧИТИ (фактам) – суперечити
ПРОТЯГ у спол. НА ПРОТЯЗІ ЧАСУ – упродовж, протягом
(якогось часу)
ПРОШЛИЙ (рік) – минулий
ПУТЬ у спол. В ДОБРИЙ ПУТЬ – у добру путь (жін. рід),
доброї, щасливої дороги
П'ЯТИДЕСЯТИ (род., дав. відм.) – п'ятдесяти
П'ЯТИДЕСЯТИРІЧЧЯ – п'ятдесятиріччя
П'ЯТНО – пляма
П'ЯТЬ у спол. П'ЯТЬЮ П'ЯТЬ – п'ять на п'ять

РАДУГА – веселка
РАХУВАТИ – 1) рахувати (гроші); 2) вважати; Я РАХУЮ,
ЩО ВІН НЕ ВАРТИЙ УВАГИ – я вважаю, що...
РАХУНОК у спол. НА РАХУНОК (чогось) – щодо, стосовно
(чогось). ХОТІВ ПОГОВОРТИ НА РАХУНОК РОБОТИ –
хотів поговорити щодо роботи
РЕГІСТРАТУРА – реєстратура
РЕГІСТРАЦІЯ – реєстрація
РЕПЕТИЦІЯ – репетиція
РІВНОДУШНИЙ – байдужий
РОБОЧИЙ – робітник
РОЗБАЛУВАНИЙ – розпещений, розбещений
РОЗГІЛЬДЯЙ – нехлюй
РОЗГІЛЬДЯЙСТВО – нехлюйство
РОЗГОВОР – розмова, бесіда
РОЗКАЧКА – зволікання
РОЗМОВЛЯТИ у спол. РОЗМОВЛЯТИ НА (німецькій) МОВІ
– розмовляти (німецькою) мовою
РОЗОРИТИСЯ – збідніти, втратити майно, гроші тощо

РОЗОЧАРОВУВАТИСЯ – розчаровуватися, зневірятися
РОЗПОЛАГАТИ у спол. РОЗПОЛАГАТИ ДО СЕБЕ – приваблювати, привертати до себе

РОЗХЛЬОБУВАТИ(СЯ) – розбирати(ся), виходити зі складної ситуації

РОЗХЛЯБАНИЙ – розхитаний, незібраний, безладний

РОЗХЛЯБАНИСТЬ – незібраність, розхитаність, безладність

РОКОВИЙ (час) – фатальний

РОСЛИННИЙ у спол. РОСЛИННЕ МАСЛО – олія

РУБАШКА – сорочка

РУБЕЛЬ – карбованець

РУЛЬ – кермо; ЗА РУЛЬОМ – за кермом

РУШИТИСЯ у спол. НАДІЇ РУШИЛИСЬ – надії втрапилися, пропали, зникли

РЯДИШКОМ – поряд, близьенько

РЯДОМ – поряд, поруч, поблизу

СА́МИЙ – самій; САМИЙ ВИСОКИЙ – найвищий; НА САМОМУ ДІЛІ – насправді

САПОЖКИ – чобітки

САПОЖНИК – швець

СВАДЬБА – весілля

СЕЛЬОДКА – оселедець

СЕМІДЕСЯТИ (род., дав. відм.) – сімдесяти

СЕРДОБОЛЬНИЙ – жалісливий, жалісний

СЕМДЕСЯТЬ – сімдеся́т

СИНА, СИНОК, СИНОЧКА, СИНОЧОК (у зверт.) – синку, синочку

СІГНАЛ – сигнал

СІМ у спол. СІМ У СІМ – сім на сім

СІЧАС – тепер, зараз

СКВЕРНОСЛІВ'Я – лихослів'я

СКВОЗНЯК – протяг

СКОРОТАТИ у спол. СКОРОТАТИ ЧАС – убити час, перебути

СКРИТИЙ – прихований

СКРИТИСЯ у спол. СКРИТИСЯ З ВИДУ – сховатися, зникнути з очей, пропасти

СЛАБИЙ – слабкий

СЛАБО (присл.) – слабко

СЛІДУЮЧИЙ – наступний

СЛУЖАНКА – служниця, прислуга

СЛУЧАЙ – випадок

СЛЬОЗОТОЧИВИЙ (ГАЗ) – сльозогінний

СМАЗЛИВИЙ – гарненький, вродливий

СМЕКАЛИСТИЙ – кмітливий, метикуватий

СМЕКАЛКА – кмітливість

СМУТНО у спол. СМУТНО ПАМ'ЯТАЮ – неясно, невиразно, туманно

СОБИРАТИСЯ – збиратися

СОБЛАЗН – спокуса, зваба

СОБЛАЗНЯТИ – спокушати, зваблювати

СОБЛЮДАТИ – дотримуватися (чогось)

СОЗДАВАТИ – створювати

СОКОВИЖИМАЛКА – сокодав, соковитискач, соковитискувач

СОКРОВИЩЕ – скарб

СОПЛЯК – шмаркач

СОСАТИ – смоктати, ссати

СОСРЕДОТОЧЕНИЙ – зосереджений

СОЧНИЙ – соковитий

СПАСАТИ – рятувати

СПЕРЕДІ – спереду

СПІВПАДАННЯ – збіг

СПІВПАДАТИ – збігатися

СПІВСТАВЛЯТИ – зіставляти

СПІШИТИ у спол. НЕ СПІША – не поспішаючи, не кваплячись

СПЛОШНИЙ – суцільний

СПОКІЙНИЙ у спол. СПОКІЙНОЇ НОЧІ – на добраніч, добраніч

СПОР – суперечка

СПОРИТИ – 1) сперечатися; 2) побитися об заклад

СПОРИТИСЯ – ладитися, іти гаразд, успішно (про справи)
СПОРТИТИ(СЯ) – зіпсувати(ся)
СПОРЧЕНИЙ – зіпсований
СПРАВКА – довідка
СРОК – строк, термін
СРОЧНИЙ – терміновий
ССУДА – позика
СТАКАН – склянка
СТАТНИЙ – ставний, поставний, статурний, показний
СТИКНУТИСЯ – зіткнутися
СТІРАЛЬНА (СТИРАЛЬНА) МАШИНА – пральна машина
СТІРАТИ – прати
СТОЇТИ – коштувати, вартувати. СКІЛЬКИ СТОЇТЬ? – скільки коштує?
СТОЛОВА – їдальня
СТРАДАТИ – страждати
СТРІМКО у спол. СТРІМКО ЗАЙШОВ (рос. стремительно) – швидко, рішуче, енергійно ввійшов
СТРОЇТИ – 1) строїти (інструмент); 2) будувати (будинок)
СТРОЙКА – будування, будова
СТУЛ – стілець
СТУЛО – стілець
СТУЛЬЯ – стільці
СУБСІДІЯ – субсидія
СУДОРОГА – корчі, судома
СУДЬБА – доля
СУЄВІРНИЙ – забобонний,
СУЄВІР'Я – марновірство, забобони
СУМАШЕДШИЙ – божевільний, шалений
СУТКА, СУТКИ – доба
СЧИТАТИ – 1) рахувати, лічити; 2) вважати. Я СЧИТАЮ – я вважаю
СЮДА-ТУДА – сюди-туди

ТАБАК – тютюн
ТАЙНА – таємниця
ТАЙНИЙ – таємний, потайний

ТАК у спол. ТАК СКАЗАТЬ – так би мовити
ТАКТИЧНИЙ – тактовний; ВЕДЕ СЕБЕ НЕТАКТИЧНО –
веде себе нетактовно
ТАКТИЧНІСТЬ – тактовність
ТАМОЖЕННИК – митник
ТАМОЖНЯ – митниця
ТАРАКАН – тарган
ТАРАТОРИТИ – торохтіти, торкотіти, цокотати, цокотіти,
тріскотіти, ляскотіти
ТАРАЩИТИ ОЧІ – витріщати, вирячувати очі
ТАЩИТИ – тягти, тарганити, тарабанити, двигати
ТЕКУЧІСТЬ (кадрів) – плинність
ТЕРЗАТИ – роздирати, шматувати, мучити, гризти
ТЕРЯТИ – губити, втрачати
ТІКАТИ – цокати
ТОВАРООБОРОТ – товарообіг
ТОЖЕ – також, так само, теж
ТОЛКАТИ – штовхати, штурхати, пхати, тручати
ТОЛКОВИЙ – тямущий, тямучий, розумний
ТОЛКОМ (присл.) – до ладу, до діла, до пуття, доладно
ТОЛПА (ТОВПА) – натовп, юрба, юрма, товпище, здвиг
ТОПОТ (ТОПІТ) – тупіт, тупотіння
ТОПЛИВО – пальне
ТОПОЛЬ – тополя
ТОПОТАТИ – тупотіти, тупотати
ТОРМОЗ – гальмо
ТОРМОЗИТИ – гальмувати
ТОРМОШИТИ – термосити, торгати, смикати, шарпати, тор-
сати
ТОРОПЛИВИЙ – квапливий, поспішливий
ТОСКА – туга, нудьга
ТОТ – той
ТОШНО – нудно, млосно, огидно; тужно, тоскно
ТОЩИЙ – худий, худючий, худющий
ТРАНЖИРИТИ – тринькати, розтринькувати, марнотратити
ТРЕЗВИЙ – тверезий
ТРЕЗВІТИ – тверезіти

ТРИ у спол. ТРИ БРАТА – три брати

ТРОЙКА – трійка

ТРОЙНЯ – трійня

ТРОНУТИ – 1) торкнути, торкнутися, доторкнути; 2) зворушити, розчулити

ТРОНУТИЙ – 1) торкнутий, зачеплений; 2) зворушений, розчулений

ТРУДОЛЮБИВИЙ – працьовитий

ТРЬОХБАЛЬНИЙ – трибальний

ТРЬОХЕТАЖНИЙ – триповерховий

ТРЯПКА – ганчірка, шмата

ТРЯПОЧКА – ганчірочка, шматина, шматка

ТРЯХНУТИ – труснути, трухнути, тріпнути, стрепенути;

ТРЯХНУТИ у спол. ТРЯХНУТИ СТАРИНОЮ – згадати старовину

ТУШИТИ¹ (м'ясо) – тушкувати

ТУШИТИ² (вогонь) – гасити

ТУШОНКА – тушковане м'ясо, тушкованка; душенина

ТЩАТЕЛЬНИЙ – старанний, ретельний, пильний

ТЩЕСЛАВНИЙ – пихатий, гонористий, марнославний

ТЯВКАТИ – дзявкати, цявкати, гавкати

ТЯНУТИ – тягти, тягнути

УБАВИТИ – зменшити, збавити

УБАЮКАТИ – заколисати

УБИЙСТВО (УБІЙСТВО) – убивство

УБИТОК – шкода

УБЛЮДОК – виродок, покруч, вилупок

УБОРКА – 1) збирання; 2) прибирання

УБОРЩИЦЯ – прибиральниця

УВИДІТИ – побачити

УВІДОМИТИ – повідомити, сповістити

УВІЛЬНЕНИЙ – звільнений

УВІРЕНИЙ – упевнений

УГОВОРИТИ – умовити

УГОДНО – треба, бажано; ЯК ВАМ УГОДНО – як хочете, як вам завгодно

УГОН (автомашини) – крадіж, крадіжка, викрадення; УГНА-
НИЙ АВТОМОБІЛЬ – викрадений автомобіль
УГОЩАТИ – пригощати
УГРОБИТИ – убити, звести зі світу
УГРОЖАТИ – погрожувати, загрожувати, пригрозувати
УГРОЗА – погроза, загроза
УГРОХАТИ – угатити, утелющити
УДАЛИТИ – видалити, вивести
УДОБНИЙ – зручний, вигідний
УДОБНО – зручно, вигідно
УЖАС – жах, страхіття, жахливість
УЖАСНИЙ – жахливий, страхітливий
УКАЛУВАТИ – трудитися, гарувати, мучитися
УКЛОНЯТИСЯ (від чогось) – ухилитися
УКРАДЧИВО – скрадливо, украдливо
УКРАЇНСЬКИЙ – український
УКРАЇНЦІ – українці
УКРАСА – краса
УКРАШАТИ – прикрашати
УЛИБАТИСЯ – усміхатися
УЛИБКА – усмішка
УМУДРЕНИЙ – навчений
УПАСТИ в спол. УПАСТИ В ОБМОРОК – знепритомніти,
зомліти
УПРАВЛЯЮЩИЙ – керівник
УПРІКАТИ – дорікати, докоряти
УСМИРИТИ – утихомирити, угамувати, уговтати, оговтати
УСПІТИ – устигнути
УСПОКОЇТИ – заспокоїти, угамувати
УСТУПИТИ у спол. УСТУПИТИ МІСЦЕ – поступитися місцем
УСТУПКА – поступка
УСТУПЧИВІСТЬ – поступливість
УТЮГ – праска
УТЮЖИТИ – прасувати
УХАЖУВАТИ – 1) доглядати, порати (хворого); 2) залицятися, упадати

УХОДИТИ у спол. СИЛИ УХОДЯТЬ – витратитися (сили покидають)

УЧАСТКОВИЙ (міліціонер) – дільничний

УЧАСТОК – ділянка, дільниця

УЧБОВИЙ (ЗАКЛАД) – навчальний заклад

УЧИТИСЯ у спол. УЧИТИСЯ МУЗИЦІ – учитися музики

УЮТ – затишок

УЮТНИЙ – затишний

ФАМІЛІЯ – прізвище

ФОРТОЧКА – квартира

ХАЛАТНІСТЬ – недбалість, недбальство

ХВАТАТИ¹ – хапати, схоплювати

ХВАТАТИ² – вистачати; МЕНІ ХВАТИТЬ – мені достатньо,

вистачить

ХЛОПАТИ – плескати

ХЛОПОК¹ – бавовна

ХЛОПОК² – оплеск, стук, удар у долоні

ХЛОПУШКА – хлопавка

ХЛОПЧАТОБУМАЖНИЙ – бавовняний

ХМАРОЧОС – хмародер

ХНИКАТИ – пхикати, пхинькати, скиглити

ХОЗРАЩОТ – госпрозрахунок

ХОЛЬОНІЙ – пещений, викоханий, доглянутий

ХОРОШО – 1) прислівник – добре, гарно, красно, файно, мудро, охвітно; 2) частка – гаразд! добре!

ХОТЯ, ХОТЯ БИ – хоча, хоча б

ХРАП – хропіння, хропіння

ХРУСТАЛЬ – кришталь

ХРУСТАЛЬНИЙ – кришталевий

ХТО-ТО – хтось

ЦАРАПИНА – дряпина, подряпина

ЦВІТНИЙ – кольоровий

ЦЕПОЧКА – ланцюжок

ЦІЛЕНАПРАВЛЕНИЙ – цілеспрямований

- ЦІЛЕНАПРАВЛЕНІСТЬ** – цілеспрямованість
ЧАСТНИЙ – приватний
ЧАСТНИК – приватник
ЧЕРДАК – горище, стрих
ЧЕСАТИСЯ – 1) чухатися; 2) свербіти; **ТІЛО ЧЕШЕТЬСЯ** – тіло свербить
ЧЕСОТКА – короста, сверблячка
ЧИСЛЕННІСТЬ – чисельність
ЧИСЛИТИ – лічити, рахувати
ЧИСТОПЛОТНИЙ – охайний, чепурний, чистий
ЧИСТЮЛЯ – чепурун, чепуруха, чистьоха, чистуха
ЧОКАТИСЯ – цокатися
ЧОПОРНИЙ – манірний, бундючний
ЧОРТ у спол. **ЧОРТ ПОБЕРИ (ПОБИРАЙ)!** – чорт би його взяв! чорти б його забрали, взяли!
ЧОТИРНАДЦЯТЬ – чотирна́дцять
ЧОТИРЬОХМІСЯЧНИЙ – чотиримісячний
ЧУДАК – дивак
ЧУДНО – дивно, дивовижно, чудово, чудовно
ЧУДОВИЩЕ – чудовисько, чудище, страхіття; потвора
ЧУЛКИ – панчохи
ЧУТЬ; ЧУТЬ-ЧУТЬ – ледь; ледь-ледь; у спол. **ЧУТЬ НЕ ВПАВ** – мало (ледь) не впав
ЧУЧЕЛО – опудало
- ШАГОМ** (присл.) – ходою, повільним кроком, ступою; **ШАГОМ МАРШ!** – кроком руш!
ШАЛАШ – курінь, буда, халабуда
ШАЛОПАЙ – шалапут, лайдак, нероба, ледар, ледащо
ШАР – куля
ШАРИК – кулька
ШАРИКОВИЙ – кульковий
ШАТАТИСЯ – 1) хитатися, хилитатися; 2) тинятися, вештатися
ШАХМАТИ – шахи
ШАХМАТИСТ – шахіст
ШАШЛИЧНИЙ – шашликовий
ШВАЛЬ – дрантя, мотлох; шушваль, набрід, погань

ШВИРНУТИ – кинути, шпурнути
ШЕВЕЛИТИСЯ – ворушитися
ШЕПОТОМ – пошепки
ШЕСТИДЕСЯТИ (род., дав. відм.) – шістдесяти
ШЕСТИДЕСЯТИРІЧЧЯ – шістдесятиріччя
ШИВОРОТ у спол. СХОПИТИ ЗА ШИВОРОТ – схопити
за комір; ШИВОРОТ-НАВИВОРОТ – як-небудь
ШІСТЬ у спол. ШІСТЮ ШІСТЬ – шість на шість
ШКАФ – шафа
ШЛЯПА – 1) капелюх, бриль; 2) переносно – тюхтій, макуха,
мамула
ШУМИХА – галас
ШУТ – блазень, блазнюк
ШУТКА – жарт, витівка
ШУТКУВАТИ – жартувати, збиткуватися (над ким-небудь)
ШУТОЧНИЙ – жартівливий, жартівний
ШУТЯ – жартуючи; жартома, жартом

ЩЕГОЛЯТИ – франтити; красуватися, хизуватися
ЩЕКАТУРИТИ – тинькувати, штукатурити
ЩЕКАТУРКА – тиньк, штукатурка
ЩЕКОТКА – лоскотання; лоскіт; БОЯТИСЯ ЩЕКОТКИ –
боятися лоскотів
ЩЕПКИ – тріски

ЮБІЛЕЙ – ювілей
ЮБКА – спідниця, спідничка
ЮЛИТИ – крутитися, виляти
ЮРКИЙ – в'юнкий, верткий, проворний, прудкий, жвавий
ЮТИТИСЯ – тулитися, міститися; мешкати, мати притулок

ЯВКА – присутність
ЯВЛЯТИСЯ – 1) з'являтися, виникати; 2) бути. ВІН ЯВЛЯ-
ЄТЬСЯ ГОЛОВНИМ ГЕРОЄМ – він є головним героєм
ЯД – отрута, трутизна
ЯДОВИТИЙ – отруйний, отруйливий
ЯЗВА – виразка, ранка; ЯЗВА ЖОЛУДКА – виразка шлунка

ЯЗВЕНИК – хворий на виразку

ЯЇЧКО – яйце, яєчко

ЯКИЙ-ТО – якийсь

ЯРИЙ – запеклий, завзятий, затятий

ЯРКИЙ – яскравий, сліпучий

ЯРКО – яскраво

ЯРОСТНО – люто, розлючено; шалено, несамовито, скажено,
запекло; завзято, затято

ЯСНО у спол. **МЕНІ ВСЕ ЯСНО** – зрозуміло

ЯЧЕЙКА – 1) комірка; 2) осередок

НЕ ОСКВЕРНЯЙМО ДУШІ Й УСТА СВОЇ!

Останнім часом з'являється немало публікацій, у яких їхні автори намагаються пояснити походження й етимологію російських матів (вulgарних слів та фразем), у якійсь мірі виправдовують їхнє існування та функціонування, навіть захоплюються ними. Один відомий київський академік наводив приклади, як „крепкое словцо“ інколи несподівано вирішує і розв'язує складні ситуації. Для ілюстрації була наведена оповідь про те, як в одному доку (очевидно, в Миколаєві) опускали на воду новозбудований корабель, але ніяк не могли цього зробити, бо заклинило трос, на якому трималося судно. Начальник, який відповідав за цю операцію, так рознервувався, що „сочно“ виматюкався перед мікрофоном. Трос із „переляку“ обірвався, корабель зійшов на воду, а юрба з полегшенням зітхнула, нітрохи при цьому не будучи шокованою.

Звичайно, міцне слово тут ні при чому, тут простий збіг обставин. Трос обірвався, бо не міг утримати тягаря, саме в той момент, коли начальник „культурно“, „триповерхово“ висловив по радіо свої емоції. Вражає інше – те, що громадськість українська уже змирилася з цим російським vulgарним засиллям і її не шокують ці „крилаті“ шедеври. В описаному вище випадку слід було присутнім порушити питання про притягнення до кримінальної чи хоча б адміністративної відповідальності начальника, який матюкнувся по радіо, за порушення громадського порядку, за хуліганство, образу честі присутніх, завдання їм моральної шкоди.

Так само треба повести боротьбу з тими гологоловими молодиками та розмальованими дівулями, що вивергають на присутніх потоки брудної лайки на вулицях, майданах, стадіонах, в інших місцях скупчення людей.

Треба зробити більш жорстким наше законодавство в цьому плані. Щоб кожен такий публічний факт розцінювався як прояв хуліганства і жорстоко карався або високими штрафами, або кіль-

кадобовим ув'язненням, або хоч бодай кількома добрими гумовими палицями по спині чи по якомусь м'якшому місцю, причому тут же, на вулиці, на майдані, публічно, в присутності ображених людей. Певно, що після такої езекуції кожен, кому закортіло б вилити свої почуття чи емоції у брудній лайці, довго б оглядався, чи немає когось поблизу, особливо міліціанта. Але треба, щоб і міліція наша була більш увічливою і культурною. На жаль, не раз можна почути лайку з уст міліціонера. Колись автор цих рядків був мимовільним свідком, як, проводячи нараду з „лічним составом“, один із заступників начальника Івано-Франківського міського відділу міліції гнув не те що триповерхові, а цілі п'ятиповерхові мати.

Брудна лайка була невід'ємною рисою стилю й партійного керівництва, і ця пошесть ішла „згори“, з Кремля, з політбюро ЦК. Ось як описує „виступ“ Молотова у Києві Олексій Братко-Кутинський. „Коли більшовицькі кремлівські лідери вирішили покласти край українському духовному відродженню, до столиці України був посланий Молотов. Не скидаючи шапки, він вийшов на трибуну і покритив відбірним матом весь український провід, що зібрався вершити подальшу долю України. Цей вчинок Молотова викликав шок, розгубленість, відчай. Слухачі були повністю деморалізовані, що полегшило присланим з Москви чекістам і місцевим негідникам досить легко розправитися з урядом та партійним керівництвом України. За короткий час вони були роз'єднані, ошельмовані і постріляні“.

„Ефективність матерщини в руйнуванні совісті і духовності, – продовжує автор, – добре усвідомлювали стратеги й тактики Кремля. Вони ввели її до партійної і державної мови, вона рясніла в усних висловлюваннях і в державних документах. Був випадок, коли чекістські кати завагалися, що чинити з дітьми і дружинами „ворогів народу“. Вони подали список дітей на рішення партії, і той же Молотов наклав резолюцію „Расстрелять к ...матери!“¹

Лайливі слова дуже часто можна почути в кабінетах керівних осіб і тепер, бо чомусь уважають, що такий нахабний стиль керівництва більш ефективний, ніж стиль інтелігентної, м'якої людини. Причому, приклад теж подають „зверху“, про що знають уже не тільки

---

¹ Олексій Братко-Кутинський. Феномен України. – Київ, 1996. – С. 107.

громадяни України. Зразком тут знову ж таки служить „старший брат“. Так, нещодавно (лютий 2003 року) віце-спікер Державної Думи Росії В. Жириновський, проводячи круглий стіл, доводив, що необхідно узаконити пейоративну лексику, що її не можна викидати з російської мови і сам тут же майстерно демонстрував її.

Отже, проблема боротьби з матірщиною набуває вже загальнонаціонального масштабу в Україні, і роботу цю треба починати згори, а потім залучити до неї громадськість. Неоціненною тут буде роль школи, Церкви, більше уваги цій проблемі має бути приділено у родинному вихованні.

Але чи може бути ефективною робота з лихослів'ям в умовах, коли воно всіляко пропагується? Ось не так давно (у 1993 році) наші північні сусіди, які нав'язували свою культуру в Україні понад триста років, видали книгу вульгаризмів під назвою „За пределами русских словарей“ (укладач А. Флегон), у якій зібрано біля 40 тисяч нецензурних слів і словосполучень, „Словникові“ статті тут широко ілюструються цитатами з промов Леніна, Сталіна, Хрущова (старші люди пам'ятають, як він погрожував „імперіалістам“ показати їм „кузькіну мати“ за трибуною ООН, постукуючи мештом по цій трибуні), з творів Баркова, Пушкіна, Лермонтова, Єсеніна, Маяковського, Шолохова, Солженіцина та багатьох інших російських літераторів. Усього тут використано, як зазначається, 240 літературних джерел – від давнього московитського епосу до сучасних російських творів, у яких зафіксовані ті чи інші непристойності.

Словник підтверджує, що лайлива лексика у мовленні наших сусідів аж ніяк не є „за пределами словарей“; навпаки, вона є в активному лексиконі кожного „гражданина“ „великої і необ'ятної“ Росії чи зовсім безграмотного, чи з дипломом про вищу освіту в кишені. Більше того, ця брудна лексика, як це і властиво паразитам, бур'янові, блискавично розповсюдилася як по слов'янських, так і по інших країнах Європи, іржею в'їлася в мовлення багатьох людей. Підтвердженням цього є ще один словник, який видали (чи перевидали) на цей раз уже інші наші сусіди – західні, тобто поляки. Це багатомовний словник, бо подає російські матюки аж вісьмома мовами – російською, польською, словенською, французькою, іспанською, англійською, німецькою, італійською (слава Богу, що нема там української). Книга видана масовим тиражем у Кракові

в 1994 році під назвою „Słownik wyrazów brzydkich“. Книга (чи її укладачі) нагороджена в Нью-Йорку призом „Золота свиня“.

Так виглядає, що поляки взагалі кохаються в позацензурній лексичі, дбайливо її вибирають і „плекають“, бо ще роком раніше, тобто у 1993 р. у видавництві PPLL (мабуть „польська популярна література людова“) видали „Słownik powiedzonek, przykazań i przysłów wulgarnych“, який поряд із власне польськими „głupstwami“ широко подає глупства російські. У словнику зібрано біля 1800 лайливих словосполучень, деякі з них теж вибрані з літературних творів, а значна частина підписана прізвиськом редактора цієї книжки Михайла Пухачевського. На обкладинці цього ж словника проанонсоване подібне видання – „Słownik przekleństw i wzywisk“, тобто словник проклять і лайливих прізвиськ, який уже недавно побачив світ. Додамо, що й українську пікантну лексику (правда, не матюки) систематизувала і подала у „Короткому словнику жаргонної лексики української мови“ (Київ, 2003) науковець Леся Ставицька. У словнику зібрано більше 3200 слів та 650 стійких словосполучень, вибраних із творів деяких українських письменників.

Вульгарна російська лексика культивується не тільки в творах художньої літератури та в словниках. Останнім часом вона широко використовується в російських бойовиках, тобто у телефільмах, присвячених „новим русским“, мафії, уже звичною вона стає в окремих російськомовних телепередачах. Наприклад, програма „Окна“ пропагує не тільки нецензурщину, але й розпусний спосіб життя молоді. А нещодавно ті, що кохаються в бридотній нецензурщині, одержали можливість ще й навчитися майстерно використовувати її, прослуховуючи „Байки из зоны“ у виконанні Шури Каретного, що записані на компакт-диски, видані студією „Група товарищей“ із Одеси. Ця студія разом із компанією „Одиссей“, що на вулиці Філатова в Одесі, видала в 2002 році серію компакт-дисків, які несуть справжню „рус-сіш-культуриш“ у найширші маси. На компакт-дискові так і зазначено: „Неограниченно ненормативная лексика“. Шкода тільки, що не вказана „русская“, хоча це само собою зрозуміло.

Мусимо з сумом визнати, що ця ненормативна лексика чимраз ширше проникає і на сторінки українських художніх творів. З особливим задоволенням це демонструють молоді письменники (Леся Подерев'янський, Юрко Іздрик та ін.), які вважають, що вони

відображають цим сучасну лінгвістичну дійсність, справжню мовну культуру своїх персонажів. Може, це й так, але для цього існують різноманітні евфемістичні вислови, якими можна з успіхом замінити табуйоване слово. Окремо мусимо сказати про „книжку“ Ірени Карпи, яка має назву „Знес паленого“ (?) з припискою „Чтиво для ідіотів“ і з передмовою Ю. Іздрика (Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2002). Це дійсно якась маячня без змісту і без форми, яку бридко брати до рук. Сумніваюся, що є деь настільки ідіоти, що захоплювалися б таким вульгарним читвом.

Російські вульгаризми мають дивовижну здатність „в'їдатися“ в мовлення людини (а як швидко їх засвоюють діти!) і паразитувати в ньому у вигляді вставних слів, слів-паразитів, особливо, якщо ця людина не надто вимоглива до себе і своєї мови. Вони мають ще й дивовижну словотвірну потенцію, здатність утворювати різноманітні похідні з найрізноманітнішими словотворчими формантами багатьох частин мови. Це можна підтвердити навіть офіційними даними. Так, досліджуючи систему іменників *nomina agentis* у білоруських говірках на території Польщі, польський мовознавець Міхал Саєвич установив, що найширший арсенал формантів має твірна основа дієслова на позначення статевого акту, тобто синонімічний ряд іменників – виконавців цієї дії (кохання) набагато ширший, ніж синонімічні ряди інших агентивних іменників. Від цієї твірної основи утворено за 12 моделями аж 12 різних *nomina agentis*, що означають виконавців цієї пікантної дії¹. Усі вони присутні, звичайно, і в російській мові, звідки й запозичені білоруськими говірками; присутні вони, на жаль, і в сучасній українській мові.

Таке багатство бридкої лексики дає можливість окремим індивідам вести спілкування із собі подібними виключно матюками. В Івано-Франківську недавно був один керівник авторемонтної майстерні (демобілізований російсько-радянський офіцер), у лексиконі якого нейтральних слів ще менше, ніж у відомої Елочки

---

¹ *Михаил Саевич. Суффиксальное словообразование отглагольных названий субъектов действий в белорусских говорах верхнего течения реки Нарев в Белостокском регионе (Польша) // Abstrakt Book – Тезиси докладов – edited by Stefan Warchoł / 3 International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Lublin, Juli 24–29, 2000. – Lublin: Maria Curie-Skłodowska Uniwerszity, 2000. – S. 142.*

з „Дванадцяти стільців“ Ільфа і Петрова, зате безмежний запас лексики пейоративної, вульгарної, яку він настільки майстерно використовував, що цілком обходився без звичайних слів. І дивно, що його, здається, розуміли і співпрацівники, і клієнти.

Велика біда в тому, що епідемія матірщини захопила підлітків, шкільну і студентську молодь. Особливо боляче й соромно слухати, коли матюкаються дівчата, майбутні матері. Як же вони будуть виховувати своїх власних дітей? Гидко і страшно стає, коли в цих „триповерхових“ фраземах втоптують у бруд, обливають нечистотами такі найсвятіші для людини поняття як Бог, Душа, „Бога Мать“ і взагалі Матір. Чи може бути більше свято-татство, більший гріх, як образити Бога (хай це буде навіть „японський Бог“!), Святу Матір, чи може бути більше блюзнірство, як образа, зневажання рідної матері і Матері взагалі?! Інтелігентну людину, яка ніколи не вживає брудних матів, така лайка шокує, деморалізує, травмує її мислення і почуття. Отож варто серйозно над цим задуматися тим, хто веде себе зверхньо, нахабно, розв'язно, хто бездумно вживає ці непристойні вирази і слова. Дехто намагається завуалювати ці гидотні вислови різними заміниками, типу „ні фіґа“, всякими „лампочками“, „хренами“, „блінами“, „йолками“ з „палками“, „бляхами“ з „мухами“ і под., але від цього прикре враження не зникає. Нещодавно автор цих рядків попросив одну молоду жінку переказати співпрацівникові певну інформацію. На другий день запитав, чи переказала. „От, блін, забула! Ну, блін і пам'ять стала!“ Певно, що був би найвсє тих „блінів“ ще більше, якби був не припинив спілкування.

У нашій надзвичайно багатій мові (одинадцятитомний Словник української мови налічує понад 134 тисячі слів, що значно більше, до речі, ніж у 17-томному російському словнику) можна знайти слово чи вислів для вираження найтонших почуттів, найпотаємніших думок, у тому числі й для вираження негативних емоцій. Такий вислів може припекти до живого, але він не буде шокувати сторонніх, не ображатиме людську гідність, від нього не будуть в'янути вуха. Отже, треба повести тотальну боротьбу проти лихослів'я, вульгарщини, матюччя, повсюдно осуджувати тих, хто їх уживає. Треба дбати про чистоту нашої мови, нещадно виривати той словесний мотлох, бур'ян, який, на жаль, так буйно процвітає і засмічує нашу мову.

Треба повести тотальну боротьбу й проти іншого лиха – проти, так би мовити, „візуальної“ матірщини. Вона давить на нашу свідомість, на кожному кроці гвалтує наші очі, наш зір. Погляньмо на під'їзди в наших будинках, огляньмо ліфти в наших під'їздах, подивімся, що робиться у громадських відхожих місцях, на стінах будинків, на парканах і навіть на учнівських партах та студентських лавках і столах! Усюди матірщина, брудота, сороміцькі надписи і малюнки, суцільне хамство, яке неможливо обминути, яке мимовільно вривається в зорову пам'ять, бо ж не йтимеш чи не стоятимеш у ліфті із зажмуреними очима. Колись мій покійний батько, коментуючи такі брудні, вульгарні надписи, відзначив: „Хто писав – не знаю, я дурний читаю“. Бо й дійсно, зайти в таке місце мусиш, а заодно мусиш мимовільно й читати цю гидоту.

Треба, щоб у кожній родині за спільною вечерею батько та мати висловили при дітях свою осудливу думку про цю вульгарну „творчість“. Це мало б, напевно, позитивний результат. Правда, лише в тому разі, якщо в цій родині не культивується брудна лексика і ведеться спокійний і розважний спосіб життя.

Добре було б, якби питання боротьби із засиллям словесної бруталщини час від часу було предметом обговорення на батьківських зборах у загальноосвітніх школах, в учнівських та студентських громадах. Причому проводити цю роботу не кампанією, а системно, перманентно, постійно. Питання боротьби з лихослів'ям треба піднімати й на виховних годинах у школах та інших навчальних закладах; ясна річ, що їх не мали б обходити у своїх проповідях та повчаннях священики, бо лихослів'я – це ще й великий гріх.

Пам'ятаймо, що під п'яний акомпанемент брудної російської лайки, матірщини „визволителі народів“ створювали свою імперію зла, плюндрували нашу землю і нашу культуру, піддавали нелюдським мукам і жорстоким тортурам усіх, хто намагався протистояти цій диявольській, безбожній комуністичній системі. Уся ця словесна нечисть, що паразитує в нашому мовленні, – це сумна спадщина тоталітарно-колоніального режиму, це гіркий „дарунок“ „старшого брата“, тому її треба викинути з нашої мови з нашого життя, оголосити їй нещадну війну. Хай буде чистою наша мова, хай будуть чистими, світлими й неоскверненими наші душі й наші уста!

БАГАТО ГАЛАСУ ДАРЕМНО

(про зміни в правописі)

Справжню бурю в склянці води підняли деякі автори публікацій, що стосуються змін в українському правописі. Уже так сталося, що між українцями знаходяться люди, які завжди і в усьому виступають **проти**. Чи це добра справа, чи погана – вони проти. Проти і баста. Ось так вийшло й з українським правописом. Хотіли щось трохи удосконалити, полегшити, спростити – де ж там! – „Ми проти!“

Правопис – це умовне зібрання правил, які регламентують писемний варіант літературної мови. Жодна мова не могла б обійтися без таких правил, бо тоді був би писемний хаос і люди не змогли б порозумітися через письмо. Якби ще у мові панував фонетичний принцип (так пишемо, як говоримо), якби всі однаково говорили, то ще б якось було. Але такого не буває. Фонетичний принцип не може охопити всіх написань, бо й слова вимовляються в різних говорах по-різному, і є в нашому правописі історичні, традиційні написання (наприклад, позначення на письмі сполучення звуків **ш, ч** літерою **щ**, сполучень [j-а, j-у, j-е, j-і] відповідно літерами **я, ю, є, ї**, злитих приголосних (аффрикат) сполученням літер **дз, дж**), є написання ідеографічні – *орел і Орел, вітер і Вітер, мороз і Мороз* і под. Є потреба розмежувати написання великої і малої літер, встановити правила передавання на письмі м'якості приголосного, переносу частини слова з рядка в рядок, написання складних та іншомовних слів тощо. У кожній мові є ціла система розділових знаків і їх написання, і все це повинні знати звичайні, прості носії мови, усе це вони повинні засвоїти у середній школі, щоб мати можливість нормально користуватися мовою, зокрема, її писемним варіантом.

Чи вміють наші громадяни писати? Чи знають, де яку літеру, який знак ставити в слові чи між словами? У принципі так. Середня школа дає такий правописний мінімум, але його засвою

ють, на жаль, не всі. Чи легкий український правопис? Ні, не дуже. Легший, наприклад, ніж російський, бо там більше „морфолого-фонемних“ написань, тобто існує більше правил, але він важчий від польського та особливо білоруського, бо там більше фонетичних написань. Але така природа нашої мови. Якщо слова типу *вода, рука, наука, мова* і под. пишемо так, як чуємо (тобто тут не треба застосовувати жодних правил), то слова чи форми типу *село, верба, кожух, смієшся, льоду, сільський, сонця, вокзал, Великдень, хочби, свято, комп'ютер, Бразилія* і подібні не напишемо, не знаючи певних правил або винятків із них. У нас дійсно є немало правил, та є ще й винятки, але все це дрібниці порівняно, наприклад, із англійською орфографією. Недаремно жартують, що коли по-англійськи написано Ліверпуль, треба читати Манчестер. Там можна нарахувати понад сотню правил правопису голосних та приголосних, у кожному по два, три або й більше винятків, і все одно не знатимете, як правильно написати чи прочитати якесь нове слово, якщо просто не запам'ятаєте його. Отож не нарікаймо на свою мову і свій правопис, а прикладімо трохи більше зусиль, щоб вивчити їх.

Питання кодифікації правописних норм було в Україні і, зокрема в Галичині, предметом обговорення віддавна. Граматика Мелетія Смотрицького та багато наступних граматик дотримувалися етимологічного принципу письма, цей принцип закріпив своїм науковим авторитетом Михайло Максимович. Його гаряче підтримували деякі галицькі письменники й учені і, власне, культивували його аж до кінця XIX ст. Уперше в Україні застосував фонетичний правопис у своїй граматиці О. Павловський, а в Галичині він був застосований „Руською Трійцею“ в „Русалці Дністровій“. Упродовж цілого XIX ст. в Галичині велися гарячі дискусії, **як писати**, але остаточну й офіційну перемогу фонетичний правопис здобув аж у 1893 році. Коли була знята заборона (після революції 1905–1907 рр.) з української мови, почалося активне обговорення правописних питань і на Великій Україні.

Заради справедливості треба сказати, що правописні традиції в Галичині й на Сході України розвивалися різними шляхами. Якщо галицький правопис більше дотримувався й у вимові, і в написанні історичних форм, то на Східній Україні активно прони-

кали в мову форми аналогічні, нав'язні, часто запозичені з російської мови. Тому й були закономірними палкі дискусії між галицькими та східноукраїнськими письменниками й ученими. Тут не місце описувати перебіг цих дискусій, зазначимо тільки, що вони припинилися аж у 20 роках ХХ століття. У 1925 р. при Міністерстві народної освіти була створена правописна комісія, яка розробила проект правопису. Цей правопис був затверджений Всеукраїнською правописною конференцією, що відбулася в Харкові 26 травня – 6 червня 1927 року, а 6 вересня 1928 року його затвердив нарком освіти М. Скрипник. У цьому правописі досягли консенсусу між галицькою та східною правописними традиціями, узгодили всі спірні питання. Однак правопис цей проіснував недовго. З розгулом радянсько-більшовицької реакції були припинені „українізаційні“ процеси, сотні українських письменників та вчених були запроторені до тюрем, в усьому вбачали український буржуазний націоналізм. Ярлик „буржуазно-націоналістичний“ одержав і цей правопис. Від 1933 року українці фактично користувалися двома правописами: діаспора – правописом, що був затверджений у Харкові, а материкова Україна – правописом 1933 року.

Сучасні намагання правописної комісії – віддати належне історії, повернутися подекуди до історичних, питомих форм, спростити і полегшити, як уже зазначалося, правопис. Виглядає, однак, що під тиском тих, що його ще й не читали, але вже проти нього, зміни в правописі затверджені не будуть. Президент України розпорядився відкласти затвердження правопису і продовжити його обговорення. В обговоренні ж часто беруть участь люди, які б воліли писати своїм власним правописом, так, як вони уміють, тому й сприймають у штики кожную мудру і слушну думку. А тепер перейдемо до розгляду конкретних пропозицій.

Перша – написання літери г – здається ні в кого не викликає заперечень. Зазначимо тільки, що в нас немає ще канонізованого списку слів і форм, у яких слід писати цю букву, але пам'ятаймо, що фонема (звук) г є низькочастотною в українській мові, й українцеві її вимовити нелегко. Недарма вона була втрачена, тобто перейшла в гортанний [г] ще в давньоукраїнський період. Однак у нашій мові є немало запозичених лексем, є деякі й свої власні, у яких треба писати й вимовляти г.

Іронію і насмішки викликала пропозиція писати на початку деяких слів літеру **и** (*иниий, иній, иржа, икати* тощо). Але нехай знають, хто цього не знав, що колишнє праслов'янське **і**, яке вимовляється у російській, білоруській, польській, чеській та ін. мовах, в українській мові **усюди, послідовно** перейшло в [и]: *тихо-тихо, сіла-сила, писати-писати* і под. Це стосується й початкового [і]. Прислухаймося, як вимовляють люди: *индик, инчий, иний* (або з приставним приголосним: *йиниий, гикати* і под.). Причому, така вимова характерна не тільки в Галичині, але й у східних регіонах України. Ось що писав в академічній граматиці української літературної мови харківський мовознавець М. Наконечний (громадськість недавно відзначала його 100-річчя): „В окремих словах, переважно під наголосом, українська вимова знає, крім **і**, початкове **и**, наприклад: *иниий, иноді, инколи, инде, инкуди*, але вирівнюючий вплив правопису [1933 року! – М. Л.], що принципово визнає на початку слів тільки **і**, позначається нерідко й на вимові цих слів“¹. Подібне пояснення дає і відомий мовознавець М. А. Жовтобрюх².

Отже, перейшовши на початкове **и**, ми віддали б данину вимові, фонетичному принципіві, який так довго виборювала вчена громадськість Галичини і цілої України.

Здається, не треба агітувати нікого за те, щоб писати слово *нів* (колишній іменник 3-ї відміни *полъ*) окремо від інших слів. Якщо ми пишемо *чверть години, дві години* та ін. окремо, то чому писати *нівгодини* разом? Згадаймо, що у нас було аж трояке написання – разом, через дефіс, через апостроф. А тепер буде тільки окремо!

Ми вже зазначали, що колишнє **і** в українській мові послідовно перейшло в **и**. Це загальноукраїнське явище і відбите воно також було й у відмінкових закінченнях іменників різних родів і відмін: *радости, Руси, соли, любови, імени, теляти, на кони, на поли, на землі, на печи* і тому под. Такі написання є в І. Котляревського, Т. Шевченка, інших східноукраїнських письменників. Але під впливом російської мови з часом **и** змінилося на **і**, що й закріпили в

¹ Див.: Курс сучасної української літературної мови за редакцією Л. Булаховського. – Ч. 1. – Київ, 1951. – С. 164.

² М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. Курс сучасної української літературної мови. Частина I. – Київ, 1972. – С. 155.

правописі 1933 р. Звичайно, для тих, хто не хоче або не вміє слухати живе мовлення людей, ця пропозиція здається недоцільною, але широкий загал її сприйме. Зрештою, в іменниках З відміни у родовому відмінку багато українських часописів уже давно пишуть **и**: *України-Руси, радості, любови* тощо. Було б доцільно розповсюдити написання **и й** на інші форми, перелічені нами вище.

Особливо багато кпинів викликала пропозиція писати на місці грецької літери „тети“ (або як хтось хоче – „фіти“) паралельно з літерою **ф** і літеру **т**. Подивіться, як смакують, як глузують з неї деякі читачі в українській пресі, зокрема, пані Ганна Ма-нко в „Галічині“ за 23 січня 2001 року! „Проекту“ вона ще не читала, як сама зізнається, але вже *проти!* Це, до речі, дуже знайомий прийом ще з радянських часів: „не читал, не знаю о чем речь, но категорически осуждаю!“ То щоб знали ті, що не читали „Проекту“, що він і не пропонує писати *рехворма, прохвесор, махвія*, як іронічно подає це п. Ма-нко, а пропонує лише в словах, які ще не адаптовані нашою мовою, тобто не узвичаєні в ній, писати **т**, якщо воно вимовляється в мові-донорі. Подивіться на мапу Європи, видану десь у Європі. Як там написана назва столиці Греції? Звичайно, через **t** або *th*. То чому ми маємо писати Афіни, а не Атени?

Може, це буде цікаво знати всім, що звук **ф** для українців був завжди чужий, його, в принципі, не було в українській фонетиці. Подивіться в творах Т. Шевченка, інших українських письменників XIX ст., чи багато знайдете слів з літерою **ф**? Наприклад, у Шевченковій „Катерині“ приблизно на 12 тис. букв лише один раз ужита літера **ф** у слові „фуга“ (завірюха). Чому не було цього звуку в нашій мові? Тому що йому знаходили так звані субститути, замітники (**п**–*Йосип, Степан*, **х**–*хустка*, **т**–*катедра*, **к**–*куфайка* (рос. *фуфайка*), **в**–*Векла, кв*–*квасоля, хв*–*хвіст* і под.). Але з часом у словах, що бурхливим потоком вливалися у нашу лексику, стало вже неможливо міняти **ф** на інші звуки і поступово в мові появляються слова із звуком та літерою **ф**. Для російської мови звук **ф** більш звичний, він з'явився у мові ще після так званого занепаду зредукованих унаслідок оглушення звука **в**. Хоч росіяни й пишуть **в** у кінці слів та складів, але читають його як **ф**: *Іваноф, лобофь, Смірноф, Неміроф* і под. До речі, дехто й з українських дикторів оглушує **в** на російський лад.

У Галичині звук **ф** є теж звичнішим, ніж для мешканців Східної України, тому галичанин ніколи не скаже „рехворма“, „прохвесор“, „махвія“, „мікрохвон“ як іронізує п. Ма-нко. Це лише в її краях, тобто на Сході (а вона, очевидно, звідти) так вимовляють звук **ф**.

Новий „проект“ правопису пропонує розширити правило „дев'ятки“ на цілий ряд іншомовних слів. Це закономірна і загальноприйнята українська тенденція – вимовляти **и** на місці **і**: *тихо, дитина, дизель, Аргентина, Генісарет* і под. (пор. російські – з і).

Дуже бажана і необхідна пропозиція ставити апостроф у всіх іншомовних словах, де вимовляється після твердого приголосного **й**. Порівняймо вимову слів: *комп'ютер, бйуро, пйунітр, бйуджет, інтервйу, бйувет, верфйу*, українських слів *бйу, пйу, верб'йа, мйа-со, вйазати* і т. ін. Чи зможе хтось уловити різницю у вимові? І чи міг би хтось узяти на себе сміливість і сказати, у яких із перелічених не ставити апостроф? Апострофом ми просто замінили **й**, це є його умовне позначення на письмі: *комп'ютер, б'юджет, б'ю, верб'я*. Є й інший варіант: можна б узагалі відмовитися від апострофа і не ставити його ніде, як це вже колись було у нашому правописі.

Нарешті про ще одну важливу зміну. Українська мова завжди уникала збігів голосних на межі слів та в середині слова. Так званий роззів, який створювався між цими голосними, ліквідувався шляхом прикривання голосного якимось протетичним чи епентетичним приголосним. В українській (як і в інших слов'янських) мові немає своїх власних слів, які б починалися на **а** чи **е**, бо вони прикрилися у свій час йотом. Усі слова з початковим **а** чи **е**, що наведені в українських словниках – це запозичені, іншомовні слова. У ролі приставних звуків можуть виступати в українських словах також **в** та **г**: *вус* – рос. *ус*, *вулиця* – рос. *улиця*, *горіх* – рос. *орех*, *Ганна* – *Анна*, *гарбуз* – *арбуз* і т. ін. Так само прикриваються голосні і в середині слова: *матерііа, бактерііа, генііа* (род. відм.), *артерііа, дийакоп*. Зазначимо, що в латинських формах цих слів йота немає *materia, arteria* і под. Отож, щоб досягти якоїсь послідовності, треба писати йотовані і в похідних утвореннях: *матеріальний, геніальний*, як це й вимовляють повсюдно носії української мови.

Немає послідовності і в передаванні на письмі іншомовних дифтонгів (подвійних голосних). Так, ми пишемо *автомобіль* (лат. *auto*),

але *аудиторія, аукціон* і под. Другий голосний тут – *ў* нескладовий, такий самий звук, який вимовляємо в словах *заўтра, писаў космонаўт* і позначаємо літерою *в* (*завтра, писав* тощо). Тому й пропонують писати так само *навза, аудиторія*.

Беручи до уваги консервативну ментальність багатьох носіїв української мови, важко сподіватися, що запропоновані зміни в правописі будуть затверджені. Однак, щоб різко не міняти навички в писанні українських громадян, можна б дозволити паралельні написання, напр., *радости і радості, любови і любові, Руси і Русі*, як це маємо в іменниках чоловічого роду (*стола і столу, моста і мосту*), як це є в давальному відмінку (*народові й народу, столові й столу*). Можна б дозволити паралельні написання початкового *и* чи *і* – *иниий* та *іниий, иржа* та *іржа*, літер *г* і *ґ* (*гімназія – гїмназія*), тобто дещо демократизувати правопис, допустивши варіантні написання.

ЯК НАЗИВАЮТЬСЯ НАШІ ГРОШІ?

Кожна держава має свою державну атрибутику, свої державні цінності, символи, клейноди. До них належать гімн, прапор, герб, конституція, грошова одиниця тощо.

У своєму повсякденному житті ми найчастіше стикаємося (правда, хтось частіше, а хтось рідше або й узагалі дуже рідко) з одним із цих державних атрибутів – з грошима, бо вже так улаштоване наше життя, що без „стикання“ з ними не проживеш.

Поки Україна жила в складі „єдиної і неделімої“, ми користувалися *рублем* (*рублем*), що від слова *рубати*, *рублений* (монети колись вирубували, вичеканювали з якогось благородного металу), в українському ж офіційному мовленні вживалася назва *карбованець* (від слова *карбувати*, робити карби, помітки). Коли ж ця „єдина і неделімая“ система все ж таки заgrimіла „под фанфари“, як казав один російський кіноперсонаж, і поділилася, пропали разом з нею і плакали й наші грошики – рублі та карбованці (у когось більше, у когось менше), а щоб життя не завмерло, були випущені кількох модифікацій купони чи купонокарбованці (і тоді ми всі майже стали мільйонерами).

І нарешті, прийнявши синьо-жовтий прапор, герб „Тризуб“ (поки що тільки „малий“), гімн (поки що тільки мелодію), Конституцію (яку чи не щодня намагаються підлатати, поправити), встановивши бюрократичну державну машину (в якій відбуваються перманентні шибування Прем'єр-міністрами та клерками-міністрами), держава запровадила один із найцінніших для життя громадянина своїх атрибутів – грошову одиницю, якій дали назву *гривня*.

Здається, ніхто не заперечував проти такої назви, адже гривня – це наша далека і глибока історія. Як обмінна (грошова у нашому розумінні) чи вагова одиниця вона функціонувала вже понад, як 1000 років тому, і згадку про неї можемо зустріти в будь-якому історичному творі. Особливо часто згадується вона у такому видатному історичному документі, як збірник законів Київської Русі

„Руська правда“. Давня лічильна гривня поділялася на менші номінали (*ногата, куна, різана, векша*), гривня грошового призначення зі срібла мала різні форми й вагу (були гривні шестикутні різної ваги), ромбовидні (з варіантами), довгасті з розплесканими кінцями, паличковидні, короткі „човновидні“ тощо. Гривня як вагова одиниця із золота чи срібла мала різну вагу – спочатку дорівнювала одному фунтові, потім вага її зменшувалася. Гривня грошова теж мала різну вартість.

Паралельно з гривнею грошового призначення існувала гривня як нагрудна чи, точніше, нашійна прикраса. Власне, саме таким і було її первісне призначення, оскільки й походить слово *гривня* від праслов'янського *griva, що означає *шия, потилиця*. Отож, первісне значення „намісто“ з часом доповнилося значенням „грошова одиниця“, можливо, внаслідок звичаю робити намисто із монет. Гривня як нашійна прикраса являла собою декоративний обруч з дорогого металу, прикрашений часто дорогоцінними каменями тощо, який носили на шії. Гривня була відзнакою родовитості особи (наприклад, князя), могла служити також як висока державна нагорода. Десь уже з XIV ст. почала вживатися переважно як жіноча прикраса.

Саме в цьому значенні – у значенні прикраси в сучасній українській мові це слово вживається у формі *гривна* (з твердою основою); така форма зафіксована й одинадцятитомним Словником української мови. Словник тут пішов за деякими авторами (наводяться ілюстрації з „Нарисів“ історії України (1957 року) та зі Скляренкового „Святослава“). У найдавніших писемних пам'ятках це слово вживалося з твердим [н], але вже у пам'ятках XIV ст. появляється форма *гривня, гривень*. Саме так це слово зафіксоване й у „Малоруско-німецькому словарі“ Євгена Желехівського, у „Словарі української мови“ Бориса Грінченка, у сучасних українських словниках.

Чому це слово зазнало фонетичних змін, встановити важко, так само, як неможливо відповісти на питання, чому, наприклад, у словах *народний, природний, модний* і под. маємо тверде [н], а в словах *дорожній, пізній, городній* і под. – м'яке. Можливо, що на форму називного відмінка *гривня* вплинули форми давального та місцевого відмінків (*гривні*), а можливо, що й інші подібні іменники (*вишня, пісня, пекарня, спальня*). Зауважмо, що м'яко звук [н] в

цьому слові вимовляється ще в білоруській мові, в усіх же інших слов'янських мовах він вимовляється твердо: російське *гривна*, польське *grzywna*, чеське *hřivna*, словацьке *hrivna*, болгарське *гривна*).

Розписую це так детально тому, що люди часто перекручують це слово, неправильно відмінюють або просто ігнорують його, заміняють старим *рублем* або навіть *рубльом*. Ось приклад із життя. Один мій знайомий зайшов у перукарню підстригтися. Коли робота була закінчена, питає: „Скільки я маю заплатити?“ „Рубль семдесят“, була відповідь. „О, вибачте, мусите почекати, я піду в „кантор“, поміняю гривні на рублі і занесу Вам плату“.

Ще один випадок. Зайшов я колись недалеко від вокзалу в Івано-Франківську до одної приватної крамнички, щоб купити дитині шоколадку. Запитав ціну. „Рубль двадцять трі“, – була відповідь. „А за українські гривні не продаєте?“ – питаю. „Што ви тут мене будете учіть, не понятно штолі?!“ Тут уже була, правда, не молодця, а молодик, та такий, що міг і набити, тому я пішов собі купувати шоколадку в іншу крамницю, невесело роздумуючи над тим, чому це в усіх приватних крамницях, у приватному бізнесі працюють виключно іноземці і поганяють нас чужою мовою¹.

Часто на запитання про ціну можна почути: *одна гривна, один гривень* (колись була ще така грошова одиниця, як *гривеник*), *п'ять гривнів* і т. под. Коли це чуєш на базарі, то ще півбідди, бо не всі наразі люди мають там вищу освіту (хоч є немало людей з університетськими дипломами), але коли не вміють правильно вживати слово продавці-професіонали, люди зі спеціальною освітою, то стає сумно.

Отже, *гривня* – це іменник жіночого роду м'якої групи і подібно до іменників *вишня, пісня, лікарня, спальня, книгарня, пекарня,*

---

¹ Хотілося б навести тут і свіжіший факт. У магазині з красномовною неукраїнською назвою „Антошка“, що в центрі Івано-Франківська, відвідувача, який заходить досередини, відразу зупиняють грізним окриком: „Гражданин! Астаф'єте сумку!“ Відомо, що на „Гражданин“ звертаються до підозрюваного або до підсудного, тобто до злочинця. Отже, в цьому магазині мене мають за потенційного злочинця, злодія, тут же на вході ображають. Чому це я маю залишати десь свої особисті речі? Чому мене має ображати якась **антошка**!?

земля, шабля, капля та багатьох інших у родовому відмінку множини має форму *гривень* (там виникає так зване вставне *е*). Ніхто ж не каже „*прослухали п'ять піснів*“, „*у саду ростуть п'ять вишнів*“, „*у місті є кілька лікарнів*“, але кажуть *п'ять* (чи більше) *пісень, вишень, лікарень, земель, капель* і т. д., а отже, *п'ять* (чи більше) *гривень*; кажуть *одна пісня, вишня, земля, капля*, а отже, *й одна гривня*, а не *один пісень, один вишень*. Отже, *й не один гривень*.

Тож я бажаю всім українським читачам якнайбільше українських *гривень* (хоч можуть бути, звичайно, й рублі та долляри – їх не важко обміняти), але щоб ми правильно вживали назву своєї рідної валюти.

1998 рік

ЗАСОБИ ЕВФОНІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Вважається, що українська мова – одна з наймилозвучніших слов'янських і європейських мов. Доказом цього твердження можуть бути численні вислови про українську мову вчених, культурних та політичних діячів світу, які ми наводимо в статті «Шануймо наше „диво калинове“ у цьому збірнику. Але треба мати на увазі, що кожна мова має щось у собі особливе, оригінальне, тільки їй притаманне. І кожна мова для кожної людини, що вважає її за свою рідну, є наймиліша і найкраща. Тобто наймилішою мовою для кожного є мова, всмоктана із молоком матері, мова, якою мати наспівувала колискову, яку чула дитина від народження. Для нас, українців, наймилішою є мова українська, для поляка – польська, для італійця – італійська. Отже, єдиного критерію краси, позитивних якихось ознак тієї чи іншої мови не існує. Одній мові надає привабливості її граматична структура, інша мова відзначається чіткою будовою слів, ще інша – особливою, своєрідною акустичністю приголосних чи голосних.

Українській мові особливої привабливості, краси надає, в першу чергу, її милозвучність, її висока поетичність, співучість, музичальність, мелодійність.

Що ж таке милозвучність мови чи, по-грецьки, евфонія? Це добре, приємне з точки зору фонетичних і лексико-стилістичних норм певної мови звучання окремих мовних елементів – звукосполучень, слів і словосполучень. Милозвучність української мови досягається насамперед урівноваженням приголосних та голосних звуків, відсутністю великого збігу однакових чи рівних за способом творення, важких, незручних для вимови приголосних не тільки в складі одного слова, але й на межі слів. Милозвучність – це рівномірний розподіл, рівне співвідношення у фразі приголосних і голосних. Ось, наприклад, у Лесі Українки:

*Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала.
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.*

У першому рядку маємо ідеальне співвідношення приголосних і голосних – один до одного, тобто одинадцять приголосних й одинадцять голосних. У другому і третьому рядках – по 13 приголосних та 11 голосних. В останньому рядку співвідношення півтора до одного (15 приголосних і 10 голосних), бо у словах *вікном* та *цвіла* маємо збіг двох приголосних, які, однак, не створюють труднощів при вимові.

В українській мові немає таких важких сполучень приголосних, як, скажемо, в німецькій: *пф* – *Kopf, Pferd*, як у польській: *тш* – *trzy, trzeba*, *кш* – *krzyk*, *пш* – *przed*, *рвш* – *pierwszy*, *трв* – *trwać* – *тривати*, як у чеській – *три*, *кри* – *třeba* – *треба*, *кřiknout* – *крикнути*, як у російській: *рдц* – *сердце*, *лнц* – *солнце*, *стл* – *щастлив* і подібні. Можна наводити багато паралелей з російською мовою і всі вони свідчатимуть про переваги української мови в питанні милозвучності, раціональності, лаконічності тощо. Можна хоча б порівняти слова *відносний* – *относительный*, *дотик* – *прикосновение*, *відступ* – *отступление*, *безкарний* – *безнаказанный*, *розповідний* – *повествовательный*, *задовільний* – *удовлетворительный*, *посвідчити* – *засвидетельствовать*, *сутичка* – *столкновение*, *художній* – *художественный*, *могутній* – *могущественный*, *тривалий* – *продолжительный*, *урочистий* – *торжественный*, *уява* – *воображение*, *якісний* – *качественный*, *порозумітися* – *достичь взаимопонимания*, *пригода* – *приключение* та багато інших, щоб побачити, наскільки громіздкішими для вимови і для написання є російські відповідники до українських слів.

Милозвучність української мови досягається природним чергуванням у ній окремих голосних і приголосних звуків, спрощенням у групах приголосних, уподібненням різних за участю голосу, місцем чи способом творення приголосних або навпаки – розподібненням однакових за способом творення і важких для вимови звуків, використанням паралельних морфологічних форм слів однакового значення, у тому числі й службових слів, тобто різноманітними альтернаціями цих слів та їхніх форм. Додамо, що жодна

зі слов'янських мов не має такого розгалуженого і багатого арсеналу евфонічних засобів, як їх має українська мова.

Милозвучність є одним із засобів підсилення виразності мови художнього твору внаслідок досягнення гармонійного добору звуків у тексті. Цій меті служать також різноманітні повтори, алітерації, асонанси, ритмічність мови тощо.

Одним з головних засобів досягнення милозвучності мови є дзвінка вимова дзвінких приголосних у кінці слів та в кінці складів, що відрізняє українську мову від усіх інших слов'янських мов. По-українськи ми вимовляємо *плід, п'ядь, гриб, міг, ворог, казка, дужка*, не оглушуючи кінцевого дзвінкого. Якщо ж порушимо цю закономірність і вимовимо глухо кінцевий приголосний, то утворюються зовсім нові слова: *пліт, п'ять, грип, міх, ворох, каска* (захисний головний убір), *душка*. У російській мові подібні слова без контексту впізнати неможливо, бо там *гриб* і *грип*, *пядь* і *пять*, *мог* і *мок* (під дощем), *дужка* і *душка* вимовляються однаково: *грип, пять, мок, душка* і под. Зауважимо, що під впливом російської мови дехто з мовців оглушує дзвінкі приголосні у такій фонетичній ситуації і в українській мові, чого допускати не можна. Інколи таке оглушення дзвінкого приголосного зустрічається і в деяких українських говірках.

Милозвучності в українській мові сприяє також, як було відзначено, властивість глухого звука уподібнюватися до наступного дзвінкого в одному слові або на межі слів. Так, пишемо: *вокзал, Великдень, хоч би, як би*, а вимовляємо *вогзал, Велигдень, ходжби, язби*. В інших слов'янських мовах така асиміляція за дзвінкстю діє обмежено.

Важливим евфонічним засобом є спрощення груп приголосних, важких для вимови. Так, група *стн* спростилася у *сн* (*мастний – масний*), *здн* – у *зн* (*об'їздний – об'їзний*), *рнч* – *нч* (*горнчар – гончар*), *стл* – *сл* (*щастливий – щасливий*), *рдц* – *рц* (*сердце – серце*), *ждн* – *жн* (*кождний – кожний*), *стц* – *сц* (*містце – місце*) та ін. Зупинимось детальніше на характеристиці інших засобів створення евфонічного враження української мови, наведемо приклади, які допоможуть шанувальникам української мови у майбутньому вимогливіше ставитися до свого мовлення, правильно будувати фрази і речення.

Ось, приміром, українська мова на відміну від російської та інших слов'янських мов має можливість вибирати ту чи іншу форму повнозначного чи службового слова і так уникнути небажаних збігів голосних чи приголосних звуків. Таким чином, у мові виникають своєрідні альтернативи, чергування звуків чи окремих елементів. Так, по-українськи можна сказати: *сидів у кімнаті і сиділа в кімнаті*, а по-російськи – і *сидів і сиділа „ф комнате“*, бо прийменник *у* в російській мові має інше значення – *біля: сидела у окна*.

Так само в українській мові ми маємо можливість альтернативного вибору сполучника і чи й. Звичайно, між приголосними вживаємо сполучник *і* та прийменник *у*, але після слів, що закінчуються на голосний, *і*, як правило, змінюється на *й* (*ї* нескладовий), а *у* на *в* (*ў* нескладовий), напр.: *сидів і думав, сиділа й думала*. Однак перед словами, що починаються йотом з метою уникнення неблагозвуччя навіть після голосного не слід уживати *й*: *сказала і їй (йому) кілька слів, Ганна і Юрій, Данило і Яків*, а не *сказала й йому, Ганна й Юрій* і под. З цих же міркувань не слід змінювати *у* на *в*, якщо наступне слово починається з приголосного *в*: *забігла у ворота*, а не *в ворота, стрибнула у воду*, а не *в воду*. Правда, інколи уникнути збігу однакових приголосних неможливо. Наприклад, попереднє слово закінчується на приголосний, та ще *й* на *в*, а наступне починається з голосного. Який тоді вибрати варіант прийменника в конструкціях типу *поїхав у Одесу* чи *поїхав в Одесу, пішов у університет* чи *пішов в університет*? У таких випадках рекомендується або взагалі перефразувати вислів (наприклад, *в Одесу він приїхав учора, в університет прийшов разом з товаришем*) або вибрати той варіант, який менше „ріже“ вухо. Тут краще буде використати прийменник *в*, ніж *у*: *поїхав в Одесу, пішов в університет*.

Якщо ж на межі слів стикаються два голосні, то тут виникає зіяння (роззів), і його можна ліквідувати тільки прийменником *в* або сполучником *й*, тобто в такій фонетичній ситуації вони обов'язкові: *пішла в інститут, Михайло й Оксана, Руслана й Андрій*.

Звуки *і* та *у*, що стоять на початку слова, теж змінюються на *й* та *в*, якщо попереднє слово закінчується на голосний: *він іде, але вона йде, молодий учитель, але молода вчителька*. Так само

змінюються у та і на в, й у власних назвах: *свято Йвана-Купала, любимо Вкраїну* і под. (правда, такі зміни допускаються лише в усному мовленні або в поезії для забезпечення ритму. В офіційному ж мовленні такі заміни робити не слід).

Дуже важливо запам'ятати, що речення треба завжди починати з у та і, а не з в та й, хіба що наступне слово починатиметься з голосного. Так само треба вживати у, і після паузи в середині речення. Від цього правила можна відступати тільки у віршованій мові, оскільки вона має свій заданий ритм. Однак треба зазначити, що це правило, на жаль, під впливом російської мови майже повсюдно порушується.

Узагалі треба пам'ятати, що в українській мові є прийменник у, а прийменник в – це його варіант. Отже, панівне становище має займати у, а варіант в має використовуватися лише з евфонічною метою – для уникнення збігу голосних тощо.

Правда, є слова, які завжди вживаються з початковим у (*указ, увага, уривок, умова, уява*) і є слова, у яких у неможливе: *влада, вступ, вправа* тощо. Не можна змінювати у на в чи навпаки тоді, коли ця заміна може викликати зміну значення слова: *вправа і управа, вклад і уклад, вдача і удача* та інші. Не змінюються (не чергуються) ці звуки й у словах іншомовного походження. До цього ще слід додати, що прийменник у-в може вживатися і в інших варіантах: *уві – вві* або просто *ув* що теж викликається необхідністю врівноваження приголосних і голосних, напр.: *засяло сонце уві млі – приснилося вві сні*.

Ці речі, звичайно, відомі (або принаймні повинні бути відомі) кожному ще зі школи, однак дуже часто вони, на жаль, забуваються й ігноруються. Тому нерідко можна зустріти невірні тексти, в яких є великі нагромадження приголосних звуків, що протипоказано українській мові. Наприклад, у словосполученні *чекаємо реформ в сфері освіти* утворився збіг аж п'ятьох приголосних: *рмвсф*, що ні в якому разі допускати не можна. Якщо у цій фразі полічити кількість голосних та приголосних, то побачимо, що кількість приголосних значно переважає (15 до 11). Аналогічна ситуація наявна в словосполученні *в школах всіх типів*. На початку утворився збіг трьох приголосних *вшк*, потім *хвс* (11 приголосних на 5 голосних). У словосполученні *музеїв й збірок* маємо збіг

чотирьох приголосних – **вйзб**. Ситуацію легко можна виправити, замінивши в першій фразі **в** на **у** (*реформ у сфері*), у другій фразі два **в** на два **у** (*у школах усіх мунів*), у третій – **й** на **і**: *музеїв і збірок*. Такі випадки в сучасному писемному та усному мовленні зустрічаються на кожному кроці. Ось ще приклади: *книги, в яких йдеться; рубрика „Старт“ в газеті; студенти беруть участь в щорічній посвяті* (звукосполучення із п'яти приголосних – *ст'вшч!*); *високий врожай* і под. Тут треба було написати: *книги, в яких ідеться; рубрика „Старт“ у газеті; студенти беруть участь у щорічній посвяті; високий урожай*. Так само неприємне враження викликає збіг кількох голосних. У фразі *паніка і ажітаж охопили присутніх* сполучник **і** треба було замінити на **й**.

Неприємно вражає слух збіг однакових звуків чи навіть складів у тій чи іншій фразі. В українській мові є досить поширеним єднальний сполучник **та**, але використовувати його треба обережно, щоб не створити тавтологічного звучання, як це трапалося в таких фразах: *знімемо квартиру з меблями та телефоном; ансамбль пісні та танцю, комісія з питань спорту та туризму*. Треба уникати й інших тавтологічних збігів: *чинить таким чином, успішно справились з стихією* (тут маємо збіг аж трьох звуків **с!**) і таке подібне. У першій фразі треба використати сполучник **й**, у другій і третій – **і**. Вислів *чинить таким чином* треба було перефразувати: *чинить так*. Останній вислів мав би звучати: *успішно справилися зі стихією*.

Наведемо ще деякі евфонічні альтернативи, що досить поширені в українській мові: *з-із-зі-зо, під-піді, над-наді, перед-переді, від-віді, о-об, би-б, же-ж, ся-сь, ти-ть* тощо. Наприклад: *ішов з Олею – ішов зі мною – лист із села – зо два-три листи; під ногами – піді мною; надходить – надібрати; о шостій годині – об одинадцятій; ходив би – ходила б; знав же він – знала ж вона; сміявся з нього – сміялись учора (хоча краще – сміялися вчора)*.

Важливу роль для врівноваження балансу приголосних-голосних відіграють паралельні дієслівні форми першої особи множини: *ходимо-ходим, робимо-робим* (другу форму, однак, уживати небажано). Аналогічно в наказовому способі: *ходімо – ходім, любімо – любім*. Сприяє благозвуччю також правильний вибір закінчення давального відмінка іменників чоловічого роду: *-ові -еві* чи *-у, -ю*.

Нормативними для української мови вважаються, як уже про це йшлося, закінчення *-ові, -еві*, причому не тільки для іменників-істот, але й для всіх інших іменників чоловічого та середнього роду, тому треба надавати перевагу саме цьому варіантові. Закінчення *-у, -ю* використовують лише тоді, коли треба уникнути тавтології, збігу однакових приголосних. Отже, *не Києвові, а Києву, не Ярославові, а Ярославу*. Якщо поряд ідуть кілька іменників у давальному відмінку, то для уникнення неблагозвуччя слід спочатку вживати закінчення *-ові, -еві*, а тоді *-у, -ю*: *Василеві Симоненку або Симоненкові Василю; вельмишановному панові-добродію Іванові Куриляку*.

Ритмомелодичні явища української мови становлять струнку систему урівноваження консонантизму й вокалізму, надають мові гнучкості, плавності, сприяють її милозвучності. Наведені стилістичні чи фоностилістичні норми, однак, не являють собою суворого мовного закону; порушення тих чи інших альтернацій не виносяться в школі як помилка і не карається зниженням оцінки, але ігнорування цих вимог на практиці призводить до зниження стилістичної майстерності й загальної культури українського писемного та усного мовлення, спотворення загального евфонічного малюнка тексту. Тож будьмо уважні до нашої мови, дбаймо про її милозвучність і красу!

ШАНУЙМО НАШЕ „ДИВО КАЛИНОВЕ“!

Українській громадськості відомі вже ті численні циркуляри й постанови, які забороняли, принижували, зневажали українську мову. Мартиролог української мови розпочався ще за царя Олексія Романова (друга половина XVII ст.) і тривав до розпаду великої радянської імперії, хоч не можна ще, на жаль, стверджувати, що він закінчився остаточно, оскільки зазіхають на неї ще й тепер. В усі часи московсько-більшовицького поневолення українську мову вважали хлопською, селянською, другорядною, другосортною.

Однак ні петровські укази, ні валуєвські циркуляри, ні олександрівсько-емські акти, ні сталінські заборони, ні суловсько-брежнєвські постанови не змогли вбити душу українського народу – його милозвучну мову й солов'їну пісню. Хоч наша мова й була загнана „під селянську стріху“, вона воскресала, як фенікс, відроджувалася, розквітала, чарувала й милувала слух. Хоч наш народ був поневолений фізично, та його могутній дух залишався нескореним, і саме народ дав мові силу й красу. Він сам у своєму фольклорі, у піснях дав зразки неперевершеної поезії, а його генії й таланти високо піднесли авторитет рідного слова. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Олесь Гончар, Дмитро Павличко, інші майстри художнього слова піднесли українську мову до рівня найрозвиненіших мов; своїми високохудожніми творами вони сприяли тому, що про нас, українців, про нашу культуру дізналися інші народи світу.

Прогресивні зарубіжні політичні та культурні діячі в усі часи ставилися з великою повагою і щирим захопленням до української мови, до української пісні, давали їм найвищу оцінку, відзначаючи особливу милозвучність нашої мови й високу поетику нашої пісні. Є дані про те, що в 1934 році у Парижі відбувся конкурс мов, на якому третє місце присудили українській мові. Ось як про це пише в журналі „Україна“ за 13 квітня 1990 року сучасний попу-

лярний російський письменник Юліан Семенов: „Я дуже люблю українську мову. Чарівна мова. Не випадково ж вона посіла третє місце в Парижі... Перше місце дісталос̄я французькій. Не тому, що конкурс відбувався в Парижі. Я знаю цю мову – дуже милозвучна й красива. Друге присудили перській. До речі, я вивчав фарсі в університеті. Мова багатюща на образи, метафори, епітети. Третньою була українська. Чомусь на Україні про те мало кому відомо. Це велика біда, коли народ, особливо молодь, погано знає свою культуру, свою історію“¹.

Й ось, незважаючи на таку високу оцінку французької мови, П'єр Шевальє, француз, який за часів Хмельниччини командував загоном українських козаків, у своїй праці „Історія війни козаків проти Польщі“ ще в 1663 році писав про українську мову: „Вона дуже ніжна й сповнена пестливих виразів та надзвичайно витончених зворотів“².

Німецький поет Ф. Боденштедт, який тривалий час проживав у Москві й подорожував Україною, перекладав німецькою мовою українські пісні, у своїй праці „Поетична Україна“ замилювано, натхненно відзначав: „Українська мова наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музичними можливостями. Ніде древо народної поезії не дало стільки смачних плодів, ніде дух народної поезії не відбився остільки виразно й сонячно, як він відбився на піснях українських. Справді, народ, який міг співати такі пісні і милуватися ними, не міг стояти на низькому рівні освіти“.

Відомий російський письменник, перекладач українських пісень, творів Тараса Шевченка Микола Берг, уклавши в минулому столітті антологію пісень багатьох народів світу, на перше місце поставив ліричні українські пісні, давши їм таку оцінку: „Чарівна, ніжна й граціозна українська пісня... в ній є щось, що хапає за серце, щось глибоко задушевне. Як слушно пригодилися тут ці численні пестливі слова, які неможливо перекласти ніякою іншою мовою... Але не на самих лише пестливих словах створюється чарівливість

---

¹ Цитуємо за статтею: *Іван Пасемко*. „Українська мова прекрасна“ // Дивослово. – 1995. – Ч. 7. – С. 17.

² Тут і далі цитуємо за статтею: *Микита Шумило*. Могутня й чарівна // Українська мова і література в школі. – 1989. – Ч. 8. – С. 7–13.

української пісні. Ця чарівливість розлита в усьому, в словах і в порівняннях, а іноді й просто не знаєш, у чому: мило та й годі!¹

А відомий російський учений Ізмаїл Срезневський у листі під назвою „Взгляд на памятники украинской народной словесности“ до цензора, професора Московського університету І. Снегирьова писав про українську мову так: „Нині, здається, вже нема потреби доводити, що мова українська (або як до вподоби іншим, малоросійська) це справді мова, а не наріччя російської чи польської, як дехто намагався доводити. Сила людей переконана, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо рясноти слів та виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що мова ця, будучи ще неопрацьованою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості і багатства синтаксичного – ця мова поетична, музикальна, живописна“. Оскільки в різних джерелах цю цитату подають у різних варіантах, вважаємо за необхідне навести її в оригіналі. Отже, І. Срезневський писав: „Въ настоящее время нечего доказывать, что языкъ украинскій (или какъ угодно называть другимъ, малороссійскій) есть языкъ, а не нарѣчіе русскаго или польскаго, какъ доказываютъ нѣкоторые, и многіе уверены, что этотъ языкъ есть одинъ изъ богатѣйшихъ языковъ славянскихъ, что онъ едва ли уступитъ богемскому въ обиліи словъ и выраженій, польскому въ живописности, сербскому въ пріятности, что это языкъ, который будучи еще не обработанъ, можетъ уже сравниться съ языками образованными по гибкости и богатству синтаксическому, – языкъ поэтической, музыкальный, живописный“¹.

Високу оцінку українській пісні дав у розмові з українським студентом видатний російський письменник Лев Толстой: „Щасливі ви, що народилися серед народу з такою багатою душею, народу, що вміє так відчувати свої радощі й чудово виливати свої думки, свої мрії, свої почуття. Хто має таку пісню, тому нічого боятися за своє майбутнє. Його час не за горами. Вірите чи ні, що ні одного народу простих пісень я не люблю так, як вашого. Під

---

¹ Укр. варіант цит. за кн.: М. А. Жовтобрюх. Мова української преси (до середини 90-х рр. XIX ст.). – Київ, 1963. – С. 62. Рос. варіант – за кн.: Сергій Єфремов. Історія українського письменства. – Київ, 1995. – С. 241.

їхню музику я душею спочиваю. Стільки в них краси і грації, стільки дужого, молодого почуття й сили!“

Видатний хорватський учений-славіст Ватрослав (Гнат) Ягич у статті „Дунай-Дунай у слов'янській народній поезії“ дав високу оцінку українській народній поезії і пісні: „Українська пісня – справжня поезія серця і почуття“. Президент Чехо-Словацької Академії наук Зденек Неєдли теж висловив свою сердечну думку: „Не можна перерахувати всі мистецькі властивості української пісні, бо вони такі невичерпні, як життя народу, що п'є цілющу силу з матері-Землі. Це мистецтво глибоко народне тому, що з нього безпосередньо промовляє до нас своєрідна чиста душа українського народу. Гарна ця душа. Таке ж і її мистецтво“. „Українська народна поезія найбагатша і найкрасивіша в Європі. Вона відзначається великими мистецькими вартостями і поетичним натхненням, влучністю вислову та має в собі щось зворушливе, величаве, щось чутливо-чуже, сумовите й живописне“, – писав югославський учений А. Люкшич. А ось слова ще одного відомого славіста – чеського ученого П. Й. Шафарика: „Українці дуже багаті, може, найбагатші поміж усіма слов'янами різнобарвними народними піснями. Вони не мудрують, не потіють, складаючи свої пісні; у них пісні виростають самі, як квіти на полях зелених, і їх така кількість, якою не може похвалитися жоден народ у світі“. З італійською, яку теж вважають однією з наймилозвучніших європейських мов, порівнював українську мову видатний турецький поет Назим Кіхмет: „Я дуже люблю українську мову, мені здається, що вона звучить серед слов'янських мов так само, як італійська серед своїх сестер“¹.

Микита Шумило наводить у своїй статті спогади Агатангела Кримського про Максима Горького, який нібито на якихось зборах діячів культури й літератури в Москві ще в 1916 році зачарував усіх промовою про український народ, його характер, культуру й мову: „Не можу не сказати про талановитий могутній український народ. Цей народ надзвичайно лагідний, дуже здібний. Я люблю чарівні мелодії української народної пісні, хвилюючу красу української музики, прекрасну українську мову, чудову народну

---

¹ Цитуємо за: Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. Упорядник В. Лучук. – Київ, 1990. – С. 273.

говірку... Народна поезія України – апофеоз краси. Український народ проніс через століття рабства й неволі дороге цінне багатство свого генія. Гляньте, який ласкавий і співучий світ розкривається в його безсмертних піснях...¹

Якщо М. Горький дійсно так сказав про українську мову й українську пісню, то це характеризує його як об'єктивну людину. Однак невідомо, наскільки щирим він був, даючи таку високу оцінку українській мові, бо уже в 20-х роках він як справжній російський шовініст говорив про українську мову зовсім протилежне, що ми наводили вище, цитуючи М. Хвильового.

Можливо, варто процитувати тут високоосвіченого більшовицького наркома освіти Анатолія Луначарського, який писав: „Українська музика та поезія є найрозкішніша, найзапашиша з усіх віток світової народної творчості. Мінорна за змістом, смутна навіть у своєму веселому пориві, українська пісня ставиться всіма знавцями на перше місце в музиці всіх народів“. Незрівняною називає її сучасний російський поет В. Солоухін, зазначаючи: „Хай живе таджицький орнамент, казахська опера, естонська графіка, чукотська різьба на моржевій кістці. Хай живе велика російська мова, але хай живе і солодкоспівуча, ні з чим не зрівнянна українська мова“². Присвятив схвальні рядки українській мові і пролетарський російський поет Володимир Маяковський, який у вірші „Долг Украине“ писав, що москаль любить український борщ, любить українське сало, може собі покепкувати з українців, розповісти якийсь курйоз чи анекдот „украинской мовы“, але на цьому вичерпується його ерудиція і знання України. Таким Маяковський відповідає: „Говорю себе: товарищ москаль, на Украину шуток (читай зуби! – М. Л.) не скаль. Разучите эту мову на знаменах – лексиконах алых, – эта мова величава и проста: „Чуешь, сурмы заграли, час расплаты настав...“ Разве может быть затрепанней да тише слова поистасканного „сльшишь“? Я не мало слов придумал вам, взвешивая их, одно хочу лишь, –

---

¹ Микита Шумило. Могутня й чарівна. – С. 9.

² Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. – С. 260.

чтобы стали всех моих стихов слова полновесными, как слово „чуешь“¹.

Високо оцінювали українську мову й українські письменники та культурні діячі. Відомі всім слова Тараса Шевченка про силу рідного слова:

„Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди“.

Сучасник Т. Шевченка, видатний учений і письменник Галичини, соратник М. Шашкевича Яків Головацький, хоч і не був послідовним у поглядах на українську мову, на з'їзді „руських учених“ у 1848 році у Львові, характеризуючи мову говорив: „Языкъ южно-рускій [українська мова – М. Л.] є краснозвучень, повный, поважный, сильный, свободный. Онъ, думаю, удержитъ тоту щасливу середину меже твердостію и злишною мягкостію, меже сѣверомъ, югомъ и западомъ Словенщини. Не є онъ переповненъ сичущими согласними як напр. польській... Словомъ: є то природна, чиста, повноголосна мова; мужеско-сильна, виразиста (лаконическа) въ устахъ статного господаря або козака-молодца, та й подъ перомъ Котляревского, Тополинского и др., а мягка, сердечно-нѣжна, пещена въ бесѣдѣ материнской, дѣвчой спѣванцѣ, або подъ перомъ сердечного Основяненъка“².

У високі можливості української мови вірив відомий український учений Михайло Драгоманов, який писав: „...Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна ажніяк на поняття, аби нею заважко було перекладати глибину

---

¹ В. Маяковский. Долг Украине // В. В. Маяковский. Соч. в трех томах. – Москва, 1965. – Том 2. – С. 102–104.

² Яків Головацький. Розправа о язицѣ южнорускомъ и его нарѣчїях, сочинена Яковомъ Головацкимъ читана въ общемъ засѣданїю на сѣздѣ ученыхъ рускихъ 23 жовтня 1848 г. у Львовѣ. – Во Львовѣ, 1849. – С. 30–31.

філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як твердять московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду, але чие місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим“. Цю саму думку підтверджує інший відомий український учений – Іван Верхратський, який писав, що „Мова нашого люду є така багата, що в ній найдемо гідні знадоби термінології, хоч би для десяти народів“¹.

Тут можна б навести ще слова українського письменника Степана Васильченка, який з гордістю заявляє: „Я глибоко вірю в майбутнє українського слова, у його велику красу і силу і вважаю за велике для себе щастя бути в фалангах тих піонерів, які дбають за високий розвиток нашого чарівного слова... Чари цього слова я помічав на людях“². Високої думки про рідну українську мову був глибокий її знавець Іван Огієнко, який зазначав, що „Рідна українська мова гріє нашу душу божественним вогнем, вона бринить для нас небесними звуками“.

Захоплено писав про мову та пісню видатний поет Павло Тичина: „В уяві моїй мова живе поряд з піснею, сестрою її рідною. Ще відтоді, як незабутня мати, схиляючись над колискою, виспівувала найніжніших пісень і добирала найголубливіших слів, аж по сей день, – навічно злитими, здруженими уявляються мені, як дві вільнокрилі птиці, мова і пісня“³. Павло Тичина прославляв рідну мову і в своїх високохудожніх поезіях:

А України ж мова –
мов те сонце дзвінкотюче,
мов те золото котюче,
вся і давність, і обнова –
українська мова...

В іншій поезії він, звертаючись до мови, пише:

Ми в тобі знаходим:
блиски гроз і цвіт задуми,
пісні дзвін, моральність думи,

¹ *Найдорожчий скарб*. Слово про рідну мову. – С. 103.

² *Найдорожчий скарб*. Слово про рідну мову. – С. 153.

³ *Павло Тичина*. Квітни, мово наша рідна. – Київ, 1971. – С. 24.

ми в похід з тобою ходим –
все в тобі знаходим.

Високохудожні поетичні рядки присвятив українській мові видатний український поет Максим Рильський:

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих – рідна мова,
Вишневих ніжність пелюстків,
Сурма походу світанкова,
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.

З великим захопленням про Україну та її мову писав Володимир Сосюра:

О місячне сяйво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це – мова моя,
Це – мова моєї Вкраїни.

Дуже високо трактував українську мову великий майстер українського художнього слова Олесь Гончар, який небезпідставно вважав, що вона „Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців – скількома епітетами супроводяться визнання української мови. І, зрештою, всі ці епітети слухні“¹.

Багато щирих і високопоетичних рядків присвятив українській мові видатний український поет Дмитро Павличко, який пише, що „Українська мова має свою особливу музикальність. Ця незбагнена душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка й Чайковський, Барток і Стравінський користалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови“. Д. Павличко відзначає, що „Українська мова за своїми виражальними можливостями лексичними арсеналами, музичними прикметностями, історичними надбаннями в пісенній і літературній галузі належить до найрозвиненіших мов світу“².

¹ Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. – С. 179.

² Там само. – С. 374.

З особливою патетикою звертається до української мови великий її шанувальник і знавець письменник Сергій Плачинда: „Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий в світі, без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку. Люблю тебе і в гніві, коли ти клеочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли ти одним-однісіньким словом зігриваєш, мов сонце, і підносиш над хмари та між зорі, і повертаєш до діяння, до життя, наснаго моя і мудрий вічний вчителю мій“¹.

Як було зазначено, планомірна робота, спрямована на знищення української мови, її насильну асиміляцію велася протягом століть. Горезвісна „двомовність“, яку дехто активно намагається впровадити й тепер, повинна була завершити чорну справу нівеляції української мови. Але, як писав колись, заглядаючи в майбутнє, російський письменник і літературний критик Микола Чернишевський, „Не якихось там 200 або 300 років, а бозна скільки віків говоритимуть українською мовою люди, що живуть на Дніпрі і далі на Захід; у такому разі існуватиме й українська література бозна скільки віків...“

Так, існуватиме наша мова вічно або стільки, скільки їй призначено Богом. Як не можна спинити стихії Дніпра-Славутича, як не спинити нестримного бажання нашого народу здобути й утримати вимріяну волю й незалежність, як не скорити волелюбний український дух, так не спинити гордого поступу нашої мови, яка, прорвавши всі перешкоди-загати на бурхливих поворотах історії, живе, процвітає і збагачується новими лексичними й фразеологічними перлинами, філігранно відточує свої образно-поетичні й мовностилістичні засоби та можливості.

Ми навели лише окремі вислови про українську мову, хоч їх можна цитувати довго, але й із цих, наведених, видно, як високо цінували українську мову, українську поезію і пісню не тільки українські, але й зарубіжні письменники та діячі науки і культури. Тож хай задумуються ті, хто соромиться своєї мови, хто віддає

---

¹ Там само. – С. 283.

перевагу чужій, – чи варто соромитися рідної, материнської говірки? Хай задумуються й ті, хто зневажливо ставиться до своєї мови, хто не дбає про її чистоту, не оберігає і не шанує її.

Ще на початку дев'ятдесятих років письменник Володимир Яворівський якось сказав, що ми аж тоді матимемо справжню державну мову, коли буде міцна українська держава. Що ж. Надіймося на Бога, що на зміну нинішнім-вчорашнім керівникам нашої держави придуть нові, які не будуть байдужими до державної української мови, і вона увійде в свої повні права. Але не будьмо байдужими до неї і ми, вивчаймо, збагачуймо, бережімо і шануймо її, наше „диво калинове“.

ЗМІСТ

Передмова	4
Життя духовного основа.....	6
Історія перекручень не терпить.....	19
Російськомовна експансія в Галичині: історія і сучасність	35
Польськомовне засилля в Галичині (перша половина ХІХ ст.)....	66
✕ „Поки духъ въ тѣлѣ нашѣмъ калатати буде...“	83
Українське мовлення в сучасній Україні.....	103
Загроза українству... в Україні.....	133
Чужі впливи спотворюють нашу мову.....	142
Чи „так сказати?“ – Ні, не так!.....	157
„Ан ніт, як кажуть у нас“, або про мовлення в аудіовізуальних ЗМІ.....	165
„Любіть її... во время люте... за неї Господа моліть“	172
Нагнітання українофобської істерії	180
То, може, зрушимо цей камінь?	183
Державній мові – державний захист!	194
Не пора москалеви служити!	199
Прочистьте вуха, товаришу Шкодний!	201
✕ Українській Церкві – українську мову.....	204
✕ Словник росізмів у сучасній українській мові (невнормована лексика)	214
Не оскверняймо душі й уста свої!	252
Багато галасу даремно (про зміни в правописі).....	259
Як називаються наші гроші?.....	266
Засоби ефонії в сучасній українській мові	270
Шануймо наше „диво калинове“!.....	277

Науково-популярне видання

Лесюк Микола Петрович
ДОЛЯ МОЄЇ МОВИ

Редагування та коректура — авторські
Комп'ютерний набір Ольги Лебедевої
Комп'ютерна верстка Володимира Будника

© Видавництво „Нова Зоря”,
м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 5,
тел./факс (0342) 55-24-45; тел. (0342) 52-73-48,
e-mail: nz@com.if.ua <http://nz.com.if.ua>
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серія ДК № 402 від 04.04.2001 р.

Підписано до друку 20.01.2004. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Латинська. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 17,2. Ум. фарбовідб. 17,6.
Зам. № 11. Накл. 1000.

Віддруковано у друкарні видавництва „Нова Зоря”.
м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 5, тел. (03422) 2-54-49

НБ ПНУС

667623